4188

ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ. ΓΕΔΕΩΝ

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΟΥ.

1780 - 1800 - 1869 - 1913

SISMANOGLIO MEGARO

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ "ΦΟΙΝΙΚΟΣ,, ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ 44
1932

ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ. ΓΕΔΕΩΝ

ΜΕΓΑΛΟΥ ΧΑΡΤΟΦΥΛΑΚΟΣ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΟΥ ΤΗΣ Μ. ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΥ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ

ΑΠΟΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΟΥ

1800 - 1913

«Μιμνήσκομαι δὲ πραγμάτων, οἷς ἐνέτυχον, καὶ παρὰ τῶν εἰδότων ἢ θεασαμένων ἀκήκοα, κατὰ τὴν ἡμετέραν καὶ πρὸ ἡμῶν γενεάν. Τῶν δὲ περαιτέρω τὴν κατάληψιν ἐθήρασα ἀπὸ τῶν τεθέντων νόμων. καὶ τῶν κατὰ καιροὺς ἐπιστολῶν».

ΣΩΖΟΜΕΝΟΣ, Α, 1.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ "ΦΟΙΝΙΚΟΣ,, ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ 44
1932

Πᾶσα μετατύπωσις τοῦ παρόντος συγγράμματος, ἢ μέρους αὐτοῦ, ἄνευ ἀδείας ἐγγράφου τοῦ συγγραφέως, καταδιώκεται, κατὰ τὸν νόμον.

ΝΙΚΟΛΑΩ Κ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΩ

χρησίμῳ καὶ φίλῳ καὶ συγγενεῖ

ΜΙΚΡΟΝ ΑΝΤΙ ΠΟΛΛΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κατά τινα συνεδρίασιν τοῦ Συλλόγου τῶν μεσαιωνικῶν γραμμάτων. ἐν ἀρχαῖς τοῦ 1929 γενομένην, εἰς εὐχήν τινα διατυπωθεῖσαν ὑπ᾽ ἐμοῦ, ἵνα διὰ τοῦ περιοδικοῦ ἡμῶν ἐκδοθῶσιν ἀναγραφαὶ τῶν διατριβῶν, ὅσας ἐξέδωκαν ἐν βιβλίοις ἰδίοις, ἐν ἐφημερίσιν, ἢ τοῖς οὕτω λεγομένοις περιοδικοῖς, τὰ μέλη τοῦ Συλλόγου τὰ ἐν τοῖς δύο τμήμασι κατατεταγμένα, ὁ πανιερώτατος μητροπολίτης Πτολεμαΐδος (τότε δὲ Νέας Πελαγονίας) κ. Ἰωακεὶμ ἀντεισήγαγε τὴν εὐχὴν τῆς ἐκτυπώσεως ἀναγραφῆς τῶν ἐκδοθεισῶν ὑπ᾽ ἐμοῦ μέχρι σήμερον διατριβῶν. Εὐχαριστήσας τῷ ἀδελφῷ καὶ συνεργάτῃ ἡμῶν, ἐδήλωσα ὅτι καλλίτερόν τι καὶ ἄξιον ἀναγνώσεως ἔχω ἵνα ὑποβάλω τοῖς ἀδελφοῖς, τὰ Ἀποσημειώματα Χρονογράφου, μετ᾽ ὀλίγον, ὅτε συμπληρῶ ἑξήκοντα ἔτη, ἀφ᾽ ἧς ἡμέρας προσῆλθον εἰς τὰς ἐπὶ πτυχίῳ ἐξετάσεις ἐν τῇ πατριαρχικῇ Μ. τοῦ Γένους Σχολῇ, τῇ ἀπὸ τῆς ἁλώσεως μὲν (1453) πατριαρχικῇ ἀκαδημίᾳ, πολὺ δὲ πιθανῶς καὶ συνεχισάσῃ τὸ ἔργον τῆς ἀρχαίας «οἰκουμενικῆς σχολῆς». Ἡ ἔναρξις τῶν ἐξετάσεων ἐγένετο τῇ Κυριακῇ τῶν Ἁγίων Πάντων, ἥτις συνέπεσε τότε =1869= τῇ 15 (27) ἰουνίου, τῆς ἐπιδόσεως τῶν πτυχίων γενομένης τῇ 22 τοῦ μηνὸς, Κυριακῇ τῶν ἐν Ἁγίῳ Ὄρει ἐπὶ πολιτείᾳ ἀρχαιοπρεπεῖ, συγγράμμασιν, ἢ διδασκαλίᾳ διαλαμψάντων ὁσίων μοναχῶν.

Τῇ 30 ἰουνίου 1929, Κυριακῇ τῶν Ἁγίων Πάντων, μετὰ τὴν λῆξιν τῆς Ξ΄ συνεδριάσεως, ἐν ὁμηγύρει φερούσῃ χαρακτῆρα συναναστροφῆς οἰκογενειακῆς, ἀφηγήθην μέρη τινὰ τοῦ μετὰ χεῖρας συγγράμματος, κυρίως πῶς εὗρον τὴν ἑλληνικὴν ἐν Κωνσταντινοπόλει δημοσιογραφίαν, καὶ τί ἔμαθον περὶ τῶν πρὸ τοῦ 1869 ἐφημερίδων— καὶ πῶς εὗρον τὴν ἐκπαίδευσιν, καὶ τί ἔμαθον περὶ τῶν πρὸ τοῦ 1869, πρὸ τοῦ 1830, πρὸ τοῦ 1800 σχολείων, διδασκάλων, βιβλίων. Ταῦτα δ' ἀνεμνήσθην, διότι πατρικοί τινες φίλοι συνίστων μοι 'ν' ἀναδεχθῶ θέσιν διδασκαλικὴν ἐν τῇ σχολῇ τῶν Εἰσοδίων τοῦ Σταυροδρομίου, ἕτεροι δὲ, προεξάρχοντος τοῦ Βλασίου Γαβριηλίδου, προέτρεπόν με 'ν' ἀναλάβω ἐργασίαν εἰς τὴν ἐφημερίδα «Νεολόγον», ἢ τὴν «Κωνσταντινούπολιν». Ἐκ νεανικῆς κενοδοξίας ἐξέλεξα τὴν ἔρευναν τῆς μετὰ τὴν ἅλωσιν (1453), καὶ βραδύτερον τῆς ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ἱστορίας τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας, συγκατανευόντων εἰς τοῦτο καὶ τῶν γονέων μου. Εἴ τι δ' ἂν ἤκουσα ἀπὸ γερόντων πολυπείρων ἀπὸ τοῦ 1867, ἀναφερόμενον εἰς τὴν διοικοῦσαν Ἐκκλησίαν ἐκείνων τῶν χρόνων, ἀνεκοίνωσα ἐν ὁμηγύρει, χαρακτῆρα ἐπίσης οἰκογενειακῆς συναναστροφῆς φερούσῃ, συγκροτηθείσῃ τῇ 30 μαρτίου 1930, διότι συνέπιπτον οἱ ἀριθμοὶ, μόνον. δύο γεγονότων, τῆς ῥαδιουργηθείσης παραιτήσεως Ἰωακεὶμ τοῦ Γ΄ (1884), καὶ, μετὰ δεκαεπταετίαν, τῆς ἀποχωρήσεως τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Ε΄ (1901), μεθ' ὃν ἦλθε τὸ δεύτερον ὁ Ἰωακείμ.

Ἐν τῇ δευτέρᾳ διαλέξει λοιπὸν ἔπρεπε 'ν' ἀφηγηθῶ τὸ, πῶς εἶδον τὴν διοικοῦσαν Ἐκκλησίαν

(ποιμαίνουσαν) τῷ 1869, καὶ τί ἔμαθον ἀπὸ γερόντων φιλιστόρων περὶ τῆς πρὸ τῶν χρόνων τούτων, ἕως ἀπὸ τοῦ 1780, διότι ἠρώτων καὶ ἐμάνθανον. Πολλοὶ δὲ κληρικοὶ καὶ λαϊκοὶ φίλοι ἐξέφραζόν μοι πάντοτε τὴν εὐχὴν 'να διασώσω διὰ τοῦ τύπου πάντα ὅσα ἔμαθον, ὧν περίληψίς τις ἦσαν αἱ δύο διαλέξεις τῆς 30 ἰουνίου 1929 καὶ τῆς 30 μαρτίου 1930.

Ἤδη ὁ ἀναγνώστης μου κατενόησε τίνα σειρὰν ἀκολουθῶ εἰς τ' Ἀποσημειώματα χρονογράφου, ἐν οἷς παραλαμβάνω τοὺς ἐμοὶ γνωστοὺς κληρικοὺς καὶ λαϊκοὺς, τοὺς ἀξίους μνείας, ἐκ νεανικῆς ἢ προβεβηκυίας ἡλικίας, συνοδεύων αὐτοῖς ἕως τέλους τῆς ἐπικήρου ζωῆς αὐτῶν. Περιορίζομαι δὲ, κατὰ τὸ πλεῖστον, εἰς τὴν Κωνσταντίνου πόλιν, δι' αἰτίαν, ἣν ἀναφέρει καὶ ὁ τῆς Ἐκκλησίας ἱστοριογράφος Σωκράτης ὁ Σχολαστικὸς, ἐξηγῶν τὴν εἰς τὴν βασιλίδα ταύτην τῶν πόλεων δικαίαν ἀγάπην αὐτοῦ (Ἐκκλησ. Ἱστ. Ε΄, 24) καὶ τιμήν· αὐτὰ δὲ τὰ γραφόμενα τοῦ Σωκράτους, ἐνταῦθα παρατιθέμενα, δικαιοῦσι καὶ ἐμέ· «Ἐγὼ δὲ ἐν τῇ Κωνσταντίνου πόλει τὰς διατριβὰς ποιούμενος, ἐν ᾗ ἐτέχθην τε καὶ ἀνετράφην, τὰ ἐν αὐτῇ γενόμενα πλατύτερον διηγοῦμαι· ὅτι τινὰ τούτων καὶ αὐτοψίᾳ ἱστόρησε, καὶ ὅτι λαμπρότερα τὰ ἐν αὐτῇ γενόμενα, καὶ ἄξια μνήμης καθέστηκε»

ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ. ΓΕΔΕΩΝ

ΜΑΝΟΥΗΛ Ι. ΓΕΔΕΩΝ

ΑΠΟΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΟΥ

1780—1869—1913

Α΄

ΚΑΘ' ὃν χρόνον ἐσπουδάζομεν εἰς τὴν Μεγάλην τοῦ Γένους Σχολὴν τὴν ἐν Κωνσταντινοπόλει (1863—69), εἰς τὸν οὕτω λεγόμενον δημοσιογραφικὸν ὁρίζοντα ἀνέτειλαν, ζῶσαι ἢ δύσασαι, **ὀκτὼ ἐφημερίδες ἑλληνικαί,** καθ' ὅσον ἐνθυμοῦμαι. Ἔζησάν τινες ἐκ τούτων δύο, τρία, τέσσαρα ἔτη, ἄλλαι πολλὰ ἔτη, καὶ μία, ἴσως δύο, μῆνας ὀλίγους, ἵνα μὴ εἴπω ἑβδομάδας. Εἰς τὰς ὀλιγοημέρους ἐφημερίδας ἀριθμοῦμεν τὸν «Ἥλιον» τοῦ Ν. Ἀργυριάδου. Ἀνέτειλε καὶ ἔδυσε τῷ 1866. Εἶχε σχῆμα μικρὸν, ὁ δὲ ἰδιοκτήτης καὶ ἐκδότης αὐτοῦ ὁ Ν. Ἀργυριάδης ἦτο πολυμαθὴς ἄνθρωπος, ἀλλ' ἀτάσθαλος. Υἱὸς τοῦ διαπρέψαντος ἐπ' ἀρετῇ καὶ παιδείᾳ Ἀργυρίου παπᾶ Ῥίζου τοῦ ἐκ Σιατίστης ἐσπούδασεν ἐν Βιέννῃ, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ὅπου δῆθεν ἐδίδασκε τὴν ἑλληνικὴν δῆθεν ἐν τῇ σχολῇ τῶν λαλουμένων ἀνατολικῶν γλωσσῶν. Ἐν Βιέννῃ μένων, ἔλαβε μέρος εἰς τὴν συμπλήρωσιν τοῦ Λεξικοῦ τοῦ Ἀνθίμου Γαζῆ, ἐκδοθέντος εἰς τρεῖς τόμους τῷ 1839. Συνειργάσθησαν ἀπὸ τοῦ 1835 μετὰ καὶ τοῦ Νικολάου Ἀργυριάδου ὁ Κωνσταντῖνος Κοντογόνης, ὁ ἀπο τοῦ 1837 καθηγητὴς πολλῶν θεολογικῶν κλάδων ἐν

τῷ πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν· ὁ Δημήτριος Παῤῥησιάδης, διδάσκαλος καὶ αὐτὸς δοκιμώματος, ὁ μετὰ εἰκοσιπέντε ἔτη διευθύνων ἰδιωτικὸν ἐκπαιδευτήριον, ἰδιόκτητον, ἐν Γαλαξίῳ τῆς Ῥουμανίας, σπουδάσας πρὸ τοῦ 1834 ἐν Μονάχῳ τὴν φιλολογίαν· καὶ ὁ ἐκ Κοζάνης διδάσκαλος, συγγραφεὺς δὲ πολλῶν βιβλίων, Γεώργιος Ῥουσιάδης, ὁ γνωστὸς ἐκδότης καὶ μεταφράστης τῆς Ἰλιάδος εἰς ἁπλῆν ἑλληνικὴν, διὰ στίχων· ὁ Ῥουσιάδης ἐκρίθη διὰ τὴν μετάφρασιν ταύτην αὐστηρῶς ὑπὸ τῶν τότε λογίων, ἔλιπε δὲ μνήμην διαιωνίζουσαν, οὐχὶ διὰ τὰς συγγραφὰς αὐτοῦ, ὅσον διὰ τὴν τότε γενομένην ἐπὶ τῇ ἁπλοελληνικῇ μεταφράσει τῆς Ἰλιάδος δίστιχον βιβλιοκρισίαν, ταύτην

Τὸν Ὅμηρον τυφλὸν ἰδὼν ἠρώτησεν ὁ Ἅδης
καὶ ποῖος σὲ ἐτύφλωσεν ;
— ὁ Γ(άμμα) Ῥουσιάδης.

Ὁ συνεργάτης τῶν τριῶν διδασκάλων Ν. Ἀργυριάδης, ἀτυχήσας ἐν τῷ συζυγικῷ βίῳ τῷ οἱῳδήποτε, ὅτε καὶ τὸν δεξιὸν ἔθλασε πόδα, ῥιφθεὶς ἀπό τινος παραθύρου, προσῆλθεν εἰς τὴν μωαμεθανικὴν θρησκείαν, ἀληθῶς ἢ ψευδῶς Κύριος οἶδεν. Ἐλέγετο Νετζὴπ παρὰ τοῖς τούρκοις, ἀλλ' εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἐκδόσεις αὐτοῦ ὑπεγράφετο πάντοτε Ν μόνον, ὥστε ἵνα πιστεύηται, κατὰ τὰς περιστάσεις, καὶ Νικόλας καὶ Νετζήπ. Εἰς τὸν βραχύβιον αὐτοῦ «Ἥλιον» ὡς ὑπεύθυνος (ἀπέναντι τοῦ «γραφείου τοῦ τύπου») ὑπεγράφετο διὰ ψηφίων τουρκικῶν Μεχμὲτ—Νετζὴπ, ἐνῷ ἡ ἐφημερὶς αὐτοῦ ἦτον ἑλληνικὴ, οὐχὶ τουρκική. Τοῦ κιβδήλου Ν. ὁ «Ἥλιος» ἔζησεν ὀλίγας ἑβδομάδας, στερούμενος ὑποστηρίξεως τῶν ὁμοεθνῶν, ἀπεχθανομένων τὴν

ἀχαρακτήριστον πολιτείαν τοῦ Ν, ὅστις ὑπερεξηκοντούτης, μετὰ τὸ 1875, ἀνεχώρησεν εἰς Ἀθήνας, διορισθείς, ὡς ἠκούσθη, σχολάρχης ἐν Οἰτύλῳ, ἢ ἐν Γυθείῳ, ὅπου ἀπέθανε. Τῷ 1862 ἐξέδωκε, μεταφράσας ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ, τὸ μυθιστόρημα «Περικλῆς», δίτομον, ἀρχαϊκῆς ὑποθέσεως, μετὰ δὲ τοῦτο, μεταφράσας ἐπίσης ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ, τὸ δρᾶμα «Θωμὰς Σιάτερτων», καὶ τὸν Ἱππόλυτον τοῦ Εὐριπίδου (ἐκ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς). Ἐνεπλάκη μετὰ ταῦτα εἴς τινα δῆθεν ἐπικερδῆ ἐπιχείρησιν μεταφράσεως καὶ ἐκδόσεως συγγραφέων ἑλλήνων, ἐργασθεὶς εἰς τὴν μετάφρασιν Ὁμήρου καί τινων τραγικῶν, ἀλλ' ἀπεχώρησεν ἕνεκα τῆς δολιότητος ἑνὸς ἐκ τῶν δύο συνεταίρων, ὅτε προεκάλεσε καθ' ἑαυτοῦ (1868) τὴν ἔκδοσιν λοιδόρου λιβέλλου (pamphlet) τίτλον φέροντος «Ὁ κίβδηλος ἄνθρωπος».

Μετὰ τὸν «Ἥλιον» ἐμφανισθεῖσα ἔζησεν ἓν ἢ ἓν καὶ ἥμισυ ἔτος ἡ «Ζεμπούρ» (Μέλισσα), κατ' ἀρχὰς τουρκιστὶ διὰ χαρακτήρων ἑλληνικῶν (1866), μετ' ὀλίγον ἑλληνιστί, ὡς «Μέλισσα», κυρίως τῷ 1867. Ταύτην ἐξέδιδε μικρασιανός τις ἀγύρτης, ἐκ Καισαρείας, Ἀνέστης Εὐτυχιάδης, εἰς ὃν ἀρκετὸν χρῆμα προσεπόρισεν ἡ «Μέλισσα» (1867), κατὰ τὴν ἀκμάζουσαν τότε μεγάλην ἐπανάστασιν τῆς Κρήτης. Ἀλλ' ὁ Εὐτυχιάδης, ὁ δῆθεν δημοσιογράφος, —ἦν ἀγράμματος—ἄνθρωπος ὢν οὐτιδανός, προσῆλθε, καταλιπὼν μελίσσας τε καὶ σμῆνας, εἴς τινα λαθροδίαιτον φατρίαν νεοτούρκων, ἐργαζομένων πρὸς ἐγκατάστασιν ἐν Τουρκίᾳ συνταγματικοῦ δῆθεν πολιτεύματος. Ἡ φατρία ἐξετύπωσεν (ἐν Παρισίοις) γαλλιστὶ βεβαίως —διότι γνωστή μοι ἐγέ-

νετο μόνον ἡ ἑλληνικὴ μετάφρασις— «Ἐπιστολὴν» πρὸς τὸν ἀγαθὸν, ἀλλ' ἀτυχῆ, σουλτάνον Ἀβδοὺλ Ἀζὴζ, γραφεῖσαν ὑπὸ τοῦ αἰγυπτίου ἡγεμονόπαιδος Μουσταφᾶ Φαζὴλ πασᾶ, συμβουλεύοντος τὸν Ἀζήζην ἵνα εἰσαγάγῃ τὸ συνταγματικὸν πολίτευμα, πρὸς σωτηρίαν τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους· καίτοι στερεῖται χρόνου ἐκδόσεως, ἐξεδόθη ἡ Ἐπιστολὴ τῷ 1867. Πρόθυμος φανεὶς εἰς συνεργασίαν μετὰ τῶν τούρκων ἀνατροπέων, ὁ Ἀνέστης, ἀπεστάλη ὑπ' αὐτῶν εἰς τὸ Λονδίνον πρὸς ἔκδοσιν ἐφημερίδος τουρκιστὶ γραφομένης, ἀντισουλτανικῆς, δι' ἣν ὑπὸ τῆς φατρίας τῶν ἀνατροπέων ἠγοράσθη καὶ τυπογραφεῖον· ἀλλ' αὐτὸ ἐπεγράφη εἰς ὄνομα Ἀνέστη Εὐτυχιάδου, ὡς ἰδιόκτητον αὐτοῦ, ὁ δὲ οὐτιδανὸς ἄνθρωπος, πωλήσας μετ' οὐ πολὺ τὸ τυπογραφεῖον, ὡς ἠκούσαμεν, ἀπῆλθεν εἰς Κύπρον.

Ἐφημερὶς ἀρκετὸν ζήσασα χρόνον ἦν ἡ «Ἀνατολὴ» τοῦ Εὐαγγελινοῦ Μισαηλίδου, ἀπὸ τοῦ 1851 μέχρι τῶν ἐθνικῶν ἀτυχημάτων παρατείνασα τὸν βίον, γραφομένη εἰς τὴν τουρκικὴν διὰ χαρακτήρων ἑλληνικῶν, μέχρι τοῦ 1865, ὅτε ἤρξατο ἐκδεδομένη καὶ ἑλληνιστὶ, συντάκτην ἔχουσα τὸν δόκιμον διδάσκαλον καὶ στιχουργὸν Χριστοφόρον Σαμαρτζίδην· ἀλλ' ἀτάσθαλά τινα καὶ ἀντιχριστιανικὰ γράψασα περὶ τῆς ἀπονεμομένης εἰς τὰς ἁγίας εἰκόνας τιμῆς, ἐκίνησε τὴν δικαίαν ἀγανάκτησιν τῶν ὀρθοδόξων, οἵτινες διὰ κοινοῦ γράμματος, φέροντος πολλὰς ὑπογραφὰς σημαινόντων ἑλλήνων, ἐπιστημόνων, ἐμπόρων, βιομηχάνων, τραπεζιτῶν, πρὸς Σωφρόνιον Γ' τὸν πατριάρχην, ἐπεδοκίμαζον τὴν δημοσίᾳ καὶ ἐπ' ἐκκλησίας συνοδικὴν καταδί-

κην τῶν εἰς τὴν «Ἀνατολὴν» γραφέντων. Ταῦτα κατὰ δεκέμβριον τοῦ 1865, ὅτε ζητήσας ἀπὸ τοῦ πατριάρχου συγγνώμην ἀνέστειλε τὴν ἑλληνιστὶ ἔκδοσιν. Ἔκτοτ' ἐξηκολούθησεν ἡ ἐφημερὶς τοῦ Μισαηλίδου ἐκδιδομένη τουρκιστὶ δι' ἑλληνικῶν χαρακτήρων, μέχρις ἀρχῶν αὐγούστου τοῦ 1873, ὅτε ἐγνώρισα τὸν Εὐαγγελινὸν Μισαηλίδην, ἄγοντα ἡλικίαν πενῆντα τριῶν ἐτῶν, ὡς ἔλεγεν, ἀγγέλλων ἡμῖν ὅτι ἐγεννήθη τῇ 25 μαρτίου 1820. Ἀπὸ αὐγούστου λοιπὸν 1873 ἤρχισεν ἐκδιδομένη, δὶς τῆς ἑβδομάδος, ὑπὸ τίτλον «Μικρὰ Ἀσία, γιάνι (=δηλαδὴ) Ἀνατολὴ», εἰς σχῆμα μέγα, καὶ τουρκιστὶ (ὡς πρότερον) καὶ ἑλληνιστὶ, σφοδρῶς κατακρίνουσα τὰς πράξεις τοῦ πατριάρχου Ἀνθίμου ς' τοῦ Κουταλιανοῦ. Πάντα τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἄρθρα ἔγραφον ἐγὼ, δωρεὰν, κατὰ παράκλησιν τοῦ Μισαηλίδου, τοῦ ὁποίου τὴν φιλοπάτριδα ἐργασίαν ἐσεβόμην, καὶ μάλιστα ὅτε ἔμαθον ἐξ αὐτοῦ τούτου ὅτι συνώδευε, νέος ὤν, τὸν Lebas κατὰ τὴν εἰς Φρυγίαν, εἰς Καρίαν καὶ εἰς Ἀττάλειαν περιήγησιν αὐτοῦ.

Μετὰ ἓν ἔτος ἐχωρίσθη ἡ «Ἀνατολὴ» εἰς δύο· τὴν τουρκιστὶ γραφομένην, καὶ τὴν ἑλληνιστὶ ὑπὸ τίτλον «Μικρὰ Ἀσία», προσενεχθεῖσαν εἰς ἐμὲ ἀντὶ τοῦ Γ. Πολυχρονιάδου. Ἐγὼ παραιτήσας τὴν εὐθύνην ἐκδόσεως καὶ συντάξεως, ἀφῆκα τὴν δυστυχῆ ἐφημερίδα εἰς ἀγύρτην τινὰ, ὁδηγήσαντα τὴν ἐπιχείρησιν, ἐντὸς ἑνὸς ἔτους, εἰς καταστροφήν. Μετὰ δύο ἔτη, τὴν «Ἀνατολὴν» ἐχωρίσαμεν εἰς δύο ἐκδόσεις, πολιτικὴν (τουρκιστὶ) καὶ ἐκκλησιαστικὴν (ἑλληνιστὶ), καὶ ταύτης ἐκδότης καὶ συντάκτης ἤμην ἐγὼ, ἀπὸ τῆς 24 τοῦ φεβρουαρίου μέχρι

ΕΥΑΓΓΕΛΙΝΟΣ ΜΙΣΑΗΛΙΔΗΣ

τῆς 3 τοῦ μαΐου 1877, ὅτε ἀνέστειλα τὴν ἔκδοσιν ἐπί τινας ἡμέρας, ἤδη κηρυχθέντος τοῦ ῥωσσοτουρκικοῦ πολέμου. Ζητηθεὶς ὅμως τῇ 31 μαΐου φιλικῶς, δῆθεν, ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῆς ἀστυνομίας, ἀνεχώρησα τῇ 1 ἰουνίου κρυφίως εἰς Ἀθήνας. Ἡ τουρκιστὶ ἐκδιδομένη «Ἀνατολὴ» ἐξηκολούθησε τὴν κοινωφελῆ σταδιοδρομίαν αὐτῆς καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μισαηλίδου (4 ἰανουαρίου 1890) μέχρι καὶ τοῦ τέλους τοῦ παγκοσμίου πολέμου, καὶ μικρῷ μετ' αὐτόν.

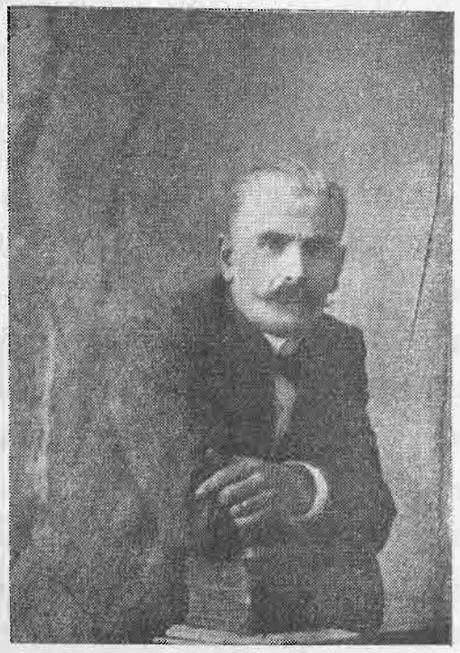
Γράφω πολλὰ σχετικῶς περὶ Μισαηλίδου, διότι εἰργάσθη μετὰ λελογισμένης φιλοπατρίας ἐπὶ πενῆντα σχεδὸν ἔτη—δέκα ἐν Σμύρνῃ καὶ τριάκοντα ἐννέα ἐν Κωνσταντινοπόλει—(1841—51—1890) εἰσελθὼν εἰς τὸ 50ὸν, ἀλλ' οὐ συμπληρώσας αὐτό. Συνετήρησε ζῶν τὸ συναίσθημα τῆς ἐξ ἑλλήνων

καταγωγῆς τῶν ἐξ Ἀτταλείας καὶ Καππαδοκίας καὶ Λυκαονίας καὶ Φρυγιῶν, παρὰ τοῖς ὀρθοδόξοις αὐτοῦ συμπατριώταις· ἦτο φρὺξ καὶ αὐτὸς, ὄχι ἐκ τῆς Καπατιανῆς ἢ Σαλουταρίας, ἀλλ' ἐκ τῆς Κεκαυμένης Φρυγίας, περιλαμβανούσης καὶ τὴν Κολόην (Κοῦλα τουρκιστὶ), ἐν ᾗ ἐγεννήθη. Ὀλίγοι ἀρχιερεῖς —εἷς ἴσως ἢ δύο— εἰργάσθησαν κατὰ τὸν ΙΘ΄ αἰῶνα ὅσον ὁ Μισαηλίδης ὑπὲρ ἀναβιώσεως καὶ συντηρήσεως τοῦ τουρκευθέντος ἀνὰ τὴν Μικρασίαν ἑλληνισμοῦ· Οὐ μόνον εἰς τὴν «Ἀνατολὴν» καὶ πρότερον εἰς τὴν ἐν Σμύρνῃ «Σιὰρκ» =Chark= ἔγραφεν ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο, ἀλλὰ καὶ διὰ μεταφράσεως συγγραμμάτων κοινωφελῶν, οἷον ὁ Χριστοφόρος τοῦ Μελᾶ, τὸ τοῦ Θεοφίλου Καμπανίας «Ταμεῖον ὀρθοδοξίας», μετέδιδε γνώσεισ, χρησίμους ἀπὸ πάσης ἀπόψεως εἰς τοὺς ἀγνοοῦντας τὴν ἑλληνικὴν μικρασιάτας. Διεδέξατο τὸ θαυμάσιον ἔργον του Σεραφεὶμ Ἀγκύρας μητροπολίτου, καί τινων πρὶν αὐτοῦ· διότι ἐλογίζετο πρῶτος ὁ Σεραφεὶμ ὡς μεταφράστης συγγραμμάτων ἑλληνικῶν εἰς τὴν τουρκικὴν διὰ στοιχείων ἑλληνικῶν. Ἀλλὰ, πρὸ τριάκοντα ἐτῶν, εἶδον ἕτερον βιβλίον, κατὰ τὸ αὐτὸ σύστημα γραφὲν ὑπὸ τοῦ πεπαιδευμένου ἐκ Τραπεζοῦντος ἱερομονάχου Παρθενίου Μεταξοπούλου, πρὸς χρῆσιν τῶν εἰς τὰ σχολεῖα διδασκομένων. Ἐξετυπώθη εἰς τὸ ἡγεμονικὸν τυπογραφεῖον τοῦ Βουκουρεστίου, τῷ 1768. καὶ ἦτο «Διδασκαλία χριστιανικὴ τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν πίστεως». Ἔγραψα περὶ αὐτοῦ ἐν τῇ «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» (τόμου 22 σελ. 178) κηρύξας πρόδρομον τοῦ Σεραφεὶμ τὸν Παρθένιον. Καὶ ὅμως, πρὸς ἔκπληξίν μου δικαίαν, εὗρον παλαιότερον βιβλίον γραφὲν κατὰ τὸ αὐτὸ σύστημα, περιέχον εὐχὰς ἢ ψαλμοὺς, ἐκδοθὲν ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ τυπογραφείου ΚΠόλεως τῷ 1764, Παναγιώτου Κυριακίδου, κωνσταντινοπολίτου, στήσαντος τὸ τυπογραφεῖον αὐτοῦ καταντικρὺ τῆς πύλης τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς, παρὰ τῇ κρήνῃ· νοῶ δὲ τὴν πύλην τὴν ἄγουσαν εἰς τὴν ὀπισθίαν θύραν τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ. Δεύτερον λοιπὸν εὑρὼν τοιοῦτον μεταφράστην πρὸ τοῦ Σεραφεὶμ, φοβοῦμαι ὅτι θὰ εὕρω καὶ τοῦ Κυριακίδου τούτου παλαιότερον· ἤδη τὸ Πατριαρχεῖον ΚΠόλεως ἠναγκάζετο, τῷ 1763, κατὰ σεπτέμβριον, ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Σαμουὴλ, ἵνα γράψῃ τὸ σιγίλλιον περὶ συστάσεως καὶ συντηρήσεως τῆς ἑλληνικῆς σχολῆς Ἔξ—Μαρμάρων =Ἔξω—Κιονίου= κατὰ τὸ μεταφραστικὸν τοῦτο σύστημα· τὸ σιγίλλιον ἐξεδόθη, μετὰ σχετλιασμῶν τινῶν τοῦ παραφόρου Φοροπούλου, ἐν «Ἐκκλ. Ἀληθείᾳ» (τομ. 20 σελ. 477—9).

Τὴν ἔκδοσιν τῆς τουρκοφώνου «Ἀνατολῆς» ἀνέλαβε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Εὐαγγελινοῦ, ὁ δευτερότοκος υἱὸς αὐτοῦ Χρῆστος, γεννηθεὶς ἐν ΚΠόλει τῷ 1853, ἀποθανὼν δ' εἰς τὴν αὐτὴν πόλιν, κατ' ἀπρίλιον τοῦ 1923. Ἔλεγεν ὅτι ἐγεννήθη 11 σεπτεμβρίου 1855, ἀλλ' ὑποθέτω ἔτος τὸ 1853, διότι ἦν ὀλίγῳ νεώτερος ἐμοῦ. Ἐδιδάχθη τὴν ἐγκύκλιον παίδευσιν ἐν ἰδιωτικῷ τινὶ λυκείῳ, ἔγραφεν ὅμως εὔμορφα τὴν ἑλληνικὴν, καὶ μοναδικὸς ἐγένετο στιχουργὸς, ἵνα μὴ, ποιητὴν ὀνομάσας καὶ μάλιστα δραματικὸν, προκαλέσω τὴν ἀγανάκτησιν τῶν γραφόντων «Παρδάλεις καὶ Τρυγόνας» καὶ «Πένθιμα μειδιάματα» καὶ τὰ παρόμοια.

Εἶδον τοῦ Χρήστου Μισαηλίδου τὴν «Πρωτα-

πρηλιὰ» (ἐν ΚΠόλει, 1896) τὴν «Δύναμιν τοῦ ὅρκου (1907). Ἐξεπλήρωσαν καθῆκον ὑποστηρίξεως τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν ἐν Μικρασίᾳ συμφερόντων ὁ Εὐαγγελινὸς καὶ ὁ υἱὸς Χρῆστος, οἱ Μισαηλίδαι, εὔχομαι δὲ ἵνα συνεχισθῇ τὸ ἔργον αὐτῶν ὑπό τινος τῶν τοῦ ἐπωνύμου διαδόχων, καίπερ εἰς ἕτερα τραπέντων ἐπαγγέλματα.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΜΙΣΑΗΛΙΔΗΣ

Σχετικῶς ἔζησε βίον μακρὸν, μετὰ τὴν «Ἀνατολὴν» (ἑβδομηκοντούτιδα), ὁ «Ἀνατολικὸς Ἀστὴρ», συσταθεὶς ὑπὸ τῶν τριῶν διδασκάλων τῆς Μ. τοῦ Γένους Σχολῆς Ἰωάννου Φιλαλήθους, Κωνσταντίνου Φωτιάδου, τοῦ μετὰ πολλὰ ἔτη διορισθέντος ἡγεμόνος τῆς Σάμου, καὶ Βασιλείου Καλλίφρονος, καὶ τὸ πρῶτον φύλλον ἐκδοὺς τῇ 6 ὀκτωβρίου 1861. Τὶς ἐκ τούτων ἔγραφεν ἄρθρα, ἀγνοῶ, ἀλλ' εἶχον ἐμμίσθους συντάκτας (1862—

64) τὸν Σταῦρον Βουτυρὰν, τὸν τοῦ «Νεολόγου», τὸν Δημήτριον Νικολαΐδην, τὸν τῆς «Κωνσταντινουπόλεως», μετὰ δὲ τὸ 1864 ἄνθρωπόν τινα λεγόμενον Χὲν, Περικλέα, ἂν μὴ ἀπατῶμαι, τότε μεταφράσαντα καὶ ἐκδόντα ψυχαγωγικόν τι βιβλιάριον. Ἐπολέμησεν ἀσυστόλως ὁ «Ἀνατολικὸς» τὸν γέροντα Ἰωακεὶμ Β' τὸν πατριάρχην, ἐμπνεόμενος μὲν ὑπὸ Σωφρονίου τοῦ τῆς Ἄρτης μητροπολίτου, διαφθείρων δὲ τὴν καρδίαν καὶ τὸν νοῦν τῆς ἑλληνίδος ὀρθοδόξου νεολαίας, διὰ διδασκαλικῆς ἀχαλινώτου κακογλωσσίας, εἰ καὶ φρονῶ ὅτι ὁ Φιλαλήθης οὐδὲ γραμμὴν ἔγραψεν, ἐνῳρὶς δ' ἀπεσύρθησαν αὐτός τε καὶ ὁ Φωτιάδης, καὶ ἔμεινεν ὁ «Ἀστὴρ» εἰς τὸν Καλλίφρονα μόνον, ὡς ἰδιοκτησία αὐτοῦ. Ἐξεδίδετο ἅπαξ τῆς ἑβδομάδος, εἰς σχῆμα μέγα, μέχρι τῆς πρώτης τοῦ 1864, ἔκτοτε δὶς τῆς ἑβδομάδος, εἰς ὀλίγῳ μικρότερον, ἐν ἰδιοκτήτῳ τυπογραφείῳ, ἐγκατασταθέντι ἐντὸς τοῦ Σιναϊκοῦ παρὰ τῷ Φαναρίῳ μετοχίου, εἰς ἰσόγεια δωμάτια λιθόκτιστα. Τῷ 1877 μετεβλήθη ὁ «Ἀνατολικὸς Ἀστὴρ» εἰς ἑβδομιαδιαίαν φυλλάδα, σχήματος ὀγδόου, 16 σελίδων, παρεισδύσας εἰς τὴν πατριαρχικὴν αὐλὴν, ὁπόθεν, εὖ τε καὶ καλῶς ποιῶν, ἀπέβαλεν αὐτὸν ὁ πατριάρχης Ἰωακεὶμ Γ', ἀνασυστήσας τὸ πατριαρχικὸν τυπογραφεῖον καὶ ἱδρύσας τὴν πατριαρχικὴν «Ἐκκλησιαστικὴν Ἀλήθειαν». Ταύτης τὸ πρῶτον φυλλάδιον, ἐκ 16 σελίδων, ὅσας εἶχον καὶ τὰ μετὰ ταῦτα, εἰς Λ' μέγα, ἐξεδόθη τῇ 1 ὀκτωβρίου 1880. Συγχρόνως «Ἀστὴρ» καὶ τυπογραφεῖον μετηνέχθησαν εἰς ἰδιωτικὸν ἐν Φαναρίῳ οἴκημα λιθόκτιστον, τότε δ' ὁ Καλλίφρων μετέβαλε τὸ σχῆμα τῆς ἐφημερίδος αὐτοῦ εἰς Λ' ὡς τὸ

τῆς «Ἀληθείας». Ἐξηκολούθησεν ὅμως ὁ «Ἀστὴρ» ποταπῶς πολεμῶν τὸν Ἰωακεὶμ Γ΄, διὰ τῆς ἀνακαλύψεως ἀνακριβειῶν καὶ σφαλμάτων ἐν τῇ «Ἀληθείᾳ» τυπογραφικῶν καὶ γλωσσικῶν. Τῇ 23 δεκεμβρίου τοῦ 1891, ἐν ἡλικίᾳ ἐτῶν ἑβδομήκοντα τριῶν, ἀπεβίωσεν ὁ Καλλίφρων ἐν Φαναρίῳ, ὀλίγῳ δὲ πρὶν αὐτοῦ ἀπέθανε καὶ ὁ «Ἀνατολικὸς Ἀστήρ». Ἐξεδόθησαν ἐπί τινας μῆνας ὀλίγα φύλλα τοῦ «Ἀστέρος» ὡς πολιτικῆς ἐφημερίδος καθημερινῆς εἰς σχῆμα μέγα, τῷ 1894. Ἔγραψα καὶ τώρα, δωρεὰν, ἄρθρα τινά.

Μικρῷ πρὶν ἴδῃ τὸ φῶς ὁ «Ἀνατολικὸς», ἤρξατο τῆς ἐκδόσεως αὐτῆς ἡ «Ὁμόνοια». Ἵδρυσεν αὐτὴν ὁ ἐκ Σάμου Δημήτριος Κατσελίδης, πρώην ἔμπορος, εἰς ἐμπορικὰς μὲν ἐπιχειρήσεις ἀτυχήσας, εὐτυχήσας ὅμως εἰς τὴν ἐκλογὴν τῆς συζύγου, οὔσης ἀνεψιᾶς τοῦ Γερασίμου μητροπολίτου Χαλκηδόνος, ἰσχύοντος ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς πράγμασιν, ὑποστηρίξαντος τὴν «Ὁμόνοιαν». ὡς συγγενῆ αὐτοῦ καὶ ὑποστηρίζουσαν τὸν πατριάρχην Ἰωακεὶμ Β΄. Ἐλέγετο μάλιστα ὅτι ὁ Ἰωακεὶμ ἐχορήγησεν εἰς τὸν Κατσελίδην χρήματα πολλὰ διὰ τὴν «Ὁμόνοιαν». Ταύτην δὲ, καθὸ πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν δικαίων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Γένους ἱδρυθεῖσαν, ὡς ἐδήλωσεν ἡ ἐγκύκλιος τοῦ Πατριαρχείου, συνέστησαν εἴς τε τὰ μοναστήρια καὶ τὰς ἱερὰς μητροπόλεις ὁ πατριάρχης καὶ ἡ σύνοδος αὐτοῦ, κατὰ μάϊον τοῦ 1862. Εἶχε σχῆμα ἡ «Ὁμόνοια» μέγα, ἀπὸ δὲ τοῦ 1864 μικρὸν, ἀφοῦ ἀπώλεσε τὸν προστάτην αὐτῆς, καταβιβασθέντα τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου, κατὰ ἰούλιον τοῦ 1863, κατόπιν δὲ, ἀπὸ καιρὸν εἰς καιρὸν ἐξεδίδετο πρὸς ἀνα-

πλήρωσιν ἄλλης, παυομένης ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ γραφείου τοῦ τύπου, ἢ συνηνωμένη μεθ' ἑτέρας (Ὁμόνοια, λόγου χάριν, καὶ Νεολόγος), ἢ μόνη εἰς σ·ῆμα μικρὸν, ἕως οὗ τῷ 1870 ἐνεφανίσθη εὐπροσώπως, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἐκ τῆς «Κωνσταντινουπόλεως» ἀποσυρθέντος ἐπὶ μικρὸν Βλασίου Γαβριηλίδου. Τὰς ἐξ Ἀθηνῶν ἀνταποκρίσεις ἔγραφεν ὁ Σπυρίδων Λάμπρος, τότε φοιτητὴς φιλολογίας. Πρώτην φορὰν, κατὰ μάϊον τοῦ 1870, ἔγραψα εἰς ἐφημερίδα, τὴν «Ὁμόνοιαν». Εἰσῆλθον εἰς ἐπιφυλλίδα αὐτῆς. ὁ δὲ ἀγαπητός μου Βλάσιος συνέστησέ με τοῖς ἀναγνώσταις καθὸ νέον—ἤμην νεώτερος τοῦ Γαβριηλίδου κατὰ δύο ἔτη—«γλαφυρὸν τὸν κάλαμον, καὶ λαμπρὸν, κατὰ συνέπειαν, ὑπισχνούμενον μέλλον ἐν τῇ πνευματικῇ τῶν γραμμάτων δημοκρατίᾳ». Ὑπὸ τὸν Γαβριηλίδην ἓν ἔτος ἡ «Ὁμόνοια» ζήσασα, ἀπέθανεν· ὁ Γαβριηλίδης ἐζητήθη καὶ πάλιν ὑπὸ τῆς «Κωνσταντινουπόλεως» καὶ συνειργάσθη μετὰ τοῦ Ἱπποκράτους Δ. Ταυλαρίου τῷ 1871. Καὶ τοῦτον μὲν θὰ συναντήσωμεν ἐν ἑτέρῳ σταδίῳ· ὁ δὲ Βλάσιος ἐν ἀρχῇ τοῦ φεβρουαρίου τοῦ 1872 ἀνεχώρησεν εἰς τὴν Γερμανίαν πρὸς σπουδήν· ἐκεῖ δ' ἐξέδωκε τῷ 1873 (ἐν Λειψίᾳ) μετάφρασιν τῶν τοῦ Ἐρνέστου Λοθάρδου Λόγων ἀπολογητικῶν ὑπὲρ τῶν θεμελιωδῶν ἠθικῶν ἀληθειῶν τοῦ χριστιανισμοῦ. Πρὶν τοῦ Βλασίου, τοὺς ἀπολογητικοὺς τοῦ Λοθάρδου λόγους ὑπὲρ τῶν θεμελιωδῶν δογματικῶν ἀληθειῶν τοῦ χριστιανισμοῦ μετέφρασεν ὁ ἱερομόναχος Ἱερώνυμος Μυριανθεὺς ὁ ἐκ Κύπρου, ἐκτυπωθέντας ἐν Ἱεροσολύμοις τῷ 1869. Μετὰ τὴν ἐκ Γερμανίας ἐπιστροφὴν ὁ Γαβριηλίδης περὶ τὰ τέλη

τοῦ 1873, ἀνέλαβε πάλιν τὴν εἰς τὴν «Κωνσταντινούπολιν» συνεργασίαν, ἀλλ᾽ εἶχε καὶ δύο συνεργάτας· ὁ ἐκδότης καὶ ἰδιοκτήτης αὐτῆς Δημήτριος Νικολαΐδης ἤδη προσέλαβεν ὡς ἀρχισυντάκτην τὸν ἐξ Ἰταλίας ἐπιστρέψαντα περὶ τὸ μέσον, ἂν μὴ ἀπατῶμαι, τοῦ 1872, πρώην ἐκδότην καὶ συντάκτην τῶν ἐν Νεαπόλει (τῆς Ἰταλίας) «Λαῶν» Ὀδυσσέα Ἰάλεμον, πρώην ὑποπρόξενον τῆς Ἑλλάδος ἐν Καστελλαμάρε, μιτυληναῖον, ἀφωσιωμένον εἰς τὸν Ἐπαμ. Δεληγεώργην, ἀλλ᾽ ἀνεξήγητον πάσχοντα ῥωσσοφοβίαν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Νικολαΐδης ἦν ἀπηλλαγμένος τῆς ἀσθενείας ταύτης, μετὰ δυσκολίας ὑπέφερε τ᾽ ἀποτελέσματα τοῦ ἀλογίστου πατριωτισμοῦ τοῦ Ὀδυσσέως· ἀλλὰ τὰ ἄρθρα αὐτοῦ ἀνεγινώσκοντο ὑπὸ πολλῶν, ὧν οἱ πλεῖστοι οὔτε ἐννόουν τὰς ἀτελευτήτους συντακτικὰς περιόδους αὐτῶν· ἀπὸ τῆς προτάσεως, λόγου χάριν, ἕως οὗ φθάσῃ τις εἰς τὴν ἀπόδοσιν, ἔπρεπε ᾽ν᾽ ἀναγνώσῃ 25 καὶ 30 γραμμιάς. Αἱ σφοδραὶ συζητήσεις, προκειμένου περὶ ῥώσσων καὶ σλαύων, ἦσαν πολὺ συνήθεις εἰσ τὰ γραφεῖα τῆς «Κωνσταντινουπόλεως»—ἤδη μετονομασθείσης ἀπὸ τοῦ αὐγούστου τοῦ 1873 «Θρᾴκης». Ἡμέραν τινὰ τοῦ 1872, μεταξὺ λογίων καὶ διδασκάλων, ὁ Ἰάλεμος ἐξηκολούθει ᾽να ἐκκενώνῃ φαρέτραν βελῶν ἀκινδύνων κατὰ τῶν σλαύων, ἀλλὰ μετὰ τόσης ἐξάψεως, ὥστε ᾽να δείξωμεν ὅλοι τὴν δικαίαν ἡμῶν ἀγανάκτησιν. Εἷς ἐκ τῶν παρόντων, ὁ ἐκ Σερρῶν διδάκτωρ τῆς φιλοσοφίας Ἰωάννης Δημητριάδης (ηὐτοκτόνησε κατόπιν), ὃν οὐδεὶς εἶχε συστήσει εἰς τὸν Ἰάλεμον, οὔτ᾽ αὐτὸν εἰς τὸν Δημητριάδην, ἀπαυδήσας ἐφώναξε· «Μὰ δὲν ἤλθαμεν ἐδῶ ᾽ν᾽ ἀκούσωμεν τόσην

ὥραν κατὰ ῥώσσων αὐτοὺς τοὺς ἰαλέμους καὶ κοαλέμους». Θυμωθεὶς ὁ Ἰάλεμος εἶπεν εἰς τὸν Δημητριάδην· «Ἀκόμη δὲν μ᾽ ἐγνωρίσατε, κύριε, καὶ ἔρχεσθε ᾽να παίξετε μὲ τόνομά μου»! ὁ Δημητριάδης ἀφελῶς ἠρώτησε· «Μὰ πῶς; Κοάλεμος ὀνομάζεσθε;» Τότε, κατὰ τὸ ὁμηρικόν, ἄσβεστος ἐνῶρτο γέλως μεταξὺ τῶν παρόντων, οὐδὲ τοῦ Ἰαλέμου ἐξαιρουμένου. Τὰς μετ᾽ ἐμοῦ σχέσεις διέῤῥηξεν ἐνωρὶς ὁ Ἰάλεμος. Ἔγραψεν ἄρθρον κατ᾽ ἐμοῦ ὡς συντάκτου δῆθεν φυλλαδίου τινὸς ἐκδοθέντος ἐν Γαλαζίῳ κατὰ τοῦ βουλγαρικοῦ σχίσματος ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον Καυσοκαλύβη· ἀλλὰ Καυσοκαλύβης ἦτο Νικηφόρος Παπαδάκης ὁ ἐκ τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ, ὅπου καὶ ἀπέθανε πρό τινων ἐτῶν. Τὸ φυλλάδιον ἐξεδόθη κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1874, ὅτε μὲ ὕβριζε καὶ δι᾽ ἄλλον λόγον, ὅτι «συνωμοτικῶς συνεννοούμην μετὰ τῶν ἐν Ἀθήναις τῆς Ῥωσσίας μισθάρνων, οἵτινες τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἠβουλήθησαν ἀποδεῖξαι συγγενῆ τῆς σλαυϊκῆς»!!! Ἀλλ᾽ αὐτὸ τὸ «μίσθαρνον» ἀπέθανε τῇ 9 μαρτίου 1857, ἦτο δὲ ὁ τόσῳ δικαίως μεγίστην ἔχων φήμην διὰ τὴν πολυμάθειαν καὶ τὴν εὐσέβειαν αὐτοῦ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ἐξ Οἰκονόμων· αὐτὸν βεβαίως συνέχεεν ὁ Ἰάλεμος πρὸς Σοφοκλέα τὸν ἐξ Οἰκονόμων, μεθ᾽οὗ διεξῆγον ἐγὼ τακτικὴν ἀπὸ τοῦ 1869 ἀλληλογραφίαν.

Ἀπὸ τῆς «Θρᾴκης» ἀπεσπάσθη περὶ τὰ μέσα τοῦ 1876 ὁ Γαβριηλίδης, ἱδρύσας τὴν «Μεταῤῥύθμισιν». Ἦτο καθημερινὴ ἐφημερὶς συντάκτην ἔχουσα τὸν διδάκτορα τὰ νομικὰ Ἰω. Καραβασίλην, γινώσκοντα καὶ τὴν ἰταλικὴν, καὶ τὴν γαλλικὴν, καὶ τὴν ῥουμανικὴν, ἂν μὴ ἀπατῶμαι. Ἔζησεν ἡ

«Μεταῤῥύθμισις» ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 1876 μέχρις ἴσως αὐγούστου 1877, ὅτε ἐνεφανίσθη ὁ Γαβριηλίδης εἰς Ἀθήνας· διότι, ἡμέραν τινὰ, καθήμενος εἰς τὸ γραφεῖον αὐτοῦ, μετὰ μεσημβρίαν, ἐδέξατο τὴν ἐπίσκεψιν ἀστυνομικοῦ κλητῆρος, εὐγενῶς ἀναγγείλαντος ὅτι παρεκάλει ὁ ἁρμόδιος ὑπουργὸς τὸν Βλάσιον ἐφέντην ἵνα μεταβῇ εἰς τὸ ὑπουργικὸν γραφεῖον. Ἡεὐγενὴς ὅμως πρόσκλησις ἠνάγκασε τὸν Γαβριηλίδην ἵνα ἔμβῃ εἰς ἀτμόπλοιον ἀναχωροῦν, κατ' εὐτυχίαν, τὴν ἑσπέραν ἐκείνην εἰς Ἀθήνας. Τότε ἀπέθανεν ἡ «Μεταῤῥύθμισις», ἥτις ὁπωσδήποτε συνετήρει ἑαυτὴν, διότι τὸν Βλάσιον ἠγάπων οἱ κωνσταντινοπολῖται, καὶ εἰς τὴν ἀγάπην ταύτην ἐρειδόμενος ἤρξατο τῆς ἐφημερίδος αὐτοῦ, κεφάλαια μόνα ἔχων εἰς τὸ θυλάκιον δέκα φράγκα. Μόνος «σκόλοψ τῇ σαρκὶ» καὶ διὰ τὸν Γαβριηλίδην, καὶ διὰ πάντα ἐκδότην ἐφημερίδος ἢ περιοδικοῦ, ἦτο κάποιος στοιχειοθέτης Ἀράπης, ἐργάτης μὲν καλὸς, κακὸς ὅμως ἄνθρωπος· ἐννόει ἵνα πληρώνηται μέχρις ὀβολοῦ μόλις συνεπλήρου τὴν τῆς ἐφημερίδος στοιχειοθεσίαν, ἢ ἡμίσεος τυπογραφικοῦ φύλλου· εἰ δ' ἐβλεπεν ὅτι ἀνεβάλλετο τοῦ μικροῦ χρέους ἡ ἐξόφλησις, ἥρπαζεν ὁ Ἀράπης τὴν μίαν τῆς ἐφημερίδος πλάκα, συνήθως ἔχουσαν βάρος 25—30 ὁκάδων, καὶ φέρων ἐπὶ τῶν ὤμων μετέβαινεν εἰς το πρῶτον γειτονικὸν καπηλεῖον, καὶ διεμήνυεν εἰς τὸν ἐκδότην ἵνα στείλῃ τὰ χρήματα, καὶ ἵνα παραλάβῃ τὴν πλᾶκα. Τοῦτο δ' ἐγίνετο. Καὶ ἔλαβον μὲν πεῖραν τῆς ἀντικοινωνικῆς τοῦ Ἀράπη βαναυσότητος οἱ πτωχοὶ δημοσιογράφοι Δεστουνιάνος τοῦ «Θεατοῦ» καὶ ὁ Γαβριηλίδης τῆς «Μεταῤῥυθμίσεως», καὶ ὁ ἀτάσθαλος τῆς «Θράκης»

Νικολαΐδης, ἀλλ' ὁ Ἀράπης ἐπὶ τέλους κατεδικάσθη ἵνα μὴ προσλαμβάνηται εἰς τυπογραφεῖον· ἀνεχώρησε καὶ αὐτός. Ἡμέραν τινὰ τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1877, ὁ Γαβριηλίδης καγχάζων, καθὼς ἦτο πάντοτε φαιδρὸς καὶ εἰς εὐτυχεῖς καὶ εἰς δυστυχεῖς ἡμέρας καὶ περιστάσεις, μοὶ εἶπε· «βρὲ Μανώλη· ποιὸν, νομίζεις, ἐνοχλητικὸν τυπογράφον εἶδα σήμερον;» Κατάλαβα· ἀπήντησα· «τὸν Ἀράπη». Εὐτυχῶς οὔτε ὁ Βλάσιος ὤφειλέ τι εἰς αὐτὸν, οὔτ' ἐγὼ ἠτύχησα ἵνα γνωρισθῶ μετ' αὐτοῦ.

Κατὰ δεκέμβριον τοῦ 1877, ἀπὸ τῆς 1 τοῦ μηνὸς, ἤρξατο καὶ πάλιν ἐκδιδομένη ἡ ἀθηναϊκὴ «Ἐφημερὶς τῶν συζητήσεων» (τοῦ Δεληγεώργη), καθημερινὴ, εἰς σχῆμα μικρὸν, εἰς αὐτὴν δὲ παρέλαβεν ὁ διευθυντὴς συντάκτην τὸν τότε φοιτητὴν τῆς νομικῆς Ἰωάννην Κηπουρίδην, κατόπι δικαστικὸν ὑπάλληλον ἐν Τουρκίᾳ. Μετ' αὐτοῦ συνεδεόμεθα διὰ μακρυνῆς συγγενείας, ἐκαθήμεθα δὲ καὶ εἰς τὴν αὐτὴν οἰκίαν, εἰς τὴν ὁδὸν Μαλακαντὲ, σήμερον, νομίζω, Σόλωνος. Συνεστήσαμεν τὸν Γαβριηλίδην ὡς συντάκτην τῶν Συζητήσεων, ἀπ' αὐτῆς δ' ἀποχωρήσας ἵδρυσε τὸν «Ῥαμπαγὰν» μετὰ τοῦ Κλεάνθους Τριανταφύλλου, στιχουργοῦ εὐφυεστάτου καὶ βωμολόχου, οὗ τὸ κακοηθέστατον φυλλάδιον «Πανόραμα Ἀφροδίτης» (ἐν Ἀθήναις 1877) δυνατὸν ἵνα κηρυχθῇ «ἀκατάλληλον διὰ δεσποινίδας»—ἀλλὰ, μὰ τὴν Ἀφροδίτην, καὶ διὰ γέροντας ἐννενηκοντούτεις. Ὁ ταλαίπωρος Κλεάνθης ηὐτοκτόνησε μετ' ὀλίγον· ὁ Γαβριηλίδης ἐξέδωκε, μετὰ τὸν «Ῥαμπαγὰν», τὸ «Μὴ χάνεσαι». Τούτου διάδοχος ἡ θαυμασία «Ἀκρόπολις». Τριάκοντα πέντε ἔτη μετὰ τὴν ἐκ Κπόλεως ἀναχώρη-

σιν, εἶδον ἐν Ἀθήναις τὸν Βλάσιον, εὔθυμον πάντοτε, ὡς πρὸς τὰ ἐκκλησιαστικὰ δὲ πράγματα ἀφωσιωμένον εἰς τὸν πατριάρχην Ἰωακεὶμ τὸν Γ΄. Τῇ 14 νοεμβρίου τοῦ 1912, ἐπιούσῃ τοῦ θανάτου τοῦ ἀειμνήστου πατριάρχου, μὲ προσεκάλεσεν ἀπὸ τοῦ ξενοδοχείου μου καὶ, παρὰ τὰς ἐνστάσεις μου, ὅτι ἀδυνατῶ ἵνα γράψω ἐπὶ ξένου γραφείου διὰ γραφίδος ξένης, καὶ ἐπὶ χάρτου ὄχι στίλβοντος, ἐπέμεινε ἵνα γράψω, καὶ ἔγραψα, καὶ τὸ γραφὲν ἐξεδόθη. Μετὰ δύο ἡμέρας ἔστειλα πρὸς αὐτὸν ἄρθρον, τίτλον ἔχον «Φωνὴ ἐν Ῥαμᾷ». Ἐξεδόθη καὶ τοῦτο τῇ 18 νοεμβρίου· μετέβην κατόπι ἵνα εὐχαριστήσω αὐτῷ διὰ τὴν ἐν τῇ «Ἀκροπόλει» ἔκδοσιν. «Μὲ συνεκίνησε, Μανώλη μου, εἶπε, πολὺ τὸ δεύτερον ἄρθρον σου. Μοῦ ἔστειλαν καὶ ἄλλοι, καὶ ὁ κ. Χρυσόστομος (ὁ νῦν Ἀθηνῶν), ὅταν ἤρχισα ἵνα διαβάζω τὸ δικό σου, μ' ἐπῆραν τὰ δάκρυα· δὲν ἠμπόρεσα ἵνα προχωρήσω, τὸ ἔδωκα ἵνα τυπωθῇ». Μετὰ δύο ἡμέρας ἔδωκα τρίτον ἄρθρον «Τὰ ὄνειρα τοῦ πατριάρχου Ἰωακείμ». Ἐξεδόθη καὶ τοῦτο. Πιστεύω ὅτι ἐνθυμεῖται ταῦτα ὁ τότε πρωτοσυντάκτης τῆς «Ἀκροπόλεως» κ. Συνοδηνός· Ἔκτοτε ἓν ἢ δύο γράμματα ἀντηλλάξαμεν, διότι, ἀρχομένου τοῦ ἔτους 1913, ἐπέστρεψα εἰς τὴν Κωνσταντινόπολιν.

Ἔγραψα ἀρκετὰ περὶ Γαβριηλίδου, διότι ἦτο δημοσιογράφος οὐχὶ συνήθης. Ἀφῆκεν ἴχνη τῆς διὰ τοῦ κόσμου διαβάσεως. Μαθητὴς τοῦ ἀειμνήστου διδασκάλου Εὐσταθίου Κλεοβούλου, καθὼς καὶ ἐγώ, διὰ μνήμης εἴχομεν καὶ οἱ δύο τὴν λαμπρὰν ἐκείνου συμβουλήν, ἣν ἀπέτεινε τοῖς τελειοδιδάκτοις τῆς Μ. τοῦ Γ. Σχολῆς τοῦ ἔτους 1866,

ὧν μεταξὺ καὶ ὁ Βλάσιος· «Κεφάλαιον δὲ τῆς κοινωνικῆς ἀναστροφῆς, μηδαμῶς ἀνάσχοισθέ μοι οὕτω ταπεινοὶ καὶ πεζοὶ τὰς φρένας, ἢ τοὺς λόγους, ἢ τὰ ἔργα γιγνόμενοι, ὥστε τὸν ὑμέτερον βίον ἢ παντάπασι λανθάνειν ἀνιστόρητον, ἢ τῆς ἱστορίας ἀνάξιον». Ἐτηρήσαμεν ἀμφότεροι τὴν παραίνεσιν.

Ἐνταῦθα πρέπει ἵνα μνησθῶ καὶ τῶν ἄλλων, ὅσα πρὶν τοῦ Γαβριηλίδου κατῆλθον εἰς τὸ λεγόμενον δημοσιογραφικὸν στάδιον, ἐπ' ὀλίγον ἢ πολὺ διακριθέντες Τὸν Γαβριηλίδην εἰσήγαγεν εἰς αὐτὸ ὁ Γεώργιος Λαζάρου Ξανθόπουλος, συντάκτης τῶν ἐφημερίδων τοῦ Νικολαΐδου, ὁ κατόπιν, μετὰ τὸ 1872, νομίζω, εὐδοκίμως ὑπηρετήσας ὡς γραμματεὺς μεγάλου τινὸς ἐμπορικοῦ καταστήματος (Ἰωαννίδου). Ἀνηγορεύθησαν καὶ οἱ δύο συγχρόνως τελειοδίδακτοι τῆς Μ. Σχολῆς, 26 ἰουνίου (8 ἰουλίου) 1866, λαβόντες τὸν βαθμὸν ἄριστα, ἦτο δὲ κατὰ δύο ἔτη ὁ Ξανθόπουλος πρεσβύτερος τοῦ Βλασίου, γεννηθέντος τῷ 1849. Μετὰ τὸν Γαβριηλίδην προσελήφθη εἰς τὴν αὐτὴν ἐφημερίδα συντάκτης ὁ ἐξ Ἀθύρα (Μεγάλου Τσεκμετζὲ) Παναγιώτης Θωμᾶ, κάλλιστος στιχουργός, ἀλλ' ἀλαζών, ὑπέροφρυς, καὶ κακεντρεχὴς ἄνθρωπος. Ὅτε, μετὰ τὸν σεπτέμβριον τοῦ 1884, ἐξέδωκεν ἐν τῷ «Νεολόγῳ» ΚΠόλεως ἀνταποκρίσεις ἐξ Ἁγίου Ὄρους ὡραῖα γεγραμμένας, συνηντήθημεν εἰς τὰ γραφεῖα τοῦ Νικολαΐδου, καὶ μὲ ἠρώτησε περὶ τῆς διατριβῆς αὐτοῦ· ἐπεδοκίμασα μὲν αὐτὴν, ἐδήλωσα δὲ ὅτι κ' ἐγὼ θὰ γράψω περὶ Ἁγίου Ὄρους ἐν ἰδίῳ βιβλίῳ. Τί μ' ἀπεκρίθη; «Θὰ γράψῃς καὶ σὺ, ἀφοῦ ἔγραψα ἐγὼ !! Ἐσὺ ποῦ» κ' ἔδειξε διὰ τῆς χειρὸς τὴν γῆν· «Ἐγὼ ποῦ» καὶ ἔδειξε τὸν οὐρανόν.—

Ἀστεΐζεσαι βεβαίως· εἶπον εἰς αὐτόν·—ἀλλὰ προσέθηκεν· «Ὁμιλῶ σοβαρά». Ἠρκέσθην ἵνα ἀναγγείλω παρευθὺς εἰς τὸν Νικολαΐδην ὅτι «ὁ Θωμὰς δὲν εἶναι καλά». Μετὰ ἓν ἔτος, ἢ μετὰ δύο, ἀπέθανε παράφρων. Τὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ ἐννόησαν ἄλλοι. Τῷ 1875 ἢ 76, ὅτε πολλοὶ ἠκολούθουν τῷ Ἰαλέμῳ, ἡ γελοιογραφικὴ ἐφημερὶς τοῦ Θεοδώρου Κασάπη παρέστησεν αὐτὸν ἔχοντα δεδεμένας ἀνδρικὰς πλαγγόνας — τοὺς θαυμάζοντας αὐτὸν κούφους καὶ τοὺς ἐν τῇ «Θράκῃ» συνεργάτας—καὶ προσφέροντα δῶρον ἀνὰ μίαν· ἐνῷ δὲ περὶ τοῦ Βλασίου Γαβριηλίδου ἔγραφεν

Ἔχω τὸν Γαβριηλίδην· εἶναι κοῦκλα διαλεχτή·
ἐβαπτίσθηκε στὴν μπίραν, καὶ εἰς ὅλα γερμανίζει,
ἔχει καὶ πτερά· ἰδέτε· στοὺς αἰθέρας ἁρμενίζει·
Ποιὸς τὴν θέλει; Ποιὰ τὴν πέρνει τέτοια κοῦκλα πεταχτή;

τὸν ταλαίπωρον Παναγιώτην Θωμᾶ θαυμασίως ἐχαρακτήριζεν, εὐθὺς μετὰ τὸν Βλάσιον

Ἂν αὐτὸς δὲν σὰς ἀρέσῃ, σὰς προσφέρω τὸν Θωμᾶ·
Εἰς τὰς φλέβας του φαρμάκι ὄχεντρας διακλαδοῦται·
κ' εἰς ἐμὲ αὐτὸν ἀκόμη ἀπειλητικῶς ὀρθοῦται
καὶ ζητεῖ νὰ μὲ δαγκάσῃ, ἀλλ' ὁ νάνος δὲν τολμᾷ.

Παρομοίους στίχους, ἢ τροπαρίων ἀπομιμήσεις, εἰς τὸν «Μῶμον» καὶ τὸν διάδοχον αὐτοῦ «Κωδωνάτον» γραφομένους, ἀπεστήθιζον, διότι πιστῶς παρίστων τὰ πρόσωπα, οἱ δὲ περὶ Ἰαλέμου μανθάνοντες καὶ γινώσκοντες εἴ τι ἂν ἔπρεπεν, ἐγινώσκομεν ὅτι τοὺς στίχους τούτους καὶ τοὺς ὁμοίους περὶ Λεωνίδα Χρυσοβελώνη, καὶ Ἠλία Μαλιάκα καὶ τῶν λοιπῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἰαλέμου, συνέθετεν ὁ βιβλιοπώλης Ἰωάν. Ἀλιμπέρτης, ὁ μετὰ ταῦτα γραμματεὺς τοῦ Κωνσταντίνου Ζάππα.

Ἀπὸ τοῦ 1861 διεκρίνετο ἐν ΚΠόλει, ἐπ' ὀλίγα ἔτη, ὁ ἐξ Ἠπείρου Γεώργιος Πολυχρονιάδης, εἰς τὸ Σκαμνέλι τοῦ Ζαγορίου γεννηθεὶς τῷ 1837-8. υἱὸς ἐμπόρου, σπουδάσας εἰς τὴν Ζωσιμαίαν ἐν

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΟΛΥΧΡΟΝΙΑΔΗΣ

Ἰωαννίνοις σχολὴν, ὡς ἤκουσα δὲ, καὶ εἰς τὴν Μ. τοῦ Γένους, ἐπὶ βραχὺν χρόνον, διδασκόμενος καὶ ἰδιαιτέρως ξένας γλώσσας, ἔγραφε καλῶς καὶ φρονίμως εἰς τὴν «Ὁμόνοιαν». Ἐπετίθετο μόνον δριμύτατα κατὰ τοῦ «Ἀνατολικοῦ Ἀστέρος» διὰ τὴν κατὰ τοῦ πατριάρχου Ἰωακεὶμ Β' καταφορὰν τῶν τριῶν τοῦ «Ἀστέρος» διδασκάλων, ἢ μᾶλλον τοῦ ἑνὸς μόνου. Ἔγραψεν ὁ Πολυχρονιάδης καὶ εἰς τὴν «Βυζαντίδα»· τῷ 1874, κατὰ τὸ φθινόπωρον, ἀνέλαβε τὴν ἑλληνικὴν «Μικρὰν Ἀσίαν», καταλι-

πὼν αὐτὴν εὐθὺς σχεδόν. Ἐνησχολεῖτο εἰς συλλογὴν λαογραφικῶν τῆς Ἠπείρου, σώζεται δὲ καὶ «διατριβὴ εἰς τὴν παλαιὰν ἱστορίαν τῆς Ἠπείρου». Μετέφρασε τὸ Γκιουλιστὰν (Ροδὼν) τοῦ πέρσου ποιητοῦ Σααδῆ, ἐκδοθὲν ἐν ΚΠόλει, 1871. Ἀπέθανεν ἐν ΚΠόλει, τῷ 1890, καταλιπὼν ὀρφανὴν μικρὰν κόρην, Ἑλένην, σύζυγον νῦν τοῦ διακεκριμένου ἐν ΚΠόλει δημοσιογράφου Γεωργίου Οἰκονομίδου.

Ὀλίγῳ πρὶν ἐμοῦ καὶ εὐθὺς μετὰ τὸν Γαβριηλίδην, ὁ Ἰωάννης Τανταλίδης εἰσῆλθεν εἰς τὸ αὐτὸ στάδιον, διακριθεὶς ὡς συντάκτης τῆς «Βυζαντίδος» μέχρι σχεδὸν τοῦ 1877, ὅτε, ζητηθεὶς καὶ αὐτὸς ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῆς ἀστυνομίας, ἦλθεν εἰς Ἀθήνας. Συνέθετε στίχους εὐμόρφους. Προσεκλήθη εἰς Κρήτην ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου πασᾶ Καραθεοδωρῆ, ἦλθε μετ' ὀλίγον εἰς ΚΠολιν, καὶ περὶ τὰ μέσα τοῦ 1880 διωρίσθη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἰωακεὶμ Γ΄ διευθυντὴς τοῦ ἀνασυσταθέντος πατριαρχικοῦ τυπογραφείου καὶ τῆς «Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας». Σχεδὸν μετὰ ἕν ἔτος ἠναγκάσθη 'ν' ἀποχωρήσῃ, καὶ τῷ 1882 ἐξέδωκε τὸ καλὸν περιοδικὸν Κόσμον ζῆσαν ἔτη δύο μόνον. Εἰς τὴν εὔνοιαν τοῦ σουλτάνου Χαμὴτ συνέστησε τὸν «Κόσμον» ὁ Ἀλέξ. Καραθεοδωρὴς, ὁ καὶ γράψας ἐν αὐτῷ, καὶ ὁ Χαμὴτ ἐγένετο συνδρομητής. Ὁ πατριάρχης Ἰωακεὶμ Δ΄ παρέλαβε τὸν Τανταλίδην εἰς τὸ γραφεῖον τῆς ἀλληλογραφίας, τῷ 1885, γραμματέα, καὶ τῷ 1894, θανόντος τοῦ διευθύνοντος τὸ γραφεῖον τοῦτο Γεωργίου Δημητριάδου, τοῦ Θεσσαλονικιοῦ λεγομένου κοινῶς, ὁ πατριάρχης Νεόφυτος Η΄ προήγαγε τὸν Ταντα-

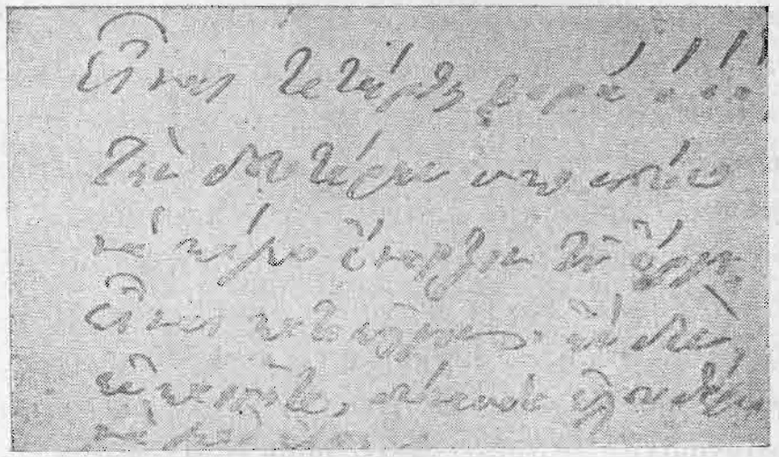

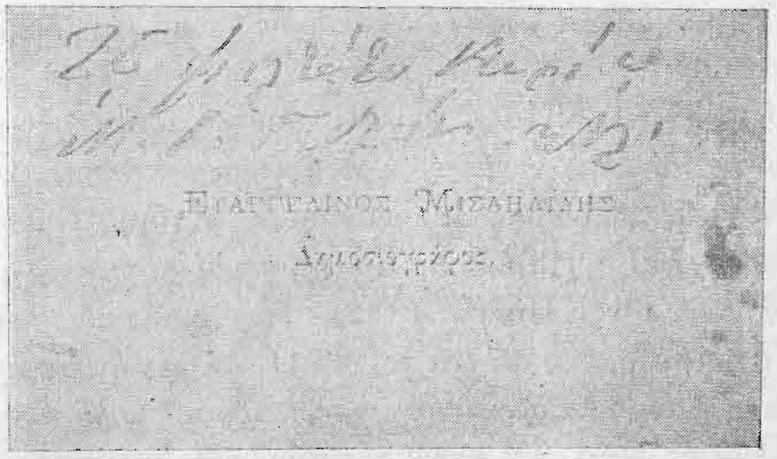
ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΑΝΤΑΛΙΔΗΣ

λίδην εἰς διευθυντήν. Ἀπεβίωσε κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1906, εἰς ἡλικίαν 62 ἢ 63 ἐτῶν, γνωριζόμενος ὡς Τανταλίδης, ἐνῷ ὁ πατὴρ αὐτοῦ, οὗ βεβαίως ἦν υἱὸς, ὠνομάζετο Δημήτριος Ζῆνος, (ἀληθινὰ Τζένος), ἔν τινι τῶν Κυκλάδων νήσων γεννηθεὶς, Ἄνδρῳ, ἢ Νάξῳ. Ὅτε μοὶ κατέστησε τοῦτο γνωστὸν ὁ ΨευδοΤανταλίδης, καὶ ἠρώτησα αὐτὸν διὰ τὴν ἀλλαγὴν ταύτην τοῦ ἐπωνύμου, ὁ ἴδιος εἶπεν εἰς ἐμὲ ὅτι, τὸ ἐπώνυμον τὸ μητρικὸν ἦτο πασίγνωστον καὶ προετίμησεν αὐτό. Ἐν ἡλικίᾳ νέᾳ, τὴν ἱστορίαν ἀναγινώσκων τῶν δουκῶν τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, ἔμαθεν, ὡς μοι εἶπεν, ὅτι ὑπῆρχεν οἰκογένεια φραγκικὴ Τζένων, καὶ ἐξέφρασέ μοι τὴν ὑπόνοιαν μὴ κατάγηται ἐκ τῶν Ζένων. Τὰς σπουδὰς αὐτοῦ συνεπλήρωσεν ἐν τῇ κεντρικῇ σχολῇ Σταυροδρομίου τῷ 1861.

Ἐφημερὶς καθημερινὴ μικροῦ σχήματος ἐπε-

φάνη συγχρόνως τῇ ἀπὸ τῆς Μ. τοῦ Γ. Σχολῆς ἀποφοιτήσει μου, ὁ «Θεατὴς» τοῦ Νικολάου Δεστουνιάνου. Ὁ ἐκδότης αὐτοῦ ἐγεννήθη, ἂν μὴ ἀπατῶμαι, ἐν Κέᾳ, εἶχε δὲ φήμην καλοῦ διδασκάλου τῆς γαλλικῆς διαλέκτου, ἄνθρωπος εὐγενέστατος τοὺς τρόπους, ἄπειρος εἰς τὰ τῆς ἐφημεριδογραφίας. Μόλις διήρκεσεν ὁ «Θεατὴς» ἔτη ἓξ-ἑπτά, πολλοὶ δὲ φίλοι τοῦ Δεστουνιάνου ἐβοήθουν αὐτῷ γράφοντες δωρεὰν, ἀλλ' οἱ τακτικοὶ συντάκται αὐτοῦ ἦσαν ἀνάξιοι πολλοῦ λόγου, καίτοι ἦσαν ἄνθρωποι καλοί· ἕνα τούτων ἐγνώρισα, ἀπὸ τοῦ 1872, τὸν ἐκ Μιτυλήνης Ζάννον Βασίλαρον, ἀτάκτως καὶ δυσκόλως τὴν μισθοδοσίαν αὐτοῦ λαμβάνοντα, διὰ τὴν πτωχείαν τοῦ «Θεατοῦ», καὶ μεταβάντα εἰς τὸν «Νεολόγον». Μετὰ παρέλευσιν δεκαπέντε σχεδὸν ἐτῶν, εὗρον αὐτὸν γραμματέα τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν νοσοκομείου, καταλληλότατον διὰ τοιαύτην ἥσυχον ἐργασίαν. Ἀλλ' ὁ «Θεατὴς» ἦν ἀποθανὼν πρὸ πολλοῦ. Τὴν πτωχὴν ἐφημερίδα ὁ Ἰάλεμος ἀπεκάλεσέ ποτε ὠχρὸν καὶ φερεοίκων φρονημάτων δημοσιογραφικὸν ὄργανον». Ἄρθρα πολλὰ ἔγραψα ἀπὸ αὐγούστου μέχρι δεκεμβρίου 1873 εἰς τὸν «Θεατὴν» ἄνευ ἀμοιβῆς, ἀλλ' ἐπειδὴ δωρεὰν ἔγραφον, καθὼς συγχρόνως καὶ εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, γιάνι Ἀνατολὴν» τοῦ Μισαηλίδου, συχνάκις εἰσ θέσιν δύσκολον περιῆγον τοὺς ἀγαθοὺς φίλους μου, τῶν δὲ φύλλων ἡ ἐκτύπωσις ἀνεβάλλετο. Τοῦ ἀειμνήστου Μισαηλίδου ἔχω κρυμμένην ἕως τώρα «κάρταν» δηλοῦσαν τὴν ἀναβολὴν τῆσ ἐνάρξεως τοῦ νέου φύλλου, διὰ καθυστέρησιν ἄρθρου μου. Παρατίθεται τὸ πανομοιότυπον

δῆλα δή· «Εἶναι τετάρτη φορά!!! Τὴν δευτέραν σκοπεύω νὰ κάμω ἔναρξιν τοῦ ἔργου. Εἶναι κατεπείγον· ἂν δὲν εἰκαιρῆτε, δόνασθε ἐλευθέρως νὰ μοὶ εἴπητε»

«Τῷ φιλτάτῳ Κυρίῳ Μ. Ι. Γεδεὼν κτλ.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΝΟΣ ΜΙΣΑΗΛΙΔΗΣ

Δημοσιογράφος»

Ὡς ὁ Γαβριηλίδης ἔζησε καὶ ἀπέθανε δημοσιογράφος, οὕτως ἔζησαν ὁ Χουρμούζης, ὁ Βουτυρὰς, ὁ Νικολαΐδης, ὁ τελευταῖος ὡς ἐκμεταλλευτὴς προσώπων καὶ περιστάσεων, ἀλλ' ὑπὲρ τούτους ὁ Δημήτριος Ξένης. Ὁ πρῶτος ἐλέγετο Χουρμούζιος Τριανταφύλλου, ὡς αὐτὸς οὗτος εἰπέ μοι, καίτοι οἱ

φίλοι ἐπεσκέπτοντο αὐτὸν τῇ 8 νοεμβρίου, ὡς δῆθεν Μιχαήλ. Καταγόμενος ἐκ Κρήτης, ἐγεννήθη ἐν ΚΠόλει, μεταβὰς δὲ κατὰ καιρὸν εἰς Ἑλλάδα, κατώρθωσε ἵνα ἐκλεχθῇ βουλευτής. Μετὰ τὴν πρόκαιρον θεσσαλικὴν ἐπανάστασιν, προσῆλθεν εἰς τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν τῷ 1855 ἢ 1856, καὶ, καθὼς ἐθρυλλεῖτο ἐν Φαναρίῳ, ἐμισθοδοτεῖτο ὑπὸ τῆς Ὑψ. Πύλης. Ἔγραφεν εἴς τινας ἐφημερίδας, ἔγραφε καὶ στίχους, ὧν τινας ἐν καιρῷ θὰ εὕρῃ ὁ ἀναγνώστης ἐνταῦθα. Μετέφρασε τὸν Πλοῦτον τοῦ Ἀριστοφάνους. Ἔγραψε καὶ δῆθεν δράματα τὸν «Τυχοδιώκτην —τὸν «Λέανδρον»— καὶ τὸν «Χαρτοπαίκτην—ἐκδοθέντα κατὰ τὰ ἔτη 1835—40, καὶ τῷ 1865, ἐν ΚΠόλει τὸ «Μαλακώφ». Ἐπιγράφει τοῦτο κωμωδίαν, ἀλλ' ἡ ἀνάγνωσις ἀποδεικνύει αὐτὸ τῆς κωμωδίας ἐκκωμιώδησιν. Ἐπίσης ἀναξία προσοχῆς ἡ «Παροδικὴ μικρογραφία μυθιστορημάτων» (ἐν ΚΠόλει, 1882). Τὰ «Κρητικὰ τοῦ Χουρμούζη, ἐκδοθέντα τῷ 1841, ἐν Ἀθήναις, ἂν μὴ ἀπατῶμαι, εἰσὶν ἀναγνώσεως ἄξια. Ἀλλὰ ἀναγνώσεως ἀξία, καὶ μέχρι τῆς σήμερον, ἡ ἐφημερὶς «Ἁρμονία». Συντάκτης ἰδιοκτήτης, ὑπεύθυνος, ἦτον ὁ Χουρμούζης. Τὰ ἄρθρα τῆς ἐντέγνως ἐκτυπουμένης «Ἁρμονίας, ἐγράφοντο δριμύτατα, καυστικὰ κατὰ τῶν παρεκτρεπομένων παπάδων. Ἡμέραν τινὰ ἔμαθεν ὅτι οἱ μητροπολῖται τῆς ἱερᾶς συνόδου, ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τοὺς ἱεροὺς κανόνας, ἐσκέφθησαν ἵνα πράξωσί τι (λεπτομερείας ἀδυνατῶ ἵνα ἐνθυμηθῶ, τὰ δὲ φύλλα τῆς «Ἁρμονίας» εἰσὶ σπάνια), ἢ καὶ ἵνα ῥίψωσι τὸν πατριάρχην. Ἦτο δὲ ὁ Σωφρόνιος Γ'. Ἀγανακτήσας ὁ Χουρμούζης ἐπὶ τῷ ταρτουφισμῷ, ἔγραψε, μεταξὺ ἄλλων: Καὶ ποῦ

ἦτο τὸ πρὸς τοὺς ἱεροὺς κανόνας σέβας των αὐτό, ὅταν τὸν πρώην Βιζύης κατηγορηθέντα, ὄχι πλέον διὰ πλημμελήματα, ἀλλὰ διὰ τὰ ἑπτὰ θανάσιμα ἁμαρτήματα, ἀντὶ νὰ τοῦ κόψουν τὰ γένεια, τὸν ἔπαυσαν μόνον, καὶ σήμερον εἶναι, κατὰ παραχώρησιν θείαν, τοποτηρητὴς τοῦ ἁγίου Ἡρακλείας, εὐλογῶν, ἁγιάζων, ἱερουργῶν ὁ ἐναγὴς, καὶ ἐπὶ τέλους χρηματολογῶν τοὺς χριστιανούς; —καὶ προσέθετεν ἀμέσως «Ὅς τις ἀγαπᾷ, ἂς μᾶς ἐνάξῃ εἰς τὸ δικαστήριον». Ἀλλ' οὐδεὶς αὐτὸν ἐνήγαγεν. Οἱ λόγοι τοῦ Χουρμούζη, αἱ δημόσιαι διαλέξεις, ἦσαν διηνθισμέναι διὰ παροιμιῶν καὶ γνωμικῶν τῶν παλαιῶν ἑλλήνων σοφῶν. Τούτους ἀνεγίνωσκε συνεχῶς, μάλιστα δὲ τὸν Λαέρτιον Διογένη καὶ τὸν Στοβαῖον. Πόλεμον ὁ Χουρμούζης ἐκήρυττε «κατὰ τῆς ἀπὸ τῶν πατρώων παρεκτροπῆς ἡμῶν— κατὰ τῶν ὀλεθρίων ἀποτελεσμάτων τῆσ δῆθεν εὐρωπαϊκῆς προόδου» κ.τ.λ. Τὴν ἐφημερίδα «Ἁρμονίαν» ἵδρυσε τῷ ἔτει 1864, συνετήρησε δὲ, νομίζω, αὐτὴν ἔτη τέσσαρα, τὰ τελευταῖα ὑπὸ συντάκτην καὶ διευθυντὴν τὸν δικηγόρον Ἀλέξανδρον Ἀξελόν. Ἐξηκολούθει ἵνα γράφῃ καὶ κατόπιν εἰς τὰς ἐφημερίδας ἄρθρα, προτιμῶν τὸν «Ἀνατολικὸν Ἀστέρα» τοῦ Καλλίφρονος. Διέμενεν εἰς τὴν νησίδα Ἀντιγόνην, περὶ ἧς καὶ ἔγραψε βιβλιάριον τι (ΚΠόλει, 1868), εἰς τὰς ἐνεργείας δ' αὐτοῦ τὰς μεγάλας ὀφείλομεν τὴν ἐκ βάθρων ἀνοικοδόμησιν τοῦ κατεδαφισθέντος ὑπὸ τῶν τούρκων ἐν τῷ λόφῳ τῆς νήσου ναοῦ Θεοκορυφώτου, ὑπὲρ οὗ, προσελθὼν εἰς τὸν ἀγαπῶντα αὐτὸν μέγαν βεζίρην Ἀλὴ (Μεχμὲτ-Ἐμὶν), παρεκάλεσε ἵνα ὑποβάλῃ τῷ σουλτάνῳ δικαίαν παράκλησιν, ἵνα βοηθήσῃ γενναίως τῇ ἀνοι-

κοδομήσει ναοῦ, καταστραφέντος ὑπό τινος τῶν προγόνων αὐτοῦ. Ὁ φιλότιμος σουλτάνος Ἀζὶζ ἔπεμψεν ἀμέσως εἰς τὸν Χουρμούζην 250 χρυσᾶς λίρας. Τὰ ἐγκαίνια τοῦ μικροῦ ναοῦ ἐτελέσθησαν τῇ 24 αὐγούστου 1869. Εἰς τὸν ναΐσκον τοῦτον ἐκηδεύθη, ταφεὶς ἐν τῷ περιβόλῳ αὐτοῦ, τῇ 8 ὀκτω-

ΧΟΥΡΜΟΥΖΗΣ

βρίου 1882, ὁ Χουρμούζης, τὸ ὀγδοηκοστὸν τῆς ἡλικίας πλησιάζων· εἰς αὐτὸν δὲ εἶπον τὸν ἐπιτάφιον λόγον,ἐκδοθέντα συγχρόνως ἐν τῇ «Κωνσταντινουπόλει».

Πεντηκονταετίαν ὅλην διήνυσεν ἐφημεριδεκδότου στάδιον ὁ Δημήτριος Νικολαΐδης, κωνσταντινοπολίτης, τὸ γένος ἕλκων, ὡς ἔλεγεν, ἐκ τῶν Ἱερομνημόνων τῆς Κέω, καὶ τελειοδίδακτος τῆς Μ. Σχολῆς (1861). Μετήρχετο τὸ ἔργον τοῦ οἰκοδιδασκάλου, καὶ ἀπὸ τοῦ 1862 προσελήφθη συντάκτης,

ἢ μᾶλλον γραμματεύς, εἰς τὸν «Ἀνατ. Ἀστέρα». Τῷ 1865, ἀνέλαβε τὴν «Ἑπτάλοφον» τοῦ Ι. Μ. Ῥαπτάρχου, μεταβιβασθεῖσαν εἰς αὐτὸν, μετὰ διετῆ τακτικὴν ἔκδοσιν (1863 καὶ 64) ὑπ' ἐκείνου, συνέταιρον ἔχων τὸν Σταῦρον Ἰω. Βουτυρὰν, ἐπὶ ἓν—οὔτε ἓν—ἔτος. Ἐξέδιδεν αὐτὴν ὡς περιοδικὸν ἕως τοῦ 1871. Ἀλλὰ τῷ 1867, κατὰ τὸ ἔαρ, ἐνεφάνισεν αὐτὴν καὶ ὡς ἐφημερίδα, μικροῦ σχήματος, ἴσως 25 ἑκατοστῶν ὕψους καὶ μόλις 20 πλάτους. Μετὰ μῆνας ἓξ ηὔξησε τὸ σχῆμα αὐτῆς—πάντοτε καθημερινῆς—ἀλλὰ μετωνομάσθη Κωνσταντινούπολις. Εἰς τὴν σύνταξιν ἐξ ἀρχῆς ἐβοήθει ὁ Ῥαπτάρχης, καὶ ὁ Γ. Λ. Ξανθόπουλος, μετὰ τὸ 1867 ὁ Γαβριηλίδης, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1872 ἐγὼ, ἐπ' ὀλίγον καιρὸν, καὶ διὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸν καὶ φιλολογικὸν μόνον μέρος. Παυθείσης ὑπὸ τοῦ γραφείου τοῦ τύπου τῆς «ΚΠόλεως» ἔλαβεν ὁ Νικολαΐδης ἄδειαν νέας ἐφημερίδος, τῆς «Θράκης» (1873), καὶ παυθείσης καὶ τῆς «Θράκης» ἐν μιᾷ τῶν νυκτῶν, ὁ Νικολαΐδης ἐζήτησεν ἄδειαν ἄλλην. Μετὰ τὴν «Ἑπτάλοφον», μετὰ τὴν «Κωνσταντινούπολιν», μετὰ τὴν Θράκην, ἔπρεπε ἵνα ἐκδοθῇ ἡ «Νέα Ῥώμη». Τοιαύτην ἄδειαν ἐζήτησεν ὁ Νικολαΐδης, ἀλλ' ἀπέτυχε· καὶ ἐξηκολούθησε τὴν «ΚΠολιν». Μετὰ νέαν τιμωρίαν αὐτῆς, ἦλθεν ἡ σειρὰ τῆς «Αὐγῆς», ἀλλὰ μετ' αὐτὴν ἡ «ΚΠολις» ἦλθε, παρατείνασα τὸ ζῆν μέχρι σχεδὸν τοῦ παγκοσμίου πολέμου. Ἐκέρδαινε δ' ἀπὸ τῶν ἐφημερίδων τούτων ὁ Νικολαΐδης πολλὰ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τῆς συλλογῆς τῶν νόμων τοῦ τουρκικοῦ κράτους, ἑλληνικῆς τῷ 1871, εἰς ἕνα τόμον ὀγκώδη, εἰς 4 μετὰ εἴκοσι πέντε ἔτη, καὶ γαλλικῆς τῷ 1872—3 εἰς 4

τόμους, ἐπιμελείᾳ Γρηγορίου Ἀριστάρχου, τοῦ μετ' ὀλίγον πρεσβευτοῦ τῆς Τουρκίας ἐν Οὐασιγκτῶνι. Καὶ ἀπὸ τούτων ὠφελεῖτο· βίον ἔζησε πολυδάπανον, κτίσας καὶ δύο εὐμόρφους οἰκίασ, τὴν μὲν ἐν Μουχλίῳ παρὰ τὸ Φανάριον, τὴν δὲ ἐν τῇ νήσῳ Ἀντιγόνῃ. Τέσσαρας χαρακτηριστοὺς τοῦ Νικολαΐδου στίχους ἔγραψεν εἰς τὸν «Μῶμον» ὁ Ἀλιμπέρτης· ἀπεμνημόνευσα καὶ τούτους.

Κούκλαν ἐξημερωθεῖσαν ἔχω λαμπαδοχυτὴν
τοῦ Νικολαΐδου Δέλτα τὸ ἀνδρείκελον σᾶς δίνω·
τὶ νευρόσπαστον! γιὰ μίαν συνδρομὴν σὰς τὸν ἀφίνω.
Ἔχει εἰς τὸ παζαρεύειν ἱκανότητα φρικτήν.

Μεγάλη πηγὴ πλουτισμοῦ διά τε τὴν «Κωνσταντινούπολιν» καὶ τὸν «Νεολόγον» ἐγένετο ὁ Γαλλοπρωσσικὸς πόλεμος τοῦ 1870. Αἱ δύο ἐφημερίδες ἐξέδιδον παραρτήματα δύο, τρία, τέσσαρα καθ' ἑκάστην. Πᾶν νέον τηλεγράφημα διεδίδετο διὰ παραρτήματος «ἐκτάκτου». Καὶ ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν, πρὸς ἑσπέραν, μετὰ τέταρτον «ἔκτακτον» παράρτημα, ἔλαβεν ὁ Νικολαΐδης τηλεγράφημα νέον, ἡτοίμασε δὲ «ἔκτακτον» μὲν παράρτημα, ἀλλὰ πέμπτον· καὶ ἐπειδὴ οἱ στοιχειοθέται ἔλειπον, ἔμενε δὲ ὁ πιεστὴς, ὁ Νικολαΐδης καὶ ὁ Ραπτάρχης, οἱ δύο οὗτοι ἐστοιχειοθέτησαν τὸ ἔκτακτον, ἐνῷ ὁ πιεστὴς, ἐξελθὼν ἀνὰ τὰς πέριξ ρύμας, ἤγρευσεν ἕνα ἀχθοφόρον, καὶ αὐτὸν ἐχρησιμοποίησαν διὰ τὸ χειροκίνητον πιεστήριον. Χιλιάδες παραρτημάτων ἐξεδίδοντο καθ' ἑκάστην, ὁ δὲ λαὸς ἠγόραζεν. Ἕκαστον ἐτιμᾶτο 20 παράδων (τὰ ἐννέα δῆλα δὴ ἐνὸς χρυσοῦ φράγκου)· εἶχεν ὅμως ὁ κόσμος χρῆμα πολὺ, καὶ μετὰ τὴν φοβερὰν πυρκαϊὰν τῆς 24 μαΐου (5 ἰουνίου) 1870, τὴν καταστρέψασαν τὸ Σταυροδρόμιον. Οἱ πωληταὶ τῶν ἐφημερίδων, μάλιστα δὲ τῶν παραρτημάτων, ἐκέρδαινον πολλὰ, ὥστε ἵνα καταταχθῶσιν εἰσ τὴν συντεχνίαν αὐτῶν πολλοί. Ἐνθυμοῦμαι ἄνθρωπόν τινα Ἐγγλέζον ἐπωνυμούμενον Ἐμπορικοῦ καταστήματος ὑπάλληλος ὤν, καὶ λαμβάνων μισθὸν 7—8 λιρῶν χρυσῶν, ἐγκατέλιπε τὸ ἐπάγγελμα ἐκεῖνο, ἐπιδοθεὶς εἰς πώλησιν ἐφημερίδων καὶ παραρτημάτων. Τῷ 1872 ἔβλεπον αὐτὸν εἰς τὸ γραφεῖον τῆς «Κωνσταντινουπόλεως» καὶ ἔμαθον ἀπὸ στόματος αὐτοῦ ὅτι, τὸ ἀπὸ τοῦ νέου ἐπαγγέλματος κέρδος τοῦ Ἐγγλέζου κατὰ μῆνα πολλάκις ὑπερέβαινε τὰς δεκαπέντε λίρας. Προσθέσατε τοῦτο· τῷ 1868 ἔλαβε πτυχίον ἀπὸ τῆς Μ. τοῦ Γ, Σχολῆς ὁ Νικόλαος Ἀρσένης, μετὰ βαθμοῦ «καλῶς». Ἐχρημάτισε, νομίζω, διδάσκαλος, ἀλλὰ κατόπιν ἐγένετο καὶ αὐτὸς ἐφημεριδοπώλης, ἀφήσας ἀμέσως τὸ διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα. Περιττὸν ἵνα εἴπω ὅτι καὶ τοῦ Νικολαΐδου τὸ κέρδος ἦτο πολὺ, ἀπό τε τῆς πωλήσεως φύλλων, καὶ ἀπό τινων ἄλλων ὑποθέσεων. Ἀναμιχθεὶς εἰς τὴν κατὰ Νικάνορα πατριαρχικὴν ὑπόθεσιν καὶ ὑποστηρίξας τὸν ἐψηφισμένον Ἀλεξανδρείας πατριάρχην Νεῖλον (1869), ἔλαβεν ἀπ' αὐτοῦ πολλὰ χρήματα, διὰ χειρὸς Ἱπποκράτους Ταυλαρίου, ὡς θὰ ἴδωμεν κατόπιν. Εἰσέδυεν εἰς πολλὰς ὑποθέσεις, ἐκ τῆς διεξαγωγῆς δ' αὐτῶν ἐλάμβανεν ὀλίγα, ἢ πολλά. Κατὰ τὸ 1868 ἢ 69, συνεταιρίσθη μετὰ τοῦ Χριστοφόρου Σαμαρτσίδου καί τινος ἀγύρτου πρὸς ἔκδοσιν γαλλιστὶ τοῦ «Φάρου τοῦ Βοσπόρου», ζητήσας ἐπὶ τούτῳ τὴν ὑποστήριξιν τοῦ στρατηγοῦ καὶ πρεσβευτοῦ τῆς Ῥωσσίας Ἰγνάτιεφ. Ἐν μιᾷ νυκτὶ μετεκόμισε τὴν ὑποστήριξιν ὁ Σαμαρτσίδης

εἰς τὸν Νικολαΐδην, φράγκων χρυσῶν χιλιάδας πέντε· τὰ περισσότερα ἐκράτησεν ὁ Νικολαΐδης καὶ ἐχώλαινεν ἡ ἐργασία, γνωστὸς δ' ἐγένετο—πασίγνωστος—ὁ λόγος τῆς ἐκδόσεως τοῦ φύλλου τούτου. Τὸ γελωτοποιὸν φύλλον «Διογένης», ἀναγράφον τῷ 1869 ἢ 1870 κατάλογον ἐφημερίδων, ἀναφανδὸν ἐδήλωσεν ὅτι ὁ «Φάρος» ἀνήφθη ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου ὅπως φωτίσῃ τὴν κάθοδον τῶν τέκνων τοῦ Βορρᾶ». Μετὰ μικρὸν μετέβαλε πορείαν ὁ «Φάρος» πολεμῶν βουλγάρους καὶ ῥώσσους καὶ σλαύους ἐν γένει. Τῆς «Κωνσταντινουπόλεως» τὴν ἔκδοσιν ὁ ἐλεεινὸς ἐκδότης ἐξηκολούθησε μέχρι τοῦ μεγάλου πολέμου. Ὑποστηρίξεως ὅμως ἐστερεῖτο. Ἤρξατο πωλῶν τὰς ὡραίας οἰκίας αὐτοῦ, τὴν βιβλιοθήκην, τὸ τυπογραφεῖον. Ἀπώλεσεν ὁ Νικολαΐδης, ὁ ἄλλοτε πολλὰ κερδαίνων καὶ πολλὰ δαπανῶν, πᾶσαν ἀξιοπρεπείας συναίσθησιν, ἐνεδύετο ὅμως ἐνδυμασίαν κομψὴν καὶ καθαράν. Οἱ ἀρχαῖοι θὰ ἔλεγον ἴσως «ἐπελάθετο ἑαυτοῦ» Ἀπέθανεν ἐπαιτῶν καθ' ὁδὸν, ἐλεούμενος ὑπὸ τῶν πολλῶν αὐτοῦ φίλων. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ διδόμενα ἦσαν ὄχι ἓν φράγκον ἢ ἥμισυ, ἀλλὰ πέντε καὶ δέκα, ἴσως δὲ καὶ περισσότερα. Ἦσαν ὅμως ἐλεημοσύνη πρὸς τὸν ἄλλοτε ἀλογίστως ἐξοδεύοντα Δημήτριον Νικολαΐδην, τὸν εἰς τὸ λεγόμενον Πέραν ἐπαιτοῦντα, στερούμενον δὲ καὶ παίδων, ᾧδε κἀκεῖσε σκορπισθέντων. Ταλαίπωρος ἀληθινός.

Καλλίτερον αὐτοῦ ἔζησεν ὁ Σταῦρος Ἰω. Βουτυρᾶς, ἐκ Καρπενησίου καταγόμενος, τελειοδίδακτος τῆς Μ. τοῦ Γ. Σχολῆς καὶ αὐτὸς (1859), διδάσκαλος τῆς ἑλληνικῆς σχολῆς Ἐδίρνε-καπού(πύλης Μυριάνδρου παρὰ βυζαντινοῖς), καὶ βοηθήσας εἰς

τὴν τοῦ «Ἀνατολικοῦ Ἀστέρος» σύνταξιν. Τῷ 1865 ἀνέλαβε τὴν ἔκδοσιν τοῦ περιοδικοῦ «Ἑπταλόφου», ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀπεσύρθη. Μετὰ τὸ μέσον τοῦ 1866 συνέστησε μετὰ Γεωργίου Βαφειάδου καὶ Ἰωάννου Βρετοῦ, φρονίμων ἀνθρώπων, τὴν ἐφημερίδα «Νεολόγον τῆς Ἀνατολῆς» εἰς σχῆμα μικρὸν, τὸ λεγόμενον κοινῶς τέταρτον μέγα, καὶ κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος εἰς σχῆμα μεγάλησ ἐφημερίδος. Πρῶτος ὁ Νεολόγος εἰσήγαγε τὴν κατὰ φύλλον πώλησιν τῶν ἐφημερίδων εἰς τὰς ὁδοὺς, ἀντὶ γροσίου ἑνὸς 5 φύλλα ἓν χρυσοῦν φράγκον!! Εἶχεν ὁ «Νεολόγος» ὡς ὑπεύθυνον κυβερνητικόν τινα ὑπάλληλον, προσκολληθέντα τῷ «Νεολόγῳ» πρὸς κατάκτησιν φήμης ἀρχαιολόγου, ἣν ἐνίσχυε διὰ τῆς ἐκδόσεως ἐπιγραφῶν τινῶν ἀρχαίων. Ὠνομάζετο Χρῆστος Παπαδόπουλος Μετὰ τὴν ἐκ τοῦ «Νεολόγου» ἀναχώρησιν, παρῆλθον ἔτη πολλὰ, καὶ τότε μ' ἐδίδαξαν τὰ περὶ αὐτοῦ, πληροφορήσαντές με (ἐξ Ἠπείρου) ὅτι αἱ περισσότεραι τῶν ὑπ' αὐτοῦ στελλομένων ἐπιγραφῶν ἦσαν θραύσματα ἐπιγραφῶν, ἃς συνεπλήρου ὡς ἤθελεν, ὡς ἐνεπνέετο, καὶ παρέδιδεν οὕτωσὶ συμπεπληρωμένας ὡς οὔσας αὐτὸ τὸ αὐθεντικὸν κείμενον. Τὴν τολμηρίαν ταύτην ἐξήγγειλα τῷ Φιλολογικῷ,ΚΠόλεως Συλλόγῳ τῷ 1893, ἵνα μὴ ἐκδώσωμεν διὰ τοῦ περιοδικοῦ τοῦ σωματείου τὸ πλῆθος τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Παπαδοπούλου, ὅσας ἔκρυπτεν ὁ Σύλλογος εἰς τὸ ἀρχεῖον αὐτοῦ. Ταῦτα ἐν παρόδῳ. Τοῦ «Νεολόγου» βοηθὸς—πηγὴ χρηματοδότις—ἀνεφάνη τῷ 1867 ἡ μεγάλη τῆς Κρήτης ἐπανάστασις. Εἰς τὴν πρώτην ὑπὸ τοῦ γραφείου τοῦ τύπου προσωρινὴν παῦσιν τῆς ἐφημερίδος ταύτης, ἕνεκα με-

ταδόσεως ἀκριβῶν εἰδήσεων, οἱ ὀπαδοὶ τῆς «μεγάλης ἰδέας» ἀνέλαβον εὐθὺς τὴν χρηματικὴν ὑποστήριξιν τοῦ φύλλου, τρέχοντος τὸν κίνδυνον ἵνα μὴ ἐκδοθῇ μίαν ἢ δύο ἑβδομάδας. Ὑπῆρχεν εἰς τὸ Σταυροδρόμιον μέγα τι καφεῖον «Ἀμέρικα» λεγόμενον, ὅπου τὰς ἑσπέρας συνεκεντροῦντο μετὰ τοῦ Βουτυρᾶ οἱ τῆς μεγάλης ἰδέας. Τὴν ἑσπέραν, καθ' ἣν ἐγνώσθη ἡ παῦσις, καὶ τὴν ἐπιοῦσαν, οἱ φίλοι τοῦ Βουτυρᾶ συνήθροισαν ἀπὸ καταστημάτων ἐμπορικῶν καὶ τραπεζιτικῶν λίρας διακοσίας χρυσᾶς τουρκικάς. Ὁ κόσμος εἶχε τότε καὶ ἔδιδεν. Ὀλίγαι δὲ ἡμέραι παρῆλθον καὶ ἐνεφανίσθη ἡ «Ὁμόνοια» ἐκδιδομένη ὑπὸ τῶν τοῦ «Νεολόγου» συντακτῶν, ὡς ἀντικαταστάτις προσωρινὴ, διότι αἱ παύσεις τῶν ἐφημερίδων ἦσαν προσωριναὶ, ἀναγκάζουσαι τοὺς ἐκδότας ἐπί τινα καιρὸν ἵνα μισθοδοτῶσι καὶ συντάκτας καὶ στοιχειοθέτας. Ἡ μετάδοσις ἀκριβῶν εἰδήσεων περὶ Κρήτης ἐξηκολούθησεν, ὡς καὶ παῦσις ἄλλη, καὶ νέος χρηματικὸς ἔρανος ὑπὲρ τοῦ «Νεολόγου», δεύτερος. Τώρα, ἀντὶ «Ὁμόνοια καὶ Νεολόγος» ἐξεδόθη ἡ «Μέλισσα» τοῦ Εὐτυχιάδου, εἰς τὸ αὐτὸ μέγα σχῆμα· κατέβαλον δ' ἐνοίκιον οἱ τοῦ «Νεολόγου» διὰ τὴν «Μέλισσαν», καθὼς πρὸ μικροῦ διὰ τὴν «Ὁμόνοιαν». Παρῆλθον ἔτη τρία σχεδὸν, ὅτε ἡμέραν τινὰ τὸ Χρηματιστήριον ΚΠόλεως ἐγένετο ἀνάστατον. Ἐπῆλθε πτῶσις ἀξιῶν, καὶ χρηματιστῶν φοβερώταται ζημίαι. Ἡ ἐφημερὶς τῶν τριῶν ἐξεδόθη ἀγγέλλουσα ἀπόπειραν δολοφονίας τοῦ τῆς Ρουμανίας ἡγεμόνος Κορόλου, μόνη αὕτη, διότι οὐδεμία ἄλλη ἐφημερὶς εἶχεν εἴδησιν. Ὁ φοβερὸς τῆς ἀστυνομίας ὑπουργος Χουσνὴ ἐσφράγισε τὸ τυπογρα-

φεῖον, ἡ κυβέρνησις ἔπαυσε διὰ παντὸς τὸν «Νεολόγον» καὶ ἐζήτει ἵνα τιμωρήσῃ δι' εἱρκτῆς τοὺς τρεῖς συντάκτας, ὡς ἐν γνώσει μετά τινος, ἢ τινῶν τραπεζιτῶν, χαλκεύσαντας τὸ τηλεγράφημα. Παρενέβη ὅμως μία μεγάλη λέσχη, ἡ στοὰ, ἧς ἦτο μέλος ὁ πρωθυπουργὸς Ἀαλὴ πασὰς, καὶ οἱ τρεῖς συνεχωρήθησαν. Ἐθαυμάζοντο δ' ἀμέσως εἰς τὸν κῆπον ἐγκλιματισθέντες τοῦ Ἀαλῆ δύο μέγιστοι ταὼ (παγώνια) δῶρον εὐθὺς πρὸς τὸν Ἀαλὴ σταλέντα κ.τ.λ.—Ἐπειδὴ περὶ τοῦ «Νεολόγου ἔγραψεν ἀρκετὰ πρὸ δώδεκα ἐτῶν ὁ φίλος ἰατρὸς κ. Ν. Γ. Μακρίδης, συντέμνω τὸν περὶ τούτου λόγον, μὴ θέλων ἵνα παλλιλογῶ. Προσωπογραφία τοῦ Σταύρου Ι. Βουτυρᾶ ἐξεδόθη εἰσ τὸ μικρὸν φυλλάδιον τῆς πεντηκονταετηρίδος αὐτοῦ (1920), μᾶλλον ἑξηκονταετηρίδος. Ἐπιχείρησις ὁπωσδήποτε καλὴ τοῦ Βουτυρᾶ καὶ τῶν ἐν τῷ «Νεολόγῳ» συνεργατῶν αὐτοῦ, τῶν φρονίμων ἀνθρώπων Βαφειάδου καὶ Βρετοῦ, ἦτο τὸ «Λεξικὸν Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας» (1869—1890), ἐννέα καταλαμβάνον βαρυτάτους, ὡς ὑδράργυρος, τόμους, ἰδρυθὲν ἄνευ συστήματος, ἄνευ ἐποπτείας, εἰκῇ, καὶ, καθὰ ἐθρυλλεῖτο, πρὸς ἀργυρολογίαν.

Ἐφημερὶς ἔτη πολλὰ ζήσασα ἦν ὁ «Τηλέγραφος τοῦ Βοσπόρου». Μόνος ἐκδοθεὶς τῷ 1843 καὶ μόνος ζήσας ἐπὶ δέκα καὶ τέσσαρα ἔτη, ἡνώθη (1856;) μετὰ τῆς «Βυζαντίδος». Ἔφερεν ἔτη πολλὰ τὸν κοινὸν τίτλον «Τηλέγραφος τοῦ Βοσπόρου καὶ Βυζαντὶς», ἕως οὗ ἔμεινε μόνη ἡ Βυζαντὶς, πεντήκοντα σχεδὸν ἐτῶν βίον διανύσασα. Τὸν Τηλέγραφον ἵδρυσεν ὁ ἀπὸ τοῦ 1841 ὑπάλληλος τῆς Υ. Πύλης Κωνσταντῖνος Ἀδοσίδης, υἱὸς τοῦ ἐκ Μι-

κρασίας Ἀτὸς-ἀγᾶ, λιθοξόου, καλοῦ χριστιανοῦ. Τὸν Κωνσταντῖνον Ἀδοσίδην, ὀλίγῳ γνώστην τῆς ἑλληνικῆς, ἀλλὰ κάλλιστον τῆς τουρκικῆς, ἐγνωρίσαμεν, παῖδες ὄντες, ὡς συγγραφέα Γραμματικῆς, ἣ, καθὼς αὐτὴν ἐπέγραφε, Στοιχείων τῆς ὀθωμανι-

κῆς γραμματικῆς, ἐκδοθείσης τῷ 1850, ἀφιερωθείσης δὲ τῷ τότε σουλτάνῳ Ἀβδοὺλ Μετζήτ. Τὴν ἐφημερίδα αὐτοῦ ἐξέδιδε, κατ' ἀρχὰς μὲν τρὶς τοῦ μηνὸς, ὕστερον δὲ ἅπαξ τῆς ἑβδομάδος, ἔγραψαν δ' ἐν αὐτῇ ποιήματα οἱ ἀείμνηστοι Ἠλίας ὁ Ταντα-λίδης καὶ Ἰσιδωρίδης Σκυλίσσης. Τὸν καλὸν «Τηλέγραφον τοῦ Βοσπόρου» παρεχώρησε, μετὰ δεκατετραετῆ, νομίζω, σταδιοδρομίαν, ὁ Ἀδοσίδης εἰς τὸν Δημήτριον Ξένην, ἱδρύσαντα τὴν «Βυζαντίδα» τῷ 1854 καὶ συνενώσαντα αὐτὴν μετὰ τοῦ «Τηλεγράφου».

Ἦν ὁ μόνος ἕλλην δημοσιογράφος τῆς ΚΠόλεως ὁ Ξένης ὁ διατηρῶν ἄλογον καὶ ἱπποκόμον. Καταγόμενος ἔκ τινος τῶν Ἰονίων νήσων, εἶχε βαθμὸν ὑπαλλήλου κυβερνητικοῦ ἀνώτερον, ἀλλ' ἐκράτει καὶ διαβατήριον ἀγγλικὸν, διὰ τὴν μέχρι τοῦ 1864 προστασίαν, ἔκτοτε δὲ καὶ ἑλληνικόν. Ἔχων μεταφράστας ἐκ ξένων γλωσσῶν, ηὐτύχησε ἵνα ἔχῃ συντάκτας τῶν κυρίων πολιτικῶν ἄρθρων τῆς «Βυζαντίδος» δύο νομομαθεῖς διακεκριμένους, τοὺς ἐν ΚΠόλει δικηγόρους Πλάτωνα Ῥώταν (ἐκ Κέω ;), καὶ Ἰωάννην Γεωργαντόπουλον, ἐκ Τήνου, θανόντα ἐπὶ τοῦ βήματος τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου, κατὰ τὴν πανήγυριν ἀδελφότητός τινος, τῇ 26 μαρτίου 1889, καθ' ἣν μάλιστα στιγμὴν ἐγκωμίαζε τὰς ὑπηρεσίας τοῦ ἑλλην. ἔθνους πρὸς τὸν χριστιανισμόν. Ἀπὸ τῆς «Βυζαντίδος» ὁ Γεωργαντόπουλος ἀπεσύρθη πρὸ τοῦ 1872, τὴν δὲ σύνταξιν τῆς «Βυζαντίδος» ἀνέλαβεν ὁ Ἰωάννης Τανταλίδης, ὡς εἶπον. Ἀλλὰ περὶ τοῦ Ξένη λέξεις τινὲς ἔτι πρέπει 'ν' ἀφιερωθῶσι, διότι, ἕνεκα τῶν μετὰ τοῦ μεγάλου βεζίρη Ἀαλῆ πασᾶ

καὶ τοῦ φοβεροῦ τοῖς κακοποιοῖς ὑπουργοῦ τῆς ἀστυνομίας Χουσνῆ πασᾶ σχέσεων καὶ διὰ τὴν μετὰ πολλῶν μεγιστάνων φιλίαν τοῦ Ξένη, προσήρχοντο πρὸς αὐτὸν λαϊκοὶ καὶ κληρικοὶ, τὴν μεσιτείαν αὐτοῦ ἐν ἰδιωτικαῖς ἢ κοιναῖς ὑποθέσεσιν ἐπικαλούμενοι, καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἐπετύγχανον. Ἐντεῦθεν, ἀπήλαυε πολλῆς ὑπολήψεως ὁ Ξένης, ὥστε ἵν' ἀπαιτήσωσιν ἀπ' αὐτοῦ, τῷ 1868 καὶ 69, οἱ κορυφαῖοι τῶν ἐν τῇ συνόδῳ μητροπολιτῶν ἵνα δεχθῇ ἕδραν μέλους ἐν τῷ ἐθνικῷ μικτῷ συμβουλίῳ τοῦ Πατριαρχείου· ἐπεθύμει δὲ ἵνα ἴδῃ σύμβουλον ἐθνικὸν τὸν Ξένην καὶ ὁ πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ΄. Ἀλλ' ἀπεποιεῖτο τὴν τιμὴν ὁ Ξένης, πρόθυμος ὢν ἵνα πράττῃ εἴ τι καλὸν, ἢ φιλάνθρωπον. Ὅτε τῷ 1867 μετηνέχθησαν εἰς ΚΠολιν ἐκ Κρήτης αἰχμάλωτοί τινες τῆς ἐν Βαφὲ τῶν Ἀποκορώνων (τοῦ;) μάχης, ἐγνώσθη ἐγκαίρως ἡ ἡμέρα τῆς ἀφίξεως καὶ ἡ μετ' αὐτῶν ἔλευσις ἀνεψιοῦ τινὸς τοῦ Μανωλάκη Ἀργυροπούλου, πρώτου διερμηνέως, ἢ συμβούλου, ἄλλοτε τῆς ἐν ΚΠόλει ῥωσσικῆς πρεσβείας. Καὶ ἡ πρεσβεία καὶ αὐτὸς οὐ φρόνιμον ἔκριναν ἵν' ἀναμιχθῶσιν ὑπὲρ ἐλαφρύνσεως τῆς τιμωρίας τῶν αἰχμαλώτων· ἀλλὰ παρεκάλεσαν τὸν Ξένην ἵν' ἀναλάβῃ τὴν προστασίαν αὐτῶν, ὁμιλῶν ὅπου ἔπρεπεν ὑπὲρ αὐτῶν, ἀνηκόντων εἰς σημαινούσας οἰκογενείας. Εἶδον δ' οὗτοι, καθ' ἣν ὥραν ἠγκυροβόλει τὸ κομίζον αὐτοὺς ἀτμόπλοιον, τὸν ἄγνωστον αὐτοῖς Ξένην ἀνελθόντα μετὰ τεσσάρων, ἢ πέντε στρατιωτῶν εἰς τὸ κατάστρωμα, καὶ τῶν ἀξιωματικῶν, ὅσους ἔδωκαν αὐτῷ. Ἔδειξε τοῖς κυβερνήταις τοῦ τουρκικοῦ σκάφους ἔγγραφον, ὅπερ ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ, παρέ-

λαβε τοὺς ἕλληνας αἰχμαλώτους, ἀξιωματικοὺς ὄντας τοῦ ἑλλην. στρατοῦ, συνωμίλησε μετ' αὐτῶν ἰδιαιτέρως, ἀπεβιβάσθη εἰς τὸν Γαλατὰν, διέταξε τοὺς τούρκους τοὺς μετ' αὐτοῦ ἵν' ἀναχωρήσωσιν, αὐτὸς δὲ μετέβη μετ' αὐτῶν εἴς τι μέγα ξενοδοχεῖον· ἐκεῖ ἀνήγγειλεν εἰς τοὺς ἐκπεπληγμένους αἰχμαλώτους ὅτι θεωροῦνται ξένοι τοῦ σουλτάνου Ἀβδοὺλ Ἀζὶζ μέχρις οὗ ἐπιστῇ ὁ καιρὸς τῆς ἀναχωρήσεως αὐτῶν. Ἐπίσης, ἐπί τι διάστημα μακρὸν, ὁ Ἀζὶζ ἐφιλοξένει μεγαλοπρεπῶς εἰς τὸ ξενοδοχεῖον τῆς Ἀγγλίας (Μισίρι) καὶ τὸν τότε περιάκουστον ὁπλαρχηγὸν ΧατζηΜιχάλην, ἔχοντα συνοδὸν, ἢ (δῆθεν) ὑπασπιστὴν, ἕνα ταγματάρχην, μεθ' οὗ προσήρχετο τακτικῶς, εἰς ἑσπερινοὺς καὶ λειτουργίας, ἐν τῷ πατριαρχ. ναῷ, τῷ 1867, ὅτε καὶ ἡμεῖς μετεβαίνομεν, παῖδες ὄντες, ἵνα θαυμάζωμεν τὸ ἡρωϊκὸν τοῦ ἀνδρὸς παράστημα καὶ τὴν μεγάλην αὐτοῦ γενειάδα, μαύρην, ὡς πίσσα.

Τὸν Ξένην ἐξετίμα πολὺ καὶ ἡ ῥωσσικὴ πρεσβεία ἡ ἐν ΚΠόλει, τοῦτο δὲ κ' ἐγὼ βραδύτερον ἐννόησα. Κατὰ αὔγουστον καὶ σεπτέμβριον 1873 καὶ μέχρις 20 τοῦ μηνὸς τούτου, μικραί τινες διαδηλώσεις ἐγίνοντο ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ, κατὰ τῆς ἀνυποφόρου διοικήσεως Ἀνθίμου Ϛ΄ τοῦ πατριάρχου. Τοῦτον ὑπεστήριζε μόνος ὁ «Νεολόγος»· ἀπεδοκίμαζον δὲ καὶ κατέκρινον ἥ τε «Μικρὰ Ἀσία, γιάνι Ἀνατολὴ»—ἡ «Βυζαντὶς»—ἡ «Θράκη» (πρώην «Κωνσταντινούπολις») —ὁ «Τύπος» τῶν ἀδελφῶν Δ. καὶ Κ. Πληθωνιδῶν» —ὁ «Ἀνατολικὸς Ἀστὴρ»—καὶ ὁ «Θεατής». Εἰς τὴν πρώτην καὶ εἰς τὴν τελευταίαν ἔγραφον ἐγὼ τὰ ἄρθρα, δωρεὰν, εἰς τὴν δευτέραν ὁ Τανταλίδης,

εἰς τὴν «Θράκην» ὁ Ἰάλεμος, εἰς τὸν «Τύπον» οἱ ἐκδόται αὐτοῦ, διδάσκαλοι ὄντες καὶ αὐτοὶ μέχρι τοῦ 1869. Εἰς τὰς ἀβλαβεῖς ὑλακὰς τοῦ «Ἀνατολ. Ἀστέρος» οὐδεὶς ἔδιδε προσοχήν. Ἀλλὰ κατεσκευάσθη τότε ἐν Φαναρίῳ, δι' ἐνεργείας καὶ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἰατροῦ Θεοδώρου Γεωργιάδου, καί τις «Ἐπιτροπὴ τοῦ ῥωμαϊκοῦ ἔθνους».=Ῥοὺμ μιλλετινὶν κομισζόν=Καίτοι δ' ὑπῆρχεν ἐν τῷ Πατριαρχείῳ συνεδριάζον ἐθνικὸν μικτὸν συμβούλιον, ἐπικεκυρωμένον ὑπὸ τῆς Ὑψ. Πύλης, ἐν τούτοις ὁ τότε τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς Ῥεσὴτ πασὰς ἐδέξατο τὴν ἐπιτροπείαν ἅπαξ ὡσ ἀντιπρόσωπον τοῦ ἑλλην. ἔθνους. Καὶ ἐνῷ δὶς καὶ τρὶς ἐν τῷ πατριαρχ. ναῷ ἐκραύγαζόν τινες (ὄχι πάντες) κάτω ὁ πατριάρχης, αὐτοὶ δὲ τῇ ἑπιούσῃ ἢ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ συνελαμβάνοντο ὑπὸ τῆς ἀστυνομίας καὶ ἐφυλακίζοντο, μετὰ μίαν, ἢ δύο ἡμέρας, αἰτήσει τοῦ τὴν «ἐπιτροπείαν τοῦ ῥωμαϊκοῦ λαοῦ» κατασκευάσαντος ἰατροῦ Θ. Γεωργιάδου πρὸς τὸν Ξένην, καὶ τούτου τῇ ἀμέσῳ μεταβάσει πρὸς τὸν πρῶτον διερμηνέα τῆς ρωσσικῆς πρεσβείας Μιχαὴλ Ὀνοὺ, ἀπεφυλακίζοντο. Εἰς τὸν ἕνεκα τῆς ἀλογίστου φιλανθρωπίας αὐτοῦ δημοφιλῆ Θ. Γεωργιάδην ὀφείλετο καὶ ἡ τῆς ἐφημερίδος «Τύπου» προσθήκη εἰς τοὺς ἐναντίους τοῦ Ἀνθίμου Γ΄, λυπηρότατον γεγονὸς σχοῦσα βοηθὸν πρὸς τοῦτο. Κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς φθινοπωρινῆς ὥρας τοῦ 1873 ἀπεβίωσεν ἐν Θεραπείᾳ τοῦ ἄνω Βοσπόρου διδασκάλισσά τις, ὀνόματι Σοφία Πρωΐου, ἂν καλῶς ἐνθυμοῦμαι. Ὑπὸ τοῦ φιλανθρώπου ἰατροῦ προσεκλήθη διὰ νυκτὸς ὁ Μ. Ἰω. Γεδεὼν ὅπως ἐπὶ τῇ ἀποθανούσῃ γράψῃ μίαν νεκρολογίαν, ἢ καὶ δύο,

ἂν θέλῃ. Τὴν θανοῦσαν οὐδέποτ' ἐγνώρισα· μοὶ περιέγραψαν αὐτὴν ὡς ὡραίαν, ἔξυπνον, πεπαιδευμένην κτλ. Τὴν νεκρολογίαν ἔγραψα εἰς τὸν «Θεατήν»· κατόπιν αὐτῆς, εὐθὺς ὁ τέως φίλος τοῦ πατριάρχου «Τύπος» ἐγένετο πολέμιος. Ἔκτοτε παρῆλθον πέντε, ἕξ ἔτη, ὅτε ἐβεβαιώθην ὅτι αἱ ἐπείγουσαι νεκρολογίαι ἔπρεπε ἵνα γραφῶσιν ὅπως ἀποκοιμήσωμεν ἀνάκρισιν καὶ ἀστυνομίαν εἰς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ἐνόχου θανάτου τῆς δυστήνου διδασκαλίσσης, ἢ μᾶλλον ὅπως σωθῇ ὁ ἀκούσιος ἔνοχος τοῦ θανάτου, σχὼν ἐπωδύνους, μετά τινα ἔτη, τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς ζωῆς. Ἴσως ἐνταῦθα πρέπει ἵνα προστεθῇ διὰ τὴν μικρὰν ταύτην ἐφημερίδα, πῶς ἐν γενικωτέροις ζητήμασιν ἠναγκάσθη ἵνα μεταβάλῃ πορείαν καὶ ἵν' ἀλλοιώσῃ αἰσθήματα καὶ φρονήματα. Περὶ τὰ τέλη μαρτίου 1874, ἐξήχθη ἐκ τοῦ βυθοῦ τῆς θαλάσσης ἐν Παλατᾷ, παρὰ τὴν βουλγαρικὴν ἐκκλησίαν, τὸ πτῶμα παιδὸς ἑπταετοῦς, ἀφάντου γενομένου κατὰ τὴν Μ. ἑβδομάδα· ἔφερεν ἐπὶ τοῦ σώματος μικρὰς ὀπάς, δι' αἰχμηροῦ ἐπενεχθείσας ὀργάνου. Τὸ πρᾶγμα ἐγνώσθη πανταχοῦ, πιστευθὲν ὡς ἔργον κακοτροπίας ἰουδαϊκῆς. Ὁ ταλαίπωρος «Τύπος» ἀνέγραψεν ἀκριβέστατα τὴν ὑπόθεσιν, κατὰ τὰς πληροφορίας, ἃς ἔδωκεν ὁ τὸ πτῶμα ἰδὼν καὶ ἐξετάσας ἰατρὸς Θ. Γεωργιάδης. Ἐπιθέσεις ἤρξαντο τῶν ἑλλήνων κατὰ τῶν ἰσραηλιτῶν, κακοποιουμένων ἔν τισι συνοικίαις. Ἡ μικρὰ ἐφημερὶς ἐτιμωρήθη· δυστυχῶς δὲ, συλληφθεὶς ὁ ὑπεύθυνος αὐτῆς Δημήτριος Πληθωνίδης ἐφυλακίσθη, ὡς συντελέσας ὁπωσδήποτε εἰς τὴν ἔξαψιν τῶν παθῶν μεταξὺ τῶν ὑπηκόων τοῦ σουλτάνου, ἐπέκειτο δ' εἰς τὸν ὑπεύ-

θυνον τοῦ «Τύπου» βαρεῖα ποινή. Προξέδραμε πρὸς τὸν Ξένην ὁ ἰατρὸς Γεωργιάδης. Ἱκεσίαι τοῦ Ξένη πρὸς τὴν ῥωσσικὴν πρεσβείαν. Παρέμβασις τοῦ Μιχαὴλ Ὀνοῦ ταχεῖα, ἐπὶ ὅροις. Μετὰ μικρὸν, ἀπαλλαγὴ τοῦ ὑπευθύνου Πληθωνίδου πάσης περαιτέρω καταδιώξεως, ἀλλὰ καὶ φρονημάτων μεταβολή. Ἀπὸ ἀνοηταίνοντος διώκτου τῶν πανσλαυϊστῶν ὁ «Τύπος» μετὰ τῶν δύο Πληθωνιδῶν ἐγένετο φίλος αὐτῶν, ἐξ εὐγνωμοσύνης. Ἐπεφάνη ἡ ὑπόθεσις τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει μονῆς τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος, ὁ δὲ «Τύπος» ὑπεστήριξε τὰ συμφέροντα τῶν ῥώσσων μοναχῶν αὐτῆς. Πρὸς τιμὴν τοῦ Ξένη δίκαιον ἵνα σημειώσω ὅτι, διετέλεσε φρονῶν καὶ κατὰ τὰ ἔτη 1874—77 ὅσα ἐφρόνει καὶ πρὸ ἐτῶν εἴκοσιν. Ἦτο φίλος τῶν ῥώσσων· ἀλλ' ὅσοι ἐτιμῶμεν καὶ ἐσεβόμεθα τοὺς ῥώσσους ὑπήρξαμεν καὶ τοῦ Ξένη μέχρι τέλους τῆς ΙΘ΄ ἑκατονταετηρίδος, ἐν ὅσῳ παρετείνετο ἡ ζωὴ αὐτοῦ, φίλοι. Ἐπὶ τῇ σταθερότητι τῶν φρονημάτων, ἡ ἱερὰ σύνοδος καὶ τὸ μικτὸν ἐθνικὸν συμβούλιον ἐτίμων τὸν Ξένην· ἀπεφάσισαν δὲ, κατὰ φεβρουάριον τοῦ 1876, ὅπως «ὁρισθῇ ἀπὸ τοῦδε ἐκκλησιαστικὴ ἐφημερὶς—ἡ «Βυζαντὶς»—συντελοῦσα ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων καὶ συμφερόντων τῆς Ἐκκλησίας, διὰ τῆς ἀνασκευῆς τῶν ψευδῶς διαδιδομένων φημῶν καὶ εἰδήσεων, καὶ τῆς ἀμισθὶ καταχωρίσεως ἄρθρων, παρὰ τῶν Πατριαρχείων διδομένων». Ἦσαν δ' οἱ ἀρχιερεῖς συνδρομηταὶ πάντες, ἐπὶ δύο ἔτη, καθ' ὅσον ἐνθυμοῦμαι, 1876 καὶ 1877. Μέχρι σεπτεμβρίου 1871 ἡ «Βυζαντὶς» ὑπεστηρίζετο καὶ ὑπὸ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως, ἠγάπων δὲ τὸν Ξένην ὁ μέγας βεζίρης Ἀαλὴ καὶ

ὁ φοβερὸς τοῖς κακοποιοῖς ὑπουργὸς τῆς ἀστυνομίας Χουσνή· ὅτε δὲ, μετὰ τὸν σεπτέμβριον τοῦ 1871, ἀποθανόντος τοῦ πρώτου, κατέπεσε καὶ τὸ κράτος τοῦ δευτέρου, τὸ τόσον εὐεργετικὸν τοῖς κατοίκοις Κπόλεως, ἐξηλέγχθησαν τὰ ἐπὶ Χουσνὴ ἔσοδα καὶ ἔξοδα τῆς ἀστυνομίας, καὶ εὑρέθησαν ἀναγεγραμμέναι τριάκοντα κατὰ μῆνα λίραι «εἰς τὸν Ξένην ἐφέντην» διδόμεναι. Ἐρωτηθεὶς ὑπὸ τῶν ἐξελεγκτῶν ὁ Χουσνὴ τὸν λόγον τῆς χορηγίας, ἀπήντησεν ὅτι «τοῦτο ἀπῄτει ἡ ὑπηρεσία».

Φαίνεται ὅτι ὁ Ξένης ὀλίγην ἔδιδε σημασίαν εἰς τοὺς συντάκτας καὶ ἀρχισυντάκτας τῶν ἑλληνικῶν ἐφημερίδων, διὰ τοῦτο δ' εἶπεν ἡμέραν τινὰ ὅτι, εἰς σωρείαν τοιαύτην ἐφημεριδογράφων αὐτὸς πρέπει ἵνα ὀνομασθῇ ἀρχισυντακτάρχης· ταύτην δὲ τὴν λέξιν ἐπέσκωψεν αὐτῷ ὁ ἡμιπαράφρων Δημήτριος Ἀριστάρχης, ἀποκαλέσας δημοσίᾳ καὶ γραπτῶς τὸν Ξένην «κατάπτυστον γαζετιέρην, πάσχοντα ἀργυράργχην, φοραδοαναβάτην», πρσθεὶς καὶ ἄλλας ὕβρεις—διότι ἦτο φιλόρωσσος ὁ ἀρχισυντακτάρχης. Προσθετέον ὅτι τελευταῖα ἄρθρα (τέσσαρα) τῆς Βυζαντίδος ἔγραψα κατὰ τοῦ πατριάρχου Ἰωακεὶμ Δ΄ τὸ θέρος τοῦ 1886, δωρεὰν, ἐμπνεόμενος ὑπὸ τῶν μητροπολιτῶν Νικοδήμου Κυζίκου, Νικηφόρου Γλυκᾶ τοῦ Μεθύμνης, ἔξω τῆς συνόδου τότε μενόντων, καὶ τοῦ ἐν τῇ συνόδῳ Γαβριὴλ Κατσαροῦ μητροπολίτου Σάμου, ἀναγγέλλοντός μοι τὰ ἐν τῇ συνόδῳ γινόμενα.

Ὀκτὼ ἔτη πρὸ τοῦ «Τηλεγράφου» ἤρξατο ἐκδιδόμενος εἰς σχῆμα ὄχι μέγα ἑλληνιστὶ (1835) ὁ «Ὀθωμανικὸς Μηνύτωρ . Συντάκτην εἶχεν, ὡς ἤκουσα, τὸν Ἰωάννην=Γιάγκον=Μουσοῦρον, Ἰαγ-

κον, ὡς ὑπέγραφεν ἑαυτὸν, ἀρχαῖον, πρὸ τοῦ 1830, μαθητὴν τῆς Μ. τοῦ Γ. Σχολῆς, ὑπὸ τὸν Λογάδην. Ἐγένετο ὁ Ἴαγκος, τῷ 1867, μέλος τοῦ συμβου-

Ο ΟΘΩΜΑΝΙΚΟΣ ΜΗΝΥΤΩΡ.

λίου τοῦ κράτους, καθὸ καὶ τῆς τουρκικῆς εἰδήμων γλώσσης· ἀλλ' ἐξόχως ἦν τῆς ἑλληνικῆς. Φαίνεται ὅτι ὁ Μηνύτωρ ὑπῆρχεν ἐπίσημος, ἢ ἡμιεπίσημος ἐφημερὶς τοῦ τουρκικοῦ κράτους. Ἐπιστολὴ τοῦ μητροπολίτου Χίου Σωφρονίου κατὰ τὸ 1840 διδάσκει ἡμᾶς ὅτι ἡ ἐφημερὶς αὕτη ἐπεβάλλετο ταῖς μητροπόλεσι καὶ ἐπισκοπαῖς τοῦ Πατριαρχείου Κπόλεως, ἴσως καὶ τῶν λοιπῶν Πατριαρχείων, ὑπὸ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως, ἀλλὰ μετά τινος συστολῆς· εἰς ὅλην τὴνΧίον ἐπεβλήθησαν τρία φύλλα μόνον. Παρέτεινε τὸ ζῆν ὁ «Μηνύτωρ» ἐπὶ ἓξ ἔτη, καθ' ὅσον γινώσκομεν, διότι ἔζη τῷ 1840. Φύλλα τινὰ εἶδον εἰς τὴν ἀξιοσπούδαστον (προσωπικὴν αὐτοῦ) συλλογὴν ἐφημερίδων καὶ παλαιῶν περιοδικῶν τοῦ φίλου βιβλιεμπόρου κ. Γεωργίου Λαδᾶ, παραχωρήσαντός μοι ταῦτα πρὸς ἐξέτασιν. Ἐκ καθήκοντος εὐγνωμοσύνης πρέπει 'ν' ἀναγράψω ὅτι, ἡ πρώτη ἑλληνικὴ ἐφημερὶς ἤρξατο τῆς ἐκδόσεως αὐτῆς ἐν τέλει τοῦ δεκεμβρίου (καὶ) τοῦ ἔτους 1790. Μέχρι τοῦ ἔτους 1797 ἐξεδίδετο, ἐν Βιέννῃ μετά τινων διακοπῶν, ὑπὸ τῶν τυπογράφων ἀδελφῶν Μαρκιδῶν Πούλιου. Κατ' ἀρχὰς εἰς σχῆμα Δ΄ δίστηλον, ἑκάστης στήλης ἀριθμούσης 40 γραμμάς. Τῷ 1793 καὶ μετὰ ἓν ἔτος καὶ τῷ

ΒΙΕΝΝΗ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ τῷ 28 Φεβρουαρίου 1791.

1797 εἰς μικρὸν 8ον σχῆμα. Ἐξεδίδετο πάντοτε δὶς τῆς ἑβδομάδος, καὶ ἡ συνδρομὴ αὐτῆς ἦν ὡρισμένη 14 φιορίνια αὐστριακά. Οἵας καὶ τίνας εἰδήσεις καὶ πληροφορίας ἀναγινώσκει τις ἀναφερομένας εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἔθνους καὶ τῆς θρησκείας ἡμῶν ἔδειξα ἐν τῇ διατριβῇ μου «Κατόπιν θυέλλης· 1791—1811» ἐκδοθείσῃ ἐν τόμῳ Ε΄ τοῦ περιοδικοῦ «Θεολογίας» (τεύχει ΙΘ΄). Τὸ παρατιθέμενον ξυγκογράφημα παριστᾷ τὴν προμετωπίδα τοῦ φύλλου τῆς 28 φεβρουαρίου 1791, ἡμέρας παρασκευῆς. Τὸ τῆς ἐφημερίδος ὄνομα οὐδαμοῦ διακρίνεται—τοὐλάχιστον διὰ τῶν ἀσθενῶν ὀφθαλμῶν μου.

Ἀμυδρῶς ἐνθυμοῦμαι τὴν ἐμφάνισιν μικρᾶς τινὸς ἐφημερίδος, ἐκδοθείσης πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ κλονιζομένου πατριάρχου Σωφρονίου Γ΄, κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1866. Τὸ φυλλάριον ἐκεῖνο ἔζησεν ὀλίγιστον χρόνον, ὁ δὲ θάνατος αὐτοῦ βεβαίως οὐδένα τῶν τότε περιέργων ἐλύπησεν οὔτ' ἐμὲ, τὸν μάτην ἐπὶ πεντηκονταετίαν μετὰ λύπης ἐρευνῶντα 'να βεβαιωθῶ καὶ τίς ἦν ἡ ἑλληνικὴ ἐφημερὶς, ἧς ὁ μακαρίτης Χαλκηδόνος Γεράσιμος, ὡς

αὐτὸς ἐβεβαίου καὶ οἱ λόγιμοι ἀνεψιοὶ αὐτοῦ, εἶδον ἓν ἢ δύο φύλλα, ἐν ΚΠόλει ἐκτυπωθέντα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1828—30. Τὴν λύπην μου δὲ ταύτην οὐδεὶς θὰ εὕρῃ ἀδικαιολόγητον.

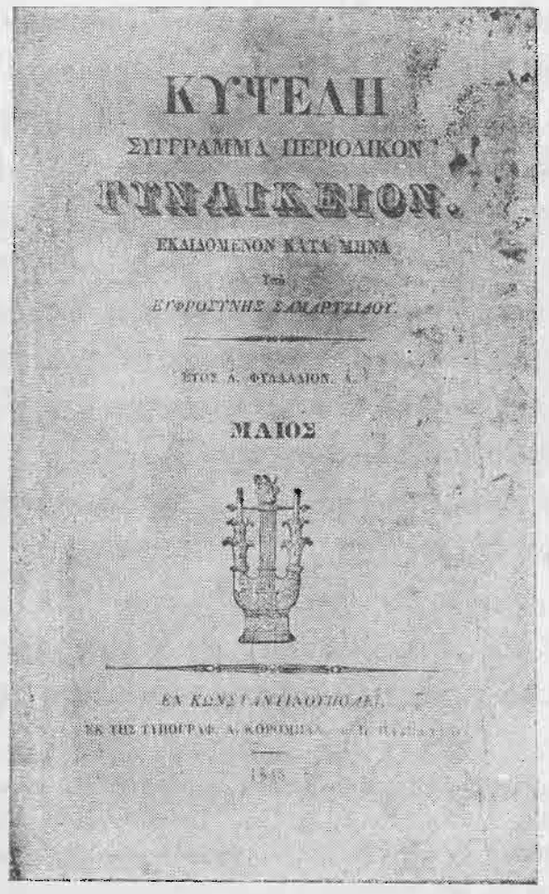
Περιοδικὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει εἶδον (1862 καὶ ἑξῆς) μέχρι τοῦ 1869, τὴν «Ἑπτάλοφον» τοῦ Ῥαπτάρχου—πρὶν αὐτῆς, δὶς τοῦ μηνὸσ ἐκδιδομένης, τὴν «Κασταλίαν» τοῦ ἰατροῦ Θεοδ. Ζωγράφου—τὴν «Θελξινόην» τοῦ Ἐπαμ. Φραγκούδη,, ἅπαξ τοῦ μηνὸς—εἴκοσιν ἔτη δὲ πρὸ τῆς «Ἑπταλόφου» τὴν «Περιστερὰν τοῦ Βυζαντίου», καὶ τὸν «Φανὸν τῆς Μεσογείου», τὰ δύο τελευταῖα εἰς 8ον σχῆμα, οἷον τὸ τοῦ ἀθανάτου «Εὐαγγελικοῦ Κήρυκος» τοῦ Κοντογόνου. Ἡ τοῦ Φραγκούδη «Θελξινόη» εἶχε σχῆμα συνήθους Δ΄, (1856—59), ἡ «Κασταλία» (1861) μέγα Δ΄, καθὼς καὶ ἡ «Ἑπτάλοφος»· τῶν τριῶν τούτων τὰ δύο πρῶτα ἦσαν ὀλίγῳ σοβαρά, τὸ δὲ τοῦ Ῥαπτάρχου εἶχεν ἀναγνώσματος οἰκογενειακοῦ χαρακτῆρα.

Ὁ Ῥαπτάρχης παρεχώρησε τὴν «Ἑπτάλοφον» εἰς τὸν Δημ. Νικολαΐδην, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1865—69 ἐξηκολούθησεν αὐτὴν ὡς περιοδικὸν—καὶ συγχρόνως ὡς ἐφημερίδα (1867)—εἰς σχῆμα Δον, μεθ' ὃ ἐξέδιδεν εἰς 8ον μέγα, καθ' ὁμοίωσιν δῆθεν τῆς Revue des Deux Mondes, ἕως τοῦ 1871. Ἐνθυμοῦμαι ὅτι ἔγραφον εἰς αὐτὴν (1865—1871) ὁ Γερμανὸς Μιχαηλίδης, ὁ κατόπιν μητροπολίτης Δράμας, οἱ ἰατροὶ Θ. Γεωργιάδης καὶ Δήμιτσας (Ἀδριανοπόλεως), Παναγ. Θωμᾶ, Γαβριηλίδης, Κωνστ. καὶ Δημ. Πληθωνίδαι, πρώην διδάσκαλοι καὶ ἀπὸ τοῦ 1870 δημοσιογράφοι, ὧν ὁ τελευταῖος ἐπανῆλθε, μετὰ τὸ 1878, καθὼς ἤκουσα, εἰς τὸ πρῶ-

τον ἐπάγγελμα, συστήσας ἰδιωτικὸν γυναικεῖον ἐκπαιδευτήριον ἐν Ἀθήναις, ὅπου βεβαίως οἱ προβεβηκότες τὴν ἡλικίαν διδάσκαλοι ἐνθυμοῦνται τὸ σοβαρὸν τοῦ ἤθους, τὸ ὑψηλὸν παράστημα, καὶ ἣν ἐπιμελῶς ἐκαλλιέργει μακρὰν γενειάδα, μιξοπόλιον. Ἡ σύζυγος αὐτοῦ ἦν διδασκάλισσα.

Τῷ 1862—63 προέβαλον δειλά, βραχυβιώτατα, δύο περιοδικά, μηνιαῖα, εἰς σχῆμα Δον, ἡ «Κιβωτὸς» καὶ ἡ «Ἐδέμ». Ἐκ συστολῆς ἴσως, τοῦ ἑνὸς οἱ ἐκδόται ἐδήλωσαν τὰ ὀνόματα αὐτῶν διὰ τῶν ψηφίων Ι. Μ. καὶ Ι. Ξ.

Ἀλλὰ τῷ 1845 ἡ πρωτεύουσα τῶν ἀνατολικῶν

πόλεων εἶδε καὶ περιοδικὸν γυναικεῖον, τὸ πρῶτον βεβαίωσ παρ᾽ ἡμῖν, τὴν «Κυψέλην» τῆς Εὐφροσύνης Σαμαρτσίδου, μητρὸς τοῦ Χριστοφόρου. Τῆς Κυψέλης τὴν προσφώνησιν εἰς ἑαυτὴν ἀπεδέξατο ἡ μήτηρ τοῦ σουλτάνου Μεδζήτ. Πόσον χρόνον ἔζησεν ἡ «Κυψέλη» ἀγνοῶ. Τὸ 1ον φυλλάδιον αὐτῆς ἐξεδόθη κατὰ μάϊον τοῦ 1845 εἰς 48 σελίδας εἰς 8ον. Τελευταία σελὶς, ἣν ὑπ᾽ ὄψιν ἔχω, φέρει τὸν ἀριθμον 208*. Οὐδεὶς κωνσταντινοπολίτης μετέδωκέ μοί τινα περὶ τοῦ καλοῦ περιοδικοῦ πληροφορίαν, ἀλλ᾽ οὐδ᾽ ἔζη τις ὁ γνωρίσας Εὐφροσύνην ἢ Κυψέλην· διότι, δυστυχῶς, τὰ φυλλάδια ἠγόρασα τῷ 1912.

Τὸν «Φανὸν τῆς Μεσογείου» ἐξέδωκε κατὰ μάρτιον τοῦ 1844, ἐν Ἀθήναις, ὁ Ἰάκωβος Γ. Πιτσιπιὸς, εἰς σχῆμα 8ον, καὶ εἰς σελίδας 40 τὸ φυλλάδιον· καὶ γράφει μὲν ἐν Ἀθήναις, ἀλλ᾽ ὁ πρόλογος ὑπογράφεται ἐν Κπόλει· ὁ δὲ Πιτσιπιὸς ἦτο ψεύστης καὶ ἀχαρακτήριστος, οὐδεὶς δὲ ἠνάγκαζεν αὐτὸν ἵνα καταφύγῃ εἰς Ἀθήνας, ὡς ἔπραξεν ὁ πρώην ἐν Κπόλει συνεργάτης αὐτοῦ, ὁ καταγγελθεὶς εἰς τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν, καὶ εἰς Ἀθήνασ ἐκδοὺς τὸ «Ἄστρον τῆς Ἀνατολῆς»· ἦτο περιοδικὸν ὁμοίου σχήματος, οἷον ἦτο καὶ ἡ «Περιστερὰ τοῦ Βυζαντίου».

§

Δύο λέξεις ἔτι, κατὰ τὸ κοινῇ λεγόμενον, περὶ **σατυρικῶν, ἢ γελωτοποιῶν ἐφημερίδων,**

* Ἐκ παραδρομῆς συντακτῶν καὶ τυπογράφων, ἀντὶ τοῦ ἀριθμοῦ 208, ἐτέθη, ἀριθμὸς 128. Στιχούργημά τι τῆς Εὐφροσύνης, ἐκδοθὲν ἐν τῇ «Κυψέλῃ», χρόνων γραφῆς φέρει ἀπρίλιον 1845, τόπον δὲ τὰς Κυδωνίας.

ἀλλὰ μίαν τοιαύτην εἴχομεν ἀπὸ τοῦ 1869, ζήσασαν μέχρι τοῦ 1877, τὸν «Διογένην» τοῦ Θεοδώρου Κασάπη, διδασκάλου τῆς γαλλικῆς καὶ προηγουμένως συντάκτου γαλλικῆς ἐφημερίδος «Ἀστέρος τῆς Ἀνατολῆς» (Étoile d'Orient), μετά τινος Αὐγούστου Θωμᾶ καὶ ἑνὸς Πέτρου Μοντάνη, ὄχι ἑλλήνων. Μετὰ τὴν παῦσιν τοῦ «Διογένους» ἐνεφανίσθη συνέχεια αὐτοῦ ὁ «Μῶμος»—μετὰ δὲ τὴν παῦσιν καὶ αὐτοῦ, ὁ «Κωδωνάτος», οὗ ἡ τουρκικὴ μετάφρασις, ἢ ἔκδοσις, ἦτο «Τσιγκιρτακλὴ-τσαούς». Ἡ παῦσις αὐτοῦ, ἡ φυλάκισις τοῦ Κασάπη, ἡ δραπέτευσις αὐτοῦ, συνέβησαν τῷ 1877, μετά τινα γελοιογραφίαν εὐφυεστάτην. Τότε συνετάχθη, κατὰ ἀπρίλιον, νομίζω, νέος «περὶ τύπου» νόμος, χαρακτηρισθεὶς ὡς χορηγῶν δῆθεν ἐλευθερίας συνταγματικὰς. ἐνῷ πράγματι κατεδίκαζε τὸν τύπον εἰς πολλοὺς πε ιορισμοὺς καὶ πρόστιμα. Τὸ πρῶτον ὅμως ἄρθρον ἐκήρυττεν «Ὁ τύπος εἶναι ἐλεύθερος ἐντὸς τῶν ὑπὸ τοῦ νόμου διαγεγραμμένων ὁρίων». Ὁ εὐφυὴς Κασάπης, ἀντὶ κρίσεων ὀλίγων, ἢ πολλῶν, ἐζωγράφησε τὸν τίτλον τῆς ἐφημερίδος, ἕνα Κωδωνάτον, ἔχοντα καὶ τὴν δεξιὰν χεῖρα καὶ τὴν ἀριστερὰν εἰς τὴν ὀροφὴν δωματίου (ἢ φυλακῆς) δεδεμένας διὰ ἁλύσεων, ἀλλὰ καὶ τοὺς πόδας ὁμοίως ἐπὶ τοῦ ἐδάφους προσδεδεμένους. Κάτωθεν τῆς γελοιογραφίας ἔγραψεν «ἐλεύθερος, ἐντὸς τῶν ὑπὸ τοῦ νόμου διαγεγραμμένων ὁρίων». Ἐκρίθη τοῦτο ὡς ἔγκλημα καθοσιώσεως. Ἐφυλακίσθη ὁ Κασάπης εἰς τριετῆ μάλιστα φυλάκισιν καταδικασθείς. Ἀπεφυλακίσθη, κατ᾽ ἐγγύησιν τῶν βουλευτῶν ΚΠόλεωσ Σαρακιώτη Βασιλείου καὶ Σουλλίδου Νικολάου. Ἐδραπέτευσεν ὁ Κασάπης.

Οἱ βουλευταὶ ἔμειναν ἀκαταδίωκτοι, ὁ δὲ φυλακισθεὶς, ἀποφυλακισθεὶς καὶ δραπετεύσας δημοσιογράφος ἔτυχε κατόπιν ἀμνηστείας. καὶ μάλιστα διωρίσθη βιβλιοφύλαξ τοῦ σουλτάνου Ναμὴτ, καὶ μεταφράστης ἐκ τοῦ γαλλικοῦ ἄρθρων ἐφημερίδων, ἢ καὶ τῶν μυθιστορημάτων τοῦ Ζολά.

Ἐπετίθετο δὲ κατὰ πάσης ἐπιμέμπτου πράξεως, καὶ κατὰ πάσης τερατολογίας. Ὅτε ὁ Γαβριὴλ Σοφοκλῆς ἔγραψε τὸ γελοῖον αὐτοῦ Ἀλφαβητάριον, περὶ οὗ κατόπιν, ὁ Κασάπης, διὰ σειρᾶς σατυρικῶν δῆθεν ἄρθρων, πράγματι δὲ κριτικῆς, εὐφυέστατα γεγραμμένης, ἀπέδειξε τὸ ἀνόητον τοῦ συνδυασμοῦ κουλουριῶν, ἀγγουριῶν, τσεγκελιῶν, πρὸς εὐχερεστέραν δῆθεν ἐκμάθησιν τοῦ ἀλφαβήτου, καὶ ἠνάγκασε τὸν Γαβριὴλ ἵνα περισυλλέξῃ τὰ Ἀλφαβητάρια, ἀλλ' ὀνομάσας αὐτὸν Ἀγγουροσοφοκλῆ κατέστησε γελοῖον, διότι πάντες ὠνομάζομεν αὐτὸν οὕτως. Ἄλλοτ' ἐπετέθη διὰ σειρᾶς ἄρθρων καυστικῶν κατὰ τοῦ Ἰωάννου Βρετοῦ, γράψαντος σύντομον Γεωγραφίαν «πρὸς χρῆσιν τῶν παίδων». Εἰς αὐτὴν τόσον ἀστόχως ἔγραφεν ὁ Βρετὸς περὶ τῶν τεσσάρων τοῦ ὁρίζοντος σημείων, ὥστε ἵνα μεταβάλῃ τὴν θέσιν αὐτῶν. Ἐδικαίωσεν ὅμως ἐν τέλει τῆς σατυρικῆς κρίσεως ὁ Κασάπης τὸν Βρετὸν ὡς συνεπῶς τῷ τίτλῳ ἐκθέτοντα τὸ μάθημα. Ἔγραφε· «Χάριν τῶν παίδων»· γράφει· Τί ζητεῖς ἀκρίβειαν· παιδιὰ εἶναι· ὅ,τι θέλεις εἰπέ· εὔκολα τὰ ἀπατᾷς». Εὐγενὴς ἡ σάτυρα.

Ἐπειδὴ γράφω εἴ τι ἂν ἀπομνημονεύω, πρέπει ἵνα προσθέσω ὅτι, τῷ 1863 ἐφάνη μόνον ἓν φύλλον, χυδαιότατον· μόνος εἷς ἀριθμὸς, εὐτυχῶς· τίτλον φέρον «Πλὰφ-Πλοὺφ, ὑπὸ Πλοὺφ-Πλάφ.....

ἐκ τοῦ τυπογραφείου Φιλὰν-Φιστίκ». Τῷ 1868 ἐνεφανίσθη ὁ ὀκτασέλιδος «Πέλεκυς», σατυρικὸν περιοδικὸν, ἐκδιδόμενον, ὡς ἐπεγράφετο, «κατὰ πᾶσαν ὑπερχείλισιν τοῦ τραμπουκισμοῦ». Οὔτε συντάκτου, οὔτε διευθυντοῦ ἔφερεν ὄνομα, ἀλλ' ἦτο καὶ τοῦτο ἔργον Ἰωάννου Μ. Ῥαπτάρχου, κατὰ τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἀριστείδου Βαμπᾶ, ἂν μὴ ἀπατῶμαι, τοῦ δημοσιογράφου. Κατ' εὐτυχίαν ἡ κοινωνία ΚΠόλεως οὔτε τὸ ἕν, οὔτε τὸ ἕτερον τῶν ἀχρείων τούτων φύλλων ὑπεστήριξεν, ἐνῷ τὸν «Μῶμον» ἀπ' ἀρχῆς ἐτίμησε καὶ ἠγάπα.

§

Αἱ ἄδειαι τῶν ἐφημερίδων ἐδίδοντο μετά τινος δυσκολίας, ἐξαιρουμένων ἐκείνων, ὅσοι διὰ λόγους οἱουσδήτινας ἀπήλαυον τῆς εὐνοίας, ἢ συμπαθείας ὑπουργῶν· τοιοῦτος ἦν Εὐάγγελός τις Παπαδόπουλος, κοινότερον Βαγγὲλ ἐφέντης, ἐκ Κυδωνιῶν, κατορθώσας ποτὲ ἵνα λάβῃ παράσημον Μεδζιτιὲ Ε' τάξεως—διὰ τὸ μὴ ὑπάρχειν ς', ὡς ἐλέγομεν τότε—καὶ φορῶν διαρκῶς τὴν ροζέταν τοῦ παρασήμου. Πρὸ ἑξῆντα ἐτῶν ἐγνώρισα αὐτὸν τριῶν ἐφημερίδων κάτοχον· Πρωΐας, ἑλληνικῆς—Σαμπὰχ—τὸ αὐτὸ σημαινόμενον—τουρκικῆς—καὶ Matin, γαλλικῆς. Ἔδιδεν αὐτὰς ἐπὶ ἐνοικίῳ, πολλάκις εὐτελεῖ· ἐγὼ ἔδιδον αὐτῷ διὰ τὴν «Πρωΐαν» (ἅπαξ τῆς ἑβδομάδος) μίαν λίραν κατὰ μῆνα τουρκικήν· οἱ ἐκδίδοντες τὰς δύο ἄλλας, καθημερινὰς, 4-5 κατὰ μῆνα λίρας, ἑκάτερος· ταύτας δ' ἐλάμβανε τμηματικῶς, καὶ συχνάκις ἀντὶ τεσσάρων μισθωμάτων μηνιαίων ἐλάμβανε τρία. Ἀνελάμβανε καὶ τὴν διεκπεραίωσιν ὑποθέσεων ἰδιωτικῶν, ἀντὶ εὐτελοῦς ἀμοιβῆς. Ἡμέραν τινὰ προσεκόμισεν εἰς

ἐμὲ μίαν Ἀκολουθίαν εἰς «ἁγίασμά» τι, εὑρισκόμενον ἐν Κυδωνίαις, παρακαλῶν ἵνα διορθώσω αὐτήν. Μοὶ εἶπεν ὅτι ἀνεκαλύφθη τώρα τὸ ἁγίασμα. Ἀπήντησα εἰς αὐτὸν ὅτι «Ἀκολουθίας εἰς ἁγιάσματα ἀνεπικύρωτα ἡ Ἐκκλησία δὲν δέχεται». Ὅπως δήπωσ ὁ Βαγγὲλ ἐφέντης συνήθροιζεν ἔνθεν κἀκεῖθεν χρήματα, ὥστε ἵνα προβαίνῃ καὶ εἰς ἀγορὰς ἀνθρώπων. Τῷ 1876, ἐν μιᾷ τῶν νυκτῶν, ἦλθεν εἰς συμφωνίας πρὸς ἀγορὰν γυναικὸς ἀντὶ 20 λιρῶν, ὡς συζύγου· ἀλλ' ὁ γάμος ἔπρεπε ἵνα τελεσθῇ εἰς ἐπαρχιακήν τινα πόλιν. Οἱ δύο ἀπαταιῶνες, οἱ συστήσαντες εἰς τὸν Βαγγὲλ ἐφέντην τὴν ἀγορὰν τῆς συζύγου. συνώδευσαν αὐτὴν εἰς τὸ ἀτμόπλοιον, ὅπου ὁ Βαγγὲλ ἐπήνεσε τὸ εὐπρόσωπον γύναιον, εἶπον δ' αὐτῷ ἵνα περιμένῃ ἕως οὗ ἡ κατὰ φαντασίαν κυρία Βαγγὲλ ἀποδυθῇ καὶ ἐνδυθῇ κτλ. διότι ἐπέκειτο ἡ ἀναχώρησις τοῦ ἀτμοπλοίου. Ἀνεχώρησεν αὐτό· ὁ Βαγγὲλ ἐφέντης ἀνέλαβε τὴν εἰς τοὺς θαλαμίσκους Α΄ καὶ Β΄ θέσεως ἀνακάλυψιν τῆς ἀγορασθείσης συζύγου, ἀλλ' αὕτη μετὰ τῶν ἀπαταιώνων, διαμοιρασθεῖσα τὰς 20 λίρας, ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ἀτμοπλοίου, ὁ δὲ Βαγγὲλ οὐδὲν ἔπραξε, διότι εἶχε σύζυγον, ἐὰν καὶ ὅλως εἶχεν, ἡ δὲ ἀγορασθεῖσα ἦτο, φαίνεται, σύζυγος ἐν ἐφεδρείᾳ. Πρὸ τοῦ συμβάντος τούτου, ἐρωτηθεὶς ὑπ' ἐμοῦ περὶ νομίμου συζύγου, μοὶ ἀπήντησε τὸ ἑκατοντάκις ἴσως τῆς ἡμέρας ὑπ' αὐτοῦ τονιζόμενον. Βεβαίως, ἀγαπητέ. Τοῦτο δ' ἔλεγε καὶ σκεπτόμενος, καὶ μὴ σκεπτόμενος. Ἡμέραν τινὰ, εἰς τὸ γραφεῖον τῆς «Πρωΐας» καθήμενος, μετά τινων φίλων, εἴδομεν μακρόθεν ἐρχόμενον τὸν ὑπεύθυνον καὶ ἰδιοκτήτην τριῶν ἐφημερίδων. «Κα-

θῆστε ἵνα ἰδῆτε—εἶπον—τί θὰ τὸν κάμω. Ἵνα μάθῃ ἵνα μὴ λέγῃ πλέον τὸ Βεβαίως, ἀγαπητέ». Ἤρξατο καταγγέλλων τὸν ἐνοικιαστὴν τῆς γαλλικῆς ἐφημερίδος, ὅτι οὔτε καταβάλλει τακτικῶς τὸ ἐνοίκιον, οὔτε λαμβάνει τὴν γνώμην αὐτοῦ ἐν τῇ συντάξει πολιτικῶν ἄρθρων, ἐνῷ αὐτὸς ἦν ὁ ὑπεύθυνος· —«Μὰ, τί τὸν ἔχετε ἀκόμη ἐκδότην; Αὐτὸς, μπέη μου, ἠθικῶς, ἴσως καὶ ὑλικῶς σὰς ζημιοῖ»—Βεβαίως, ἀγαπητέ—ἐπῆλθεν ἡ ἀπάντησις —«Βαγγὲλ ἐφέντη μου. Αὐτὸς σὰς ἐκθέτει εἰς τὴν κοινωνίαν»—Βεβαίως, ἀγαπητὲ— Μὰ, γενήκατε μασκαρὰς μὲ τέτοιον ἄνθρωπον»—Βεβαίως, ἀγαπητὲ—«Τί θὰ σὰς κάμῃ μεθαύριον αὐτός; Θὰ σὰσ κάμῃ γάϋδαρον»—Βεβαίως, ἀγαπητέ». Ἐκ τῶν ἐν ΚΠόλει τότε γραφόντων ζῇ, εὐτυ ὡς, ὁ κ. Ἐπαμ. Κ. Κυριακίδης, καὶ ἴσως ἐνθυμεῖται σκηνὰς ὁμοίας· διότι τὴν «Πρωΐαν» τοῦ Βαγγὲλ ἐφέντη εἶχον ἐγὼ τῷ 1876, μετὰ ἓν ἔτος ὁ Βουτυρὰς, ὡς «Σαββατιαίαν Ἐπιθεώρησιν» (ἐπίσης ἅπαξ τῆς ἑβδομάδος), τῷ 1879 ἢ 1880 ὁ Δημ. Σωφρονιάδης ὡς «Χιακὴν Ἐπιθεώρησιν», καὶ κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1887 καὶ μέχρι τοῦ 1890 ὁ Ἐπαμ. Κυριακίδης ὡς «Νέαν Ἐπιθεώρησιν» καθημερινὴν, ἀλλὰ κατὰ τὸ 1887 ἦτο περιοδικὸν in folio.

§

Ἡ λιβελλογραφία ἔλαβέ τινα διάδοσιν ἐπ' ἐλπίδι δῆθεν τῆς τῶν κακῶς κειμένων διορθώσεως, ἢ δῆθεν ὑπερασπίσεως ἐκκλησιαστικῶν δικαίων καὶ συμφερόντων ἐθνικῶν. Ἡ ἀποδοκιμασία τῶν ἀπὸ τοῦ 1859—61 οἰκοδομουμένων «Γενικῶν Κανονισμῶν»—αἱ μεταξὺ λαϊκῶν καὶ κληρικῶν ἀντεγκλήσεις—τὰ βίαια θρησκευτικὰ πάθη—ἡ κατὰ

τοῦ γέροντος Ἰωακεὶμ (Β΄) καταφορὰ—ὁ ἔκλυτος βίος κληρικῶν τινῶν—αἱ σιναϊτικαὶ ἔριδες—τὸ βουλγαρικὸν ζήτημα, καὶ τὰ τοιαῦτα ἔδιδον γένεσιν εἰς πολλὰ λοίδορα φυλλάδια, ἢ βιβλία ὁλόκληρα. Λίβελλοί τινες (pamphlets) μονοσέλιδοι, πρὸ τοῦ 1865, ἐτοιχοκολλοῦντο εἰς τὰς ὁδοὺς, καίτοι μετὰ ταῦτα συνεράπτοντο εἰς φυλλάδια· συγγραφεῖς αὐτῶν ἦσαν πολλάκις ἄνθρωποι σπουδαῖοι. Τὸ μυθιστόρημα «Ἑπτάλοφος», εἶδός τι λιβέλλου φέρον ἔξωθεν αὐτοῦ συγγραφέα ψευδώνυμον, ἐγράφη, καθὼς ἐβεβαίωσέ με πολύπειρος φίλος, ὑπὸ τοῦ κατὰ ἰούνιον τοῦ 1861 χειροτονηθέντος ἐπισκόπου (διὰ τὴν ἐνορίαν Βλάγκας) Ἀναστασιουπόλεως Κυρίλλου. Τοῦ φοβεροῦ μυθιστορήματος τοῦ φέροντος τίτλον «Μεταμορφωμένος Διάβολος» (ἐννοεῖ τοιοῦτον τὸν πατριάρχην Ἄνθιμον Ϛ΄ τὸν Κουταλιανὸν) ἄγνωστος ὁ γραφεύς· ἐκτὸς ἂν ἔχῃ συγγένειάν τινα μετὰ τῶν γραψάντων τὰ τρομερὰ «Κυδωνικὰ» κατὰ τῆς «τιγραλώπεκος» (Ἀνθίμου Ϛ΄) γραφέντα πρὸ τοῦ 1845. Ἦτο δὲ τὸ βιβλίον πολυσέλιδον, καὶ συνεγράφη ὑπὸ Ζωντανοῦ καὶ Σταυράκη Ἀναγνώστου, κυδωνιατῶν· ὁ Ζωντανὸς ἦν ἰατρὸς, καὶ τούτου βεβαίως ἔχομεν διατριβὴν ἐν τῷ «Λογίῳ Ἑρμῇ» Φαρμακίδου καὶ Κοκκινάκη. Τὸν δυστυχῆ Σταυράκην, ὄντα διδάσκαλον, γνωρισθέντα δὲ μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν Κυδωνιακῶν ὡς συντάκτην τοῦ βιβλίου καὶ κινδυνεύοντα ἵνα καταδικασθῇ κατ' αἴτησιν τοῦ Ἀνθίμου, κατεβίβασαν ἐντὸς ξηροῦ φρέατος οἱ φίλοι καὶ οἱ συγγενεῖς, ὅπου διέμεινε κρυπτόμενος καὶ τρεφόμενος ὑπ' αὐτῶν ὑπὲρ τὰς τεσσαράκοντα ἡμέρας, ἕως οὗ ἐδραπέτευσεν ἐκ Κυδωνιῶν, μέρος

ἀποτελουσῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπαρχίας Ἐφέσου. Τούτου θυγάτηρ ἦν ἡ λογία Χαρίκλεια Στ. Ἀναγνώστου, ἐκδοῦσα τῷ 1869 τὸ φυλλάδιον «Αἱ Κυδωνίαι πρὸ τοῦ 1821» κατὰ μετάφρασιν ἐκ τῶν τοῦ Ῥαφενὲλ, προσθεῖσα καί τινας ἀξίας ἀναγνώσεως σημειώσεις, ἔργα βεβαίως τοῦ πατρὸς αὐτῆς, ζῶντος τότε. Αὐτὸς ἔγραψεν, ὡς εἶδον, καὶ περὶ ἡμερολογίου.

Ὁ κατὰ τὸ 1851, νομίζω, ἐκδοθεὶς «Ἀνατολικὸς Χριστιανὸς» τοῦ Ἰακώβου Πιτζιπιοῦ, κιβδήλου χιώτη, ἐμπαίξαντος δύο, ἢ τρία δόγματα, κακογλωσσότατον ἔργον, δυνατὸν ἵν' ἀναγνωσθῇ ὑπὸ τῶν πολυπραγμονούντων τὰ καθ' ἡμᾶς καλογηρικὰ συστήματα· λυπηρὸν ὅμως ὅτι πρὸ δεκαετίας ἠξιώθη μετατυπώσεως ἐν Ἀμερικῇ. Καὶ διατί ὄχι; ἀφοῦ ἠξιώθη μετατυπώσεως τῷ 1874 ἢ 75 «Ἡ πατριαρχικὴ αὐλὴ, τὸ αἴσχος τῶν Ἱεροσολύμων». Ἐξετυπώθη τὸ πρῶτον ἐν Ἀθήναις, τῷ 1845. Ἐζήτησαν δὲ οἱ κακοήθεις ἐκδόται πρὸ τοῦ 1845, ζῶντος ἔτι τοῦ Ἀθανασίου Ἱεροσολύμων, χιλιάδας ἀρκετὰς δραχμῶν, μὴ λαβόντες δὲ ἐξετύπωσαν. Μετὰ τριάκοντα σχεδὸν χρόνους, προσῆλθον εἰς Κύριλλον τὸν πρώην Ἱεροσολύμων, ἄλλοι κακοηθέστεροι, καὶ ἐζήτησαν λίρας πεντακοσίας ἀπ' αὐτοῦ, ἐπὶ ἀπειλῇ ἐκτυπώσεως μετὰ προσθηκῶν, ἀλλ' ὁ Κύριλλος ἠρνήθη· καὶ τὸ αἰσχρὸν βιβλίον, οὗ τὰ γραφόμενα καταντῶσιν ἀπίστευτα, ἐξεδόθη τὸ δεύτερον ἐν ΚΠόλει, τῷ 1875. Κατὰ τοῦ κλήρου, μάλιστα δὲ κατὰ τοῦ Διονυσίου μητροπολίτου Νικομηδείας, καὶ κατ' Ἀλεξάνδρου Λασκάρεως, μητροπολίτου Σισανίου, λίβελλος μικρὸς χυδαιότατος ἐξετυπώθη τῷ 1865, ὑπό τινος Ἀ. Καταραχιᾶ.

Ἡ τουρκικὴ ἀστυνομία ὡσφράνθη τὴν διαμονὴν τοῦ ψευδοκαταραχτᾶ, καὶ συνέλαβε, φυλακίσασα χρόνον ἀρκετὸν, τὸν ἐκ Σιατίστης, ἢ Σισανίου, ἀνάγωγον διδάσκαλον Κωνστ. Στεργιάδην· παρακλήσει συγγενῶν, ἀπεφυλακίσθη, ἐδιώχθη, περιεπάτησε τόπους τινὰς ὡς διδάσκαλος, κακοηθείας ἴσως, καὶ ἀπέθανεν ἐπὶ τοῦ ῥωσσοτουρκικοῦ πολέμου, τυχὼν ἐγκωμίων ἄλλου τινὸς ἀγύρτου, δυστυχῶς ἐκδοθέντων ἐν τῷ Α΄ τόμῳ τοῦ περιοδικοῦ «Παρνασσοῦ». Τοὺς ἐκδοθέντας μετὰ τὸ 1869 παρασιωπῶ, μνείας ἁπλῆς ἀξιουμένους ἐν οἰκείοις τόποις. Οἱ ἐπὶ ἐθνικῶν ζητημάτων γραφέντες, ἢ ἐπὶ θρησκευτικῶν, ὀλίγοι μὲν εἰσὶ καὶ βραχεῖς, ἀλλὰ βιαίως ἐπιτιθέμενοι ἢ ἀμυνόμενοι· κατὰ καθολικῶν ἐκ Ρώμης καὶ κατὰ ἰησουϊτῶν. Λαμπρὰ καὶ ὀλιγολόγα φυλλάδια τὰ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντίου Α΄ ἡ Ἀπάντησις εἰς τὰς καθ' ἡμῶν ὕβρεις καὶ λοιδορίας τοῦ λεγομένου ἀρχιεπισκόπου Πέτρας Ἰουλιανοῦ. Μαρία—Ἰλλερὼ, τῷ 1844, ἐν Ἀθήναις —καὶ ἡ κατὰ τῶν ὑπὸ Εὐγενίου Βορὲ γραφέντων περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Ἁγίων Τόπων Ἀπάντησις, ἐν ΚΠόλει, τῷ 1841 (γαλλικὴ μετάφρασις εἰς δύο περιέργους ἐκδόσεις), ὑπὸ Κωνσταντίου, καὶ ὑπὸ Στεφάνου Καραθεοδωρῆ, γράψαντος καὶ διατριβάς τινας, μακρὰς, ἐκδοθείσας ἐν τοῖς τρισὶ τόμοις τῶν «Παπιστικῶν Ἐλέγχων» Ἡλιοὺ Ταντalίδου, ἐν ΚΠόλει (1851—53)· αὐτοῦ τοῦ Καραθεοδωρῆ ἡ Ἐπίκρισις τῶν λόγων τοῦ ἰησουΐτου (πρώην ὀρθοδόξου) ῥώσσου Γαγάριν—τὸ Δοκίμιον καρδιναλικῆς κρίσεώς τε καὶ πίστεως, ἐν ΚΠόλει, τῷ 1862—ἡ Ἐπίκρισις φυλλαδίου τινὸς τοῦ κόμητος De Maistre (Προτεσταντισμὸς καὶ Ἑλληνικὴ

Ἐκκλησία) καὶ αἱ εἰς αὐτὸ προσθῆκαι, ἐν Β΄ τόμῳ Παπιστικῶν Ἐλέγχων.

Ἀπὸ τοῦ 1859 καὶ ὕστερον ἐγράφησαν λίβελλοι πολλοὶ κατὰ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, διακριθέντων τοῦ Ῥαπτάρχου, τοῦ διδασκάλου Πεταλίδου, Σακελλαριάδου τινὸς, δημοσιογράφου, τοῦ Μακράκη, ἀλλὰ λίβελλος προσοχῆς ἄξιος διὰ τὴν προέλευσιν πρέπει ἵνα θεωρηθῆ τὸ φυλλάδιον «Ἀντίδοτον ὀρθόδοξον εἰς τὸν θεοκάπηλον ἰησουϊτισμὸν» ὑπὸ Ν. γραφὲν ἐν Θεσσαλονίκῃ, κατὰ μάρτιον τοῦ 1862. Ἦτο δὲ ὁ Ν οὗτος ὁ Νικόδημος ὁ Βοδενῶν μητροπολίτης, τότε, μετὰ ταῦτα δὲ (1870—†1886) Προύσης, ἐκ Τενέδου, τελειοδίδακτος τῆς ἐν Χάλκῃ θεολογικῆς σχολῆς τῷ 1851.

Ἐλεεινῶς ἀνευλαβεῖς συντάκται λιβέλλων ἀνεδείχθησαν, ὑπὸ τοῦ προστάτου αὐτῶν μητροπολίτου Ἄρτης Σωφρονίου, καὶ ὑπὸ τοῦ Κ. Ἀδοσίδου ἐμπνεύμενοι εἰς τὸν κατὰ τοῦ γέροντος Ἰωακεὶμ (Β΄) πόλεμον, οἱ διάκονοι Σωφρόνιος Χρηστίδης ὁ ἐκ Προικοννήσου, καὶ Ματθαῖος Πετρίδης, ὁ ἐκ Κλαζομενῶν, βοηθοῦντος αὐτοῖς καὶ τοῦ ἰατροῦ Θ. Γεωργιάδου, διδαχθέντος ὑπὸ τῆς τετρανδρίας οἰκτρὰ μαθήματα τρόπων καὶ μεθόδων πτώσεως πατριαρχῶν. Ἐνεφανίσθησαν οἱ λιβελλογράφοι τὸ πρῶτον διὰ τοῦ μικροῦ (σελίδων 8) φυλλαδίου «Τὸ ἀντιφάρμακον ἑνὸς παραπόνου», λοιδοροῦντος ὄχι τόσον τὸν Ἰωακεὶμ, ὅσον τὸν Κωνσταν. Καραπάνον καὶ τὸν πατέρα αὐτοῦ Γεράσιμον· ἐφρόνουν δὲ ὅτι τὸ «Ἓν παράπονον» ἔγραψεν ὁ Κ, Καραπάνος, εἰς ὃ ἀπήντησαν τῇ 19 δεκεμβρίου 1862= ἐκ βίας ἀφῆκαν ἔτος ἐν τέλει τοῦ «Ἀντιφαρμάκου» τὸ 1882. Νεώτερον φυλλά-

διον ἀχρεῖον ἐξεδόθη, τὸ «Πολλὰ παράπονα». Εἰς ἀναίρεσιν αὐτοῦ ἐγράφη ὑπὸ τῶν ἰωακειμικῶν ἡ «Στηλίτευσις τοῦ αἰσχροῦ λιβέλλου» κτλ. Μετὰ τρεῖς ἢ τέσσαρας μῆνας, ἀγωνιῶντες καὶ συλλέγοντες κεφάλαια κατηγορίας Σωφρόνιος καὶ Ματθαῖος, Ἀδοσίδης καὶ Γεωργιάδης, ἐξέδωκαν ἄλλον λίβελλον, ἐκ σελίδων 48, σπουδαῖον δῆθεν, ὑπὸ τίτλον «Ἡ ἀληθὴς κατάστασις τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ ἐθνικῶν ἡμῶν πραγμάτων». Ἐπῆλθε κατόπιν ἡ παῦσις τοῦ Ἰωακεὶμ, ῥαδιουργηθεῖσα ὑπὸ Σωφρονίου καὶ Ἀδοσίδου καὶ Κωνστ. Καραθεοδωρῆ, ἰατροῦ, καὶ ἠσύχασαν οἱ λιβελλογράφοι—ἄλλως τε ὁ Σωφρόνιος ἐχειροτονήθη Βερροίας μητροπολίτης (ἰουνίου 1863)—ὁ Ματθαῖος μετὰ τέσσαρα ἔτη (σεπτεμβρίῳ 1867) Δρυϊνοπόλεως.

Οἱ λοίδοροι λίβελλοι, πολλάκις ἐν βίᾳ γραφόμενοι, κατήντων ὡς εἶδος περιοδικοῦ· Τῷ 1850 σφοδρὸς ἀγὼν ἐξερράγη μεταξὺ δύο διδασκάλων· Ἀθανάσιος Δῶρος. ἀμφισσεὺς, ἐξέδωκε φυλλάδιον ἐκ 45 σελίδων εἰς 8ον, τοῦτο· «ὁ Χρυσοβέργης, ἤτοι ἐπίκρισις τῆς ἐνιαυσίου διευθύνσεως» κτλ. Ἐξεδόθη τῇ 1 μαΐου 1850. Τὸν ἰούνιον ἐξεδόθη «Βραχεῖα ἀπάντησις πρὸς τὸν Δῶρον» τοῦ Χρυσοβέργη βεβαίως, ἀλλ' ἄνευ ὀνόματος. Τῇ 1 ἰουλίου ἀμέσως ἄλλο λοίδορον φυλλάδιον ἐκ 54 σελίδων ἐξέδωκεν ὁ Δῶρος «Ἀνταπάντησιν εἰς τὴν ἀνώνυμον ἀπάντησιν τοῦ Χρυσοβέργη καί τινος νευροσπάστου αὐτοῦ». Καὶ ἐν τούτοις μὲν ὑπῆρχε καὶ λόγος τοῦ διαπληκτισμοῦ σχολειακός· ἀλλ' ἐξετυποῦντο καὶ λίβελλοι καθαπτόμενοι ζωῆς ἐντίμου, γαληνίου, αὐστηρᾶς, ἂν θέλητε· πολὺ πρὸ τοῦ 1850 ἐξεδόθη λοίδορον φυλλάδιον, ἔνστιχον,

ἐμπαῖζον Ἰωάννην τινὰ Ῥεπαπὴν, ἐκ Λέρου εἰς τὴν ΚΠολιν ἐλθόντα, γενόμενον γραμματέα καταστήματός τινος ἐμπορικοῦ, μετονομασθέντα δὲ Ῥεπανίδην. Ἐλέγετο ἔργον Γρημάνη τινὸς ἐκ Μιτυλήνης, ἐρωτικῶν—ἀντερωτικῶν—λόγων γέννημα. Ἐξετυποῦντο δὲ τὰ λοίδορα ταῦτα λιβελλογραφήματα καὶ διενέμοντο δωρεὰν, ἕτερα δ' ἐτοιχοκολλοῦντο χειρόγραπτα καθ' ὁδὸν, ἐνίοτε μετὰ ζωγραφιῶν κακοηθεστάτων.

Συμπέρασμα. Ἡ λιβελλογραφία συνεπλήρωνε τὸ καταστρεπτικὸν ἔργον τῆς κοινοτικῆς διαιρέσεως, τοῦ ἐθνικοῦ διχασμοῦ, τῆς διαφθορᾶς τῶν χαρακτήρων, ὅπερ ἑκουσίως, ἢ ἀκουσίως, ἐπεδίωξαν δημοσιογράφοι τινὲς, ἴσως πάντες. Ὁ πλανόδιος ἄρα στιχουργὸς Ἀναστάσιος Πνευματίκας τυγχάνει ἄξιος ἐπαίνου, διότι ἁπλῶς ἀνήγγελλεν ἀξιόμεμπτόν τινα πρᾶξιν, ἢ γεγονός τι ὄχι ἐπαινετὸν, ἀλλὰ καὶ ἀξήμιον· καὶ τὸ κυριώτερον, ἄξιος συμπαθείας, διότι συχνάκις συνέκλειε τὰ στιχουργήματα αὐτοῦ, ἃ καὶ καθ' ὁδὸν ὁ ἴδιος ἐπώλει, διὰ τῆς ἐξομολογίας

διὰ νὰ βγάλω τὸ ψωμὶ τῶν ἕξη, ὅπου τρέφω.

Ἐστιχούργει κατὰ τὰ 1858—65.

Λιβέλλους σατυρικοὺς δυνάμεθα ἵνα ἀναγράψωμεν ὅσα ἔγραφεν ὁ Χουρμούζης ἔμμετρα, ἢ πεζὰ, πάσης περιστάσεως δραττόμενος, εὐκαίρου καὶ ἀκαίρου. Τῇ παραμονῇ τοῦ 1864 ὁ Καλλίφρων παρεκάλεσεν αὐτὸν ἵνα γράψῃ, χάριν τοῦ διανομέως τοῦ «Ἀνατολικοῦ Ἀστέρος», στίχους τινὰς, ὡς «πρωτοχρονιάτικο» πρόσρημα. Ἔγραψε σελίδας ἓξ εἰς 8ον, ἐνῷ κατὰ τὴν πρώτην τοῦ 1863 ἔγραψεν 8 καὶ μίαν τοῦ ἐξωφύλλου=9. διότι περιεῖχε καὶ αὐτὴ στίχους. Εἰς τὴν 5 σελίδα τοῦ προσρήματος, ἄνευ

ἀνάγκης, σατυρίζει τοὺς εἰς τὰ κοινὰ πράγματα τοῦ Γένους ἀναμιγνυομένους προΰχοντας, κληρικοὺς καὶ λαϊκούς, ἄσχημον γράφων τὴν εἰκόνα αὐτῶν.

Ἔγραψα πολλὰ διὰ τὴν λιβελλογραφίαν, διότι καὶ τὰ ἄθλια αὐτῆς προϊόντα, καὶ αἱ δῆθεν εὐφυεῖς σάτυραι, συνετέλουν εἰς ἐκπόμπευσιν ὁσίων τε καὶ ἀνοσίων, βοηθοῦσαι καὶ τὰς ἐφημερίδας ἐνίοτε· διότι καὶ αὗται παρεξετρέποντο, μένουσαι συνήθως ὑπὸ τοῦ κράτους ἀτιμώρητοι· Τίς ἐτιμώρησε τὴν «Βυζαντίδα» γράψασαν (1862) τὰς εἰς τὴν ἀστυνομίαν καταγγελίας μαίας τινὸς περὶ πυρπολήσεως ἐλεεινοῦ βρέφους, διασυρούσης σχῆμα κληρικῶν πιλοφορούντων; κλπ. Τίς ἐτιμώρησε τὴν «Ὁμόνοιαν» ὑποδηλώσασαν τὸ ὀλίσθημα νεάνιδός τινος, συγγενοῦς τοῦ ἰδιοκτήτου αὐτῆς Κατσελίδου, κατὰ ἰανουάριον 1864; Ἀλλ' αὐτὰ ἐθεωροῦντο συγγνωστά, ἐφ' ὅσον ἡ ἐπερχουμένη ζημία οὐδέποτ' εἶχε γενικὸν χαρακτῆρα. Ἐπιβλαβὴς ἐθνικῶς καὶ ὀλέθριος ἦτον ὁ κατὰ τοῦ πατριάρχου Ἰωακεὶμ Β΄, ἀσυγχώρητος καὶ ἐν τῷ νῦν αἰῶνι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ἀγὼν τοῦ «Ἀνατολικοῦ Ἀστέρος» καὶ τῶν ἄλλων λιβελλογράφων, δημιουργούντων ἀνυπάρκτους, ἐνίοτε, κατηγορίας, διαιρούντων οὐχὶ σπανίως τὸν ὀρθόδοξον λαὸν, ὡς διῄρεσεν ἀντεθνικῶς αὐτὸν ὁ τοῦ «Νεολόγου» πρωτοσυντάκτης ἐπὶ δέκα καὶ ἑπτὰ ἐνιαυτοὺσ ἀπὸ τοῦ 1880, ὅτε ἐφήρμοζεν ἐπὶ τοῦ Ἰωακεὶμ Γ΄ τὸ τοῦ κωμικοῦ «Δεῦρο ἀνάβηθι κάτω, νῦν γὰρ κατέβης ἄνω». Τῷ 1897, ἕνεκα τοῦ ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου, ὁ «Νεολόγος» ἔφυγεν, ἐκδιδόμενος ὕστερον ἐν Ἀθήναις μέχρι τῆς ἀναβιώσεως τοῦ τουρκικοῦ συνταγματικοῦ δῆθεν πολιτεύματος τοῦ Μιδχάτ. Μάθημα φοβερὸν ἔδωκεν

ὁ λαὸς εἰς τὸν «Νεολόγον» διὰ τὸν δημιουργούμενον ὑπ' αὐτοῦ διχασμὸν τοῦ ἔθνους, ὅτε πολυπληθὴς, ἀλλὰ καὶ πολὺ δικαίως ἠγανακτημένος, ἐπετέθη κατὰ τοῦ τυπογραφείου τοῦ Βουτυρᾶ τῷ 1882, μηνὸς φεβρουαρίου 25, ἀλλ' ἡ ἐν τούτῳ τῷ κεφαλαίῳ πορεία τῆς ἐφημερίδος ταύτης ὑπέθαλψε τὸν διχασμὸν τοῦ ἔθνους ἐπὶ μίαν εἰκοσαετίαν, μέχρις 25 μαΐου τοῦ 1901, ὅτε τὸ δεύτερον ἐκλήθη εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ὁ Ἰωακεὶμ Γ΄. Ἴσως ὑπέθαλπε τὸν κατὰ τοῦ Ἰωακεὶμ ἀντεθνικὸν πόλεμον ἡ στοργὴ αὐτοῦ πρὸς τὸν ἰδιοκτήτην τῆς ἐφημερίδος «Κωνσταντινουπόλεως» καὶ ἕνα, δύο φίλους ἐκείνου. Ὁ ἰδιοκτήτης αὐτῆς ἐπεδίωκε τὴν δημιουργίαν μεταλλείων. Τὴν ἐσπέραν τῆς 25 φεβρουαρίου 1882 συνήχθησαν, φροντίδι Γεωργαντοπούλου, ὃν ἐγνωρίσαμεν ἄνω, καὶ Ἰωάννου Βαλσάμου, ὃν θὰ γνωρίσωμεν προσωτέρω, 75—80 χρυσαῖ λίραι ἀπὸ τῶν «ἰωακειμικῶν» ἐμπόρων καὶ τραπεζιτῶν, ὅπως ἐκδοθῇ τὴν ἐπαύριον μέγα φύλλον τῆς «Κωνσταντινουπόλεως», περιέχον περιγραφὴν τῶν παρατόλμως συμβάντων, διαμαρτυρίας, ἀπολογίας, καὶ τὰ τοιαῦτα.

Εἰς ζητήματα γενικωτέρου χαρακτῆρος καὶ συμφερόντων ἐθνικῶν ἔπραξαν τὸ καθῆκον αὐτῶν αἱ προσοχῆς ἄξιαι· ἡ «Ὁμόνοια»—ἡ «Ἁρμονία»—ὁ «Νεολόγος»—ἡ «Κωνσταντινούπολις»—καὶ ἡ μὴ ἐκτραχηλιζομένη εἰς ὕβρεις καὶ λοιδορίας καὶ ἐπιθέσεις κατὰ ῥώσσων καὶ βουλγάρων, κατ' ἀλβανῶν καὶ τούρκων, καὶ τῶν ὑπουργῶν «Βυζαντίς». Ἀλλ' οὐδὲν ἐπήνεγκον ἀποτέλεσμα οἱ οὐρανομήκεις διθύραμβοι τοῦ «Νεολόγου» καὶ τῶν ἄλλων φύλλων, οὔτε εἰς τὸ βουλγαρικὸν, οὔτε εἰς τὸ ἁγιορειτικὸν,

SISMANOGLIO

οὔτε εἰς τὸ μοναστηριακὸν ζήτημα. Ὅσον δ' εἰς τὸ βουλγαρικὸν ἀφορᾷ, οὐδέποτε θὰ λησμονήσω κρίσιν ἀπροσπαθῆ τοῦ Ὀδυσσέως Ἰαλέμου, ἡμέραν τινὰ τοῦ 1872, ταύτην, μεταξὺ φίλων· «Πρέπει ἵνα ὁμολογήσωμεν μίαν ἀλήθειαν· ἐνόσῳ διεχειρίζοντο οἱ κληρικοὶ τὸ ζήτημα, ἐπηγαίναμεν καλά. Ἀφότου ἀνεμίχθημεν οἱ λαϊκοί, ἡ ὅλη ὑπόθεσις ἐξετροχιάσθη. Ἀλλ' ἀδύνατον ἵνα ἐπιστρέψωμεν εἰς τὰ πρῶτα πλέον».

Αὐστηρότερον ἔκρινον τὴν «τοῦ τυχόντος» πολυπραγμοσύνην ἐν ἐθνικοῖς—ἐκκλησιαστικοῖς ζητήμασιν οἱ μὴ κυνηγοῦντες ἀνέμους δημοσιογράφοι. Ἰδού, τίνα πικρὰ λόγια ἔγραφέ μοι κατὰ τὸ 1890 (ἰουλίου (8|20) ἐκ Τεργέστης ὁ ἀείμνηστος φιλόλογος καὶ δημοσιογράφος Διονύσιος Θερειανός, ὁ τῆς «Νέας Ἡμέρας»· «Ἡ νῦν οἰκτρὰ κατάστασις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ὑποδούλου ἔθνους μαρτυρεῖ, ὡς μὴ ὤφελεν, ὅτι πλημμελῆ ἐβαδίσαμεν ὁδόν. Διὰ τοῦ λογιωτατισμοῦ δὲν ἐλευθεροῦνται τὰ ἔθνη· ὁ νῦν δὲ τὸν ἑλληνισμὸν λυμαινόμενος λογιωτατισμὸς προεξομαλίζει κατὰ μικρὸν τὸν θρίαμβον τῶν βουλγάρων. Τὸ ὑπόδουλον γένος παρίσταται εἰς τὰς ὄψεις τῆς Εὐρώπης ὡς corpus vile, ἐστερημένον ψυχῆς καὶ ἐνεργητικότητος. Πῶς κατηντήσαμεν ἡμεῖς οἱ ἕλληνες, οἱ ἄλλοτε δι' ἀλλεπαλλήλων συνωμοσιῶν καὶ ἐπαναστάσεων ἀποδείξαντες ὅτι σταθερὰν ἔχομεν ἀπόφασιν νὰ γίνωμεν τὸ πρωτεῦον ἔθνος ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Τὰ δύο τρίτα τῶν ἑλλήνων ἀποτελοῦσι σήμερον στρατιὰν δειλοψύχων λογιωτάτων, οἵτινες διαστρέφουσι τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, καὶ ἀπολιθοῦσι τὴν ἑλληνικὴν φιλοπατρίαν, περιμένοντες τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου ἐκ

τῶν βουλῶν τῆς Θείας Προνοίας. Τὶ θαυμαστὸν ἂν εὐδοκιμοῦσιν οἱ βούλγαροι, ἐξευτελίζονται δὲ ὁσημέραι οἱ ἕλληνες, γινόμενοι καὶ αὐτῶν τῶν λα-

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΘΕΡΕΙΑΝΟΣ

γωῶν ἀτολμότεροι; Ἡ βυζαντινὴ παράδοσις ἀπεκρυστάλλωσε καὶ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ αἴσθημα ἡμῶν. Αὐτὴ εἶναι ἡ καθαρὰ ἀλήθεια, φίλτατε κ. Γεδεών, ἂς αἰτιώμεθα δὲ μόνον ἡμᾶς αὐτοὺς, διότι μόνον ἡμεῖς πταίομεν ἐπὶ τῇ ναρκώσει καὶ παραλύσει τοῦ ἑλληνισμοῦ». Νομίζω κ' ἐγὼ ὅτι, κατὰ ἀνόητον σύστημα ἐργαζόμενοι, καὶ συζητοῦντες καὶ γράφοντες, οὐδενὸς τῶν μεγάλων ζητημάτων ἐκερδαίνομεν τὴν ποθητὴν ἡμῖν λύσιν.

Οὕτως, ἐπιζήμιος ἀπέβη καὶ ἡ διὰ ἄρθρων δασκαλικῶν καὶ τῶν αὐτοῖς συμπλεκομένων «ὑπομνημάτων» καὶ «μεμοράντων» διεξαγωγὴ τοῦ ζητήματος τῶν προνομίων τῶν Πατριαρχείων. Ἐπὶ

τῆς δευτέρας ἱερατείας Ἰωακεὶμ τοῦ γέροντος (τοῦ Β΄) οὐδεμία ἐπετράπη προστριβὴ Πατριαρχείου καὶ τουρκικῆς κυβερνήσεως, διότι οὐδέποτ᾽ ἐπέτρεψεν ὁ γέρων ὑποβολὴν ὑπομνημάτων καὶ ἀξιώσεων εἰς τὴν Ὑψ. Πύλην γραπτῶς· «Ἄφετε τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν εἰς ἐμὲ» ἔλεγε. Σύνοδος καὶ συμβούλιον ηὐχαρίστουν ὕστερον τῷ Ἰωακεὶμ, ὅτι μικρόν τι, ἢ σπουδαῖον, ζήτημα ἐκερδίσαμεν, διὰ τῆς ἰδιαιτέρας ἀμέσου συνεννοήσεως αὐτοῦ καὶ τῶν ὑπουργῶν. Ταῦτά μοι ἔλεγεν αὐτὸς οὗτος ὁ Ἰωακεὶμ, ὁ τιμῶν με καὶ ἀγαπῶν, καίτοι ἦτο πεντήκοντα ἕν, ἢ πενῆντα δύο ἔτη, πρεσβύτερος ἐμοῦ.

§

Εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ λαοῦ αἱ ἐφημερίδες συνετέλεσαν πολὺ, καὶ διὰ γλώσσης καθαρᾶς ξενισμῶν, καὶ δι᾽ ἐκδόσεως ἐπιστημονικῶν διατριβῶν, ἐν αἷς πρωτίστην θέσιν κατέχουσιν αἱ διὰ τὸ βουλγαρικὸν ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα γραφεῖσαι. Οὕτως εἰς τὴν «Ἁρμονίαν» τοῦ Χουρμούζη ἐξεδόθησαν ἄρθρα λαμπρὰ (ἀνωνύμως) τοῦ ἀληθινοῦ Τανταλίδου, ἐκδοθέντα καὶ ἐν ἰδίῳ βιβλίῳ (1866), ὡς ἀπάντησις εἰς ἄρθρα τοῦ βουλγάρου Νέμτζωφ· αὐτόθι, νομίζω, καὶ ἡ «περὶ ἑνώσεως τῶν ἀρμενίων μετὰ τῆς ἀνατολικῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας» ἐκτενὴς διατριβὴ Γρηγορίου μητροπολίτου Χίου, ἐκδοθεῖσα τῷ 1871 ἐν ἰδίῳ βιβλίῳ. Εἰς τὴν «Βυζαντίδα» τῷ 1875 ἐξεδόθη ἐκτενεστάτη διατριβὴ «περὶ τοῦ ζητήματος τῆς μονῆς ἁγίου Παντελεήμονος», ἐκδοθεῖσα συγχρόνως ἐν ἰδίῳ βιβλίῳ ὑπὸ τοῦ ψευδοτανταλίδου, Φιλαλήθη ψευδωνύμως ἑαυτὸν ἐπιγράψαντος. Ἐκτενῶς περὶ τούτου θὰ γράψω πιθανῶς ἄλλοτε.

Διὰ τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῶν ὑπὲρ τῶν τοῦ ἡμετέ-

ρου ἔθνους συμφερόντων καὶ δικαίων, συγχωρεῖται ὁ κατ᾽ ἀλλήλων ἐξοντωτικὸς ἀγὼν τῶν ἐφημερίδων· καὶ ὁ μὲν τοῦ «Νεολόγου» κατὰ τῆς «Κωνσταντινουπόλεως» ἐπηρεάζετο ἐκ τῆς τυφλῆς σχεδὸν ἀφοσιώσεως αὐτῆς πρὸς τὸν πατριάρχην Ἰωακεὶμ Γ΄, φθάσας μέχρι σημείου μισαδέλφου. Παρατρέχω τοῦτο. Χείριστος ὅμως καὶ μυσαρὸς ἐδείχθη, προβὰς μέχρι πλαστογραφίας, κατὰ τῆς τεργεσταίας «Κλειοῦς», ἀπὸ τοῦ 1873. Ἐξέδωκε τότε κρίσεις τινὰς αὐστηρὰς περὶ βουλγαρικοῦ σχίσματος, ὧν ἐλέγετο συγγραφεὺς ὁ πολὺς καὶ μέγας παρ᾽ ἁγιοταφίταις Χατζὴ Γεώργιος Κωνσταντινίδης. Μετά τινα καιρὸν ὁ «Τύπος», πρὶν καταντήσῃ φιλόρωσσος (ἴδε σελ. τοῦ παρόντος συγγράμματος 48), ἔγραψε ταῦτα κατὰ τῆς «Κλειοῦς» σὺν ἄλλοις περὶ φιλοσλαυϊκῶν αὐτῆς φρονημάτων, ὡς κατακλεῖδα· «Ἡ «Κλειὼ» διδαχθεῖσα ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν ἐφημερίδων (ἢ βυζαντινῶν) ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ κρατῇ τὴν σημαίαν τοῦ πανσλαυϊσμοῦ, ἐγνωσιμάχησε....κλπ. Τὴν ἐπάνοδον τῆς «Κλειοῦς» εἰς ἀρχὰς...ἐπαινοῦμεν» κτλ. Ἀπαντῶν ὁ Θερειανὸς ἔγραψεν εὐφυῶς τὰ ὀλίγα ταῦτα· «Τὸ νόσημα τῶν βυζαντινῶν ἐφημερίδων κατήντησε, δυστυχῶς, ἀθεράπευτον· μία τούτων, ὁ Τύπος, γράφει· «ἡ Κλειὼ, διδαχθεῖσα (τὰ ὡς ἄνω γραφέντα). Οἱ ἀναγνῶσται τῆς «Κλειοῦς», μετὰ περιεργείας ἀνέγνωσαν βεβαίως τὸ περίεργον τοῦτο δοκίμιον τῆς τυπικῆς κριτικῆς. Τώρα ἐννοοῦμεν διατί ἄλλοτε οἱ παρὰ τὸν Βόσπορον σχολαστικοὶ συνέγραφον ἐγκώμια τῶν ψύλλων καὶ τῶν φθειρῶν». Λυσσαλέως ὅμως ἐμηχανορράφηθη τῷ 1877 ὁ ἀγὼν κατὰ τῆς «Κλειοῦς» ὑπό τινος ἀχαρακτηρίστου ἀν-

θρώπου, συνεργοῦντος, δυστυχῶς, τοῦ «Νεολόγου». Οὔτε ἠδύνατο ἵνα λησμονήσῃ ὁ ἀρχισυντάκτης αὐτοῦ τὰ γραφέντα τῷ 1873 κατὰ τῆς «Χρηστομαθείας» τοῦ Σταύρου Βουτυρᾶ ὑπὸ τοῦ ἀρχισυντάκτου τῆς «Κλειοῦς» Θεαγένους Λιβαδᾶ. Τότε ἐξεδόθησαν αἱ Responsabilités, ἀποδεικνύουσαι δῆθεν τὴν «Κλειὼ» μίσθαρνον ὄργανον τῶν πανσλαυϊστῶν. Ἐφημερίδες τινὲς προέτρεπον τοὺς ἐν Ἀνατολῇ συνδρομητὰς τῆς «Κλειοῦς» ὅπως ἐπιστρέφωσι τὰ φύλλα αὐτῆς, καὶ καθ' ἑβδομάδα σχεδὸν ἀνήγγελλον μετὰ μισαδέλφου χαρᾶς· «σήμερον ἐπεστράφησαν 50 φύλλα τῆς Κλειοῦς...—σήμερον ἀποστέλλοντωι διὰ τοῦ αὐστριακοῦ 40» κτλ. Ἀπήντα ἀποῤῥαπίζουσα τὴν συκοφαντίαν ἡ Κλειώ· οἱ φίλοι τῶν πλαστογράφων ἔγραφον κατ' αὐτῆς, ἀγανακτούσης τόσον κατὰ τῶν φαύλων, ὥστε ἵνα χαρακτηρίσῃ γραπτῶς τὰς ἐφημερίδας τὰς συκοφαντούσας αὐτὴν διὰ λέξεως κακῆς ὀσμῆς. Κατὰ τῶν ἀχρείων πλαστογράφων, οὐδένα φοβηθεὶς, ἔγραψα μόνος εἰς τὴν «Ἀνατολὴν» (Μισαηλίδου-Γεδεὼν), μὴ πιστεύσας ὅτι «ἐπῆλθε διὰ τὴν καλὴν ἐφημερίδα τὸ φθινόπωρον, ὥστε ἵνα ψάλλῃ νέος Μιλβοὰ τὰ πίπτοντα τοῦ τεργεσταίου φύλλου φύλλα». Προσέθετον δὲ ταῦτα, τὰ παρατιθέμενα σήμερον ὡς ἐπίλογος τοῦ περὶ κωνσταντινουπολιτικῶν ἐφημερίδων μέρους τοῦ βιβλίου μου τούτου· «ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὅτι, παιδιὰ, βιβλίου καινοῦ, καὶ πινακιδίου καὶ νοῦ δεόμενα, μόλις ἀπογαλακτισθέντα, ἐθεώρησαν ἑαυτοὺς ἱκανοὺς ἵνα γίνωσι δημοτικοὶ, ἐὰν ὑβρίσωσι τὴν Δύναμιν ἐκείνην, ἥτις σύρει μεθ' ἑαυτῆς σήμερον. ἂν ὄχι τὴν κοινὴν γνώμην, ἀλλὰ τὰ ἀνακτοβούλια τῶν ἄλλων Δυνάμεων,

ἢ ἐὰν χλευάσωσι τὸν Ἰγνατιὲφ, ἢ τὸν Γορτσακὼφ, μὴ ἀναλογιζόμενοι ὅτι, ἐὰν ἕνα πολιτικὸν εἶχεν ἡ Ἑλλὰς ἰσχύοντα ὡς τὸν μικρὸν δάκτυλον τοῦ πρώτου, ἢ τοῦ δευτέρου, ἡ ἐπιῤῥοὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ θὰ ἦτον ἀλλοία ἐν Ἀνατολῇ καὶ Δύσει, δὲν ἠξεύρομεν ἐὰν πρέπῃ ἵνα μεμφθῶμεν ἢ ἵνα ἐκτιμήσωμεν τὴν ἐφημερίδα ἐκείνην, ἥτις ἐνόμισεν ὅτι, δὲν προβιβάζομεν τὰ συμφέροντα τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἐὰν κηρύξωμεν σταυροφορίαν κατὰ ἑκατομμυρίων ῥώσσων, πρὶν μίαν Δύναμιν τῆς Εὐρώπης διαθέσωμεν εὐμενῶς πρὸς ἡμᾶς» (φύλλον 3, τῆς 10 μαρτίου 1877).

Β΄

Ὅτε εἰσήχθην εἰς τὴν Μ. Σχολὴν (κατὰ σεπτέμβριον τοῦ 1863), ἔμαθον ὅτι μία μόνον παλαιὰ συνοικία τῆς ΚΠόλεως ἐστερεῖτο σχολῆς, ἡ τοῦ Παλίνου (Μπαλίνου), καὶ μία νέα, ἡ τοῦ Φερίκιοϊ, ἄρτι συγκροτουμένη—ὡς καὶ μία μικρὰ, ἡ λεγομένη κοινῶς τοῦ Παλαιοῦ—Μπάνιου, διότι ἄνωθεν τῆς συνοικίας ταύτης ἦν ἡ τοῦ Πασᾶ—Μαχαλέ. Διὰ λόγον γειτνιάσεως πρὸς ἄλλην μεγαλητέραν. ἡ μικροτέρα οὐδὲν ἴχνος σχολείου παρεδείκνυεν. Εἰς τὴν μεγάλην τοῦ Ψαμμαθία συνοικίαν, ἔχουσαν μικροὺς συνοικισμοὺς 4 καὶ ἕνα μέγαν, τὸν τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου, εἰς αὐτὸν ἦν ἱδρυμένη ἑλληνικὴ σχολὴ καὶ ἀλληλοδιδακτική. Ἐκ τῶν τεσσάρων ἐν Ψαμμαθίᾳ συνοικισμῶν, ἡ Ἀνάληψις, ὡς καὶ ὁ Ἅγιος Γεώργιος ὁ Κυπαρισσᾶς εἶχον ἀλληλοδιδακτικὰς σχολάς· ὁ Ἅγιος Νικόλαος, ὀλιγανθρώπου συνοικισμοῦ ναὸς, ἔκειτο, κατὰ βυζαντινὸν ὅρον, ἔγγιστα καὶ σύγκολλα τῷ ναῷ τῆς Ἀναλήψεωσ. Ἡ πέμπτη ἐνορία, Ἅγιος Μηνὰς, ἦτο προσκύνημα, συναθροῖζον πολλὰ ἀπὸ προσκυνητῶν· διότι αἱ κατὰ τὴν ἐνορίαν αὐτὴν οἰκίαι τότε μόλις ἦσαν δεκαπέντε. Ὅπως δή ποτε, τὸ τουρκικὸν Ὑπουργεῖον τῆς παιδείας ὑπελόγιζε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1861—63 σχολεῖα τῶν ὀρθοδόξων ἑλλήνων, εἰς ὅλην τὴν ΚΠολιν, μετὰ τῶν ἐν τῇ θρακικῇ καὶ τῇ βιθυνικῇ παραλίᾳ τοῦ Βοσπόρου καὶ ταῖς Πριγκήπων-νήσοις 77, μαθητὰς ἔχοντα 6,477. Κατ' ἐσφαλμένην, βεβαίως, ἀπαρίθμησιν. Ἀλλὰ τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινοπόλεως ἠρίθμησε

κατὰ τὸ σχολικὸν ἔτος 1869—70 τὰ ἑλληνικὰ τῆς πόλεως μέχρις Ἁγίου Στεφάνου καὶ τῶν Πριγκηποννήσων ἀφ' ἑνὸς, καὶ ἀφ' ἑτέρου μέχρι Φαναρακίου καὶ Βέηκοζ τοῦ Βοσπόρου σχολεῖα 104. ἐξαιρουμένων τῶν ἐν Μάλτεπε, Καρταλιμῇ (ν), καὶ Παντειχίῳ· εὗρε παρθεναγωγεῖα 19—ἑλληνικὰ σχολεῖα ἀῤῥένων 37—ἀλληλοδιδακτικὰ 48. Διδασκάλους εὗρε 245, ὧν γυναῖκας 40—καὶ μαθητὰς 9731, ὧν ἄῤῥενας μὲν 7093, κοράσια δὲ 2638.

Ἐν τούτοις, πρὸ τῆς ὁρισθείσης ἄνω χρονικῆς περιόδου, δυνανὸν ν' ἀνεύρῃ τις σχολεῖα καὶ εἰς πτωχὰς ἐνορίας, ἀληθεῖς διάττοντας τοῦ πνευματικοῦ καθ' ἡμᾶς στερεώματος. Ἐν τοῖς συνδρομηταῖς ἐγχειριδίου τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογίας τοῦ Λαμβερτίου Βοσσίου εὑρίσκω (1850), καὶ εἰς συγχρόνους ἐκδόσεις, σχολεῖον τῶν ἑλληνικῶν—ὄχι κοινῶν γραμμάτων—ἐν τῇ πτωχῇ συνοικίᾳ τοῦ Παλίνου. συντηρούμενον ὑπὸ τῆς ἀκμαζούσης τότε συντεχνίας τῶν γουναράδων, διδάσκαλον ἔχον τὸν κατὰ τὰ ἔτη 1866—67 ἐκδόντα τὰς «Ἐλάσσονας Συγγραφὰς» τοῦ πατριάρχου Κωνσταντίου Α΄ Θεόδωρον Ἀριστοκλῆ, ἐκ τῶν παλαιῶν μαθητῶν τῆς Μ. Σχολῆς. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν πτωχὴν τοῦ Ἁγίου Νικολάου Ψαμμαθία συνοικίαν ἁπαντῶ σχολεῖον ἑλληνικὸν τῷ 1850. Ταῦτα βραχὺν χρόνον ἔζησαν. Ἡ συνοικία Ἁγίου Νικολάου τοῦ Τζιβαλίου εἶχε σχολὴν ἑλληνικῶν, εἰς ἣν ἐδίδασκεν ὁ Χριστόδουλος Κοκκινάκης. Ἡ τοῦ Ἐδίρνε—καπὶ εἶχε σχολὴν ἑλληνικῶν, μετὰ διδασκάλου τοῦ Βασιλείου Φωτιάδου, ὃν καὶ πάλιν θὰ συναντήσωμεν· Ἡ τῆς Ξυλοπόρτης, ἑλληνοδιδάσκαλον ἔχουσα

Δωρόθεον ἱεροδιδάσκαλον, ἐγράφη τότε «συντηρουμένη διὰ συνδρομῶν»· δῆλά γε δὴ οὐχὶ ἀπὸ τοῦ ταμείου ναοῦ. Σχολὰς ἑλληνικῶν μαθημάτων, ὧν μανθάνομεν τοὺς διδασκάλους, εἶχον αἱ συνοικίαι: Ταξιαρχῶν Παλατᾶ, μεθ' ἱεροδιδασκάλου Νεοφύτου τοῦ ἐκ Κρήνης (Τσεσμὲ τῆς παράλου Μικρασίας) — Μεγάλου Ῥεύματος, τοῦ Βοσπόρου, μεθ' ἑλληνοδιδασκάλου τοῦ Ἰωάννου Ἀθανασιάδου, τοῦ μεταφράσαντος καὶ ἐκδόντος (1848) τὸν «Κομφούκιον, ἢ Τέχνην τοῦ κοινωνικοῦ βίου»—Ἔξω—Κιονίου=Ἐξ—Μαρμάρων=μεθ' ἑλληνοδιδασκάλου Νεοφύτου, τοῦ κατόπιν, ὡς μοι εἶπον, μητροπολίτου (1854) Φαναριοφερσάλων, εἶτα (1867) Σερρῶν, καὶ μετὰ ταῦτα (1875) Λαρίσσης—τοῦ Μπουγιοὺκ—Ντερὲ=Βαθυρρύακος, μεθ' ἑλληνοδιδασκάλου Λεάνδρου Ἀρβανιτάκη, τοῦ μετὰ ταύτην διδάξαντος καρποφόρως ἐν ταῖς θεολογικαῖς σχολαῖς Ἱεροσολύμων καὶ Χάλκης. Σχεδὸν **αἱ συνοικίαι πᾶσαι τοῦ Βοσπόρου εἶχον ἀλληλοδιδακτικὰς σχολάς, ὡς καὶ αἱ τῆς Πόλεως, ἀλλὰ ἀῤῥένων, ὀλίγισται δὲ κορασίων.**

Ἂς ἀνέλθωμεν νῦν εἰς τὸ ἔτος 1842. Λαμβάνω μετὰ χεῖρας τὴν «Ἐπιτομὴν τῆς ἱερᾶς ἱστορίας, ὑπὸ Δ. Γρηγοριάδου». Ὁ δεύτερος τόμος αὐτῆς ἐκ τῶν 234 αὐτοῦ σελίδων ἀφαιρεῖ τὰς 20, ὅπως ἀναγράψῃ ὀνόματα «τῶν φιλοκάλων συνδρομητῶν» διὰ στοιχείων τυπογραφικῶν λεπτοτάτων. Εὑρίσκω: τῆς ἑλληνικῆς εἰς Ταταῦλα σχολῆς ἀρχιδιδάσκαλον τὸν κατόπιν ἐν τῇ Μ. Σχολῇ διορισθέντα διδάσκαλον τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων Ἀντώνιον Πέτρου Χαρίλαον, τὸν ἀπὸ τοῦ 1833—35 ἐν

Προύσῃ· τῆς Ἐμπορικῆς (ἐν Χάλκῃ) τὸν ἐκεῖθεν εἰς τὴν προκαταρκτικὴν λεγομένην τοῦ Φαναρίου σχολὴν προσληφθέντα Γεώργιον Ῥαφάνην, μαθητὴν καὶ τοῦτον, ὡς ἦτο καὶ ὁ Ναρίλαος, τοῦ ἀειμνήστου Λογάδου. Ὑπομιμνήσκω δ' ἐνταῦθα ὅτι, συναντῶμεν ἀπὸ τοῦ 1833 ἔτους ἕως τῷ 1842 διδάσκαλον ἐν Πύργῳ τῆς ἐπαρχίας Δέρκων, ὄντα καὶ ἱεροψάλτην, τὸν Ντεβετζὴν Δημήτριον, πατέρα τοῦ μετὰ ἔτη τριάντα ἐξ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰωακεὶμ Γ΄, τοῦ τότε ὀκταετοῦς Χρήστου.

Δέον ἵνα παρασημειωθῇ ἐνταῦθα ὅτι, πάντες σχεδὸν οἱ διδάσκοντες εἰς ἑλληνικὰ σχολεῖα κατὰ τὴν χρονικὴν ταύτην περίοδον ἦσαν μαθηταὶ τοῦ Λογάδου, γνῶσται βαθεῖς τῆς ἑλληνικῆς, ἣν ἐγίνωσκεν ἄριστα ὁ Λογάδης, ὁ καὶ τὰ ὀφφίκια δικαιοφύλακος, πατριαρχικὸν, καὶ πιτάρη, ἡγεμονικὸν, φέρων. Νεόφυτος Δούκας ὁ ἀθάνατος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους εὐεργέτης καὶ διδάσκαλος, πρὸς αὐτὸν τὸν Λογάδην ἔγραφεν «ἄνδρα τὰ πρῶτα φέροντα τῆς παιδείας», θρηνήσας καὶ τὸν θάνατον αὐτοῦ, τοῦ οἷα νέου Νῶε, τὴν τῶν ἑλλήνων γλῶσσαν ὡς ἀπὸ κατακλυσμοῦ ἐν τῇ Κιβωτῷ διασώσαντος, δῆλα δὴ τῷ μεγάλῳ ἐκείνῳ λεξικῷ (Δούκα Ἐπιστολῶν τ.Α΄ σ.23 τοῦ 1835 καὶ τοῦ 1839 σ.29).

Ἐν γένει πρέπει ἵνα πιστεύωμεν ὅτι οὐδεμία κωμόπολις, οὐδὲν χωρίον τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς, ὀλίγους ἢ πολλοὺς ἔχοντα κατοίκους ἕλληνας, ἐστεροῦντο σχολείου. Ναοὺς εἶχον ὅλα· ἐν αὐτοῖς δ' ἐκκλησιάζοντο οἱ ὀρθόδοξοι, τελουμένων ἱερῶν ἀκολουθιῶν, ἑλληνιστί. Ἡ διεξαγωγὴ πάσης τελετῆς ἱερᾶς εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐπέβαλλε τὴν ὕπαρξιν ἱερέων γινωσκόντων ὀλίγον τὴν γλῶσσαν ταύτην,

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΛΟΓΑΔΗΣ

τὴν ὕπαρξιν ἱεροψαλτῶν ἐμμίσθων ἢ ἐπιτίμων, ἀναγνωστῶν καὶ κανονάρχων. Ἐπεβάλλετο λοιπὸν ἡ διδασκαλία καὶ κατὰ τὸ δυνατὸν ἐκμάθησις ἀναγνώσεως ὀλίγης καὶ γραφῆς ἀνεκτῆς· ἄρα· ἐπεβάλλετο καὶ ἡ διατήρησις σχολείου δῆθεν, εἰς τὸ κελλίον τοῦ παπᾶ, εἰς τὸν νάρθηκα τοῦ ναοῦ, καὶ, ἐν ὥραις χειμερίαις, εἰς τὸν γυναικωνίτην αὐτοῦ, συνήθης δὲ διδάσκαλος ἦν ὁ ἐφημέριος τοῦ χωρίου. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ὅτι, εἰς τὰ χωρία καὶ τὰς κωμοπόλεις τῆς παράλου Θράκης, ὡς ἤκουσα τῷ 1865, τὸν ἐφημέριον ἔκραζον «δάσκαλον». Ὅταν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι, τὸ ἔξω τῆς ΚΠόλεως θρακικὸν

χωρίον Ἀβάσσο, τὸ εἴκοσιν οἰκογενείας ἀριθμοῦν, εἶχε τῷ 1820 σχολεῖον—ὅτι ἡ Σωτηρόπολις, ἡ πατρὶς τοῦ Λογάδου, τὸ νῦν Κουρὶ, τῆς παράλου Βιθυνίας, ἐσεμνύνετο πρὸ τοῦ 1800, ἐπί τινι λογίᾳ ἑλληνίδι, ἐκεῖ διδαχθείσῃ, πατέρα ἐχούσῃ κοσμικὸν παπὰν, ἐπίσκοπον ὕστερον γενόμενον, ὡς ἤκουσα περιοδεύων ἐκεῖ τῷ 1887 — ὅτι τὸ τρίωρον ἔξω τῆς ΚΠόλεως, ὡς εἶπον, χωρίον Πύργος, ἀρκετὸν πληθυσμὸν ἑλλήνων ἀριθμοῦν, εἶχεν ὄχι σχολεῖον καὶ διδάσκαλον, ἀλλὰ οἰκοδόμημα σχολείου τῷ 1782, μοὶ ἐπιβάλλεται ἵνα φρονῶ ὅτι, **οὐδεμία κωμόπολις ἐστερεῖτο σχολείου καὶ διδασκάλου.** Δὶς δὲ μνησθεὶς τοῦ Πύργου, οὗ ἡ σχολὴ συνεστήθη βεβαιότατα πρὸ τοῦ 1782, ὀφείλω ἵνα γράψω ὅτι, ἐν ἀρχαῖς ιῆς ΙΘ′ ἑκατονταετηρίδος ἐδίδασκεν εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ χωρίου τούτου διδάσκαλος εὐφυὴς, πρῶτος ἐπινοήσας τὸ **ἰπτάμενον ἀλφάβητον,** ἀλλ' ἐφαρμόσας αὐτὸ πρῶτος καὶ τελευταῖος. Ἐκ ξύλου κατασκευάσας τὰ 24 γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου, ἐτίνασσε διὰ μικρᾶς σφενδόνης εἰς τὴν ὀροφὴν τοῦ δωματίου, ὅπου ἐδίδασκεν, ἓν ψηφίον, εἰς τὸν πρῶτον δ' ἀναγνώσαντα, ἢ ἀναγνωρίσαντα, αὐτὸ μικρὸν μαθητὴν ἔδιδεν ἓν μικρὸν ζαχαρωτὸν, τουρκικῆς, ἐννοεῖται, κατασκευῆς,

Συνεχίζων τὴν ἀναγραφὴν τῶν ὀνομάτων τῶν διακεκριμένων διδασκάλων, εὑρίσκω κατὰ τὰ ἔτη 1840-41 σχολάρχην εἰς Τὰ-Ταῦλα **Χριστόδουλον Κοκκινάκην** τὸν ἐκ Κίου (Βιθυνίας), ἐν Κίῳ διδάσκοντα ἀπὸ τοῦ 1824-27, τότε δὲ εἰσαχθέντα πρὸς μείζονα παίδευσιν εἰς τὴν Μ. τοῦ Γένους Σχολὴν, μαθητὴν τοῦ Σαμουὴλ Κυπρίου

καὶ ἐπί τι διάστημα τοῦ Λογάδου. Ἐγνώρισα αὐτὸν διδάσκαλον τῆς ἑλληνικῆς ἐν τῷ Ἁγιοταφικῷ παρθεναγωγείῳ τοῦ Φαναρίου, κατὰ τὰ 1869-74. Διήνυσε σχεδὸν ἑξήκοντα ἔτη ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν ἑλληνικῶν, ἀπεβίωσεν ἑκατοντούτης περίπου. Ἐξέδωκεν ἐν ΚΠόλει, τῷ 1875 ἢ 76, τοὺς τρεῖς Ὀλυνθιακοὺς τοῦ Δημοσθένους, μετὰ σημειώσεων ἀξιαναγνώστων — εὑρίσκω συγχρόνως αὐτῷ σχολαρχοῦντα ἐν Μεγάλῳ Ῥεύματι τοῦ Βοσπόρου τὸν **Γεώργιον Ραφάνην**, μετὰ τὸν Βασίλειον Καλλίφρονα, καὶ πρὶν διορισθῇ εἰς τὴν Ἐμπορικὴν ἐν Χάλκῃ σχολήν. Οὐδὲν ἀφῆκεν ὑπόμνημα τῆς ἑλληνομαθείας αὐτοῦ ὁ Ραφάνης, ὁ διδάξας εἰς τὴν προκαταρκτικὴν ἐν Φαναρίῳ σχολὴν ἀπὸ τοῦ 1843 ἢ 44 μέχρι τοῦ 1868, ὅτε ἀπεσύρθη, λαμβάνων τὴν ὁρισθεῖσαν αὐτῷ σύνταξιν ἕως τοῦ θανάτου, ἐπελθόντος τῇ 2 φεβρουαρίου 1878. Ἀπέθανεν ὑπερογδοηκοντούτης· εἰς τὴν Μ. τοῦ ΓένουςΣχολὴν ἦλθε μαθητὴς παρήλιξ, ἐξασκῶν ἕως τότε, καθὼς ἤκουσα, τὸ τοῦ ξυλουργοῦ ἐπάγγελμα· διεδίδετο τοῦτο, διότι, καθ' ὃν καιρὸν ᾠκοδόμει τὰς ἐν Φαναρίῳ μικρὰς οἰκίας αὐτοῦ, τὰς εἰς τὴν Μ. Σχολὴν κληροδοτηθείσας, αὐτὸς διέταττε τὰ κατὰ τὴν οἰκοδομὴν (1860-61 ἂν μὴ ἀπατῶμαι), ἤρχετο δὲ εἰς τὸ σχολεῖον, ὡς ἤκουσα, πρὸς διδασκαλίαν, φέρων εἰς τὴν φούνταν (θύσανον) τοῦ φεσίου αὐτοῦ μετὰ μεσημβρίαν μάλιστα συμπεπλεγμένα ἐρείπια ῥοκανιδιῶν. Ἀλλ' ἦτο καλὸς διδάσκαλος. Ὁ λαὸς, καὶ οἱ συμπολῖται αὐτοῦ καισαρεῖς, ἐτίμησαν αὐτὸν ὀνομάζοντες τὴν ἐν ᾗ ἐδίδασκε σχολὴν, καὶ ζῶντος, καὶ πολλὰ μετὰ τὴν παραίτησιν καὶ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἔτη, **σχο-**

λεῖον τοῦ Ῥαφάνη—Εὑρίσκω τὸν **Καλλίφρονα** διδάσκαλον τῷ 1840 τῆς ἑλληνικῆς σχολῆς Μ. Ῥεύματος, πρὸ τοῦ Ῥαφάνους· εἶτα σχολάρχην Ἔξω-Κιονίου (Ἐξ-Μαρμάρων), διάδοχον τῆς διδασκαλίας Ἰωάννου Θρασυβούλου, μαθητοῦ τοῦ Λογάδου· ἀπὸ τοῦ 1843-48 σχολάρχην τῆς ἑλληνικῆς ἐν τῇ συνοικίᾳ Ἁγίας Κυριακῆς, ἐν Κοντοσκαλίῳ, σχολῆς· ἀπὸ τοῦ 1848-1891 τῆς Μ. τοῦ Γ. Σχολῆς. Ὁ πατὴρ τοῦ Καλλίφρονος Δημήτριος Ταχτακούλας ἐγεννήθη ἐν Βόλῳ. Τοῦ Καλλίφρονος οὐδὲν ἴδιον ἔργον γινώσκομεν ὑπ' αὐτοῦ συγγραφέν· ἐξέδωκε περιλήψεις, ἢ συμπιλήματα ἔργων ἄλλων· Κατήχησιν ἱερὰν—Γραμματικὴν—Συντακτικὸν = κατὰ τὰ ἔργα Πλάτωνος Μόσχας—Κούμα — Ἀσωπίου. Χρησίμην ὅμως συλλογὴν εἰδήσεων ἐκκλησιαστικῶν καὶ ἐκπαιδευτικῶν ἀποτελοῦσι τὰ «Ἐκπαιδευτικὰ καὶ Ἐκκλησιαστικὰ» (1867) καὶ ἡ «Ἐκκλησιαστικὴ Ἐπιθεώρησις» τομίδια τὸ ὅλον 27, καταλαμβάνοντα ὑπὲρ τὰς 4000 σελίδων εἰς 8ον, ἐκθέτοντα ὕλην πρὸς (ὀλίγην) γνῶσιν τῆς ἱστορίας τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ 1853 (κυρίως 1859) μέχρι 1884. Σήμερον, ὅτε δυσκόλως εὑρίσκομεν τὰς ἐφημερίδας «Τηλέγραφον τοῦ Βοσπόρου»—«Βυζαντίδα» — «Ὁμόνοιαν» — «Ἁρμονίαν» — «Ἀνατολικὸν Ἀστέρα» — «Ἐκκλησιαστικὴν Ἀλήθειαν»—ἱκανοποιεῖ τὸν πόθον τοῦ φιλίστορος ἡ «Ἐκκλησιαστικὴ Ἐπιθεώρησις» τοῦ Καλλίφρονος.—Εὑρίσκω τῆς ἑλληνικῆς ἐν Βλάγκᾳ σχολῆς, 1840-41, ἀρχιδιδάσκαλον Κωνσταντῖνον Ἡρακλῆν (Φραντζῆ, Ἐπιτομὴ ἱστορίας τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος· 1841, κατάλογος συνδρομητῶν ἐν Δ΄ τόμῳ—Αὐ-

τόθι βλέπομεν καὶ διδασκάλους Ἰωάννην Ἀριστόφιλον καὶ Μιχαὴλ Εὐαγῆ μένοντας ἐν ΚΠόλει— μὴ σημειουμένου τοῦ μέρους, ὅπου ἐδίδασκον). Ὁ δὲ διδάσκαλος ἐν Βλάγκᾳ Ἡρακλῆς ὑπονοῶ ὅτι κατὰ λάθος ἐγράφη οὕτως, ἀντὶ Ἡροκλῆς· ἦν δὲ ὁ Βασιάδης, ὃν ἐτοποθέτησεν ὁ Ὀδυσσεὺς Ἀνδρεάδης σχολάρχην ἐν Μεγάλῳ Ῥεύματι (Ἠπειρωτικῶν Χρονικῶν Παράρτημα Β΄ τόμου, 1927, σελ. 2. Κατὰ λάθος ἄλλο, αὐτόθι, παρεστάθη συνδιδάσκων ὁ Σαμουὴλ Κύπριος τῷ Νικολάῳ Λογάδῃ κατὰ τὴν ἐν τῇ Ξηροκρήνῃ (Μ. τοῦ Γ. Σχολῇ) μαθητείαν τοῦ Βασιάδου).

§

Ἡμεῖς ἐγνωρίσαμεν ἐκ τοῦ σύνεγγυς **διδασκάλους πολυμαθεῖς, τιμήσαντας τὰς σχολὰς,** εἰς ἃς ὑπηρέτησαν, καὶ τὸ ἔθνος, εἰς ὃ ἀνῆκον, δύο καὶ μόνους, συγχρόνους ἡμῖν· ὁ μὲν πρῶτος, πρεσβύτερος τὴν ἡλικίαν, ἦν **Εὐστάθιος ὁ Κλεόβουλος**, Εὐστράτιος ἐν λαϊκοῖς, ὁ δὲ νεώτερος, ὁ **Φιλόθεος Βρυέννιος**, ἐν λαϊκοῖς Θεόδωρος.

Ἐγεννήθη ὁ **Εὐστάθιος** ἐν Προύσῃ τῷ 1824, ἐδιδάχθη τὴν ἐγκύκλιον παίδευσιν ἐν Κίῳ πρῶτον ὑπὸ Χριστόδουλον Κοκκινάκην μέχρι τοῦ 1839, ἢ 1840, ἔκτοτε δὲ μέχρι τοῦ 1844 εἰς τὴν Ξηροκρήνειον τότε Σχολὴν τοῦ Γένους, ἐκεῖθεν εἰς Ἀθήνας, τὴν φιλολογίαν. Τῷ 1848—50 ἐδίδαξεν ἐν τῇ κατὰ Χάλκην θεολογικῇ σχολῇ τὴν λατινικήν, τῷ 1853—55 διηύθυνε τὰ ἐν Τραπεζοῦντι σχολεῖα. Ἐσπούδασεν ἐν Λειψίᾳ καὶ Παρισίοις τὴν φιλολογίαν, ἐπανελθὼν εἰς Κπολιν κατὰ ἰούνιον τοῦ 1863, μετὰ πενταετῆ ἐν Εὐρώπῃ σπουδήν.

Ἀπὸ δεκεμβρίου 1864 ἐπὶ ἔτη τρία διηύθυνε τὴν Μ. τοῦ Γ. Σχολὴν, διδάσκων ἐν αὐτῇ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, τὴν δογματικὴν θεολογίαν, τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας, ταύτην ἐπὶ βραχὺ διά-

ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΚΛΕΟΒΟΥΛΟΣ

στημα χρόνου, καὶ τὴν ἱερὰν κατήχησιν, μεθ' ἑρμηνείας τοῦ Εὐαγγελίου. Τῇ 16 νοεμβρίου 1867 διωρίσθη μέγας πρωτοσύγκελλος ὑπὸ τοῦ λίαν ἀγαπῶντος αὐτὸν πατριάρχου Γρηγορίου ΣΤ΄. Τῇ 30 σεπτεμβρίου 1871 ἐχειροτονήθη μητροπολίτης Καισαρείας Καππαδοκίας, δημαίτητος. Ἀπεβίωσε τῇ 25 ἰανουαρίου 1876 ἐν Καισαρείᾳ, ἡ δὲ κηδεία τοῦ σοφοῦ ἡμῶν διδασκάλου ἦν ἀναπαράστασίς τις τῆς τοῦ Μ. Βασιλείου, θρηνούντων ὄχι μόνον τῶν ὀρθοδόξων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἰσραηλιτῶν καὶ τῶν ὀθωμανῶν· πολλαὶ δ' ὀθωμαναὶ, καθὼς ἐγένετο γνωστὸν ἡμῖν, προσήρχοντο ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν λαμ-

βάνουσαι ἐκ τοῦ τάφου αὐτοῦ χῶμα καθὸ φάρμακον κατὰ τῶν νόσων ἑαυτῶν ἢ τῶν τέκνων αὐτῶν. Ἀπελάμβανε τὸν σεβασμὸν πάντων. Πρὸς τοὺς καππαδόκας ὑπενθύμιζεν ἀείποτε τὸ λαμπρὸν τῆς μεγάλης αὐτῶν πατρίδος παρελθόν. Ἐδίδασκεν ἀείποτε. Ἀλλ᾽ ἡμεῖς οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἠγαπῶμεν αὐτοῦ τὰς εἰς τοὺς συγχρόνους φαινομένας ἀνεφίκτους, ἀκατανοήτους, ἀνεφαρμόστους ἰδέας καὶ πόθους αὐτοῦ. Πᾶς ἀγὼν αὐτοῦ ἔτεινεν εἰς σκοπὸν εὐγενέστατον, ὑψηλὸν, ἐθνωφελῆ, εἴ ποτ᾽ ἐπραγματοποιεῖτο. Ἤθελε ἵνα καταστήσῃ τὴν Μ. τοῦ Γ. Σχολὴν, ὡς ἔγραψέ ποτε, φιλοσοφικὴν καὶ τῶν γραμμάτων σχολὴν=faculté des lettres= προέτεινε δ᾽ ἄλλοτε ἵν᾽ ἀνεγερθῇ τὸ νέον κτίριον τῆς Σχολῆς τοῦ Γένους εἰς τὴν Χάλκην, ἵνα πλησίον ἀλλήλων ὦσιν αἱ σχολαὶ τοῦ μέλλοντος ἐν Κπόλει πανεπιστημίου. Ἐδίδασκεν, ἀλλ᾽ ἐξήταζε κατὰ τριμηνίαν, ἢ καθ᾽ ἑξαμηνίαν. Ὅτε ἐδιδασκόμεθα ἐκκλησιαστικὴνἱστορίαν (τρὶς τῆς ἑβδομάδος), ἀπὸ μέσων σεπτεμβρίου μόλις εἰς τὰ μέσα τοῦ δεκεμβρίου 1867 ἐφθάσαμεν εἰς τὸ κήρυγμα τῶν ἀποστόλων· δύο μαθήματα κατηναλώθησαν εἰς τὰ γνωρίσματα τῆς ἀληθινῆς Ἐκκλησίας (Μιᾶσ, Ἁγίας, Καθολικῆς, Ἀποστολικῆς). Ἐμιμοῦντο δὲ τὸν Κλεόβουλον οἱ συνδιδάσκαλοι· λόγου χάριν, ὁ διδάσκαλος τῶν μαθηματικῶν Ἀνδρέας Σπαθάρης, πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ μαθήματος τῆς κοσμογραφίας (1867—8), ἐδίδαξεν εἰς ἡμᾶς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀστρονομίας εἰς τρεῖς ἀκροάσεις· ἄλλας τρεῖς ἀκροάσεις ἀφιέρωσεν εἰς τὴν περὶ ἡλίου διδασκαλίαν=ἄνευ ἐξετάσεως ἐννοεῖται=Εἰς τὸν Φιλαλήθη ἐπέβαλεν ὁ Κλεόβουλος τὴν διδασκαλίαν θεωρίας τῆς ποιήσεως. Εἰς τὸν Σκαρλ. Βίλκιον τὴν συγκριτικὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς φιλολογίας. Εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Φωτιάδην τὴν τῆς ἱστορίας τῆς τουρκικῆς φιλολογίας. Τοιαύτην ἤθελε τὴν Μ. τοῦ Γ. Σχολήν· ἀληθῶς μεγάλην· Ἀποχωρήσαντος ἐκ τῆς σχολῆς τοῦ Κλεοβούλου, ὁ χαρακτὴρ ὁ ἀκαδημιακὸς ἀπεβίωσεν, ὁ τόσον ὑπ᾽ αὐτοῦ καλλιεργηθείς.

Ἦλθε μετ᾽ αὐτὸν ὁ **Φιλόθεος Βρυέννιος.** Ἐν Κπόλει γεννηθεὶς τῷ 1833, ἐσπούδασεν εἰς τὴν ἐν Χάλκῃ σχολὴν, λαβὼν τὸ πτυχίον «διδασκάλου τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας» τῷ 1856. Προστάτην ἔχων τὸν τότε Κυζίκου μητροπολίτην, εἶτα πατριάρχην, Ἰωακεὶμ (Β΄), καὶ δι᾽ αὐτοῦ τὸν Γεώργιον Ζαρίφην, μετέβη, μετ᾽ ὀλίγον, εἰς τὴν Γερμανίαν· ἐπανελθὼν, διωρίσθη διευθυντὴς (1862) τῆς Θεολογικῆς σχολῆς καὶ καθηγητὴς, ἐνῷ σχολάρχης ἔμενεν ὁ μητροπολίτης (ὀνόματι ψιλῷ) Σταυρουπόλεως Κωνσταντῖνος Τυπάλδος, ὁ τιμῆς καὶ ἀγάπης πολλῆς ἀπολαύων κληρικῶν καὶ λαϊκῶν λογάδων. Κατὰ δεκέμβριον 1867 ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν τῆς Μ. τοῦ Γ. Σχολῆς· ἀλλὰ, διευθύνας ἐπὶ ὀκτὼ ἔτη, παρέδωκεν αὐτὴν γυμνάσιον, τὴν ἀνωτέραν αὐτοῦ τάξιν ἔχον ὑπεργυμνασιακὴν, οὕτως εἰπεῖν, εἰ καὶ ἔν τισιν ἀλλάξας τὸ ὄνομα διετήρησε τὸ πρᾶγμα. Τῷ 1869, εἰς τὴν λογοδοσίαν αὐτοῦ εἶπεν ὅτι «ἀντὶ τοῦ πομπώδους τίτλου καὶ εἰς θεολογικὰς σχολὰς ἁρμόζοντος «Δογματικὴ Θεολογία» μετεχειρίσθημεν ἡμεῖς ἐν τῷ προγράμματι ἡμῶν τὸν μετριώτερον καὶ τοῖσ πράγμασιν αὐτοῖς ἐγγύτερον «Ἱερὰ Κατήχησις κατ᾽ ἔκτασιν». Ἀλλ᾽ ἐδίδαξεν ἡμᾶς (1868—69) πράγματι δογμα-

τικὴν θεολογίαν, ἐπιβαλὼν ὡς ἐγχειρίδιον βοηθητικὸν τὸ βιβλίον τοῦ abbé Gueté, ὀρθοδόξου παπᾶ ἐν Παρισίοις, μεταφρασθὲν ὑπὸ Μάρκου Μπαλαμπάνωφ, ὃν θὰ εὕρωμεν καὶ κατόπιν. Ἡ λογοδοσία αὕτη ἦν ἀποδοκιμασία σφοδρὰ τῶν μεγάλων περὶ Μ. Σχολῆς ἰδεῶν τοῦ Κλεοβούλου. Διηύθυνεν ὁ Βρυέννιος μέχρις αὐγούστου 1875, ὅτε τῇ 31 αὐτοῦ ἐχειροτονήθη μητροπολίτης Σερρῶν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἰωακεὶμ Β΄, καὶ μετὰ δύο ἀκριβῶς ἔτη μετετέθη εἰς τὴν μητρόπολιν Νικομηδείας· περὶ τὰ τέλη τοῦ 1910 παρητήσατο τὴν ἐπαρχίαν ταύτην, καὶ ἀποσυρθεὶς εἰς τὴν ἐν Χάλκῃ σχολήν, τὴν θεολογικήν, ἔζησεν ἑπτὰ ἔτη, ἀποθανὼν ἐκεῖ.

Ἐδίδασκεν ὁ Βρυέννιος, καθὼς καὶ ἀπ᾽ ἄμβωνος ἐκήρυττεν, εἰς εὔληπτον γλῶσσαν· ὁ Κλεόβουλος εἰς διωρθωμένην, λεξιθηρῶν, ἀλλὰ φιλόσοφος καὶ θεολόγος ἀποδεικνύμενος, εἰδήμων πολλῶν ἀνθρωπίνων μαθήσεων. Ὁ κόσμος τῶν πεπαιδευμένων ἑλλήνων ἦν λάτρης τῆς πολυμαθείας τοῦ Κλεοβούλου, διότι καὶ ἐννόει τὸν θαυμάσιον ἐκ Βιθυνίας κληρικόν· ὁ λαὸς ὁ κοινὸς ἀγνοῶ εἴπερ ἐννόει αὐτόν· ὁ Βρυέννιος ἦν εὐνόητος. Ἐσεβόμεθα καὶ τὸν Βρυέννιον καὶ τὸν Κλεόβουλον· ἀλλὰ τὸν δεύτερον πολὺ περισσότερον.

Ὑπομνήματα τῆς παιδείας καὶ τῶν δύο διδασκάλων ἔχομεν ὀλίγα. Τοῦ Κλεοβούλου λόγου τινὸς ἄξια ἀποδεικνύονται «Ὁ βουλγαρισμὸς πρὸ τοῦ ἱστορικοῦ, ἐκκλησιαστικοῦ, καὶ ἐθνοπολιτικοῦ βήματος» ἐκδοθεὶς ἐν ΚΠόλει, τῷ 1864 (σελίδες ἐν ὅλῳ 176), ὡς καὶ λόγοι τινὲς ἐκκλησιαστικοί. Συνέταξεν αὐτὸς συμπληρῶν ἢ καὶ πλατύνων ἔν τισι τὴν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου ΣΤ΄ τὸ πρῶτον συγγραφεῖσαν περὶ βουλγαρικοῦ ζητήματος πατριαρχικὴν πρὸς τὰς αὐτοκεφάλους Ἐκκλησίας Ἐγκύκλιον τοῦ 1868 ὡς καὶ τὸ περὶ τοῦ αὐτοῦ ζητήματος «Ἐπιστολιμαῖον Ὑπόμνημα» τοῦ 1870. Ἔγραψε Δογματικὴν Θεολογίαν, Ἐκκλ. Ἱστορίας μέρος, καὶ μέρος ἐπίσης Ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, καὶ Ἱστορίαν ἐκκλησιαστικὴν τῆς Καππαδοκίας. Καὶ αὕτη μὲν ἐξεδόθη ὑπό τινος ἄλλου, εἰς δύο βιβλία, ὡς ἔργον τοῦ ἄλλου τούτου—τὰ δὲ τρία ἕτερα ἄγνωστον ποῦ περιπατοῦσιν. Ἀναγνώσεως ἀξία ἡ κατὰ προτεσταντῶν Ἐπιστολιμαία Διατριβή, ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Β. Δ. Καλλίφρονος, τῷ 1878 (σελίδες 136), ἀλλ᾽ ἐπωφελῶς ἀναγινώσκονται αἱ Λογοδοσίαι, καθὸ διευθυντοῦ τῆς Μ. Σχολῆς, καὶ τὸ Μάθημα εἰσαγωγικὸν εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς ῥητορικῆς καὶ τῆς διαλέκτου τῶν ῥωμαίων (1850), καὶ Τὰ ἐν Τραπεζοῦντι σχολεῖα (ἐν Κπόλει 1855).

Τοῦ Βρυεννίου γνωστὸν ἔργον ἀξιανάγνωστον ὁ «Πάπα Ῥώμης Λέοντος ΙΓ΄ Ἐγκυκλίου Ἐπιστολῆς Ἔλεγχος» (ἐν Κπόλει, 1882), καὶ τὰ προλεγόμενα τῶν ἐκδόσεων τῶν Κλήμεντος Ῥώμης «Δύο πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολῶν», καὶ τῆς «Διδαχῆς τῶν 12 Ἀποστόλων». Τὰ δύο σπουδαιότατα κείμενα ἀπεφάσισε ἵνα ἐκδώσῃ ὁ Δωρόθεος Εὐελπίδης, συνεργὸν ὕστερον παραλαβὼν τὸν Βρυέννιον. Ἐξεδόθησαν ἐν Κπόλει τῷ 1875 αἱ Ἐπιστολαί, τῷ 1882 ἡ Διδαχή. Αἱ προσλαλιαὶ αὐτοῦ πρὸς τοὺς τελειοδιδάκτους τῆς Μ. τοῦ Γ. Σχολῆς (1868—75) εὐφροσύνως ἀναγινώσκονται. Συγγράμματα δύο τοῦ Φιλοθέου Βρυεννίου, ὧν μέγα μέρος ἀντέγραφον ἐγὼ τῷ 1871, βεβαίως ἀγνοοῦσι πάντες οἱ σήμερον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς

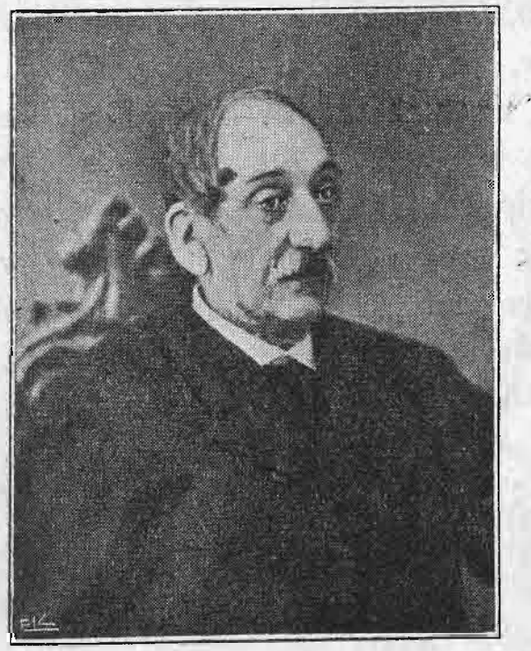

ΦΙΛΟΘΕΟΣ ΒΡΥΕΝΝΙΟΣ

παρ᾽ ἡμῖν γραμματολογίας ἀσχολούμενοι, ἐκτὸς ἴσως τοῦ ἀνεψιοῦ αὐτοῦ Φιλαρέτου Βαφείδου τοῦ νῦν ἱερωτάτου μητροπολίτου Ἡρακλείας. Τὸ μὲν, ἀντικείμενον ἔχει τὴν θέσιν τοῦ Ἰωάννου Ν. Βαλέττα, ὅτι «οὐκ ἐννοητέον πρὸ τοῦ 9 ἄρθρου τοῦ Συμβόλου τῆς πίστεως τὸ ῥῆμα πιστεύω», ἣν ἀνασκευάζει—τὸ δὲ φέρει τὸ ὄνομα τοῦ φίλου καὶ συμμαθητοῦ αὐτοῦ (ἐν Γερμανίᾳ) Δημητρίου Βερναρδάκη, οὗ ἡ γνωστὴ Ἱερὰ Κατήχησις ἔργον ἐστὶ τοῦ Βρυεννίου. Ἀπεστάλη εἰς αὐτὸν ὅπως ὑποβληθῇ εἴς τινα διαγωνισμὸν ὑπὸ τοῦ Πατριαρχείου τεθέντα· ὁ Βερναρδάκης ἐνεπίστευσεν εἰς τὸν Βρυέννιον τὴν ἐπιθεώρησιν καὶ διόρθωσιν τοῦ χειρογράφου, ἀλλ᾽ αὕτη ἐγένετο ῥιζικὴ, καὶ ἐξ ὁλοκλήρου συνετάχθη, μετ᾽ εὐσυνειδησίας, ὥστε ἵνα ᾖναι Κατήχησις Φιλοθέου Βρυεννίου. Οὕτω διορθω-

θεῖσα καὶ ἀνασυγγραφεῖσα, ὑπεβλήθη εἰς τὸν διαγωνισμὸν καὶ ἐβραβεύθη, οὔτε δυνατὸν ἦτο ἵνα μὴ βραβευθῇ ἀφοῦ ἦτο συγγραφὴ τοῦ Βρυεννίου, ἐκτυπωθεῖσα ὡς συγγραφὴ τοῦ Βερναρδάκη.

Ὡς ἐκείνους τοὺς δύο, ὁμοίως ἐσεβόμεθα τὸν διδάξαντα ἡμᾶς τραγικοὺς καὶ λυρικοὺς ποιητὰς **Ἰωάννην Φιλαλήθη**· ἐδίδασκε καὶ τὴν ρητο-

ΙΩΑΝΝΗΣ ΦΙΛΑΛΗΘΗΣ

ρικὴν κατὰ τὸ χρηστὸν βιβλίον τοῦ Νεοφύτου Βάμβα. Ὅσοι μετὰ προσοχῆς ἠκροώμεθα τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος καὶ τοὺς ῥητορικοὺς κανόνας ἐφηρμόζομεν εἰς τὰ λεγόμενα ῥητορικὰ γυμνάσματα, ἐμάθομεν ἵνα γράφωμεν τὴν ἑλληνικὴν ὀλίγῳ καλλίτερον τῶν τελειοφοίτων τοῦ ἐθνικοῦ πανεπιστημίου. Πρότυπον ὁ Φιλαλήθης συνίστα τὸν Ἠλίαν Μηνιάτην, ἐγκαινίσας τὴν τῶν ῥητορικῶν κανόνων ἐφαρμογὴν ἐπὶ τοῦ θαυμασίου

λόγου τοῦ ἀθανάτου ἱεροκήρυκος εἰς τὴν Μ. Παρασκευὴν, οὗ ἡ ἀρχὴ «Πῶς ἔκαμεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, καὶ πῶς ἔκαμεν ὁ ἄνθρωπος τὸν Θεόν»!!!

Ἠγάπα τοὺς μαθητὰς ὡς ἴδια τέκνα, τέκνων αὐτὸς στερούμενος. Ἐγεννήθη ἐν Ἀπαμείᾳ τοῦ Μυρλειανοῦ κόλπου (Μουντανιά) Ἐπωνυμεῖτο Ὀρφανὸς, πατέρα ἔχων Ἀνδρέαν, εὔπορον κτηματίαν· ἐδιδάχθη ἐν τῇ Σχολῇ τοῦ Γένους μέχρι τοῦ 1825, ὑπὸ Σαμουὴλ Κύπριον καὶ Νικόλαον Λογάδην, ὅστις ἔδωκεν αὐτῷ τὸ ἐπώνυμον Φιλαλήθης. Ὑπὲρ τὰ εἴκοσιν ἔτη φέρων ἔκτοτε ἐπεδόθη εἰς τὸ διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα· τῷ 1837, μαθὼν τὴν τοῦ ἐθνικοῦ πανεπιστημίου σύστασιν, ἦλθεν εἰς Ἀθήνας, ἐδιδάχθη φιλολογίαν ἔτη δύο, ἐπέστρεψεν εἰς Αἶνον, ὡς διδάσκαλος, καὶ ἐκεῖθεν προσκληθεὶς ἀνέλαβε (1840) τὴν ἐν τῇ Σχολῇ τοῦ Γένους διδασκαλίαν, ἐξακολουθήσας αὐτὴν ἔτη σχεδὸν τεσσαράκοντα, διακόψας δὲ ἐπ' ὀλίγον (1846—7), ὅτε διηύθυνε τὴν Ἐμπορικὴν ἐν Χάλκῃ σχολήν. Ἀπεβίωσεν ὁ Φιλαλήθης τῇ 27 ἰουνίου 1888, ἐν ἡλικίᾳ ὀγδοηκονταπέντε σχεδὸν ἐτῶν, οὐδὲν ἀφεὶς σύγγραμμα, καὶ, παραδόξως, ἀποδοκιμάζων τοὺς συγγράφοντας καὶ ἐκδιδόντας. Ἦτο μεταξὺ τῶν διδασκάλων ὁ πλουσιώτατος, σύζυγον ἔχων τὴν ἀνεψιὰν (καὶ κληρονόμον 20000 χρυσῶν λιρῶν) τοῦ πατριάρχου Κωνσταντίου Β', θείου αὐτῆς. Καὶ ὅμως, ἐν Μ. Ῥεύματι τοῦ Βοσπόρου καθήμενος, κατήρχετο πεζὸς εἰς Φανάριον, κατὰ τὸ θέρος, καὶ πεζὸς ἀνήρχετο, περιπατῶν τρεῖς ὥρας καθ' ἑκάστην.

Τὴν αὐτὴν σχεδὸν ἄγων ἡλικίαν ἀπέθανε, τῇ 8 ἰουλίου 1889, ὁ **Ἀντώνιος Χατζῆ Πέτρου**

Χαρίλαος, ἐν Μιτυλήνῃ γεννηθεὶς, ἐκ Κύπρου πατρόθεν καταγόμενος. Πρόσηβος ὢν εἰσῆλθε μα-

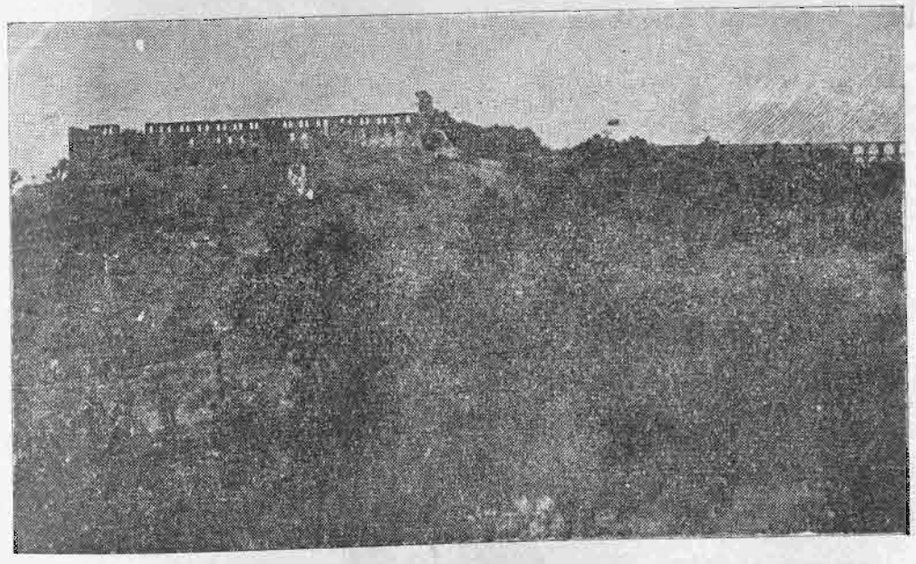
ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΣ

θητὴς εἰς τὴν Μ. Σχολὴν, ἐν Φαναρίῳ πρὶν, εἶτα δὲ ἐν Ξηροκρήνῃ κατοικοῦσαν, διδαχθεὶς ὑπὸ Σαμουὴλ (1828—30) καὶ ὑπὸ Λογάδου (1830—33), οὗ τὴν μνήμην ἐλάτρευε. Μετὰ θλίψεως διηγεῖτο συχνάκις εἰς ἡμᾶς ὅτι ἠξιώθη ἵνα κλείσῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ Λογάδου, ἐκπνεύσαντος εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτοῦ, ἐν ταῖς πρώταις ἡμέραις τοῦ σεπτεμβρίου τοῦ 1835. Ἔγραψεν ἀφήγησιν ἱστορικὴν περὶ τῆς Μ. τοῦ Γ. Σχολῆς, ἐκδοθεῖσαν μετὰ τριῶν λογοδοσιῶν Φιλ. Βρυεννίου, ἐν Κπόλει, τῷ 1870. Καίτοι οὐχὶ εὐχερῶς ὡμίλει, εἶχε φοβερὰν εὐχέρειαν, ἐκπληκτικὴν, εἰς τὴν ἐν ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ κατασκευὴν ἐπιγραμμάτων καὶ ᾠδῶν, ἀναθηματικῶν, χαριστηρίων, ἐπιτυμβίων. Ἀπεστρέφετο πᾶν

ἐπιστημονικὸν βιβλίον γεγραμμένον εἰς ἁπλῆν ἑλληνικήν· συνεχῶς ἐπανελάμβανε μετὰ σεβασμοῦ τὰ τοῦ κλεινοῦ Βουλγάρεως Εὐγενίου «Ἐκσυρικτέον τὰ χυδαϊστὶ φιλοσοφεῖν ἐπαγγελλόμενα βιβλιδάρια»· καὶ συνίστα τὸν μέγαν τῆς Ἑλλάδος διδάσκαλον τοῦτον εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν, εἰς τὴν εὐλάβειαν ἡμῶν τὴν διηνεκῆ· ἐδίδασκεν εἰς δύο τάξεις ὁ Χαρίλαος Ἡρόδοτον καὶ Θουκυδίδην—τὸ ἑπόμενον ἔτος Ὅμηρον καὶ βουκολικοὺς ποιητάς· ἐγύμναζε δ' ἡμᾶς εἰς ἐκθέσεις ἰδεῶν, ἐν καθαρευούσῃ γλώσσῃ, ξενισμῶν ἀμιγεῖ, καὶ εἰς τὴν ἐπιγραμματοποιίαν, δίδων ἡμῖν πρὸς μελέτην τὴν Μετρικὴν τοῦ Στεφάνου Κομμητᾶ. Ὁ πατριάρχης Ἰωακεὶμ ὁ Γ΄, χάριν τῶν δύο διδασκάλων Φιλαλήθους καὶ Χαριλάου, κατεσκεύασε τὸ ὀφφίκιον διδασκάλων τοῦ Γένους, ὅπερ εἰς αὐτοὺς ἀπένειμε τῷ 1879, τῇ πρώτῃ τοῦ ἔτους, διὰ τὴν ὑπερπεντηκονταετῆ διδασκαλίαν τοῦ πρώτου (36 ἔτη ἐν τῇ Μ. Σχολῇ) καὶ τὴν πολυετῆ τοῦ Χαριλάου, βεβαίως ὑπερτριάκοντα καὶ πέντε διαρκέσασαν ἔτη.

Ὑπὸ τοὺς δύο τούτους, ἐδιδάχθημεν,καὶ ἐμάθομεν, ἵνα γράφωμεν τὴν ἑλληνικὴν, καὶ τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν λαλουμένην· ἀλλ' εἰς τοῦτο συνετέλεσε καὶ ἡ ἐπιβληθεῖσα τοῖς μαθηταῖς ὑπὸ τοῦ Κλεοβούλου ἀποστήθισις τῶν δημηγοριῶν τοῦ Θουκυδίδου, τῆς Α ῥαψωδίας τῆς Ἰλιάδος, καὶ τῶν τραγικῶν (ἡμεῖς ἀπεστηθίζομεν τὴν Μήδειαν τοῦ Εὐριπίδου καὶ τοὺς Πέρσας τοῦ Αἰσχύλου). Τὴν ἀνάγνωσιν ἐπίσης καὶ τὴν ἀποστήθισιν τοῦ Μηνιάτου συνίστα εἰσ ἡμᾶς ὁ Φιλαλήθης· ὁ Χαρίλαος συνίστα τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἔργων τοῦ Βουλγάρεως. Αὐτοῦ δὲ τὴν μνήμην, ὡς μεγάλου διδασκάλου τοῦ Γένους, ἔσωζον ζῶσαν οἵ τε διδάσκαλοι ἡμῶν καὶ οἱ ἐκείνων διδάσκαλοι, μετὰ κατανύξεως ἀναμιμνησκόμενοι τῆς ἐν τῇ Ἀθωνιάδι σχολῇ διδασκαλίασ τοῦ κλεινοῦ φιλολόγου καὶ φιλοσόφου καὶ μαθηματικοῦ τῆς ΙΗ΄ ἑκατονταετηρίδος.

Ἡ φήμη τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει διδασκαλίας Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως ἔζη ἕνα αἰῶνα μετ' αὐτὸν, φρονῶ δ' ὅτι ζῇ καὶ σήμερον. Μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ΙΘ΄ ἑκατονταετηρίδος ὑπῆρχον ἐν ΚΠόλει διδάσκαλοι γέροντες καυχώμενοι ὅτι μαθηταί εἰσι τοῦ Βουλγάρεως, ἀλλὰ πραγματικῶς μαθηταὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. Ὡς τοιοῦτοι συνιστῶντο· καθὼς ἄλλοι πάλιν ἐπιφανῆ σύστασιν εἶχον ὅτι ἦσαν μαθηταὶ τοῦ Γρηγορίου Σαράφη τῆς σχολῆς τῶν Κυδωνιῶν—τοῦ Φιλολογικοῦ γυμνασίου τῆς Σμύρνης, ὑπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Οἰκονόμους Στέφανον ἰατρὸν καὶ Κωνσταντῖνον τὸν ἐξ Οἰκονόμων, καὶ τὸν Κούμαν—τῆς σχολῆς τῆς

ΕΡΕΙΠΙΑ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ (ΑΘΩΝΙΑΔΟΣ)
ΕΥΓΕΝΙΟΥ ΤΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΕΩΣ

Χίου, ὑπὸ τὸν Ἀθανάσιον Πάριον—τῆς θαυμαστῆς ἐν Πάτμῳ σχολῆς, ὑπὸ τὸν ἀείμνηστον Δανιὴλ Κεραμέα καὶ τὸν ἐκ τῶν διαδόχων αὐτοῦ Παΐσιον Καραπατὰν—τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ, ὑπὸ τὸν Λάμπρον Φωτιάδην καὶ κατόπι Νεόφυτον ἱερομόναχον τὸν Δούκαν. Ὑπῆρχον ἐπιφανεῖς ἀλλαχοῦ διδάσκαλοι, μαθητὰς παρέχοντες τῇ κοινωνίᾳ, κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ΄ καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος, ἀλλὰ πολὺ σπανίως τῇ τῆς ΚΠόλεως. Ἡ τοῦ Παλαμᾶ, μετὰ τὴν τῆς Δημητσάνης, ἐπλήρωσε τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν Στερεὰν—ἡ τοῦ Κοσμᾶ Μπαλάνου καὶ τοῦ Ἀθανασίου Ψαλίδα τὴν Ἤπειρον—ἡ τῆς Ζαγορᾶς τὴν Θεσσαλίαν—ἡ τῆς Ἀδριανοπόλεως ὑπὸ τὸν Γρηγόριον Μιχαήλογλουν (1805 κἑξ.) τὴν Θράκην. Οἱ ἐξ Ἠπείρου σύγχρονοι ἡμῖν ἀνεμιμνήσκοντο τῶν συμπολιτῶν

ΛΑΜΠΡΟΣ ΦΩΤΙΑΔΗΣ

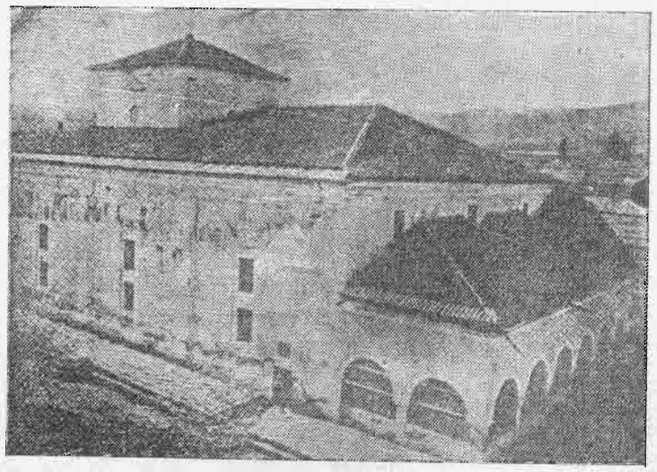

ΕΥΓΕΝΙΟΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΣ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΜΙΧΑΗΛΟΓΛΟΥΣ

Ἀναστασίου Σακκελλαρίου καὶ τοῦ καλοῦ μὲν διδασκάλου, ἀλλ' εὐάλωτον ταῖς συμφοραῖς ψυχὴν ἔχοντος, Αἰσώπου ἢ Κρανᾶ, τοῦ ἐκ Γραμμένου, αὐτῇ χειρὶ τὸ νῆμα κόψαντος τῆς ζωῆς αὐτοῦ. Οἱ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν καισαρεῖς αὐτοὶ δικαίως ἐκαυχῶντο ἐπὶ τῇ ἀειμνήστῳ σχολῇ αὐτῶν, ἥτις εἶχε καταντήσει ἱερατικὴ σπουδαία σχολή. Εἶχε φήμην πολλὴν ἀπὸ τοῦ 1800, μάλιστα, ἀρχιερεῖς, ἱεροκήρυκας, κληρικοὺς ὑπαλλήλους, διδασκάλους διδάξασα, καὶ εἰς πολλὰς ἐκκλησιαστικὰς παροικίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀποστείλασα, ὑπερπληρώσασα δὲ τοιούτων, ὑπὲρ πάσας ταύτας, τὴν Κωνσταντινόπολιν. Ἐτίμησε καὶ συνέστησεν εἰς τὴν κοινὴν εὐγνωμοσύνην ἡ σχολὴ τὸ φιλοξενῆσαν αὐτὴν ὑπὲρ τὴν ἑκατονταετηρίδα μοναστήριον τοῦ Τιμίου Προδρόμου.

Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΤΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ
ΟΠΟΥ ΤΗΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ Η ΙΕΡΑΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Καθ' ὃν χρόνον ἐσπουδάζομεν ἐν τῇ Μ. τοῦ Γένους Σχολῇ, ἠκούομεν φημιζομένους ἀρχιδιδασκάλους, ἢ διδασκάλους ἐπιστημῶν. ἐν Ἰωαννίνοις τὸν Ἀναστάσιον Σακκελλάριον καὶ τὸν Σπυρίδωνα Μανάρη, συγγραφέα Ἀλγέβρας ἀμφιλαφῶς δυσνοήτου—ἐν Σμύρνῃ τὸν τραπεζούντιον Κωνσταντῖνον Ξανθόπουλον, θαυμάσιον γραμματικὸν καὶ παιδαγωγὸν, καὶ ἄνθρωπον — ἐν Χίῳ τὸν Γεώργιον Σουρίαν, τὸν ἀπὸ τοῦ 1848 ἐπί τινα χρόνον ἐν Σύρῳ διδάσκαλον καὶ ἀπὸ τοῦ 1853 ἴσως ἕως 1860 ἐν Σύρῳ διευθυντὴν τοῦ γυμνασίου, κατόπι τοῦ ἐν Πειραιεῖ, καὶ τέλος τοῦ τῆς Χίου—ἐν Καισαρείᾳ τῆς Καππαδοκίας Σεραπίωνα Ἰωαννίδην, ζῶντα μέχρι τοῦ 1862—ἔκτοτε ἀπώλεσα τὰ ἴχνη αὐτοῦ—πρὸ τούτου **Δωρόθεον ἱερομόναχον** καισαρέα, μαθητὴν τῆς μοναστηριακῆς ἐν Καισαρείᾳ σχολῆς καὶ τῆς ἐν Ξηροκρήνῃ Μ. τοῦ Γένους, διδάξαντα ὑπὲρ τὰ εἴκοσι πέντε ἔτη ἐν μικρασιατικοῖς σχολείοις, ἀποσυρθέντα κατόπιν εἰς τὴν ἐν Ἁγίῳ Ὄρει μονὴν τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος

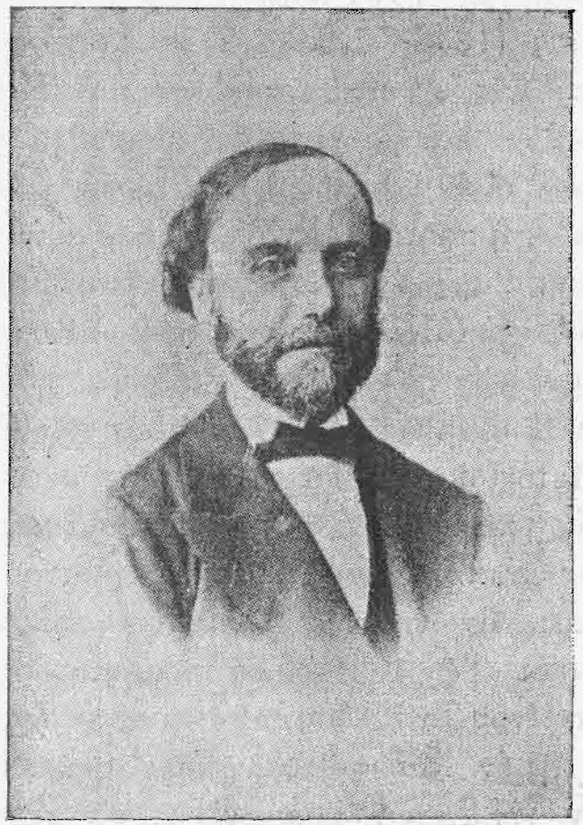
(1839—1857) ὅπου καὶ ἀπέθανεν ἐν ἡλικίᾳ ἑβδομήκοντα τριῶν ἐτῶν· τὸν Δωρόθεον ἐγνώρισεν ἡμῖν ὁ «Εὐαγγελικὸς Κήρυξ» τοῦ 1857 (σ. 569), ὅπου γράφεται τὸ λογίδριον Γαβριὴλ Σοφοκλέους εἰς τὸ μνημόσυνον Δωροθέου.

Πρὸ τοῦ 1858, διεκρίνετο ἐν Σταυροδρομίῳ ΚΠόλεως ὁ **Ἰωάννης Φ. Πάτροκλος,** μαθητὴς τῆς Μ. Σχολῆς, ὑπὸ τὸν Σαμουὴλ, ἀπὸ τοῦ 1854-58 διευθυντὴς τῆς αὐτόθι κεντρικῆς σχολῆς, ἀποθανὼν (1858) νέος, οὔτε πεντηκοντούτης. Πρὸ τοῦ Πατρόκλου διεκρίνετο ὁ καὶ ἐν Ἑλλάδι διακριθεὶς **Δημήτριος Φωτήλας,** διευθυντὴς τῆς αὐτῆς σχολῆς, ἀποθανὼν κατὰ φεβρουάριον 1854—διαδεξάμενος ἴσως τὸ ἔργον Νεοφύτου τινὸς, ὃν εὑρίσκω συνδρομητὴν εἰς τὸ «Ἐπιστολάριον» τοῦ Μελετίου (1848), ὅτε ἐγράφη «ἱεροδιδάσκαλος καὶ διευθυντὴς τοῦ ἐν Σταυροδρομίῳ ἑλληνομουσείου **Νεόφυτος Σ**». Ὡς ἐσχάτως ἔμαθον, ὁ Νεόφυτος ἐχειροτονήθη τῇ 23 σεπτεμβρίου 1852 ἐπίσκοπος Ὕδρας καὶ Σπετσῶν.—Ἐγινώσκετο δὲ πρὸ τοῦ 1863, ᾧδε κἀκεῖσε ῥιπταζόμενος, ὁ ἐκ Ρυσίου τοῦ κατὰ Βιθυνίαν Γεώργιος Χρυσοβέργης, μαθητὴς τῆς ἐν Κερκύρᾳ ἀκαδημίας, ἀλλ' ἐπὶ βραχὺν χρόνον, πολλὰς φυλλάδας ὑβριστικὰς καὶ λοιδόρους συγγράψας, καὶ μετὰ χυδαιότητος, ἐναντίον Ἀσωπίου, Σκαρλάτου Βυζαντίου, Σούτσου, Δώρου, Φιλητᾶ, Τρανταλιδάκη (Βερναρδάκη)· τόσα μόνον εἶδον. Ἔγραψε de omnibus rebus. Δυστυχῶς, διηύθυνε καὶ τὴν Εὐαγγελικὴν τῆς Σμύρνης σχολὴν, ἀλλὰ σπανιώτατα διέμενεν εἰς οἱανδή τινα θέσιν πολὺν καιρὸν, ἐν Ἀθήναις, ἐν Ναυπλίῳ, ἐν Σταυροδρομίῳ (1849—

51) εἰς Ταταῦλα (1861;) Μοὶ διηγήθησαν ὅτι, πρὸ τοῦ θανάτου, (1863) ἠρώτησε τοὺς ἰατροὺς αὐτοῦ, πόσων ἡμερῶν ἔχει ζωὴν, ἐπὶ σκοπῷ ’να διατάξῃ τὰ κατὰ τὴν οἰκογένειαν, καὶ ἀκούσας ὅτι μένουσιν ὀλίγαι ὧραι, στραφεὶς πρὸς τὸν οὐρανὸν ἐφώναξε «Θεέ μου· ἔτσι ποὺ τὸν ἔφτιασες τὸν κόσμον σου, κτύπα τον ’στὸ κεφάλι σου». Ἕως ἐκείνης τῆς στιγμῆς εἶχε μετὰ τοῦ Θεοῦ σχέσεις ἀγαθάς. Οὐδεὶς τῶν διδασκάλων ἦτο τόσῳ βίαιος ἐν ταῖς συζητήσεσι, καὶ τόσῳ φίλερις ὅσον ὁ ἐκ Ῥυσίου Χρυσοβέργης.

Ἐπιφανέστερος τῶν διδασκάλων καὶ τῶν συγγραφέων καὶ τῶν ποιητῶν τῆς Ἑλλάδος, προσφιλὴς, τίμιος, συμπαθείας ἄξιος ἐγένετο, κατὰ τὴν ἡμετέραν καὶ τὴν πρὸ ἡμῶν γενεὰν, ὁ **’Ηλίας Ταντταλίδης**. Ἀνδρέας ὁ πατὴρ αὐτοῦ*, γεννηθεὶς ἐν Κρήτῃ («κ’ ἦταν οἱ παπουλῆδες του τσῆ Κρήτης δραγουμάνοι»), νύκτωρ ἐκεῖθεν ἀνεχώρησεν, ἐλθὼν εἰς ΚΠολιν—ἐν Φαναρίῳ—ὅπου ἐγεννήθη, τῷ 1818, ὁ Ἠλίας, Τρανταλιδάκης τὸ ἐπώνυμον, ὅπερ ἐξελλήνισεν εἰς Τανταλίδην ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ, ἐπὶ βραχὺν χρόνον, Λογάδης. Εἰς τὰς τελευταίας τοῦ διδασκάλου στιγμὰς, ὡς ἐλέγετο, παρευρεθεὶς, ἤκουσε καὶ πάλιν τὸ συχνὰ διδασκόμενον ὑπὸ τοῦ διδασκάλου «Φιλοσοφεῖτε μᾶλλον, ἢ ἀναπνεῖτε», ἐφ’ ᾧ συνέθεσε διδακτικώτατον ποιημάτιον, ἐκτυπωθὲν μεθ’ ἑτέρων, τῷ 1840, εἰς τὰ «Παίγνια» αὐτοῦ, ἐν Σμύρνῃ, ὅπου διέμενεν ἐπὶ βραχὺ, ἀκούσας καὶ μαθήματα ἐν τῇ Εὐαγγελικῇ

* ὁ **’Ανδρέας** ἀπέθανεν ἑβδομηκοντούτης ἐν Κίῳ (Βιθυνίας) τῷ 1858. Βλ. Ἰδιωτ. Στιχουργήματα· σ. 318, Ἐπιστολὴν Ταντταλίδου πρὸς Διονύσιον μητροπολίτην Κρήτης, ἐν Ἐθνικῷ Ἡμερολογίῳ Μαρίνου Παπαδοπούλου Βρετοῦ, τοῦ 1869.

ΗΛΙΑΣ ΤΑΝΤΑΛΙΔΗΣ

σχολῇ. Εἰς Σμύρνην, ὡς οἱ συγγενεῖς αὐτοῦ μ’ ἐβεβαίωσαν, ἐξεδόθη τῷ 1836 ἢ 37, συλλογὴ μικρὰ ποιημάτων «Τὰ πρῶτά μου». Ἐκεῖ συνῆψε φιλίαν μετὰ τοῦ Ἰσιδωρίδου Σκυλίσση, πόλεμον ἄγοντος τότε κατὰ τοῦ «ἀνθρώπου τῆς Σμύρνης», καθ’ οὗ καὶ λιβέλλους ἐξέδωκεν· εἶδον ἕνα τούτων «Τὸ ἡμερολόγιόν μου» (1841; 42;) Ἦτο δ’ ὁ «ἄνθρωπος τῆς Σμύρνης» ὁ Βενέδικτος, ὁ σχολάρχης τῆς Εὐαγγελικῆς (1835—38), ὁ δημοσίᾳ χαρακτηρίσας τὸν Ἰσιδωρίδην ὡς τὸν «γάϋδαρον τῆς Σμύρνης». Μετὰ πενταετῆ περίπου διδασκαλίαν παρὰ τῇ οἰκογενείᾳ τοῦ ἰατροῦ Στεφάνου Καραθεοδωρῆ, ὁ

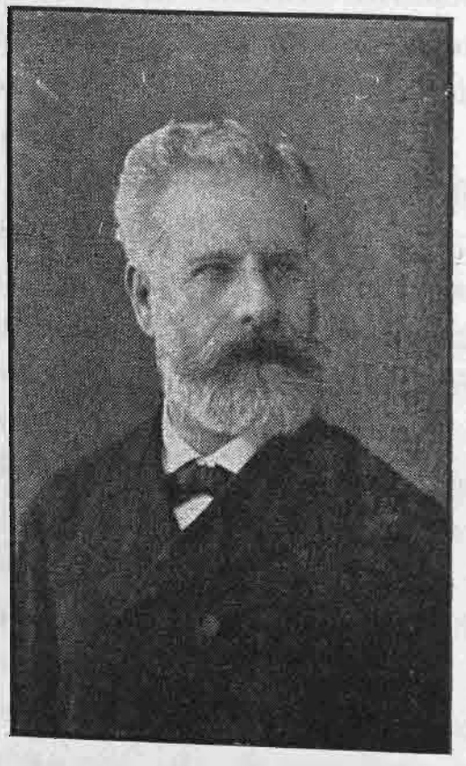
Τανταλίδης ἦλθεν εἰς Ἀθήνας, πρὸς σπουδὴν τῆς φιλολογίας (1840—44), μεθ' ὅ ἐπέστρεψεν εἰς ΚΠολιν. Τῆς εὐνοίας ἀπολαύων τοῦ Καραθεοδωρῆ, ὑφ' οὗ καὶ χρηματικῶς ἐβοηθεῖτο (καθὼς ἐγίνωσκον οἱ ἐν Φαναρίῳ), διατηρῶν ζώσας τὰς συμβουλὰς, ἢ προτροπὰς τοῦ ἐξ Οἰκονόμων Κωνσταντίνου, παρ' ᾧ συνεχῶς ἐν Ἀθήναις ἐφοίτα, ὡς ἐφοίτα καὶ ὁ Κλεόβουλος (1844—48), ἐπεδόθη εἰς τὴν μελέτην τῶν ἁγίων πατέρων, ἤθροιζε δὲ καὶ ὕλην ἐξ ἀνεκδότων χειρογράφων τοῦ Ἁγιοταφικοῦ Μετοχίου τοῦ Φαναρίου, διότι σκοπὸν εἶχε ἵνα ἐκδώσῃ περιοδικὸν ἐκκλησιαστικὸν, ἴσως ὅμοιον τῇ «Εὐαγγελικῇ Σάλπιγγι» τοῦ Γερμανοῦ τοῦ ἱεροκήρυκος, ὃν ὑπεστήριξεν ἔργῳ καὶ λόγῳ ὁ ἐξ Οἰκονόμων. Τῷ 1848 ὁ Τανταλίδης ἐκλήθη ὑπὸ Κωνσταντίνου Τυπάλδου τοῦ ἀειμνηστοτάτου διευθυντοῦ τῆς ἐν Χάλκῃ θεολογικῆς σχολῆς διδάσκαλος τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, εἰς τὴν θέσιν **Ἰωάννου Τάξη**· ἦν δὲ ἐκ Μιτυλήνης ὁ Τάξης, ὑπόληψιν ἔχων καλοῦ διδασκάλου, ὡς εἶχε συγχρόνως καὶ **Γεώργιος ὁ Στέκας**, ἐπιδίδων κυρίως εἰς τὰ μαθηματικά· ὁ Στέκας ἐγεννήθη ἐν Ἴμβρῳ, καλὴ δὲ φήμη τῆς παιδείας αὐτοῦ ἐσώζετο ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐνισχυομένη ὑπὸ τοῦ καλοῦ βίου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, Κλεάνθους, εὐσυνειδήτου κληρικοῦ. Τελειοδίδακτος καὶ ὁ Κλεάνθης τῆς θεολογικῆς σχολῆς τῷ 1871, ἐχειροτονήθη μετὰ ἓν ἔτος διάκονος, (Κύριλλος) καὶ ὕστερον πρεσβύτερος· ἐνοχλούμενος ὑπὸ ζάλης συνεχοῦς καὶ φοβηθεὶς ὅτι πάσχει ἐπιληψίαν, παρῃτήσατο τὴν ἐνεργὸν ἱερωσύνην, καὶ καθῃρέθη, ἀποσυρθεὶς εἰς τὸν μοναστικὸν βίον· μετὰ τέσσαρα ἢ πέντε ἔτη, μετὰ

μαρτυρίαν ἰατρῶν, ὅτι καλῶς ἔχει τὴν ὑγιείαν ὁ δάσκαλος παπὰ Κύριλλος Στέκας, ἀποκατεστάθη εἰς τὸν βαθμὸν αὐτοῦ. Τῷ 1886 ἐν τῷ ναῷ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς ΚΠόλεως συνήντησα αὐτῷ, δεκαπενταετίαν ἀφ' ἧς ἐγνωρίσθημεν, ἱερατεύοντα ἐκεῖ, καὶ ἤκουσα τὰ κατ' αὐτὸν καὶ τὸν πατέρα αὐτοῦ. Οὐδὲν ἔμαθον ἔκτοτε περὶ τοῦ καλοῦ παπᾶ.

Περὶ τοῦ Τανταλίδου δέον ἵνα εἴπω, ὅτι ἀπεβίωσε τῇ 31 ἰουλίου 1876. Ἐκτὸς τῶν «Πρώτων μου» καὶ τῶν «Παιγνίων»—ἐξέδωκεν «Ἰδιωτικὰ Στιχουργήματα» (ἐν Τεργέστῃ, 1860) καὶ τῷ 1876 ἐν Ἀθήναις, τὰ Παιδικὰ ἄσματα». Ἐξέδωκε τῷ 1851 τοὺς «Παπιστικοὺς Ἐλέγχους» συλλογὴν ὄντας ξένων συγγραφῶν. Ἀνέκδοτον ποίημα σατυρικὸν ἔγραψεν «Ὁ δάσκαλος καὶ τὰ στρείδια» τιτλοφορούμενον· τούτου δὲ στίχους 150 σχεδὸν ἐξέδωκεν ὁ βιβλιοπώλης (Ἀθηνῶν) Κ. Τεφαρίκης εἰς τὸν «Παρνασσὸν»—ἐπιμελείᾳ Ρ.=Ἰωάννου Μ. Ῥαπτάρχου=ἐν Ἀθήναις, 1868. «Τὰ ἐν τῇ «Ἁρμονίᾳ» περὶ τοῦ βουλγαρικοῦ ζητήματος»=συλλογὴ ἄρθρων τῆς ἐφημερίδος ταύτης (ἐν ΚΠόλει, 1866) ἐστὶν ἔργον τοῦ Τανταλίδου—γράψαντος καὶ «Βίον Στεφάνου Καραθεοδωρῆ, ἰατροῦ» (ἐν ΚΠόλει, 1867). Ἀνέκδοτα μένουσιν ἐπιτύμβιά τινα εὔμορφα—προσρήματα δύο ἢ τρία τοῦ διανομέως τῆς τεργεστηνῆς «Ἡμέρας» (τὸ τοῦ 1863 ἀπεμνημόνευσα)—καί τις συλλογὴ διστίχων καὶ ᾠδῶν, γεγραμμένη ὑπό τινος μαθητοῦ αὐτοῦ (τοῦ Δωροθέου Εὐελπίδου, νομίζω) σωζομένη παρ' ἐμοί. Τὸ Πατριαρχεῖον ἀπένειμε αὐτῷ τὸ ὀφφίκιον τοῦ Μ. ῥήτορος, ὡς εἶχεν ἀπονείμει τὸ τοῦ δικαιοφύλακος εἰς τὸν Νικόλαον Λογάδην,

καὶ τούτου θανόντος, εἰς τὸν υἱὸν Κωνσταντῖνον, τότε ὑπάλληλον τοῦ Πατριαρχείου, μετὰ δὲ τὸ 1840 τῆς Ὑψ. Πύλης.

Σύχρονοί μου σχεδὸν, ἀκμάσαντες καὶ πρὸ τοῦ 1869 καὶ μικρῷ μετ' αὐτὸ, ἐγένοντο φημιζόμενοι ἐπὶ διδασκαλίᾳ καὶ πατριωτισμῷ Χριστοφόρος ὁ Προδρομίτης, Φίλιππος Ἀριστόβουλος, καὶ Βλάσιος Σκορδέλης. Ὁ πρῶτος διήνυσε καρποφόρως διδασκαλικὸν βίον μακροχρόνιον εἴς τινα μέρη—ὁ δεύτερος εἰς ἓν μέρος ἔτη πολλὰ—ὁ τρίτος διεκρίθη διὰ τὸ θερμὸν πατριωτικὸν αὐτοῦ συναίσθημα. Γεννηθεὶς τῷ 1834, ἐν Στενημάχῳ τῆς Θράκης ἀπεβίωσεν ἐν Ἀθήναις, ἐν ἡλικίᾳ ἑξήντα τεσσάρων ἐτῶν· καὶ ἔγραψε μὲν παιδαγωγικά τινα βιβλία, ἀλλ' ἡμεῖς ἐκ παίδων; ἐγνωρίσαμεν—ἠκούομεν—

ΒΛΑΣΙΟΣ ΣΚΟΡΔΕΛΗΣ

τὸν **Βλάσιον Σκορδέλην**, ὡς θερμὸν ἀπόστολον ἑλληνισμοῦ, καθὼς ἐδείκνυτο τοιοῦτος καὶ ὁ διδάσκαλος (ἐν Φιλιππουπόλει) Γεώργιος Τσουκαλὰς, ἐκ Ζακύνθου· αὐτὸς ἔγραφε κατὰ βουλγάρων, ὡς καὶ ὁ Σκορδέλης. Εἰς τὸν Σκορδέλην ἀπέδιδον οἱ ἐν Φαναρίῳ τῷ 1863 τὸ μικρὸν ἀνυπόγραφον φυλλάδιον «Πρὸς τοὺς ἐν Θράκῃ καὶ ἀλλαχοῦ ἀδελφοὺς ἡμῶν, τοὺς καλοῦντας ἑαυτοὺς βουλγάρους». Εἰς τὸ περιοδικὸν «Πανδώραν» τοῦ ἀειμνήστου Δραγούμη (Νικολάου) ἔγραψέ τινας διατριβὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν λαογραφίαν καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Φιλιππουπόλεως.

Σεβασμοῦ καὶ πολλῆς τιμῆς ἄξιος ἦτο **Φίλιππος ὁ Ἀριστόβουλος**, ὃν ἡ παρεμβαλλομένη

ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΑΡΙΣΤΟΒΟΥΛΟΣ

παριστᾷ εἰκών. Ἐκ τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ Νεαπόλεως ἦλθεν εἰς τὴν ἐν Χάλκῃ σχολὴν, καὶ ταύτης

SISMANOGLIO MEGARO

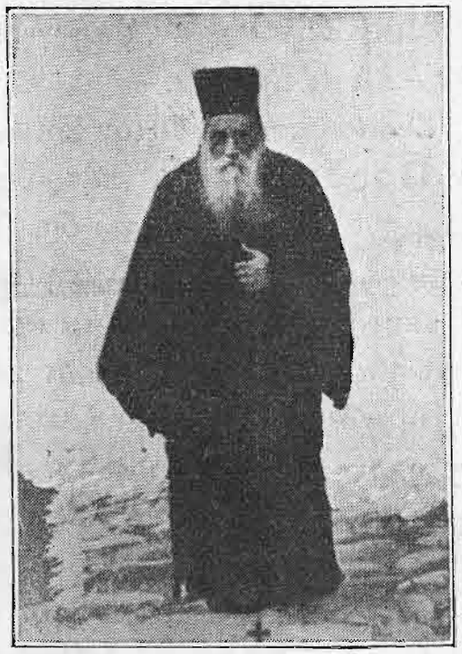
τὸ πτυχίον λαβὼν τῷ 1856, ἀριστεύων ἐν τοῖς μαθήμασιν, ἀφιέρωσεν ἑαυτὸν, εἰκοσιπενταέτης σχεδὸν, εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν ὁμοθρήσκων ἐν Νεαπόλει=Νὲβ—Σεχίρ. Ἐδίδασκεν, ὑπὲρ τὰ τεσσαράκοντα ἔτη ἐκεῖ, ἀγαπώμενος ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν. Ἐκήρυττε καὶ τὸν θεῖον λόγον τεσσαράκοντα ἔτη, τιμώμενος ὑπὸ τῶν ἀκροατῶν. Ὑπεστήριζεν εἰς τὸ μετζλῆσι—τὸ διοικητικὸν συμβούλιον—τῆς ἐπαρχίας, ὑπερασπίζων, τὰ δίκαια καὶ συμφέροντα τῶν ἑλλήνων ὀρθοδόξων, παρατόλμως πολλάκις ἐξασκῶν τὸ καθῆκον. Γειτονικοῦ τινὸς χωρίου οἱ τοῦρκοι παρέπεισάν ποτε δι' ἀπειλῶν, ἢ δι' ὑποσχέσεων, νεάνιδά τινα ἑλληνίδα «χλιαρὰν τῇ πίστει» ἵνα προσέλθῃ εἰς τὸν μωαμεθανισμόν. Εἰς τὸν Φίλιππον ἀνηγγέλθη τὸ πρᾶγμα, ὁ δὲ διδάσκαλος τῶν νεαπολιτῶν, λανθάνων τοὺς τούρκους, ἐξῆλθεν ἐν καιρῷ νυκτὸς, ἐν ἡμέρᾳ μὴ δυνάμενος τοῦτο ἵνα πράξῃ, νυκτὸς δὲ χειμερινῆς καὶ βροχερᾶς, καὶ τρεῖς ὥρας περιπατήσας ἦλθεν εἰς τὸ χωρίον τῆς χλιαρᾶσ τῇ πίστει, καὶ πολλὰ συμβουλεύσας ἔσωσε τὴν δυστυχῆ ἀπὸ θανάτου θρησκευτικοῦ. Ἐδίδαξε καὶ ἐκήρυξε τεσσαράκοντα σχεδὸν ἔτη, λαϊκὸς ὤν, ἀλλὰ φέρων τὴν καλογηρικὴν περιβολήν. Ἐξέδωκε καὶ μετάφρασιν τοῦ «Γεροστάθη» τοῦ Μελᾶ (Λέοντος) εἰς τουρκικὴν γλῶσσαν δι' ἑλληνικῶν χαρακτήρων—Ἠθικὰς ὁμιλίας εἰς τὰς ἀποστολικὰς περικοπὰς τῶν κυριακῶν—καὶ εἰς τὴν «Ἐκκλησιαστικὴν Ἀλήθειαν» (τ. Β΄ σ. 554 κ. ἑξ.) τὴν βιογραφίαν Θεοκτίστου μητροπολίτου Χαλεπίου, ὃν ἔσχε προστάτην καθὸ θεῖον ἐκ πατρὸς, ὑπογραμμὸν, καὶ κηδεμόνα. Καὶ ἐγένετο διὰ βίου παντὸς ὁ Φίλιππος κήρυξ καὶ διδάσκαλος πίστεως,

ἐλπίδος καὶ ἀγάπης, ἀπεβίωσε δὲ κατὰ αὔγουστον τοῦ 1903. Οἱ ἐν ΚΠόλει εὐγνώμονες αὐτοῦ μαθηταὶ ἐτέλεσαν, τῇ 5 ὀκτωβρίου, τεσσαρακονθήμερον μνημόσυνον ἐν τῷ ναῷ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, καθ' ὃ, μετὰ τὴν θείαν λειτουργίαν, ἀπήγγειλε τὸν πρέποντα λόγον ὁ Μ. Ι. Γεδεών.

Πολλῶν λόγων, δικαίων, ἄξιον κρίνω τὸν **Χριστοφόρον Προδρομίτην**, πατρίδα τὰς Σέρρας σχόντα, μοναχὸν τῆς ἐν τῷ ὄρει τοῦ Μενοικέως μονῆς τοῦ Προδρόμου. Γεννηθεὶς τῷ 1822, ἀφωσίωσεν ἑαυτὸν ἐπὶ πεντήκοντα καὶ πλέον ἔτη εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν γραμμάτων καὶ τῆς θρησκείας. Ἐν τῇ σχολῇ τῆς Χάλκης ἐπιμελῶς σπουδάσας, ἔτυχε τοῦ πτυχίου τῷ 1849. Ἐδίδαξεν ἐν Ἀλιστράτῃ Δράμας. εἰς Σέρρας, εἰς τὴν ἐν Ἁγίῳ Ὄρει μονὴν τῶν Ἰβήρων, ἀνὰ δύο ἔτη, εἰς τὴν θεολογικὴν τῆς Χάλκης (1852—55) ἐσπούδασε κατόπιν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν, ὕστερον ἐδίδαξεν εἰς τὴν ἱερατικὴν ἐν τῇ μονῇ τοῦ Προδρόμου σχολὴν ἔτη ἐννέα (1870—79), εἰς τὴν κεντρικὴν ἀθωνιάδα σχολὴν ὀκτὼ (1879—87). Τῷ 1899 ἐξελέγη ἡγούμενος τῆς μονῆς αὐτοῦ, διευθύνας αὐτὴν ἔτη δώδεκα, ὀκτὼ δὲ κατόπιν ἔτη διετέλεσε σύμβουλος αὐτῆς, συνεπίτροπος, καὶ ταμίας. Ἀπεβίωσε κατὰ αὔγουστον τοῦ 1916, εἰς ἡλικίαν ἐννενήκοντα τεσσάρων ἐτῶν. Ἡ φήμη τῆς ἀρετῆς καὶ παιδείας τοῦ Χριστοφόρου Προδρομίτου διεδίδετο ἐν ΚΠόλει πρὸ τοῦ 1870, ὡς διατριβογράφος δ' ἐγένετο γνωστὸς διὰ τοῦ «Εὐαγγελικοῦ Κήρυκος», μετὰ δὲ τὴν ἵδρυσιν τῆς Ἐκκλησιαστ. Ἀληθείας» ἔγραψε καὶ ἐν αὐτῇ. Τῷ 1903 ἐξέδωκε τὸ Προσκυνητάριον τῆς μονῆς τοῦ Προδρόμου,

SISMANOGLIO MEGARO

συντεταγμένον δὲ εἶχε κατάλογον τῶν χειρογράφων τῆς μονῆς. Ἡ παρατιθεμένη προσωπογραφία παριστᾶ τὸν Χριστοφόρον ἐννενηκονταετῆ σχεδόν.

ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΠΡΟΔΡΟΜΙΤΗΣ

Πρὶν τῶν τριῶν καὶ συγχρόνων ἡμῖν τούτων, ἀφῆκαν φήμην διδασκάλων ἐπ' ἀρετῇ καὶ παιδείᾳ διακριθέντων, ὁ Δανιὴλ Μάγνης—ὁ Ἀργύριος παπᾶ Ῥίζου—ὁ Ἄδαμος Ζαπέκος, τούτων δ' ἐνταῦθα ἡ πρέπουσα γίνεται μνεία. Ἀλλὰ, μικρῷ πρὸ τούτων καὶ ἔν τινι μέτρῳ σύγχρονοι ἐγένοντο ὁ Ἰωάννης Λεοντόπουλος—ὁ Φιλόθεος Μήλιος —ὁ Γρηγ. Μιχαήλογλους—ὁ Λάμπρος Φωτιάδης. Τὸν ἀθάνατον Νεόφυτον Δούκαν, τὸν Γρηγόριον Κωνσταντὰν, τὸν Κωνσταντῖνον Βαρδαλάχον εἶχον ἄλλοι λόγου μακροῦ δικαίωσ ἀντικείμενον, τὸν δὲ Λογάδην καὶ τὸν Δωρόθεον Πρώϊον ἐβιογράφησα ἐγὼ ἐν «Χρονικοῖς πατριαρχικῆς ἀκαδη-

ΔΩΡΟΘΕΟΣ ΠΡΩΪΟΣ
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΑΔΡΙΑΝΟΠΟΛΕΩΣ
(1813—1821)

μίας» καὶ ἀλλαχοῦ· ἐνταῦθα δ' ἀποσώζω τὰς προσωπογραφίας αὐτῶν.

Στίχους τινὰς εἰς τὴν μνήμην τοῦ **Δανιὴλ Μάγνητος** ἄλλοτε ἀφιερώσας, ὀλίγιστα γράφωνῦν, καίτοι καὶ τὰ γραφέντα ἄλλοτε ἦσαν ὀλίγιστα ἐκεῖνα. Γεννηθεὶς ἐν Ἁγίῳ Λαυρεντίῳ τῆς Δημητριάδος τῷ 1769, ἐδίδαξεν εἰς χωρία τινὰ, ὡς φαίνεται, τῆς ἐπαρχίας, ὕστερον ἐν Βενετίᾳ, διότι ἐκεῖ ἔγραφε τῷ 1834 τὸ Ἱστορικομυθικὸν, οὐκ εὐκαταφρόνητον, Λεξικὸν αὐτοῦ. Ἐδίδαξε, καθὼς ἤκουσα, καὶ ἐν Ἁγίῳ, Ὄρει, διηύθυνε δὲ πρότερον (1839—40) τὴν Ἐμπορικὴν τῆς Χάλκης σχολήν. Κατὰ μῆνα αὔγουστον τοῦ 1847 τὸ Πατριαρχεῖον ἠρώτα τὴν Ἱερὰν Κοινότητα τοῦ Ἁγ. Ὄρους

ἐὰν ὁ Δανιὴλ Δημητρίου Μάγνης δέχηται τὴν θέσιν διδασκάλου τῶν λατινικῶν ἐν τῇ κατὰ Χάλκην θεολογικῇ σχολῇ· διότι ἦν ἐκδότης ἐγχειριδίου Γραμματικῆς λατινικῆς. Τῷ 1853 διωρίσθη διευθυντὴς τῆς Μ. τοῦ Γ. Σχολῆς, ἀποχωρήσας ἕνεκα λόγων πολιτικῶν, μετὰ πέντε μῆνας. Ἀπέθανε τῷ 1857, ἀφεὶς δῆθεν (ἀνέκδοτον) Γενικὴν Ἱστορίαν πολύτομον (Ἀρχεῖον ἐκκλησιαστ. ἱστορίας σ. 279).

Πολλῷ μείζονα τῆς τοῦ Μάγνητος φήμην ἐκτήσατο ὁ **Ἀργύριος παπᾶ Ῥίζου**, ὑπὲρ οὗ πολλὰ εὗρον εἰς δύο βιβλία, ὄχι πολλῆς ἄξια προσοχῆς. «Σοαυΐου Συζητήσεις περὶ τῆς φυσικῆς συστάσεως μιᾶς κοινωνίας, καὶ μιᾶς γλώσσης, καὶ τῆς ἀμφοτέρων ἐπιῤῥοίας ἐπὶ τὰς ἀνθρωπίνους γνώσεις. Καὶ σκέψεις περὶ τῆς συστάσεως μιᾶς καθολικῆς γλώσσης, μετὰ τοῦ περὶ ψυχῆς, τῶν ἀλόγων ζώων παραρτήματος τοῦ αὐτοῦ. Μεταφρασθεῖσαι ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς ἁπλοελληνικὴν διάλεκτον παρὰ Ἐμμανουὴλ Φωτιάδου, τοῦ ἐκ Σερῥῶν τῆς Μακεδονίας, καὶ ἐκδοθεῖσαι φιλοτίμῳ δαπάνῃ τῶν φιλομούσων συνδρομῶν. Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας. Ἐκ τῆς τυπογραφίας Ἀντωνίου Haykul, ΑΩΛΓ΄» (σελ. εἰς 8ον 176†ισ΄). Τὸ ἕτερον βιβλίον «Πύραμος καὶ Θίσβη» ἐξετυπώθη τῷ 1836, ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Ἀργυρίου παπᾶ Ῥίζου. Αὐτὸς ἦν υἱὸς τοῦ Ἀργυρίου, ἐγκωμιάζων τὸν πατέρα καὶ βεβαιῶν ὅτι ὁ Ἀργύριος ἐδίδαξεν εἰς Σιάτισταν, Καστορίαν, Ῥαψάνην καὶ Σέῤῥας· ὅτι μισθοὺς ἐλάμβανε ὄχι μεγάλους· καὶ ὅτι μαθητάς τινας πτωχοὺς ἐξ ἰδίων διετήρει. Ὁ δὲ Φωτιάδης—περὶ οὗ οὐδὲν ἠδυνήθην ἵνα μάθω σαφὲς—εἰς «Ἐπιστολὴν πρὸς τὸν ἐν Σέῤῥαις Θ. Φιλοπατρίδην περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ σχολείου Σερῥῶν» προσηρτημένην τῇ μεταφρασθείσῃ ὑπ' αὐτοῦ Ἑλληνικῇ Γραμματικῇ Εἰρηναίου Θειρσίου (ἐν Μονάχῳ, 1835), γράφει ὅτι, κατὰ τὰ 1833—35, τὸν Ἀργύριον Γρηγόριος, ὁ τότε μητροπολίτης Σερῥῶν, εἶτα (1835—40) πατριάρχης Κπόλεως, ἐγκατέστησε σχολάρχην πάλιν εἰς Σέῤῥας, ὅπου καὶ πρότερον, τῷ 1822, κληθεὶς ἐδίδαξεν ἐπὶ ἔτη ὀκτώ. Εἰς τὸν τοῦ Σοαυΐου πρόλογον ὁ Φωτιάδης (20 μαΐου 1833) ἐκ Βελιγραδίου γράφει βεβαιῶν ὅτι προσεκλήθη διευθυντὴς τῆς ἑλληνικῆς Ἐμπορικῆς ἐν Χάλκῃ σχολῆς ὁ Ἀργύριος (μετὰ τὸν θάνατον Ἀντωνίου τοῦ Σηλυμνίου (1833), ὡς φαίνεται).

Τῆς αὐτῆς ὑπολήψεως ἀπήλαυεν **Ἄδαμος ὁ Ζαπέκος,** ἠπειρώτης ἐκ Μετσόβου, μαθητὴς τοῦ ἐκ Μετσόβου ἐπίσης Δημητρίου Βαρδάκα, ὃς ἦν ἀνεψιὸς καὶ μαθητὴς τοῦ μετσοβίτου **Τρύφωνος ἱερομονάχου,** διδαχθέντος ἐν Ἰταλίᾳ τὴν φιλοσοφίαν, διδάξαντος ἐν Ἰωαννίνοις, ὅπου καὶ ἀπέθανε τῷ 1786. Εἰς τὸ Μέτσοβον ἐδίδαξεν ὁ Δημήτριος, παρ' αὐτῷ δ' ἐδιδάχθη ὁ Ζαπέκος. Εὑρίσκω τοῦτον διδάσκαλον τῷ 1803 ἐν Μελενίκῳ καὶ ἕως τοῦ 1810, εἰς τὰ 1820—22 εἰς Σέῤῥας, κατόπι πάλιν εἰς Μελένικον, ἀλλὰ τῷ 1842 εὑρίσκω αὐτὸν ἐν Φιλιππουπόλει, ὁπόθεν Διονύσιος Ταπεινὸς ὁ Μελενίκου μητροπολίτης ἐκάλει τοῦτον εἰς τὴν πόλιν διδάσκαλον. Εἰς τὸ βιβλίον «Ὁδηγὸν εὐσεβείας» Ἰωάννου Συμεωνίδου (ἐν ΚΠόλει, 1850, ἐν ὑποσημειώσει τῆς σελίδος 123 καὶ 89—97) θὰ εὕρωμεν τὴν μαρτυρίαν περὶ Ζαπέκου ὅτι ἦν «ἀνὴρ θεοσεβὴς, χρηστοήθης, καταδεκτικὸς, ὑπομονητικὸς, σώφρων, ἐλεήμων, φιλαλήθης, φιλάρετος,

φιλόσοφος, θεολόγος, καὶ ἐνάρετος ἄνθρωπος. Πρῶτον ἐχρημάτισε διδάσκαλος ἐν τῷ σχολείῳ τοῦ Μελενίκου τριάκοντα χρόνους, διδάσκων καὶ τοὺς ἐκεῖ παῖδας τὴν ἀρετήν. Δεύτερον ἐν τῷ σχολείῳ τῶν Σερρῶν ἱκανὸν καιρὸν, διδάσκων καὶ τοὺς ἐκεῖ παῖδας τὴν ἀρετήν. Τρίτον, ἱκανὸν καιρὸν καὶ ἐν τῷ σχολείῳ τῆς Φιλιππουπόλεως, διδάσκων καὶ τοῦς ἐκεῖ παῖδας πᾶν εἶδος μαθήσεως, καὶ ἐκεῖ ἐπλήρωσε τὸ κοινὸν χρέος» (ἴδε καταλόγους συνδρομητῶν Στοιχείων Λογικῆς, Μεταφυσικῆς, Ἠθικῆς Σοαυΐου κατὰ μετάφρ. Κωνσταντᾶ, Ἐνετίῃσι, 1804—καὶ «Γρηγ. Καλαγάνη, Ἱστορίαν τῆς Νέας Γραφῆς· ἐν Βιέννῃ, 1821 (τ. Β΄). Βλ. καὶ Τενεμάνου, Ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας· μετάφρ. Κούμα, προσθέντος «Ἐπίμετρον, περὶ τῆς εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα καταστάσεως τῆς φιλοσοφίας» σ. 293).

Σύγχρονοι σχεδὸν αὐτοῖς ἦσαν **Ἰωσὴφ Θεσπρωτὸς,** καρποφόρως διδάξας ἐν τῇ κατὰ Ψαμμαθίαν ΚΠόλεως ἑλληνικῇ σχολῇ, ἀπὸ τοῦ 1810—1855, πρότερον δ' ἐν Καισαρείᾳ. Μαθητὴς ἐγένετο τῆς ἐν Χίῳ σχολῆς —**Φιλόθεος ὁ Μήλιος** ἐν τῷ χωρίῳ Μηλιῷ τῶν Γανοχώρων γεννηθεὶς ἴσως πρὸ τοῦ 1770, ἦτο διάκονος, σπουδάσας ἐν Σίφνῳ καὶ ἐν Χίῳ, ὅπου μετέβη τῷ 1794, γενόμενος Ἀθανασίου τοῦ Παρίου μαθητής. Ἄγνωστον εἰς τίνας σχολὰς ἐδίδαξε πρὸ τοῦ 1819, ὅτε (ἢ1820) ἀνέλαβε τὴν διδασκαλίαν ἐν τῷ σχολείῳ τοῦ Μουχλίου, παρὰ τὸ Φανάριον, παρατείνας αὐτὴν μέχρι τοῦ 1836. Ἀπεβίωσε κατὰ αὔγουστον τοῦ 1838, κληροδοτήσας εἰς ἣν ἐδίδαξε σχολὴν τὴν βιβλιοθήκην αὐτοῦ.

Ἀβράμιος ὁ Ὁμηρόλης (Ὁμουρλόγλους πρότερον), καισαρεὺς τὴν πατρίδα, μαθητὴς ἐν Σμύρνῃ τοῦ ἐξ Οἰκονόμων Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Κούμα γενόμενος, ἐν ΚΠόλει ἐγνωρίσθη κυρίως ὡς διευθυντὴς τῆς Ἐμπορικῆς ἐν Χάλκῃ σχολῆς, ἐπὶ ἔτη πέντε=1834—39, ὅτε, σχεδὸν τεσσαρακοντούτης ἀπέθανεν. Ἐπέδιδε κυρίως εἰς τὰ μαθηματικὰ, εἰς αὐτὸν δ' ἀπευθύνεται τὸ ποιημάτιον τοῦ Τανταλίδου, τὸ ἀρχόμενον.

Τοῦ κάκου, κὺρ Ἀβράμιε, μερόνυκτα πασχίζεις
καὶ ἐρευνᾶς τὴν δύναμιν τῆς κυβικῆς τῆς ῥίζης κλπ.

Χρησιμώτατον ἔργον ἐκρίνετο καὶ ἦτο —διὰ τοὺς χρόνους τοὺς τότε (πιθανῶς καὶ σήμερον) τὸ Δοκίμιον ἐπιστολικῶν κανόνων (1834), ἐκδοθὲν ἐν Σμύρνῃ, ὅπου πρὶν ἔλθῃ εἰς Χάλκην, ἐδίδασκεν.

Τοῦ **Λάμπρου Φωτιάδου** ἡ φήμη διεχέετο ἀνὰ τὴν Ἀνατολὴν ἀπὸ Βουκουρεστίου, ὅπου δέκα —τρία ἔτη διετέλεσεν ἀρχιδιδάσκαλος τῆς αὐθεντικῆς ἀκαδημίας «ποιήσας καὶ διδάξας». Πολυμαθὴς, ἑλληνιστὴς καλὸς, εὐρυμνήμων, ὑπεστήριζε τοὺς ἀπόρους μαθητὰς, φιλανθρώπου διδασκάλου λιπὼν μνήμην. Τὴν Μετρικὴν τοῦ Λάμπρου, δύο ἔτη πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἐκδοὺς ὁ μαθητὴς τοῦ Φωτιάδου Ζηνόβιος Πὼπ, διαιωνίζει τὴν μνήμην τοῦ διδασκάλου, οὗ τὴν προσωπογραφίαν προέταξε τῆς Μετρικῆς, ἐκδοθείσης ἐν Βιέννῃ τῷ 1803. Ὁ ἐκδότης, ἐκ νέας ἡλικίας εἰς τὸ ἐμπόριον ἐπιδοθεὶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, ἀπεβίωσεν ὑπερογδοηκοντούτης, ἐν Γλεηέμβέργῃ Αὐστρίας τῇ 16 (28) ἰουνίου 1866.

Οἱ τῆς Ἀδριανοῦ πόλεως ἕλληνες ἐτήρουν εὐγνώμονα μνήμην τῆς ἐν τῇ κεντρικῇ σχολῇ αὐτῶν διδασκαλίας τοῦ συμπολίτου **Γρηγορίου Μιχαήλογλου** (1805—8), καὶ προηγουμένως ἴσως

ἀλλαχοῦ διδάξαντος τῆς Θρᾴκης ἦν, μάλιστα διὰ τὰ Γανόχωρα, συνίστων εἰς τὴν εὐνοϊκὴν μνήμην τῶν τε συγχρόνων αὐτοῖς καὶ τῶν μεταγενεστέρων οἱ διδάσκαλοι **Ἰωάννης ὁ Λεοντόπουλος** ἐκ Μυριοφύτου, καὶ οἱ δύο, κατά τινα δὲ γνώμην, τρεῖς Ματθαῖοι. Σύντρεις ἐδίδαξαν ἀπο τοῦ 1788—1828, καὶ μετὰ ταῦτα, ἐν ΚΠόλει, ἐν Μυριοφύτῳ καὶ ἐν Ῥαιδεστῷ. Περὶ τοῦ Λεοντοπούλου γινώσκομεν ἀκριβῆ τινὰ, ὅσα ἔγραψα ἐν «Μνήμῃ Γανοχώρων» (σ. 153, ἐν ΚΠ., 1913). Ἐδίδαξεν ἐν ΚΠόλει, ἐν Μυριοφύτῳ, πρὸ τοῦ 1800, ἀπὸ δὲ τοῦ 1821—28 ἐν τῇ ἐν Ῥαιδεστῷ σχολῇ, τῇ ἀνασυσταθείσῃ πάλιν, ἐν τῇ διαρκείᾳ τῆς ἐπαναστάσεως ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Ἰγνατίου τοῦ ἐκ Λέρου νήσου, μητροπολίτου Ἡρακλείας (1821—30) γενομένου ἐπὶ διαδοχῇ τοῦ θείου αὐτοῦ Μελετίου μητροπολίτου Ἡρακλείας (1794-1821). Ἡ «Νέα Ὁδηγὸς» (Γραμ-

ΙΓΝΑΤΙΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΑΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΛΕΟΝΤΟΠΟΥΛΟΣ

ματικὴ) Ἰωάννου Λεοντοπούλου, ἐκδοθεῖσα εὐθὺς μετὰ τον θάνατον αὐτοῦ (1828) ἐν ΚΠόλει, διέσωσε καὶ τῶν δύο τὰς προσωπογραφίας, ταύτας τὰς παρατιθεμένας ἀπέναντι.

Τὸ ὄνομα **Ματθαῖος** διδάσκαλος ἠκούετο ἀνὰ τὰς ἑλληνικὰς συνοικίας τῆς ΚΠόλεως, μάλιστα δ' εἰς τὸ Φανάριον, ἐπὶ τεσσαράκοντα ἔτη, ἀπὸ τοῦ 1788, ἐκτὸς δὲ τοῦ ἐξ Αἴνου Ματθαίου, θανόντος τῷ 1831 ὡς μητροπολίτου Κυζίκου, οἱ δύο ἕτεροι, καὶ κατά τινας τρεῖς, Ματθαῖοι ἐγράφοντο «Ματθαῖος ἐκ Γανοχώρων». Οὐδεὶς ἐσημείου ἐπώνυμον. Ὁ παλαιότερος, ἴσως ἐκ Μυριοφύτου τῆς περιοχῆς ταύτης, ἐδίδαξεν ἐν τῇ πατριαρχικῇ ἀκαδημίᾳ καὶ κατόπι (1788 κ. ἑξ.) εἰς τὴν ἐν Μυριοφύτῳ σχολήν. Εἷς τῶν Ματθαίων ἀπεβίωσεν ἐν τῇ μονῇ τῶν Ἰβήρων ἐν Ἁγίῳ Ὄρει, τῇ 17 ἢ 18 μαρτίου 1805· διότι γράμμα ἁγιορειτικὸν, ἐν τῷ χαρτοφυλακείῳ τῆς μονῆς σωζόμενον (τῆς 19 μαρτίου), βεβαιοῖ ὅτι διενεμήθησαν «ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς τοῦ διδασκάλου Ματθαίου τοῦ ἐκ Γανοχώρων» τόσα... καὶ τόσα... Ἡ χρηματικὴ αὐτοῦ περιουσία ἀνήρχετο μέχρις 7500 γροσίων, 8000 περίπου χρυσῶν φράγκων. Ὁ γενόμενος μητροπολίτης Κυζίκου σύγχρονος ἦτο τοῖς τρισὶν, ἢ δύο, Ματθαίοις· τῷ 1827 ἀναφέρεται τὸ ὄνομα «ὁ πανοσιολογιώτατος διδάσκαλος κύριος Ματθαῖος Γανοχωρίτης» ἐν καταλόγῳ συνδρομητῶν τῆς ἐκδοθείσης ἐν Βιέννῃ τότε «Βιλάνδου Ἱστορίας τῶν Ἀβδηριτῶν» κατὰ μετάφρασιν Κούμα.

Καὶ τοῦ Κούμα μνήμη παρ' ἡμῖν ἐσώζετο τιμία, καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Βαρδαλάχου, καὶ ὅσων διέσωζον τὰ ὀνόματα αἱ συγγραφαὶ αὐτῶν, ἐν οἷς θέ-

σιν ἔξοχον εἶχον Ἄνθιμος ὁ Γαζῆς διὰ τὸ Λεξικὸν αὐτοῦ, Στέφανος Κομμητὰς διὰ τὴν Ἐγκυκλοπαιδείαν, ὑπὲρ πάντας δὲ ὁ εὐεργέτης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους Δούκας ὁ Νεόφυτος, ὁ «ποιήσας καὶ διδάξας». Ὑπῆρχον δὲ καὶ οἱ ὀλιγώτερον γνωστοὶ, ὡς ὁ Νικόλαος Πολυαίνης, συγχρόνως τῷ Βαρδαλάχῳ θανών (1830)· ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἄλλοι μετέστησαν ἀφ' ἡμῶν. Ποιεῖται μνείαν τούτων ὁ Δούκας (Ἐπιστολῶν τόμου Α΄ (τῆς Α΄ περιόδου), ἐν Αἰγίνῃ, 1835 σελ. 149)· «φιλοσοφῶ περὶ θανάτου, οὗ μνησθῆναί με ἐποίησαν μάλιστα οἱ ἐφέτος τεθνηκότες τῶν διδασκάλων Στέφανος ὁ Δούγκας, Νικόλαος ὁ Πολυαίνης, καὶ Στέφανος ὁ Κομμητὰς, οἱ πολλὰ ποιήσαντες ὑπὲρ τῆς κοινῆς βελτιώσεως. Ἀλλὰ περὶ τούτων μὲν εἴποις ἂν, ὡς προβεβηκότες τῇ ἡλικίᾳ, καὶ τὸ ἑαυτῶν καλῶς ἀποτίσαντες τῇ πατρίδι, γαῖαν ἔχοιεν ἐλαφράν· περὶ δὲ Παναγιώτου καὶ Νικολάου τῶν Σιλιμνιτῶν, τί ἂν εἰπών μοι ἱκανὴν παράσχοις παραμυθίαν». Ἦσαν δὲ διδάσκαλοι, ὁ μὲν πρῶτος ἐν Βρασοβῷ, ὁ δὲ ἐν Σιλίμνῳ, νέοι ἀποθανόντες.

Καὶ ταῦτα μὲν ὁ ἀείμνηστος Δούκας· ἀλλὰ καὶ ἄλλοι μετὰ συγκινήσεως ἀνέγραφον τὴν ἀφ' ἡμῶν μετάστασιν ἐναρέτων διδασκάλων. Ὑπ' ὄψιν ἔχω τὰ γραφέντα ὑπὸ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Θεοδωρήτου Ἁγιαννανίτου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων, τὰ ὑπὸ Οὐσπένσκη Πορφυρίου μεταγραφέντα (Περιγραφὴ τῶν εἰς Ἄθω ταξειδίων κατὰ τὰ ἔτη 1858—59 καὶ 1861, ἐκδοθεῖσα ἐν Μόσχᾳ τῷ 1880, σελ. 503—511), καὶ ταῦτα δὲ χρήσιμα τοῖς φιλίστορσιν ὄντα, ἀναφέρονται εἰς τὴν περίοδον, ἣν ἐξετάζομεν· «Ἐν τῇ σκήτῃ (Καυσοκαλυβίων) ἤσκησε καὶ ἔδωκε τὸ κοινὸν χρέος

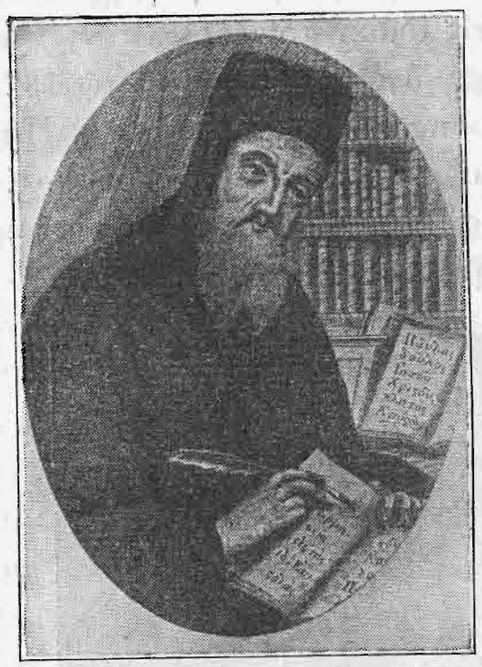
τῷ 1804 ὁ ἐπιστήμων καὶ σοφὸς ἱερομόναχος **Ῥαφαὴλ ὁ ἐξ Ἀκαρνανίας**, ὃν Εὐγένιος ὁ μέγας καὶ ἔγραφε καὶ ἐτίμα ὡς σοφόν. Τούτου, ἐκτός τινων ἐπιγραμμάτων ἡρωελεγείων, ἄλλο σύγγραμμα οὐκ εἶδον. Ἦν τῆς σκληροτάτης ἀσκήσεως φύλαξ ἀκριβέστατος. Ἔζησεν ἐννενήκοντα ἔτη, μαθητὴς Χρυσάνθου τοῦ ἠπειρώτου καὶ συμμαθητὴς Εὐγενίου τοῦ κλεινοῦ χρηματίσας εἰς Ἄρταν, διδάσκοντος αὐτοὺς τοῦ Χρυσάνθου... Ἐχρημάτισαν ἐν αὐτῇ (Νέα Σκήτῃ) κατὰ τὸν παρελθόντα (δῆλα δὴ τὸν ΙΗ΄) αἰῶνα **ἄνδρες ἐλλόγιμοι· ὁ Χαλεπίου Γεράσιμος,** ἐκ τοῦ χωρίου Πεντίκι (δηλ. Παντειχίου) τῆς ἐπαρχίας Χαλκηδόνος, μαθητὴς Μακαρίου τοῦ Πατμίου· οὗτος ἄφησεν εἰς τὸ ἁπλοῦν πάσας τὰς εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον ὁμιλίας τοῦ Χρυσοστόμου· μένει εἰς τὴν ἱερὰν μονὴν τῶν Ἰβήρων ἡ φιλοπονία του χειρόγραφος.—**Βησσαρίων ὁ ἐκ Ῥαψάνης** τῆς ἐν Ὀλύμπῳ κωμοπόλεως, εἷς τῶν δοκίμων μαθητῶν Εὐγενίου· συνέγραψε κατὰ τῆς αἱρέσεως κολυβάδων, καὶ Συμφωνίαν τῶν Εὐαγγελιστῶν, καὶ ἕτερα, τύποις ἀνέκδοτα.—**Ἀθανάσιος ὁ ἐκ Μεσολογγίου**. Οἱ ἄνωθεν τρεῖς ἐφάνησαν μάστιγες θεόσδοτοι κατὰ τῆς αἱρέσεως κολυβάδων. Ἀπῆλθον πρὸς Κύριον ὁ μὲν Χαλεπίου περὶ τὸ 1789—ὁ δὲ Ἀθανάσιος τῷ 1788—καὶ ὁ Βησσαρίων τῷ 1804.—Ἐν αὐτῇ ἐτελεύτησε τῷ 1805 καὶ ὁ ἐπ' ἀρετῇ καὶ ἁγιότητι **Θεοφάνης ὁ ἀπὸ Λακεδαιμονίας** μητροπολίτης, καὶ ἐξ εὐπατριδῶν τῆς αὐτῆς πόλεως καταγόμενος, ἀνὴρ λόγιος. Οὗτος εἶχεν ἀδελφὸν ἐρημίτην Ἰάκωβον ὀνόματι, ἡσυχάζοντα ἐπάνωθεν Καρουλίου. Ἔζησεν ἐν ὑπακοῇ εἰς τὴν Ἁγίαν Ἀν-

ναν, εἶτα ἐλθὼν ἐν τῇ σκήτῃ ᾤκησε κατὰ μόνας χρόνους ἱκανοὺς, λαβὼν δὲ ὑποτακτικοὺς ᾠκοδόμησε τὸ οἴκημα καὶ τὸν ναὸν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς· πρὸς Κύριον ἐξηδήμησε* τῷ 1805, κατὰ τὸν ἰούλιον.—Τὸ αὐτὸν χρόνον, τὸν νοέμβριον, ἐκοιμήθη ἐν Κυρίῳ καὶ ὁ ἐκ Τραπεζοῦντος **πνευματικὸς Ἀνανίας**, ἀνὴρ λόγιος καὶ πολλῆς ὠφελείας γενόμενος πρόξενος· οὗτος ἔζησεν ἔτη 110** —Τὸν αὐτὸν χρόνον, εἰς τὰς 5 μαΐου (δηλ. 1805), ἐκοιμήθη ἐν Κυρίῳ καὶ ὁ φιλόσοφος καὶ θαυμάσιος ἀνὴρ **Κύριλλος**, ὁ πολλοὺς χρόνους χρηματίσας **διδάσκαλος καὶ πνευματικὸς** τῆς (Ἱερᾶς) Κοινότητος τοῦ Ὄρους· τούτου τὸ σῶμα οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, φέροντες ἐκ τῶν Καρεῶν, ἔθαψαν εἰς Ἐσφιγμένου. Ὑπῆρχεν ἐκ Φούρνων τῶν Ἀγράφων, συμμαθητὴς καὶ συγγενὴς καὶ σύγχρονος Ἰωάννου καὶ Σεργίου τοῦ Μακραίου τοῦ ἐκ Φουρνῶν.—Μικρόν τι πρότερον καὶ **Ῥαφαὴλ** ὁ ἐν Καυσοκαλύβῃ (δηλ. 1804)—καὶ μετὰ ἕξ ἔτη, ὅ τε **Χριστοφόρος**, καὶ ὁ **Νικόδημος ὁ Νάξιος** ἐτελεύτησαν (δηλ. 1809).—Καὶ τῷ 1804 ὁ ἐκ Γάνου καὶ Χώρας **Ματθαῖος** ἐν τῇ μονῇ τῶν Ἰβήρων. Ὥστε· ἐν διαστήματι δεκαετίας πάντες οἱ ἐλλόγιμοι καὶ κοινωφελεῖς οὗτοι ἄνδρες ἐπλήρωσαν τὸ κοινὸν χρέος».

Μετὰ σεβασμοῦ γράφουσι περὶ τόσων διδασκάλων ὁ Νεόφυτος Δούκας καὶ ὁ Θεοδώρητος, ἐκ καθήκοντος. Καθῆκον πληρῶν καὶ ἐγὼ ἔγραψα περὶ πολλῶν, ἐνταῦθα καὶ ἀλλαχοῦ, συμπληρῶ δὲ

* πρόκειται περὶ Θεοφάνους τοῦ Λακεδαιμονίας, οὐχὶ δὲ περὶ Ἰακώβου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ· ὁ δὲ Χιλεπίου ὠνομάζετο Γεννάδιος, οὐχὶ Γεράσιμος.

** ἐγεννήθη λοιπὸν τῷ 1695

ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ ΑΓΙΟΡΕΙΤΗΣ
(Ο ΕΚ ΝΑΞΟΥ)

τὸν λόγον, λαλῶν περὶ δύο διδασκάλων, ἢ τριῶν, ἐν Σύμῃ γεννηθέντων. Οἱ δύο τούτων ἐδίδαξαν καὶ ἐν ΚΠόλει, καὶ τούτων ὁ Παρανίκας ἐλεεινὴν ποιεῖται μνείαν ἐν τῷ περὶ σχολείων γνωστῷ Σχεδιάσματι (σ. 32), ὁ δὲ τρίτος ἐν Χίῳ, τὸν ἱεροκήρυκα καὶ τὸν διδάσκαλον ἐπαγγελλόμενος. Ἡ διδασκαλία τούτου, κυρίως ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος, ὡς ἔχω μαθὼν (ἀπὸ προφορικῆς παραδόσεως), προεκάλεσε τὴν ὀργὴν τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως, ἥτις ἀπῄτησεν ἀπὸ τοῦ Πατριαρχείου τὴν τιμωρίαν αὐτοῦ. Οὗτος ἦτο **Νίκανδρος ὁ Φιλάδελφος**, διδάξας ἐν τῇ πατρίδι Σύμῃ, κατόπιν ἐν Χίῳ βραχὺν χρόνον. Ἀνέλαβε μετὰ ταῦτα τὴν ἡγουμενίαν τῆς ἐν Ῥόδῳ μονῆς (ἐνοριακῆς) Τσαμπίκας, ἡγούμενος δ' ὕστερον γενόμενος τῆς ἐν Σύμῃ μονῆς Πανορ-

μίτου, 1866, διηύθυνεν αὐτὴν μέχρι τοῦ 1872, ὅτε ἀπεσύρθη εἰς ἰδιόκτητον ἔπαυλιν ἐν Ῥόδῳ. Ἐκεῖ δ' ἀπέθανεν ὀγδοηκοντούτης, τῷ 1873—ὡς ἐν «Ἱστορικῇ περιγραφῇ τῆς μονῆς Πανορμίτου» γράφει Δημοσθένης Χαβιαρὰς ὁ συμπολίτης αὐτοῦ. Ἐλέγετο μαθητὴς τοῦ Θεοφίλου Καήρη, πιθανῶς ἐν τῇ σχολῇ τῶν Κυδωνιῶν παρὰ ἐν τῷ Ὀρφανο-

ΝΙΚΑΝΔΡΟΣ ΦΙΛΑΔΕΛΦΟΣ

τροφείῳ τῆς Ἄνδρου, διότι κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐν Ἄνδρῳ διδασκαλίας τοῦ Καήρη ὁ Νίκανδρος σχεδὸν ἦν ὑπερτεσσαρακοντούτης. Τρεῖς τοῦ Φιλαδέλφου λόγοι (2 ἐν ΚΠόλει, 1 ἐν Χίῳ ἐκφωνηθέντες) ἐξετυπώθησαν ἄνευ ἐξωφύλλου, χωρὶς ὑποδείξεως τόπου (ἴσως ἐν Σμύρνῃ, 1841), ἐκ 43 σελίδων. Ἀλλ' αὐτοὶ δεικνύουσιν οὐχὶ τόσον εἰδήμονα τῆς ἑλληνικῆς τὸν Νίκανδρον*.

* ἐδωρήσατό μοι τοῦτο τὸ φυλλάδιον αὐθορμήτως ὁ φίλος μου Γ. Λαδάς.

Εἰδήμων αὐτῆς δείκνυται ὁ συμαῖος **Ἰωάννης Φωτιάδης**· Ἐγεννήθη τῷ 1766, διδαχθεὶς τὰ στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς ἐν τῇ σχολῇ τῆς Ἁγίας Μαρίνης (Σύμης), εἶτα δ' ἐκπαιδευθεὶς ἐν τῇ παρακμαζούσῃ Ἀθωνιάδι, ἐν τῇ τῶν Κυδωνιῶν, πρὸ τῆς ἀκμῆς αὐτῆς, καὶ ἐν τῇ τῆς Σμύρνης Εὐαγγελικῇ, ἧς ἦτο σχολάρχης ὁ **Χρύσανθος Καραβίας, ὁ θανὼν τῷ 1812, μετὰ διδασκαλίαν ἀκάματον ἑβδομήκοντα δύο διαρκέσασαν ἔτη**. Ἐδίδαξεν ὁ Ἰωάννης ἐν Σύμῃ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ΙΘ΄ ἑκατονταετηρίδος μέχρι τοῦ 1806, ὅτε μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ **Μιχαὴλ**, ἐπίσης πεπαιδευμένου, μετάβησαν εἰς Ἅγιον Ὄρος. Ἐν ΚΠόλει ἐδίδαξαν εἰς τὴν ἐν Νεοχωρίῳ τοῦ Βοσπόρου σχολὴν καὶ οἱ δύο ἀδελφοὶ ἀπὸ τοῦ 1817—31, πρότερον δ' εἰς τὴν ἐν Γαλατᾷ (ΚΠόλεως) σχολὴν ὁ Ἰωάννης, προσκληθεὶς εἰς Σύμην καὶ διδάξας ἀπὸ τοῦ 1834 μέχρι τοῦ 1839, ὅτε οἱ συμπολῖται διώρισαν αὐτὸν ἐπιστάτην καὶ διαχειριστὴν τῆς μονῆς, ὄντα λαϊκόν, καὶ κατὰ μάρτιον τοῦ 1843 χειροτονηθέντα πρεσβύτερον. Ἀπέθανεν ὁ γέρων κατὰ σεπτέμβριον τοῦ 1860 εἰς ἡλικίαν ἐτῶν ἐννενήκοντα καὶ τεσσάρων. Ἀφῆκε κριτικὰς ἐπιστάσεις καὶ διορθώσεις τῶν ἱεροτελεστικῶν ἡμῶν βιβλίων, ἃς ὑπ' ὄψιν ἔχων παρεσιώπησε Βαρθολομαῖος ὁ Κουτλουμουσιανός, ἀναφέρων τὰς τοῦ Δωροθέου Βουλισμᾶ, ἀποσιωπήσας καὶ τὰς Ἰακώβου πρωτοψάλτου τοῦ πελοποννησίου.

Οὔτε κατάλογον διδασκάλων, οὔτε βιογραφίας πάντων τῶν ἐν ἑλληνικοῖς σχολείοις τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς διδαξάντων, οὔτ' ἀπαρίθμησιν ἁπλῆν ὀνομάτων ὑπεσχόμην. Ὑπῆρξαν διδάσκαλοι δια-

κριθέντες διὰ τὴν πρὸς τὸ ἔργον ἀφοσίωσιν αὐτῶν ἐν ἐπαρχιακοῖς σχολείοις, ἐπὶ τεσσαράκοντα καὶ πεντήκοντα διδάξαντες ἔτη· τοιοῦτον ἔμαθον τὸν ἐν Λέρῳ πρὸ τοῦ 1850 διδάξαντα τὰ λεγόμενα «κοινὰ γράμματα» **Γαβριὴλ μοναχὸν τὸν Καρνίτην**, τὸν μετ' αὐτὸν **Χρύσην Μολλὰν**, λερίους ἀμφοτέρους—τὸν ἐν Καλύμνῳ ἐπὶ πολυετίαν διδάξαντα **Ν. Καλαβρὸν**, μαθητὴν Θεοφίλου Καήρη· τὸν Καλαβρὸν, ὑπερβάντα τὸ ἑξηκοστὸν, ἐπεσκεψάμην ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ Καλύμνῳ, τῷ 1878. Κατὰ τὴν τότε συνήθειάν μου, σήμερον περιττὴν, ἠρώτησα αὐτὸν περὶ προγενεστέρων διδασκάλων καὶ λογίων ἐν τῇ Δωδεκαννήσῳ ἀκμασάντων, ἀλλ' οὐδὲν ἠθέλησε 'να μοὶ εἴπῃ. Ἐὰν ἐρευνηθῶσιν αἱ ἐπιστολικαὶ μόνον κοινολογίαι κληρικῶν καὶ λαϊκῶν διδασκάλων καὶ προκρίτων τοῦ ἔθνους, θὰ γνωρισθῶσιν ὀνόματα πολλὰ τιμιώτατα.

Ὁ βίος τῶν διδασκάλων ἦτο λιτὸς, ἴσως διότι αἱ ἀπολαυαὶ αὐτῶν ἦσαν ὄχι πολὺ μεγάλαι συνήθως, ἤρκουν ὅμως εἰς αὐτοὺς 'να ζῶσιν ἀξιοπρεπῶς. Ταῦτα λέγων ἀναφέρομαι εἰς τοὺς πρὸ τοῦ 1850 ἐν πόλεσιν ἀκμάσαντας, δῆλά γε δὴ πρὶν γεννηθῶ. Ὁ μηνιαῖος αὐτῶν μισθὸς—ὅσον εἰσ τὰς δημοτικὰς ἀφορᾷ σχολὰς —ἦν ὀλιγώτερος τῶν πέντε χρυσῶν τουρκικῶν λιρῶν, ἀλλ' οὐχὶ κατώτερος τῶν τριῶν, ἀναλόγως τῆς οἰκονομικῆς ἀκμῆς τῶν κατοίκων τῆς συνοικίας, εἰς ἣν ἐδίδασκον. Εἰς τὰ θρακικὰ χωρία, τὰ ἔξω τῆς ΚΠόλεως εἰς ἀκτῖνα τριῶν ὡρῶν κείμενα, σχολεῖα παρὰ τοὺς ναοὺς ὑπῆρχον καὶ διετηροῦντο ὁπωσδήποτε. Αἱ Λίτραι, ἐξ 110—115 οἰκιῶν πρὸ τῆς πυρκαϊᾶς τοῦ 1885 συγκείμεναι, ἔδιδον εἰς τὸν διδάσκαλον τὸν καὶ ψάλτην τοῦ ναοῦ αὐτῶν (Ἁγίου Γεωργίου) τέσσαρας τουρκικὰς κατὰ μῆνα λίρας· ἀλλ' εἶχε καὶ τὰ κατὰ τὰς μεγάλας ἑορτὰς Πάσχα καὶ Χριστουγέννων δῶρα ὁ διδάσκαλος, ὡς εἶχε καὶ τὰς εὐτελεῖς ἀπολαυὰς ἐκ κηδειῶν καὶ μνημοσύνων, ἐκ βαπτίσεων καὶ γάμων. Τὰ ἐκεῖθεν τῶν Λιτρῶν χωρία, τὰ ἐξ 20—25 οἰκιῶν, Νύμφαις, Ἀβάσο, Ἀϊπᾶς, καὶ Γρύπαις (Δριπεία) ἔδιδον εἰς τὸν διδάσκαλον, τὸν καὶ ψάλτην, μίαν καὶ ἡμίσειαν κατὰ μῆνα λίραν. ἐνίοτε δὲ καί τις τῶν εὐπόρων κατοίκων ἕνα ἄρτον καθ' ἑβδομάδα. ἢ κατὰ μῆνα, ἢ καὶ δύο τρία αὐγά. Σημειωτέον δ' ὅτι πέντε ἄρτοι (μιᾶς ὀκᾶς ἕκαστος) ἠγοράζοντο πρὸ τοῦ 1870 ἀντὶ ἑνὸς χρυσοῦ φράγκου, ἀντὶ δὲ τῆς αὐτῆς τιμῆς ἠγοράζοντο 20—30 αὐγά. Οἱ διδάσκαλοι τῶν χωρίων Καλφᾶ (τοῦ Καρφᾶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων) καὶ Σαφρᾶ (Ζεφυρίου πιθανῶς) ἐλάμβανον μηνιαῖον μισθὸν τριῶν λιρῶν. Ὀλίγῳ μακρύτερον τῆς ΚΠόλεως, τὸ χωρίον Καστανεαὶ, ἐξ 80 οἰκογενειῶν, ὡς ἤκουσα, ἔδιδε τῷ 1873 εἰς τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ κατὰ μῆνα πέντε καισαροβασιλικὰ φλωρία καὶ ἀνὰ ἕνα ἄρτον ἑκάστη οἰκογένεια. Τὸ χωρίον Ῥήγιον, εἶτα Κιουτσοὺκ Τσεκμετζὲς τουρκιστὶ, ἔδιδεν εἰς τὸν διδάσκαλον, τὸν καὶ ἐφημέριον τῶν ἕνδεκα ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν—ὑπῆρχον καὶ ἐννέα μωαμεθανῶν—δέκα μεδζίτια ἀργυρᾶ κατὰ μῆνα—οὔτε δύο λίρας χρυσᾶς. Ἐπειδὴ ὅμως εἰργάζοντο ἐκεῖ καὶ εἰς τὰ πέριξ τετρακόσιοι σχεδὸν ἄνδρες, ὡς ἔμαθον, εἰς διαφόρους ἐργασίας, κυρίως τοῦ σιδηροδρόμου, πάντες οὗτοι μεταβαίνοντες εἰς τὸν ναὸν κατὰ κυριακὰς καὶ μεγάλας ἑορτὰς ἄφινον εἰς τὸν ἱερέα, διὰ μνη-

μόσυνον ὀνομάτων, ἢ εἰς τὸ «προσκυνητάριον», ἀνὰ μίαν δεκάραν, τοὐλάχιστον· καὶ μὴ λησμονήσωμεν, ὅτι τετρακόσιαι τριάκοντα δύο δεκάραι συναπήρτιζον μίαν χρυσῆν τουρκικὴν λίραν, ὥστε ἵνα συναποτελῆται ἀσφαλέστατα ἡ κατὰ μῆνα εἴσπραξις τοῦ ἐφημερίου εἰς ἑπτὰ καὶ ὀκτὼ λίρας χρυσᾶς· ἦσαν δ' οἱ ἐργάται κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ Μαυροβουνίου, Βόσνας, καὶ Δαλματίας, ἄγαν εὐσεβεῖς. Ταῦτα πρὸ τεσσαράκοντα ἐτῶν.

Τὰ δῶρα κατὰ τὰς ἑορτὰς Πάσχα καὶ Χριστουγέννων ἐδίδοντο πανταχοῦ εἰς τοὺς διδασκάλους, καὶ ἂν μὴ ἀπατῶμαι μέχρι τοῦ 1880. Εἰς ἓν λοίδορον φυλλάδιον, τίτλον φέρον «Καλλίφρων καὶ Ναρίλαος ἐν τῷ Ἀναπαυτηρίῳ» (1862), διεσύροντο τὰ ὀνόματα τῶν δύο διδασκάλων τούτων ἐφ' ὅτι ἕκαστος ἀπελάμβανε, κατὰ τὰς πανηγύρεις ταύτας τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀνὰ 70—80 ὄρνιθας, ἰσαρίθμους ὀκάδας τυροῦ καὶ βουτύρου, καὶ ἐνίοτε πρόβατα. Ἦτο δ' ὁ μισθὸς αὐτῶν τότε 15 περίπου χρ. τουρκ. λίραι κατὰ μῆνα, μὴ ἐξοδευόμεναι, διότι τὰ διδόμενα ταῦτα δῶρα ἤρκουν πρὸς διατροφὴν καὶ ἐνοίκιον, ἀφοῦ τὸ πλεῖστον μέρος τῶν δωροφορουμένων ἐπωλεῖτο. Καὶ κατήντησε λοιπὸν ἵνα ἴδωμεν τοὺς διδασκάλους Καλλίφρονα Βασίλειον καὶ Φωτιάδην Βασίλειον ἵνα κτίσωσι δύο οἰκίας ἑκάτερος. Ὁ δεύτερος ἐξ αὐτῶν, διδάσκων ἐν ἐνοριακαῖς σχολαῖς, ἀπὸ τοῦ 1840 καὶ πρότερον ἴσως, μετὰ τὴν οἰκοδομὴν τῶν δύο οἰκιῶν (ἀμφοτέρων ἐν Φαναρίῳ), ἐπεδόθη εἰς τὸ ἐμπόριον, φασολίων ἂν μή με ἀπατᾷ ἡ μνήμη, μὴ κερδαίνων δ' ἀπ' αὐτῶν ὅσα ἀπὸ τοῦ διδασκαλικοῦ ἐπαγγέλματος, ἐπανῆλθεν εἰς αὐτό, καίτοι οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν παρέλιπε καὶ τὸ

σεμνὸν ἐπάγγελμα τοῦ ἱεροψάλτου, εὐσεβὴς ὢν ἀνὴρ, φιλόπαις, φίλοις δὲ καὶ γνωστοῖς ἀγαπητός.

Ἄλλοι διδάσκαλοι, τιμίως καὶ μετ' ἀφοσιώσεως ἐξασκήσαντες τὸ ἐπάγγελμα αὐτῶν, ἀποταμιεύοντες διὰ πολλῶν ἐτῶν χρῆμα ἀρκετὸν, μετέβαινον εἰς τὴν Ἑσπερίαν πρὸς σπουδὴν, τῆς ἰατρικῆς, ἐπανερχόμενοι παρὰ τοῖς ὁμοεθνέσι, καὶ εὐδοκιμοῦντες, οἷον ἀμυδρῶς ἐνθυμοῦμαι τὸν πρὸ τοῦ 1860 διδάσκαλον τῆς προκαταρκτικῆς τοῦ Γένους Σχολῆς, ἢ «σχολείου τοῦ Ῥαφάνη», Βασίλειον τὸν ἐκ Μαγνησίας τῆς πρὸς Μαιάνδρῳ, τοὐπίκλην Σωτηριάδην, καὶ πρὶν αὐτοῦ τὸν διδάσκαλον (καὶ κατόπιν ἰατρὸν) Κωνσταντῖνον Ἡροκλῆ Βασιάδην, ἰατροφιλόλογον· διότι τἀντίθετον σπανίως ἐγίνετο μετὰ τὰ 1830, συνειθίζετο δ' ὅμως πρότερον· μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ὁ τὴν ἰατρικὴν εὐδοκίμως σπουδάσας Στέφανος Καραθεοδωρῆ ἦν ἐν Ἀδριανοπόλει τῷ 1820 διδάσκαλος, δέκα δ' ἔτη πρὸ αὐτοῦ Στέφανος ἐξ Οἰκονόμων ὁ ἰατρὸς ἐδίδασκεν εἰς τὸ Φιλολογικὸν Γυμνάσιον τῆς Σμύρνης. Ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν εἴδομεν ἢ ἠκούσαμεν ἰατροὺς διδάσκοντας ἐν μεγάλαις ἐθνικαῖς σχολαῖς· τὸν Κανελλίδην τῷ 1860 τὴν φιλοσοφίαν, καὶ μετ' αὐτὸν τὸν Βασιάδην, φιλοσοφίαν ἐπίσης, εἰς τὴν Μ. τοῦ Γένους Σχολὴν καὶ τοὺς δύο. Ὅτε δὲ, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1860—63 δύσκολος ἦν οἰκονομικῶς ἡ θέσις καὶ τῆς Εὐαγγελικῆς ἐν Σμύρνῃ Σχολῆς, δύο τῶν ἰατρῶν φιλογενῶς ἀνέλαβον τὴν δωρεὰν διδασκαλίαν φιλοσοφικῶν καὶ φυσικῶν μαθημάτων, οἱ ἀείμνηστοι Κλάδος καὶ Βερνάρδος· καὶ αὐτοὶ μὲν ἠδύναντο ἵνα σχηματίζωσι περιουσίαν ἐκ τῆς ἐπιστήμης αὐτῶν, τῆς ἰατρικῆς, ἢ ἐκ τῆς ἐν μεγάλαις

ἐθνικαῖς σχολαῖς διδασκαλίας. Οἱ τῶν ἐνοριακῶν δὲ ἐν ΚΠόλει σχολείων ἀπὸ τῶν μισθῶν, ἀπὸ τῶν δώρων, καὶ ἀπὸ τοῦ ψάλλειν ἐν ναοῖς. Τῷ 1846 τὸ Πατριαρχεῖον, ἐν τῷ κανονισμῷ περὶ σχολείων καὶ μαθημάτων, καὶ διδασκάλων, διέταξεν ὅπως χορηγῆται δῶρον εἷς σχεδὸν μισθὸς μηνιαῖος εἰς τὸν διδάσκαλον ἐκεῖνον, ὅστις ἤθελεν ἀποδειχθῇ, κατὰ τὰς ἐτησίας ἐξετάσεις, καρποφόρως διδάξας.

Ἀλλ' εἶχον οἱ διδάσκαλοι τῶν μικρῶν σχολείων, ἀλληλοδιδακτικῶν λεγομένων, καὶ τῶν ἑλληνικῶν, πρὸ τοῦ 1820, τὰ λεγόμενα «δευτεριάτικα»—ποσὰ χρηματικά, κατὰ τὴν τωρινὴν διατίμησιν τροφίμων καὶ ἐνοικίων εὐτελέστατα, κατὰ δὲ τὴν χρηματικὴν ὑγιείαν τῶν τότε χρόνων εὐαπόδεκτα, καὶ σπουδαιότατα. Θὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι καὶ τρίτην, ἢ τετάρτην χορηγίαν εἶχον οἱ ἄρρενες διδάσκαλοι καὶ πρὸ τοῦ 1830, καὶ κατόπι, μέχρι τοῦ 1850, αἱ διδάσκουσαι ἐν ταῖς ἑαυτῶν οἰκίαις (ἐπὶ διδάκτροις) τὰ χρηματικὰ δῶρα, μικρὰ ἢ σπουδαῖα, κατὰ τὴν οἰκονομικὴν εὐρωστίαν τοῦ πατρὸς τοῦ μαθητοῦ, τὰ διδόμενα κατὰ τὴν ἀλλαγὴν τοῦ ἀναγνωστικοῦ συγγράμματος· ἐδίδοντο δὲ ταῦτα δεδεμένα, κατὰ τουρκικὸν ἔθος, εἰσ τὴν ἄκραν τοῦ «τσεβρὲ»=χρωματιστοῦ μανδηλίου, συνήθως ἐκ μετάξης. Μέχρι τοῦ 1860—ὄχι μέχρι τοῦ 1870—οἱ διδάσκοντες εἰς σχολεῖα πόλεων καὶ κωμοπόλεων εἶχον καὶ τρίτην καὶ τετάρτην κατὰ μεγάλας ἑορτὰς ἀπολαυὴν τὴν διδομένην κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ὀνοματικῆς αὐτῶν ἑορτῆς, συνισταμένην εἰς τρόφιμα, ἢ ἐνδύματα, ἢ σκεύη, καὶ ἐνίοτε χρήματα. Οἱ τοσαῦτα δὲ δῶρα λαμβάνοντες, ἐν ᾧ χρόνῳ διῆγον βίον λιτὸν, ἦτο προσδόκιμον ἵνα ἀποταμιεύσωσιν ἀργύ-

ριον καὶ χρυσίον ὀλίγον, ἢ πολύ. Καὶ κατὰ τὸ δυνατὸν ἀξιοπρεπῶς ἔζων καὶ αὐτοὶ, καὶ οἱ τῶν χωρίων διδάσκαλοι, ὄντες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διάκονοι ἢ πρεσβύτεροι τοῦ συνοικισμοῦ. Ἀπὸ τοῦ 1860—70 τὰ κατὰ τὰς ἑορτὰς δῶρα ὠλιγώθησαν ἢ ἐξέλιπον, ηὐξήθησαν ὅμως οἱ μισθοὶ τῶν διδασκάλων τῶν μεγάλων ἀλληλοδιδακτικῶν καὶ τῶν ἑλληνικῶν ἐν συνοικίαις σχολείων· ἐπὶ παραδείγματι. Τῷ 1869 ὁ πρῶτος διδάσκαλος τῆς ἑλληνικῆς ἐν Μουχλίῳ σχολῆς Ἀλέξανδρος Ξάνθος, σερράτος, εἶχε κατὰ μῆνα μισθὸν 16 λίρας τουρκικὰς =363 χρυσᾶ φράγκα, ὁ δὲ βοηθὸς αὐτοῦ Πολυχρόνιος Κοράλλης ὀκτὼ, δῆλα δὴ τὰ ἥμισυ· ἦτο δ' οὗτος τελειοδίδακτος τῆς Ζωσιμαίας Σχολῆς τῶν Ἰωαννίνων (οἰκοδιδάσκαλος ἐν τῇ πατρικῇ ἡμῶν οἰκίᾳ τῷ 1863—64)· ἐνῷ ὁ Ξάνθος εἶχε φήμην δικαίαν διδασκάλου πολυμαθοῦς, ἐλέγετο δ' ἐν ΚΠόλει τότε ὅτι, πρό τινων ἐτῶν ἐδίδασκεν εἰς τὴν ἐν Βιέννῃ Σχολὴν τῶν ὁμιλουμένων ἀνατολικῶν γλωσσῶν, εἰς ἣν, καθὼς ἐμανθάνομεν, ἐδίδαξε καὶ Ἀθανάσιος ὁ Φαρδὴς, ὁ μετὰ ταῦτα, πρὸ τοῦ 1860, ἀρχιγραμματεὺς τῆς ἐν Βερολίνῳ τουρκικῆς πρεσβείας.

Μετὰ τὸ 1869 προσεκλήθησαν εἰς ΚΠολιν ἀλληλοδιδάκται φημιζόμενοι καὶ ἐπὶ μισθοῖς ἐπιζητήτοις· πρῶτος, ἂν μὴ σφάλλωμαι περὶ τὰς ἀριθμητικὰς τάξεις, ὁ Ἰωάννης Δραγάτσης, ἐκ Σίφνου, μισθοδοτούμενος διὰ δέκα χρυσῶν λιρῶν κατὰ μῆνα ὑπὸ τῆς σχολῆς Μουχλίου. Ἔδιδεν αὕτη καὶ μετὰ ταῦτα τὸν αὐτὸν μισθὸν εἰς ἕτερον ἐκ Σίφνου διδάσκαλον, περὶ οὗ ἐβεβαίουν ἡμᾶς ὅτι, μάγειρος ὢν καὶ παρά τινι διδασκάλῳ προσφοιτῶν, καὶ

ἐκμαθὼν τὸν τρόπον τῆς διευθύνσεως σχολείων ἀλληλοδιδακτικῶν, ἐνεφάνισεν ἑαυτὸν (φέροντα πίλον ὑψηλὸν) διδάσκαλον ἐν ΚΠόλει· ἐλέγετο δὲ εἰς τὸν Πόλιν ταύτην ὅτι, ἐκ Σίφνου προήρχοντο τότε διδάσκαλοι καὶ μάγειροι. Πρὸ τοῦ 1870 ἐγνωρίσαμεν καὶ ἕτερον ἐκ Σίφνου καλὸν κἀγαθὸν διδάσκαλον Νικόλαον τὸν Γρυπάρην, εὐγενέστατον ἄνθρωπον, ἀνταλλάξαντα τὸ διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα πρὸς τὸ τοῦ βιβλιοπώλου· τῷ 1880, νομίζω, διηύθυνε τὸ συσταθὲν ἐν Γαλατᾷ ΚΠόλεως πλουσιώτατον βιβλιοπωλεῖον Κορομηλᾶ, ὑποκατάστημα τοῦ τῶν Ἀθηνῶν.

Διετέλουν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ οἱ διδάσκαλοι ἐν ὁμοφροσύνῃ, διακοπτομένῃ πολὺ σπανίως ἐξ ἐπαγγελματικῆς ἀντιζηλίας, τερατοτοκούσης ἐνίοτε λοίδορα φυλλάδια. Φαίνεταί μοι δὲ ὅτι τῶν λοιδόρων λιβέλλων τούτων ἡ βασιλεία ἔληξε συγχρόνως τῷ θανάτῳ τοῦ Γεωργίου Χρυσοβέργη. Συνεκρότουν ὅμως καὶ συναναστροφὰς οἱ διδάσκαλοι, καὶ γεύματα, μάλιστα κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν ἐξετάσεων, ἔδιδον πρὸς ἀλλήλους, τὴν ἐν ἀλλήλοις συγκρατοῦντες δῆθεν φιλίαν. Καὶ τῆς μὲν ἐμπράκτου φιλίας ἡ συγκράτησις ἦτο δύσκολος, διότι διεσπείροντο εἰς πολλὰς ἐπαρχίας τοῦ τουρκικοῦ κράτους, εἰς τὰς ὁποίας ἔμενον ἔτη πολλά, οἱ διδάσκαλοι, πολλάκις ἐν αὐταῖς καταβιοῦντες· ἀλλ' **ἡ μνήμη τῶν πρὸ αὐτῶν ἐξασκησάντων τὸ διδακτικὸν ἐπάγγελμα διετηρεῖτο ζῶσα** παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις. Τῷ 1845, ἢ 46, ἐδίδασκεν εἰς τὴν ἀλληλοδιδακτικὴν ἐν Ἔξω—Κιονίῳ ΚΠόλεως (Ἐξ Μάρμαρα) σχολὴν Ἀθανάσιος ὁ Παναγιώτου, πρῶτος ἐξάδελφος τῆς μητρός μου. Τὴν

ἡμέραν τῶν ἐξετάσεων, κατ' ἔθος, ὁ Ἀθανάσιος παρέθηκε γεῦμα εἰς τοὺς παρευρεθέντας ἐνοριακοὺς διδασκάλους. Ἐπὶ τοῦ γεύματος, εἷς ἐκ προσώπου τῶν παρακαθημένων ἠρώτησε· «Κύριε Ἀθανάσιε· δὲν ἔχετε ἐπώνυμον;»—«Μὰ πῶς· εἶμαι Ἀθανάσιος Παναγιώτου, ἢ Πανανίδης»—«Δὲν ἠξεύρετε, φαίνεται, τὴν συνήθειαν, τὴν ὁποίαν ἔχομεν ἐδῶ. Σεβόμεθα τὴν μνήμην τῶν προκατόχων μας ὅλοι, καὶ θέλομεν ἵνα ζῇ καὶ ἵνα μὴν ἀποθάνῃ τὸ ὄνομά των. **Ὅταν ἀπέθνησκε διδάσκαλός τις ἄγαμος, ἢ μὴ ἔχων υἱοὺς, οἱ διδάσκαλοι οἱ ζῶντες, σεβόμενοι τὴν μνήμην τοῦ ἄπαιδος, ἢ ἀγάμου, συνεφώνουν ἀπὸ κοινοῦ ἵνα δώσωσι τὸ ἐπώνυμον ἐκείνου εἰς ἕνα νέον, μὴ ἔχοντα ἐπώνυμον.** Ἀπέθανεν ὁ διδάσκαλος Μεγκάρδος ἄπαις. Ἀποφασίζομεν λοιπὸν ὅλοι ἵνα λάβητε τὸ ἐπώνυμον τοῦτο». Ἡ συνέλευσις ἐν ἀλλαλαγμοῖς ἐπωνύμησε Μεγκάρδον τὸν Ἀθανάσιον Παναγίδην, ὡς αὐτὸς οὗτος μοὶ διηγεῖτο.

Αὐτὸς ἀπέθανεν ἐν Μαγνησίᾳ τῆς Ἰωνίας τῷ 1888, ἡλικίαν ἄγων 63 ἐτῶν, ἐξ ὧν σαράκοντα τέσσαρα διετέλεσε διδάσκων ἐν Κπόλει εἰς τὰς ἐνορίας Φαναρίου (πατριαρχικὴν ἀλληλοδοσχολὴν), Βλάγκας, Ἔξω Κιονίου, Τζιβαλίου (πρὸ τοῦ 1860) Τσεγκέλ—κιοϊ, Ὀρτάκιοϊ, Ποτηρᾷ· εἰς ἐπαρχιακὰς σχολὰς Τενέδου, Λήμνου, Νιούρου, Μουδανίων, Φιλιππουπόλεως, Θεσσαλονίκης, Τυρολλόης, Ἀμασείας, Στράνδζας (ἢ Βιζύης), Συμφερουπόλεως (Ρωσσίασ), ἐν Γαλαξίῳ εἰς τὸ λύκειον Παῤῥησιάδου, καὶ εἰς ἄλλα τινα μέρη. Ἔζη καλογηρικὸν βίον μὴ ζητῶν πολλὰς σχέσεις, ἀφωσιωμένος εἰς τὸ δι-

δάσκειν. Τοιοῦτοι **τύποι διδκσκάλων περίεργοι** φαίνονται εἰς ἡμᾶς. Εἰς τὴν ἐν τῷ Ψαμμαθίᾳ σχολὴν ἐδίδασκεν ὡς ἀρχιδιδάσκαλος τῆς ἑλληνικῆς σχολῆς ἀπὸ τοῦ 1858 μέχρις ἴσως τοῦ 1890 ὁ Ἰωσὴφ Ξενιάδης, καλὸς διδάσκαλος τοῦ γράμματος, διακούσας ἐπὶ διετίαν, νομίζω, φιλολογικῶν τινῶν μαθημάτων ἐν τῷ πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν· ἔμενε προσκεκολλημένος εἰς Ψαμμαθίαν, ἔλεγε δὲ, ἴσως καὶ καυχώμενος, ὅτι δὶς τοῦ ἔτους ἐπεσκέπτετο τὸ πολὺ τὸν Γαλατὰν καὶ τὸ Σταυροδρόμιον. Συνιστᾶτο αὐτῷ ἵνα ἐπισκέπτηται συχνότερον αὐτὰ τὰ μέρη, καθὼς καὶ τὸ Φανάριον, ἵνα λάβῃ μέρος καὶ εἰς τὰς ἐργασίας τοῦ Ἑλλην. Φιλολογικοῦ Συλλόγου, ἀλλ' ἠρνεῖτο, καίπερ προτρεπόμενος ὑπὸ φίλων, φοβουμένων μὴ ἐξοκείλῃ ἐκεῖ, ὅπου ἐξώκειλεν ὁ Κωνσταντάς.

Ὁ ταλαίπωρος αὐτὸς (**Ἀναστάσιος**) ἦν υἱὸς εὐπατρίδου ἐξ Ἰωαννίνων εὐπόρου **Γεωργίου Κωνσταντᾶ**, διδαχθεὶς ἐν Ἰωαννίνοις, καὶ εἰς Ὀδησσὸν, ὅπου ἦν οἰκοδιδάσκαλος πρὸ τοῦ 1830, γινώσκων καὶ τὴν ρωσσικὴν καὶ τὴν γαλλικήν· ἐξέδωκεν ἐν Ὀδησσῷ τῷ 1831 τὴν «Ἑκάβην» τοῦ Εὐριπίδου, διῃρημένην, κατὰ τὸν νέον εὐρωπαϊκὸν τρόπον, εἰσ πράξεις, καὶ μεταφρασμένην εἰς τὴν ὁμιλουμένην γραικικὴν γλῶσσαν» — καὶ μετὰ σχεδὸν εἰκοσαετίαν, ἐν ΚΠόλει, κατὰ μετάφρασιν, τὰ «Περίεργα ἱστορικὰ, φυσικὰ, καὶ ἠθικὰ* τῆς Σινικῆς αὐτοκρατορίας». Ἦλθε κατόπιν εἰς τὴν ΚΠολιν, διδάσκων ἐν οἰκογενείαις, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1855 ἀπώλεσεν ὁ δυστυχὴς πᾶσαν ἀξιοπρεπείας συνείδησιν

* τὸ βιβλιον ἰδὼν πρὸ ἑξήκοντα ἐτῶν γράφω πιθανῶς ἀτελῆ τὸν τίτλον αὐτοῦ.

ἐπιδοθεὶς εἰς ἐπαιτείαν καθ' ὁδόν. Ἐζήτει πάντοτε «ἓν εἰκοσαρίδιον, ἢ τὸ ἥμισυ τοῦ εἰκοσαριδίου, δεκαρίδιον, ἢ τὸ ἥμισυ τοῦ δεκαριδίου, πενταρίδιον». Οἱ γνωρίσαντες αὐτὸν ἔδιδον εἰς τὸν πτωχὸν διδάσκαλον καὶ δύο εἰκοσαρίδια, καὶ ἐγὼ αὐτὸς ἀπὸ τοῦ 1869, πλησιάζων πάντοτε μετὰ σεβασμοῦ τὸν δυστυχῆ, καὶ ζητῶν ἵνα μάθω ἀπ' αὐτοῦ βίους καὶ ἔργα διδασκάλων καὶ λογίων, οὓς ἐγνώρισε πρὸ τοῦ 1820, ἀλλ' οὐδὲν ἤθελεν, ἢ οὐδὲν ἠδύνατο ἵνα μοὶ εἴπῃ. Οἱ φίλοι αὐτοῦ ἐχαρακτήριζον παράφρονα τὸν Κωνσταντὰν, νεκρὸν κοινωνικῶς, ἴσως δὲ τοῦτο φρονῶν ὁ Ἀνδρέας Παπαδόπουλος Βρετὸς ἔγραψεν ἐν τῇ «Νεοελληνικῇ Φιλολογίᾳ» αὐτοῦ (τόμου Β' σελ. 293) ὅτι ὁ Κωνσταντὰς «ἀπεβίωσεν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ (Ὀδησσῷ) περὶ τὰ μέσα τῆς ἐνεστώσης ἑκατονταετηρίδος». Τῷ 1875 κατὰ περιέργειαν ἐπεσκεψάμην, ὡς καὶ ἄλλοτε ἔπραττον, τὸ ἐθνικὸν Νοσοκομεῖον, τὸ Γηροκομεῖον, καὶ τὸ Φρενοκομεῖον, εἶδον δ' ἐν αὐτοῖς ἐλευθέρως περιφερόμενον τὸν ἀτυχήσαντα ἰωαννινίτην εὐπατρίδην, ἀναγνωρίσαντά με μὲν, ἀλλὰ καὶ ζητήσαντα τὸ εἰκοσαρίδιον, ἢ τὸ ἥμισυ κλπ. Ὁ δυστυχὴς, ἐκεῖ περιθαλπόμενος καὶ συμπαθείας ἀπολαύων, ἀπεβίωσε μετ' ὀλίγον.

§

Ἡ διάκρισις τῶν σχολείων εἰς σχολεῖα τῶν ἱερῶν γραμμάτων καὶ σχολεῖα ἑλληνικὰ φαίνεται παλαιοτέρα καὶ τῆς ΙΘ' καὶ τῆς ΙΗ' καὶ τῆς ΙΖ' ἑκατονταετηρίδος, καὶ πολλῶν πρὶν αὐτῆς, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1830 ἐν ΚΠόλει διεκρίνοντο· εἰς **σχολεῖα ἀλληλοδιδακτικὰ,** τὰ ἀντικαταστήσαντα τὰ σχολεῖα τῶν κοινῶν γραμ-

μάτων, καὶ **σχολεῖα ἑλληνικά.** Τῷ 1676 ξένος συγγραφεὺς εἶδε διδάσκαλον ἕλληνα διδάσκοντα κατὰ σύστημα τοιοῦτον ἐν Ἀθήναις· ἀλλὰ τὴν λεγομένην ἀλληλοδιδακτικὴν μέθοδον εἰσήγαγεν ἐν ἡμῖν ὁ ἐκ Φιλιππουπόλεως φυσικομαθηματικὸς Γεώργιος Κλεόβουλος, ἐργασθεὶς πρὸς τοῦτο μετὰ ζήλου. Τῷ 1819 ἐγκατέστησε σχολεῖον ἀλληλοδιδακτικὸν ἐν Δολοῖς τῆς Μάνης ὁ Χριστοφόρος Περῥαιβὸς, συγχρόνως δὲ σχεδὸν ὁ Κλεόβουλος ἐν Ἰασίῳ. Ἐκ παραδόσεως ἔμαθον ὅτι τότε καὶ Μακάριος ἐπίσκοπος Ῥωγῶν (Μεσολογγίου), κατόπι μητροπολίτης Κερκύρας, εἰσήγαγεν εἰς τὴν ἐπαρχίαν αὐτοῦ. Τῷ 1828 ἦν εἰσηγμένη ἡ μέθοδος εἰς Βουκουρέστιον, διδάσκοντος Κωνσταντίνου Γρηγορίου (βλ. «Συνοπτικὴν Γενικὴν Ἱστορίαν τῶν ἀξιολογωτέρων συμβεβηκότων τοῦ κόσμου, εἰς χρῆσιν τῶν κοινῶν σχολείων, συντεθεῖσα μὲν ὑπὸ Γ. Γ. Βρεδὼφ, μεταφρασθεῖσα δὲ ἐκ τοῦ γερμανικοῦ παρὰ Ἰω. Σκαρλάτου. Ἐν Βουκουρεστίῳ, ἐν τῷ νεοσυστάτῳ τυπογραφείῳ. 1828· ἐν καταλόγῳ συνδρομητῶν).

Ἐν ΚΠόλει, παρὰ τῷ πατριαρχικῷ οἴκῳ συνέστησε τὴν πρώτην ἀλληλοδιδακτικὴν τῆς πόλεως ταύτης σχολὴν ὁ πατριάρχης Κωνστάντιος Α΄ τῷ 1830. Ἐξ εὐγενοῦς ἀμίλλης αἱ ἐπαρχίαι, μετὰ δύο, ἢ μετὰ τρία ἔτη, ἤρξαντο μιμούμεναι τὴν πρωτεύουσαν· ἤδη τῷ 1833 καὶ 34 ὑπῆρχον ἀλληλοδιδακτικαὶ κοινοτικαὶ σχολαὶ εἰς Ἀλάτσατα τῆς Αἰολίδος, ὑπὸ διδάσκαλον Ἰωάννην Μάτσαν—ἐν Θείροις, ὑπὸ διδάσκαλον Παναγιώτην Χῖον—ἐν Ἡλιουπόλει—Κασσανδρείᾳ, σημειουμένη «νεόδμητος» μετὰ διδασκάλου Ἱερεμίου—Μανδαμάδῳ Λέσβου, διδάσκαλον ἔχουσα Ἀναγνώστην Μιχαήλου—ἐν Τορνόβῳ (Βουλγαρίας) μετὰ διδασκάλου Στεφάνου Μιχαὴλ—ἐν Σιστοβίῳ. Σημειῶ ταύτας, καθὸ τὰς παλαιοτέρας ἐπαρχιακὰς ἐξ ὅσων γινώσκω, εὑρὼν αὐτὰς ἐν καταλόγοις συνδρομητῶν βιβλίων. Περὶ τούτων λόγον μακρὸν ἴσως συνυφάνω ἐν ἑτέρῳ βιβλίῳ μου.

Ο ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ Α΄
(ΚΑΤΑ ΞΥΛΟΓΡΑΦΙΑΝ ΤΟΥ 1860)

Εἶχον δὲ φήμην ὡς ἀλληλοδιδάσκαλοι καλοὶ ἐν ΚΠόλει, πρὸ τοῦ 1860, Μακάς τις ἐν τῇ σχολῇ Μουχλίου, Λουκὰς Σαμβὰς ἐν τῇ τοῦ Σταυροδρομίου, καὶ μεταξὺ 1860—70 **Νικόλαος ὁ Βιθυνὸς**, οὗ τὸν ἀδελφὸν Ἰωάννην ἐγνώρισαν οἱ γεροντότεροι τῶν ἀθηναίων πρὸ ἑξηκονταετίας ἐκδότην καὶ συντάκτην τοῦ «Χρόνου», καὶ **Δημοσθένης Μισιτζὴς,** ἐκ Σάμου, νέος ἐλθὼν εἰς ΚΠολιν, ὅπου τὸ πρῶτον ἐγνωρίσθη διὰ τῆς καλῆς κωμῳδίας τῆς ἐχούσης τίτλον «Ὁ ἀπηλπισμένος σύζυ-

γος» (1868). Κατόπιν αὐτῆς ἔγραψε τὸν «Φιάκαν» (κωμῳδίαν)--ἀλλὰ συνέθεσε καὶ τραγῳδίαν τὸν «Βελισάριον». Ἐπὶ θρησκευτικῇ διαπαιδωγήσει τῶν ἑλληνοπαίδων ἔγραψε τὸν «Σταυρὸν» (1907;), μικρὰν Ἱερὰν Ἱστορίαν καὶ Ἀναγνωστικὸν, χάριν τῶν δημοτικῶν σχολείων. Ἀπεβίωσεν ὁ Μισιτζὴς ἐν ΚΠόλει τῷ 1911 εἰς ἡλικίαν 85 ἐτῶν, ὑπὲρ τὰ σαράκοντα πέντε ἔτη διδάξας εἰς σχολεῖά τινα τῆς πρωτευούσης τοῦ τουρκικοῦ κράτους, ἀγαπώμενος ὑπὸ πάντων διὰ τὴν ἀγαθότητα αὐτοῦ. Προσθετέος εἰς τοὺς ἀλληλοδιδάκτας τοὺς ἐκτιμωμένους καὶ ὁ **λαμπαδάριοσ** τῆς Μ. Ἐκκλησίας **Νικόλαος Στογιάννου**, διδάξας ἐν τῇ πατριαρχικῇ ἀλληλοδιδακτικῇ σχολῇ ἀπὸ τοῦ 1836--1864 καὶ μετὰ τὸ 1866 ἑπτὰ ἢ ὀκτὼ ἔτη. Κατήγετο ἐκ βουλγάρων, ἔχων ἀδελφὸν ἐν τῇ μονῇ τοῦ Βατοπεδίου Σωφρόνιον, ἕνα τῶν προϊσταμένων ἐν αὐτῇ. Ἀπεβίωσεν ὁ Νικόλαος ὁ λαμπαδάριος ὑπερογδοηκοντούτης τῷ 1892. Πάντες σχεδὸν οἱ «γραμματισμένοι» κάτοικοι τοῦ Φαναρίου, ὅσους ἐγνώρισα παρήλικας, ἢ καθεστηκυίας, ἡλικίας, ἦσαν μαθηταὶ αὐτοῦ, διδάξαντος ἐν Φαναρίῳ περὶ τὰ 35 ἔτη.—Καθῆκον ἔχω ἵνα σημειώσω ὅτι καὶ ἐντὸς τοῦ ἁγιοταφικοῦ Μετοχίου τοῦ Φαναρίου ὑπῆρχε σχολὴ μικτὴ, ἀλληλοδιδακτικὴ καὶ ἑλληνικὴ, πρὸ τοῦ 1830, διατηρηθεῖσα ἔτη πολλὰ μέχρι τοῦ 1873, ὅτε ὁ τελευταῖος ἐν αὐτῇ διδάσκαλος Ἀλέξανδρος Τριανταφυλλίδης ὁ ἐκ Σηλυμβρίας, μαθητὴς τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις θεολογικῆς σχολῆς, ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος Λαμψάκου, βοηθὸς τοῦ μητροπολίτου Κυζίκου, προβιβασθεὶς ὕστερον εἰς τὰς μητροπόλεις Πρεσπῶν, καὶ Μελενίκου, λαμπρῶς ὑπὲρ τῶν

ἐκκλησιαστικῶν ἐργασθεὶς συμφερόντων (1873 μέχρι τοῦ 1894, ὅτε ἀπεβίωσεν, οὔτε ἑξηκοντούτης). Τῷ 1818 ἦν διδάσκαλος τῶν ἑλληνικῶν ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Μετοχίου ὁ **Βασίλειος**, παρ' ᾧ βραχὺν χρόνον ἐδιδάχθη ὁ πατήρ μου. Ὁ διδάσκαλος αὐτὸς ἐχειροτονήθη Συννάδων ἐπίσκοπος, εὐνοίᾳ τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου ΣΤ', κρατήσαντος αὐτὸν ὡς μέλος τῆς κεντρικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐν τῷ Πατριαρχείῳ Ἐπιτροπῆς· ὁ Βενιαμὶν προεβιβάσθη τῷ 1848 εἰς τὴν μητρόπολιν Πρεσλαύας (Σιούμλας) δεκεμβρίῳ μηνὶ, παυθεὶς δὲ κατὰ μάϊον 1861 καὶ σχολάζων τριετίαν, διωρίσθη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Σωφρονίου Γ', κατ' ἀπρίλιον τοῦ 1864, προϊστάμενος τῆς ἐνορίας ἁγίου Δημητρίου εἰς Ταταῦλα, μείνας σχεδὸν ἐπὶ δεκαπενταετίαν. Ἐκήρυττε τακτικῶς τὸν θεῖον λόγον καὶ ὡς Συννάδων καὶ ὡς πρώην Πρεσλαύας, τὸ δὲ πολυπληθὲς ἀκροατήριον αὐτοῦ προσεκτικῶς καὶ μετ' εὐλαβείας ἠκροᾶτο τοῦ κηρύγματος τοῦ Βενιαμίν.

§

Παρθεναγωνεῖα διευθυνόμενα καθ' ὃν τρόπον τὰ σχολεῖα τῶν ἀῤῥένων ἀγνοῶ πότε συνεστάθησαν τὸ πρῶτον· βεβαίως ὄχι πρὶν τοῦ Ἀρσακείου τῶν Ἀθηνῶν. Ὑπῆρχεν ἐν ΚΠολει κατὰ τὰ 1841-45 παρθεναγωγεῖον ἰδιωτικὸν, ὅπερ διηύθυνε Πάτμιός τις, ἴσως Σπυρίδων. Τὸ ἁγιοταφιτικὸν ἵδρυσεν ὁ πατριάρχης Κύριλλος Β' ὁ Ἱεροσολύμων. Ὀλίγῳ πρὶν αὐτοῦ εἰργάζετο τὸ τῆς κοινότητος Σταυροδρομίου, τὸ λεγόμενον κοινῶς «παρθεναγωγεῖον τῶν ἀπόρων κορασίων». Τοῦτο διηύθυνεν, ἀπὸ τοῦ 1865, τριακονταετίαν ὅλην, ἡ σοβαρὰν καὶ χριστιανικὴν καὶ σεμνὴν πολιτείαν

καὶ παράστασιν καὶ ζωὴν ἐπιδειξαμένη **Ἑλένη Καλογερᾶ.** Τὰς τοῦ ἁγιοταφιτικοῦ διευθυντρίας πρέπει ἵνα παρέλθωμεν ἐν σιγῇ, τὰς ἕως τοῦ 1867, ὅτε ἐκλήθη ἐξ Ἀθηνῶν ἡ **Χρυσοῦλα Παπαγγελῆ**, δεκαπέντε ἔτη πρότερον διδάξασα εἴς τι ἐν Μασσαλίᾳ παρθεναγωγεῖον. Ἐπεβλήθη ἡ Χρυσοῦλα καὶ διὰ σοβαρότητα καὶ πεῖραν, ἔλιπε δ' ὄνομα διευθυντρίας δοκίμου, διὸ ὁ πατριάρχης Ἰωακεὶμ, καίπερ ἔγγαμον, σύζυγον τοῦ καπου-κεχαγιᾶ (1868—1891) τοῦ Πατριαρχείου Σταυράκη Ἰωαννίδου*, διώρισε (πρώτην αὐτὴν) διευθύντριαν (1882—1895) τοῦ ἐθνικοῦ Ἰωακειμίου παρθεναγωγείου. Καθ' ὃν δὲ χρόνον ἀπελυόμην ἐκ τῆς Μ. τοῦ Γ. Σχολῆς, διεκρίνοντο διδασκάλισσαι τηροῦσαι τὰς ἀρετὰς τῆς εὐσυνειδήτου φιλοπονίας, τῆς ἑλληνομαθείας, τῆς πρὸς τὴν πίστιν τῶν πατέρων ἡμῶν ἀφοσιώσεως, ἡ **Ἀθηνᾶ Παγκάλου,** ἴδιον διευθύνουσα παρθεναγωγεῖον ἐν Σταυροδρομίῳ, ἀπὸ τοῦ 1861, νομίζω, ζῆσαν ὑπὲρ τὰ δέκα ἔτη, καὶ ἡ **Σοφία Θερινοῦ,** ἴδιον καὶ αὐτὴ παρθεναγωγεῖον «ἑλληνογαλλικὸν» ἔχουσα, ἀπὸ τοῦ 1865, ἐν Σταυροδρομίῳ, λίαν προηγμένον ἐν πᾶσιν. Εἶχον τῷ 1869—70 μαθητρίας, τὸ μὲν τῆς Ἀθηνᾶς 35, τὸ δὲ τῆς Σοφίας 85. Καταγομένη ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Μαυροκορδάτων αὕτη, διήνυσε τὰς σπουδὰς αὐτῆς ἐν Παρισίοις, ὥριμος δὲ τὴν ἡλικίαν ἦλθεν εἰς Ἀθήνας, καὶ ἔλαβεν ἐκεῖ σύζυγον τὸν νομομαθῆ Γεώργιον Θερινὸν, ἀποθανόντα νέον· καὶ ἡ Σοφία Θερινοῦ ἀπέθανεν ἐν

* τέκνα αὐτῶν ὁ νομομαθὴς Ἄγγελος Στ. Ἰωαννίδης, καὶ ἡ τὴν μουσικὴν ἐντέχνως καλλιεργοῦσα Σοφία Κ. Σπανούδη, τοῦ δημοσιογράφου.

ἡλικίᾳ 47 ἐτῶν, περὶ τὰ τέλη ἰουλίου 1874, τὸν ἐπικήδειον ἐκφωνήσαντος τοῦ μητροπολίτου Κορίτσης Δωροθέου Εὐελπίδου. Σημειῶ ὅτι, τὸ νοτικὸν παρθεναγωγεῖον Χάσκιοϊ (Πικριδίου, ἢ Ἀρεοβίνδου) διηύθυνε τῷ 1869-70 ἡ Αἰμιλία Θεμιστ. Κτενᾶ, θυγάτηρ μὲν τοῦ ἐκ Κύπρου διδασκάλου Λεοντίου Κληρίδου, μαθητοῦ τῆς σχολῆς Κυδωνιῶν (1816-21), ἀδελφὴ δὲ τῆς Σαπφοῦς Κληρίδου, συζύγου μετὰ ταῦτα Καλβοκορέση, πάντοτε δὲ Λεοντιάδος. Εἶχε φήμην καὶ ἡ **Σαπφὼ Λεοντιὰς,** ἀπό τε τῆς ἐν Λέρῳ (πρὸ τοῦ 1850) καὶ τῆς ἐν Σάμῳ διδασκαλίας, μάλιστα δ' ἀπὸ τῆς ἐν Σμύρνῃ, φήμην μείζονα τῆς ὁμωνύμου διδασκαλίσσης Σαπφοῦς Λαιλίου, τοῦ ἐπί τινα ἔτη ἀρχιδιδασκάλου Μιτυλήνης Χριστόφα Λαιλίου. Ἡ ἄλλη Σαπφὼ, ἡ Λεοντιὰς, διεκρίνετο διὰ τὴν ἐν ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ σύνθεσιν ᾠδῶν καὶ ἐπιγραμμάτων ἡρωελεγείων, ἀνακρεοντείων, σαπφικῶν κτλ. Τινὲς τούτων ἐξεδόθησαν ἐν περιοδικοῖς, ἀλλὰ πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ πατρὸς αὐτῆς· μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ (1872;), καταβληθεῖσα ἴσως ὑπὸ λύπης, λιποῦσα τὰ σαπφικὰ καὶ τὰ ἀνακρεόντεια μέτρα, ἤρξατο τῆς καλλιεργείας τοῦ πολιτικοῦ λεγομένου στίχου, εἰς τὴν λαλουμένην γλῶσσαν, οὐχὶ ἐπιτυχῶς.

Ἑλληνίδας διδασκαλίσσας παρεσκεύαζον τὰ παρθεναγωγεῖα Ταταῦλα καὶ Μεγάλου Ῥεύματος, ἐξόχως δὲ τὸ ἁγιοταφικὸν, πάντα μετὰ τὰ 1852, διότι πρὸ τούτου τοῦ ἔτους ἡ Κωνσταντίνου Πόλις μετεκαλεῖτο ἐξ Ἀθηνῶν τελειοδιδάκτους τοῦ Ἀρσακείου. Καὶ ἐλάμβανε μὲν ἡ Ἀνατολὴ καὶ ἐκ Σμύρνης τὰς τοῦ ἀειμνήστου παρθεναγωγείου τῆς

Ἁγίας Φωτεινῆς, ἀλλ' οἱ ἀρχιερεῖς καὶ αἱ ἐφορίαι τῶν ἀνὰ τὴν Ἀνατολὴν καὶ Ῥούμελην παρθεναγωγείων ἐζήτουν ἑλληνίδας τελειοδιδάκτους τοῦ ἁγιοταφικοῦ, μέχρις ἱδρύσεως τῶν μεγάλων παρθεναγωγείων Παλλάδος (1874) καὶ Ζαππείου (1875)· εἰ καὶ μετὰ τὰ 1860 αἱ κατὰ τὴν Θράκην ἑλληνικαὶ μικραὶ κοινότητες ἐζήτουν τελειοδιδάκτους τῶν ἐν Ἐπιβάταις (Θράκης) Ἀρχιγενείων Ἐκπαιδευτηρίων.

Ἔγραψα εἰς τὰ Πρακτικὰ τῆς ἀκαδημίας ἡμῶν περὶ τῶν μετὰ τὴν ἅλωσιν παρθεναγωγείων ἐν ὀλιγίσταις σελίσι συγκλείσας τὴν ὕλην, ἠναγκασμένος πρὸς τοῦτο. Πῶς ἦσαν διατεταγμένα τὰ σχολεῖα τῶν θηλέων, εἴπερ ὡμοίαζον τὰ σχολεῖα τῶν «χαμαιδιδασκάλων» πρέπει ἵνα γράψω ἄλλοτε. Ἐνταῦθα δέον ἵνα μὴ παραλίπω τὸν λόγον περὶ τῶν ἰδιωτικῶν χαμαιδιδασκαλείων τῶν θηλέων· διότι πολλαὶ ἑλληνίδες, πρὸ ὀγδοήκοντα, καὶ ἐννενήκοντα, καὶ περισσοτέρων, ἐτῶν, εἰς τὰς ἰδίας οἰκίας ἀθροίζουσαι ἐδίδασκον, ἐπὶ διδάκτροις, μικρὰ παιδία ἕξ, ἑπτὰ, ἢ μέχρι δέκα, ἐτῶν ἡλικίας· αἱ μικροδιδασκάλισσαι ἐδιδάσκοντο, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ὑπὸ ἀνδρῶν. Ἡ μήτηρ μου Ἀναστασία ἐδιδάχθη, ἀπὸ ἑπταετοῦς ἕως δεκατετραετοῦς (1833—40), εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ σουλτανικοῦ ἀρχιτέκτονος χατζῆ Νικολάου Νικηταΐδου ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Γεωργίου μοναχοῦ. Ἦσαν ἀμφότεροι ἐκ Λέρου τῶν Σποράδων· ὁ μὲν Νικόλαος ἀπέθανε τῷ 1841, ὁ δὲ Γεώργιος ἀμέσως μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου, μαθὼν τὴν ἧτταν τῆς Ῥωσσίας Ἦτο φιλόρωσσος ὑπὲρ τὸ δέον. Βεβαιωθεὶς τὴν ῥωσσικὴν προσωρινὴν ταπείνωσιν, ἠρνεῖτο ἵνα φάγῃ, διαρκῶς ἦτο μελαγχολικὸς, καὶ ἐντὸς ἑβδομάδος ἀπεβίωσεν. Ἀπὸ τοῦ 1840—44 ἐδίδασκεν εἰς τὴν μητρικὴν ἡμῶν οἰκίαν ἐν Μουχλίῳ ἡ μαθήτρια τοῦ Γεωργίου Νικηταΐδου μήτηρ μου, τῶν μαθητῶν καὶ μαθητριῶν καθημένων ἐπὶ μεντερίων, ὑπενθυμιζόντων ἐν πενιχρότητι τὰ παρὰ βυζαντινοῖς ἀκούβιτα, ἐξ οὗ τὸ τῆς κοινῆς διαλέκτου ἀκουμβῶ, ἢ ἀκουμβίζομαι.

Ὁ λόγος περὶ οἰκογενειακῶν διδασκάλων γίνεται δυστυχῶς, σύντομος· διετήρουν δὲ τοιούτους αἱ ἡγεμονικαὶ (Βλαχίας καὶ Μολδαυΐας) οἰκογένειαι, καὶ φαναριῶται προὔχοντες, οἵ τε πρὸ τῶν δεινῶν, καὶ οἱ μετὰ «Τὰ δεινὰ» (1821—30) κατασκευασθέντες. Οἱ οἰκοδιδάσκαλοι μαρτυροῦσιν ὑπὲρ ἑαυτῶν. Τοιοῦτος ἦν **Νικήτας Κονταράτος**, ὁ ἐκ Πάρου, ὁ μετενεγκὼν εἰς ἁπλῆν φρᾶσιν τὸ περίφημον «Τέταρτον τοῦ Γαζῆ»=Συντακτικὸν=«ἐκ πολλῶν καὶ διαφόρων Γραμματικῶν ἀναπληρωθὲν καὶ φιλοπονηθέν»· τούτου τὴν μετάφρασιν διώρθωσαν Λαυρέντιος Χρυσοβελώνης ὁ ἱεροκήρυξ καὶ Ἰωάννης Τσελεπὴς ὁ διδάσκαλος, οἱ Χῖοι, δαπάναις δ' ἰδίαις ἐξέδωκεν ἐν Βενετίᾳ, τῷ 1802, παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ, «Μιχαὴλ Καράλης, τὰ πρῶτα φέρων τῶν ἐν Χίῳ εὐπατριδῶν». Πρὸ τοῦ 1800 ὁ Νικήτας, ὡς ἐν τῷ βιβλίῳ γράφεται, ἦτο διδάσκαλος ἐν Φαναρίῳ «ἐν τῷ περικλύτῳ καὶ περιβλέπτῳ οἴκῳ τοῦ εὐγενεστάτου καὶ ἐνδοξοτάτου μεγάλου λογοθέτου κυρίου κυρίου Ἀλεξάνδρου Μάνου». Παρ' οἰκογενείαις Σούτσων καὶ Μουρουζῶν καὶ Καλλιμάχηδων καὶ Χαντζερήδων οἰκοδιδάσκαλοι ὑπῆρξαν οἱ σχολάρχαι τῆς πατριαρχικῆς ἀκαδημίας Σαμουὴλ Κύπριος, Ματθαῖος ὁ κατό-

πιν Αἴνου καὶ Κυζίκου μητροπολίτης, ὁ βατοπεδηνὸς διάκονος Παΐσιος Καλλιδάχος ὁ ἐκ Κρήτης (πρὸ τοῦ 1850), οἱ Αἰνιᾶνες παρὰ τοῖς Χαντζερήδαις, ὁ ἐκ Γανοχώρων Ματθαῖος, ὁ παλαιότερος, παρὰ Μουρούζαις, ὁ κατὰ τὸ 1821 θανὼν Εὐγένιος Ἀγχιάλου μητροπολίτης, ὁ ἐξ Ἰθάκης. Εἰς κατάστιχα λήψεων καὶ δόσεων Ἰγνατίου μητροπολίτου Ἡρακλείας (1821—31) εὗρον ἀναφερομένους τῷ ἔτει 1820 διδασκάλους, Ἰωάσαφ ἄνευ ἐπωνύμου, Κοσμὰν, ἄνευ ἐπωνύμου, ἴσως τὸν ἁγιοταφίτην, τὸν ἐκ Γανοχώρων, καὶ «Γεώργιον διδάσκαλον τοῦ Χατζῆ Μανωλάκη»=δῆλα δὴ παρὰ τῇ οἰκογενείᾳ Μανουὴλ Καμάρα, πατρὸς τοῦ συγχρόνου σχεδὸν ἡμῖν τραπεζίτου Πετράκη Καμάρα. Φρονῶ δ' ὅτι ὅπου εὑρίσκω ἀναφερόμενα ὀνόματα μόνον ἄνευ προσθήκης σχολῆς, ἐν ᾗ ἐδίδασκον, ἦσαν οἰκοδιδάσκαλοι. Εἰς τὴν α' ἔκδοσιν τοῦ «Πηδαλίου» (1800) ἑλκύει τὴν προσοχήν μου ἡ ἐπιγραφὴ **Οἱ ἐν Μολδαυΐᾳ διδάσκαλοι**, καὶ κάτωθεν αὐτῆς ταῦτα· «Διονύσιος—Χρύσανθος διάκονος ὁ ἐκ Σταγῶν—Εὐστράτιος Θεοδώρου Πελοποννήσιος—Γεώργιος παπᾶ Τριανταφυλλίδης, ὁ καὶ μουσικὸς—Ἀντώνιος Κουζάνος, ὁ ἐκ Χαλδίας—Νικόλαος Ζαγοραῖος, διδάσκαλος τῆς ἐν Ἰασίῳ αὐθεντικῆς σχολῆς—Νικόλαος Ἀντωνίου, ὁ ἐκ Ζαγορίου, διδάσκαλος τῆς ἡγεμονικῆς ἐν Ποτοσάνῃ σχολῆς» δῆλά γε δὴ, ὁ μὲν τῶν Νικολάων θεσσαλὸς, ὁ δεύτερος ἠπειρώτης—Ἐπίσης ἀναφέρονται (1800) ἐν **Βουκουρεστίῳ** «πανοσιολογιώτατος διδάσκαλος Ἰωακεὶμ ὁ Θηβαῖος—πανοσιολογιώτατος διδάσκαλος Ἰωάσαφ Ἰβηρίτης ὁ ἐκ Ζαγορᾶς». Τῷ 1803—4 ἀναφέρονται διδάσκαλοι **ἐν Ἰασίῳ** μὲν, Ἀναστάσιος ὁ ἐξ Ἄρτης—Γρηγόριος ὁ ἐκ Κρήτης—Νικόλαος ὁ πελοποννήσιος—καὶ Στέφανος Χρήστου, ἄνευ ὁρισμοῦ σχολῆς, εἰς ἣν ἐδίδασκον—**ἐν Κωνσταντινοπόλει** δὲ, Ἀββακοὺμ καὶ Παναγιώτης οἱ Πελοποννήσιοι—Ἀλέξανδρος ὁ ἐκ Μυριοφύτου (ἴσως ὁ Λεοντόπουλος—Γεράσιμος ὁ ἐκ Τρίκκης—Ἰωακεὶμ ὁ ἐκ Κρήτης—Κωνσταντῖνος ὁ ἐκ Μιτυλήνης—καὶ Νεόφυτος ὁ ἐκ Χίου ἄνευ ὁρισμοῦ σχολείου, ἐξ οὗ φρονῶ ὅτι ἦσαν οἰκοδιδάσκαλοι καὶ αὐτοὶ (Φραγκίσκου Σοαυΐου Στοιχεῖα φιλοσοφίας· μετάφρ. Γρηγορίου Κωνσταντᾶ· ἐν Βενετίᾳ, 1884 καταλ. συνδρομητῶν ἐν Δ' τόμῳ). Ἐφρόντιζον δ' αἱ ἐπιφανεῖς οἰκογένειαι τῆς καλῆς ἀποκαταστάσεως τῶν παρ' αὐταῖς οἰκοδιδασκάλων, κληρικῶν τῶν πλείστων, προάγουσαι τούτους εἰς ἐπισκοπικὸν βαθμὸν, καίτοι πᾶσαι, καὶ αἱ τῆς οὕτω λεγομένης μεσαίας τάξεως, συνετήρουν οἰκοδιδασκάλους, οἰκοσίτους, ὡς εἶχε καὶ ὁ πατήρ μου.

Ἐγίνωσκον τὸ πρὸς τὸ ἔθνος καθῆκον οἱ διδάσκαλοι πάντες τῶν πρὸ ἡμῶν χρόνων, ἐλάχιστοι δ' ἐμιμήθησαν αὐτοὺς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ γενεᾷ. Σχεδὸν πάντες ἐκληροδότουν τὰς βιβλιοθήκας αὐτῶν ἢ εἰς τὴν γενέτειραν, ἢ εἰς τὴν σχολὴν, ἐν ᾗ ἐδίδαξαν· ἐκληροδότουν ὅμως καὶ χρήματα. Ἰωάννης Μακρὴς, ὁ ἐξ Ἀμπελακείων τῆς Θεσσαλίας, ὁ διδάξας ἐν Ὀδησσῷ, σχηματίσας μικρὰν περιουσίαν, ἦλθεν εἰς Παρισίους «ὅπου καὶ ἐπλήρωσε τὸ κοινὸν χρέος· ἐκεῖ κατέθεσε ποσότητα χρηματικὴν ἱκανὴν εἰς τὸ βασιλικὸν θησαυροφυλάκιον, ἀπὸ τῆς ὁποίας τὸν τόκον νὰ συστηθῇ σχολεῖον ἀλληλοδιδακτικὸν ἐν Ἀμπελακίοις, εἰς αἰώνιον αὐτοῦ μνημόσυνον». Ταῦτα ἀνέγνων εἰς τὸν

Λεονάρδον (Χωρογραφία Θεσσαλίας σ. 150). Ἐμαθον δὲ πρὸ πολλῶν ἐτῶν, ὅτι καὶ **Γρηγόριος ἱερομόναχος ὁ Ἀγαθόβουλος,** ὁ διδάξας ἐν τῇ σχολῇ Πάτμου (1856—59), εἶτα χρηματίσας εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας (ἐπὶ Ἰακώβου), καὶ ἀντιπρόσωπος τοῦ μητροπολίτου Κυζίκου Νικοδήμου (1861 κ. ἑξῆς), ἀποθανὼν τῷ 1884, ἐκληροδότησεν εἰς τὰ σχολεῖα τῆς πατρίδος αὐτοῦ Στράντζας (Σερεντζίου) πεντακοσίας λίρας χρυσᾶς, ὅπως ἐκ τοῦ τόκου αὐτῶν δίδωται ὁ μισθὸς τοῦ διδασκάλου τῆς ἑλληνικῆς σχολῆς. Ὑπῆρχον δὲ τῷ 1872 οἱ ἐνθυμούμενοι ὅτι **Ματθαῖος ὁ ἐκ Γανοχώρων ἀρχιμανδρίτης**—ὁ τρίτος τῶν Ματθαίων, ἢ τέταρτος—συνέστησε μέχρι τοῦ 1832 σχολὴν ἑλληνικὴν ἐν Γάνῳ, ἐν ᾗ καὶ ἐδίδαξε μέχρι τοῦ 1850, ὅτε ἀπέθανε, κατὰ τὴν «Ἐπετηρίδα τοῦ Θρᾳκικοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου ΚΠόλεως» (1873, ἔτος Α΄, σ. 60). Ἐμνήσθην δ' εἰς τὰ «Χρονικὰ τῆς πατριαρχικῆς ἀκαδημίας» (σ. 226) τῆς φιλομουσίας **Σαμουὴλ ἱερομονάχου Κασσιανοῦ** τοῦ ἐξ Ἰθάκης, ἀγοράσαντος ἐν τῇ πατρίδι οἰκίαν, πρὸς ἐγκατάστασιν ἑλληνικῆς σχολῆς, ὑπὲρ ἧς ἐκληροδότησεν6000 γροσίων ἰσαρίθμων (καὶ πλειόνων) χρυσῶν φράγκων, ἵνα μισθοδοτῆται διὰ τοῦ τόκου τούτων, πρὸς 10 ο)ο, ὁ διδάσκαλος. Ἐδίδασκε δ' ὁ Σαμουὴλ ἐπὶ πολυετίαν ἐν Νέᾳ Ἐφέσῳ (Κοὺς—ἀντασὶ=νῆσος ὀρνέων). Πόσα δ' ἆρά γε γραπτὰ μαρτύρια τῆς φιλομουσίας τε καὶ φιλοπατρίας παλαιῶν τοῦ ἔθνους διδασκάλων λανθάνουσι τὰς ἐρεύνας ἡμῶν, ἰδόντων καὶ σύγχρονα φιλομουσίας καὶ φιλοπατρίας, ἀλλὰ καὶ φιλανθρωπίας ἅμα παραδείγματα· τὸν

Ἰωάννην Φιλαλήθην κληροδοτούντα ὑπὲρ νοσοκομείων· τὸν ἐν Ἀδριανοπόλει παλαιόθεν—πρὸ τοῦ 1870—εἶτα (1877 κ. ἑξῆς) τὴν φιλοσοφίαν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν διδάξαντα Χρῆσιον Παπαδόπουλον, λιπόντα περὶ τὰς 20000 φράγκων χρυσῶν ὑπὲρ τ ὸν ἐν Ἀδριανοπόλει (πατρίδι αὐτοῦ) σχολείων—τὸν Γεώργιον Ῥαφάνην, ᾧ συνηντήσαμεν ἀνωτέρω, κλπ. Ἀλλ' εἰς τὴν «Ἐκκλησιαστικὴν Ἀλήθειαν» τῆς 17 φεβρουαρίου τοῦ 1917 ἀνέγραψα, κατὰ καθῆκον, τὸν θάνατον ἑνὸς παλαιοῦ διδασκάλου, ἀλληλοδιδακτικῶν καὶ ἑλληνικῶν ἐν ΚΠόλει σχολείων, διὰ τῶν ὀλίγων τούτων γραμμῶν· «Πλήρης ἡμερῶν, ἀπόμαχος τοῦ διδασκαλικοῦ κοπιώδους ἐπαγγέλματος, σχεδὸν λησμονημένος, ἀπεβίωσεν ἐν Σαρμασικίῳ ὁ πλέον τῶν πεντήκοντα ἐτῶν διδάξας εἴς τινα σχολεῖα τῆς ἐπαρχίας Δέρκων καὶ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς ΚΠόλεως **Κωνσταντῖνος Βυζάντιος**. Εὐσεβὴς ἀνὴρ, γνώστης τῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ θέσεως αὐτοῦ, τιμῶν τούς τε ἀνωτέρους καὶ τοὺς αὐτῷ ὁμοταγεῖς, ἐγνώσθη (1892) πρὸ τριάκοντα σχεδὸν ἐτῶν διά τινα μικρὰν αὐτοῦ περὶ τοῦ ἁγίου Πάσχα διατριβήν. Εἰς τὰς στήλας τῆς «Ἐκκλ. Ἀληθείας» ἀναγράφεται τὸ ὄνομα τοῦ Βυζαντίου, καὶ διὰ τὴν πολυετῆ διδασκαλίαν, ἀλλὰ καὶ διότι τὴν **μόνην εὑρεθεῖσαν αὐτῷ περιουσίαν, οὐδὲ εἰς δέκα λίρας συμποσουμένην, ὥρισε πρὸς προικισμὸν πτωχῆς κόρης,** διδάσκων τοὺς ἄλλους τὶ δέον ἵνα πράττωσιν ὑπὲρ τῶν ἀπόρων ἡμῶν ἀδελφῶν». Ἦτο δὲ πτωχὸς, ἦτο πάμπτωχος ὁ Κωνσταντῖνος Βυζάντιος, διδάξας ἴσως ἀπὸ τοῦ 1860 ἢ 62, εἰς σχολεῖα πτωχὰ συνοικιῶν παμπτώχων, λαμβάνων μόλις

60—70 κατὰ μῆνα φράγκα, ἐξ ὧν ἐσιτίζετο λιτότατα καὶ ἐνεδύετο πάντοτε εὐπρεπῶς καὶ κοσμίως. Ὅτε ἐγνωρίσθην πρὸς αὐτὸν, πρὸ πενῆντα σχεδὸν ἐτῶν (1883), ἡ σχολὴ τῆς ἐν Παλατᾷ συνοικίας Ταξιαρχῶν, ἐν ᾗ ἐδίδασκεν ἑλληνικὰ καὶ ἀλληλοδιδακτικὰ, ἦτο χαμώγειον ἄξιον ὀδυρμῶν, ἐλεεινὴ καὶ θεοκατάρατος οἰκοδομὴ, εἴς τινα γωνίαν αὐτῆς ἔχουσα μικρὸν δωμάτιον—ἐν εἴδει δωματίου—ἴσως καὶ παραθύρου στερούμενον, ἀληθινὴν τρώγλην. Ἐν αὐτῇ ἔζη, δῆλά γε δὴ ἐφυτοζώει, ὁ Βυζάντιος, διδάσκων ἀπὸ πρωΐας ἕως ἑσπέρας, ἐξερχόμενος πρὸς προμήθειαν φαγητοῦ, ὑπ' αὐτοῦ παρασκευαζομένου. Ἐκτείνω τὸν περὶ αὐτοῦ λόγον, διότι ἦτο διδάσκαλος καλός.

Ἐκτείνω τὸν λόγον περὶ τῆς τρώγλης αὐτοῦ, περὶ τοῦ ἀνεμοβροχιζομένου οἰκοδομήματος τῆς σχολῆς αὐτοῦ, φρονῶν ὅτι τὰ περισσότερα οἰκοδομήματα ἦσαν παρόμοια, προκαλοῦντα τὸν τριγγὲν καὶ τὸν βριγμὸν τῶν ὀδόντων ἐν καιροῖς χειμερινοῖς καὶ θερινοῖς. Αὐτὴν τὴν οἰκοδομὴν τῆς Μ. τοῦ Γ. Σχολῆς, τὴν ἀπέναντι τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ τοῦ Φαναρίου (1850—1877), κατάῤῥευσιν ἀπειλοῦσαν, Εὐστάθιος ὁ Κλεόβουλος ἐχαρακτήριζε, κατὰ τὸν Ἡσίοδον, χεῖμα κακὴν, θέρει ἀργαλέην, οὐδέποτ' ἐσθλήν. Θέλετε ἵνα μάθητε τὴν κατάστασιν παλαιοτέρων;—Ἀκούσατε πῶς παριστᾷ Νεόφυτος ὁ Καυσοκαλυβίτης τὸ οἴκημα, ἐν ᾧ ἐδίδασκεν· «ἐμὲ δὲ ἴσθι κατηναγκασμένον ὥστε καὶ παραιτήσασθαι ἣν ἐνεχειρίσθην ἔν τε τῇ αὐλῇ καὶ τῇ σχολῇ σχολαρχικὴν ἐπιστασίαν· κατέλαβέ με γὰρ ὁ χειμὼν ἐν οἰκήματι πάντῃ ἀνευθέτῳ εἰς παραχευμασίαν· ἔκαμον προκαταβάλλων ἔνθεν μὲν εἰς

τούς δε τοὺς μαστόρους ὑπὲρ τῆς σόμπας, ἔνθεν δὲ εἰς τούς δε ὑπὲρ τῶν θυρίδων· καὶ ἔπειτα, οὗτοι μὲν ἐκλείπουσιν, οἱ δὲ διαλείπουσι, κἀγὼ ἀνεμοβροχίζομαι διὰ τῶν πάντῃ ἀναπεπταμένων θυρίδων, καὶ τρόπον κοχλίου καθ' ἑαυτὸν συστρεφόμενος, ἐνειλοῦμαι πρὸς τὸ νυκτερινὸν ψῦχος καὶ πρὸς τὸ ἐπισυμβαῖνον ἀνεμόβροχον.....τὰ γὰρ τῶν πάντῃ ἀσυναρμόστων θυρῶν, αἵτινες εἰς ὥραν χειμέριον οὐδὲν διαφέρουσι κεκλεισμέναι ἢ ἀνεῳγμέναι, παρήσειν με τέως δοκῶ». Τὴν ἐπιστολὴν, γεγραμμένην ἐκ Βουκουρεστίου βεβαίως, ἐξέδωκεν ὁ Κωνσταντῖνος Ἀσώπιος ἐν λγ΄ σελίδι τῆς δευτέρας ἐκδόσεως τῆς δευτέρας περιόδου «Περὶ ἑλληνικῆς συντάξεως» (ἐν Ἀθήναις, 1858), ἐν ᾗ καὶ διέσωσε τὸ εἰς τὸν Νεόφυτον ἐπιτύμβιον τοῦ Λάμπρου Φωτιάδου.

Οἱ δαπκνήσαντες πρὸς σύστασιν καὶ προικοδότησιν, ἢ σπανίως εἰς οἰκοδομὰς σχολικῶν κτιρίων εἰσὶν εὐγνωμοσύνης ἄξιοι. Δυστυχῶς, οὐδεὶς τῶν ἡμετέρων ἠθέλησε—διότι ἠδύνατο—ἵνα συναθροίσῃ βιογραφικὰς εἰδήσεις, ᾇδε κἀκεῖσε διεσπαρμένας ἐν βιβλίοις, ἢ παρὰ τῷ λαῷ σωζομένας, περὶ τῶν εὐεργετῶν τούτων τοῦ ἔθνους, ἢ μόνος ὁ θαυμάσιος πατριώτης Ἰωάννης Λαμπρίδης εἰς τὸ δίτομον αὐτοῦ βιβλίον «Περὶ τῶν ἐν Ἠπείρῳ ἀγαθοεργημάτων» ἐν γένει, ὧν μεταξὺ καὶ εἰς τὰς σχολὰς ἀναγράφονται. Ἐκ τούτων, μετὰ τὰ ὑπὲρ τῶν μεγάλων ἐν Ἰωαννίνοις σχολῶν Καπλαναίας καὶ Ζωσιμαίας, κληροδοτήματα, δέον ἵν' ἀναγραφῇ τὸ μέγα κληροδότημα, Λοσιθέου Φιλήτου μητροπολίτου Οὐγκροβλαχίας τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων, οὗ ἀνεψιὸς, ἐκπαιδευθεὶς δαπά-

ναις αὐτοῦ ἐγένετο Σίλβεστρος Φιλίτης ὁ ἰατρός· **Δοσίθεος ὁ Φιλίτης** ἐκληροδότησε τῷ 1825, δεκατρεῖς χιλιάδας καισαροβασιλικῶν φλωρίων (περὶ τὰς 160000 χρυσῶν φράγκων) ὑπὲρ ἀγαθοεργῶν ἀληθῶς σκοπῶν, ὁρίσας ἵνα, 1000 μὲν φλωρία δαπανηθῶσιν ἐφάπαξ πρὸς ἀποκατάστασιν

ΔΟΣΙΘΕΟΣ Ο ΦΙΛΙΤΗΣ

πτωχῶν ἑλληνίδων ἐν Βλαχίᾳ διαμενουσῶν, 500 πρὸς ἐξαγορὰν ἑλλήνων αἰχμαλώτων, 200 πρὸς βοήθειαν τῶν ἐν Μπογδοριανῇ τῆς Ἠπείρου μονῶν, ἐξασφαλίσας 300 πρὸς ἐτησίαν βοήθειαν τοῦ ἐν Μπογδαριανῇ ναοῦ τοῦ τιμίου Προδρόμου, 80 ὑπὲρ τῆς ἐν Κρονστὰδ (Στεφανοπόλει) σχολῆς τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος. Διέταξε δ' ἵνα 8000 φλωρίων δοθῶσι πρὸς ἀγορὰν κτήματος ἐν Βλαχίᾳ προσοδοφόρου, οὗ αἱ πρόσοδοι (ἀφαιρουμένων 60 φλωρίων κατ' ἔτος χάριν τῶν ἐν Μπογδοριανῇ καὶ Ζίτσῃ σχολείων) ἵνα συντηρῶσιν ἀνάλογον ἀριθ-

μὸν μαθητῶν πτωχῶν, εὐφυῶν καὶ ἐπιμελῶν, ἐκ τῆς πατρίδος· 3000 δὲ χρησιμοποιηθῶσιν εἰς ἀγορὰν ἑτέρου κτήματος, οὗ ἐκ τῶν προσόδων ἵνα σπουδάζωσι νέοι ἐπιμελεῖς καὶ εὐφυεῖς ἐν πανεπιστημίοις τῆς Εὐρώπης, πρὸς ὠφέλειαν γενικὴν τοῦ ἔθνους (Ι. Λαμπρίδου σ. 251—54, ἐκ δὲ σελ. 265 μανθάνομεν ὅτι) καὶ **Μιχαὴλ Τοσίτσας**, ὁ γνωστὸς ἕνεκα τῶν ἐν Ἑλλάδι ἀγαθοεργιῶν, ἐκληροδότησε τῷ 1856 φράγκων χρυσῶν 110000, ὅπως ἐκ τῶν τόκων τούτων τὸ τοῦ Μετζόβου συντηρῆται ἑλληνικὸν παρθεναγωγεῖον. Περὶ δὲ Δοσιθέου γράφων Νεόφυτος ὁ Δούκας, τῷ 1807, πρὸς Σίλβεστρον Φιλίτην τὸν ἰατρὸν, δεικνύεται γινώσκων τὰ τοῦ Οὐγκροβλαχίας αἰσθήματα· «Σὸς γὰρ θεῖος οὗτος, ὁ ἱερὸς ἐκεῖνος ἀνὴρ διὰ πάσης μοι ἀγέσθω τιμῆς, εὐεργέτης κἀμοὶ πολλάκις καὶ τῷ γένει παντὶ γεγενημένος, καὶ γενησόμενος ἐσαεὶ, ἐς γῆρας προβαίνων Τιθώνειον (ἐπιστ. πρὸς Σίλβεστρον Φιλίτην τὸν ἰατρὸν, προταττομένη τῆς ἐκδόσεως τῆς Εὐτροπίου Ἐπιτομῆς Ρωμαϊκῆς Ἱστορίας, τ. Α' σ. ζ'). Ἐνῷ δὲ **Ζαχαρίας ὁ θρᾷξ ὁ τῆς Σηλυβρίας** μητροπολίτης (1861—77) ᾠκοδόμει τὴν ἑλληναλληλοδιδακτικὴν σχολὴν τῆς πατρίδος αὐτοῦ Πανίου (κοινῶς Πανίδου) τῆς πρὸς τὴν Προποντίδα παραλίας Θράκης, **ὁ πατριάρχης Γερμανὸς Δ'**, τῷ 1844, ἱδρύων τὴν ἐν τῇ συνοικίᾳ Ταξιαρχῶν Παλατᾶ, ἐν ᾗ ἐγεννήθη, σχολὴν, (ἀλληλοδιδακτικὴν) ἐξ ἰδίων 15000 γροσίων ἐχορήγει, δεκαετίαν δὲ πρὶν αὐτοῦ **Ἰωακεὶμ ἐπίσκοπος Καλλιουπόλεως καὶ Μαδύτου,** δαπάναις ἰδίαις τε καὶ τῶν ἑλλήνων τῆς ἐπαρχίας, ᾠκοδόμησε ναὸν καὶ μονύδριον ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Χαρα-

λάμπους παρὰ τὸ χωρίον Βαήρη τῆς Θρακικῆς Χερσοννήσου, οὗ τὰ εἰσοδήματα προσήλωσεν ὁ κτίτωρ Ἰωακεὶμ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐν Καλλιπόλει σχολὴν (ἡ διαθήκη αὐτοῦ 8 μαΐου 1834, βλ. Κωνστ. Κωνσταντινίδου «Καλλίπολιν»· ἐν Ἀθήναις, 1907 σ. 30). Τὸ ἐν Ἐπιβάταις τῆς Θράκης Ἀρχιγένειον, πρὸς ἐκπαίδευσιν ἑλληνίδων, οἰκοδομηθὲν τῷ 1857 ὑπὸ τοῦ ἐπιβατηνοῦ ἰατροῦ **Σαράντη Ἀρχιγένους**, καὶ τὸ **Ἑλένειον,** ἀνεγερθὲν ὑπὸ τῆς συζύγου αὐτοῦ τῷ 1868, συνετέλεσαν μέχρι τοῦ 1887 εἰς διάδοσιν τῆς χριστιανικῆς ἑλληνοπρεποῦς ἐκπαιδεύσεως τῶν ἑλληνίδων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀῤῥένων, δι' οὓς ᾠκοδομήθη τὸ Ἑλένειον.

Ὁ περὶ τοῦ ζήλου πρὸς οἰκοδομὴν ἐκπαιδευτηρίων λόγος μὲ παρωθεῖ πρὸς ἀνεύρεσιν ἀρχαιοτέρων παραδειγμάτων. Εἴδομεν ἤδη (σ. τοῦ παρόντος 79) τὴν κωμόπολιν **Πύργον,** τρίωρον ἀπὸ τῆς ΚΠόλεως ὁδὸν ἀπέχουσαν, οἰκοδομοῦσαν τῷ 1782 σχολικὴν οἰκοδομήν. Ὑπ' ὄψιν ἔχω τὸ ἑπτάτομον βιβλίον «Περιήγησιν τοῦ νέου Ἀναχάρσιδος εἰς τὴν Ἑλλάδα, παρὰ τοῦ ἀββᾶ Βαρθολομαίου μετάφρασισ τοῦ ῥωσσικοῦ ἐπωνύμου συμβούλου Χρυσοβέργη Κουροπαλάτου τοῦ ἐξ Ἀγχιάλου. Ἐν Βιέννῃ, 1819». Εἰς τὴν 10 (ι') τοῦ προλόγου σελίδα ἀναγινώσκω ὅτι **σχολεῖον διὰ τὴν Ἀγχίαλον** ΕΚΤΙΣΘΗ (ᾠκοδομήθη δῆλα δὴ) τῷ 1795, καὶ ὅτι τὸ παράδειγμα τῶν ἀγχιαλιτῶν ἐμιμήθησαν οἱ ἕλληνες **τῆς Σωζοπόλεως, τῆς Βάρνης, καὶ τῆς Μεσημβρίας,** τῶν πρὸς τὸν Εὔξεινον ἑλληνικῶν πόλεων. Αἱ ἀπὸ σελίδος ζ'—ι' τοῦ προλόγου εἰδήσεις πρέπει 'να διαιωνίσωσι φιλομουσίαν ἑλληνικὴν ἡμιφώτιστον, ἢ ἀφώτιστον.

Ἐπαινεῖ τὸν ἡγεμόνα Γρηγόριον Ἀλεξάνδρου Σοῦτσον (Μολδαυίας) ὅτι πολλοὺς σπουδάζοντας ἐν Εὐρώπῃ νέους ὑπεστήριζε χρηματικῶς. Ἐπαινεῖ τοὺς ἀρχιερεῖς ὅτι νέους φιλομαθεῖς ἐκπαιδεύουσιν. Ἀλλὰ τὰ περὶ τοῦ Ἰωάννου Βαρβάκη λεγόμενα πλείονος προσοχῆς ἄξια· «Ὁ πανευγενέστατος χιλίαρχος, αὐλικὸς σύμβουλος, καὶ ἱππεὺς διαφόρων ταγμάτων, ἀφοῦ κατεκόσμησε διάφορα μέρη τῆς εὐκλεεστάτης Ῥωσσίας μὲ κτίρια, ἐπαρηγόρησε τὴν ἔνδειαν πολλῶν μαθητῶν σπουδαζόντων, ἔδωκε τὰ ἔξοδα νὰ τυπωθῶσι πολλὰ βιβλία ὠφέλιμα εἰς τὸ Γένος, ἐβοήθησεν εἰς τὰς χρείας των πολλοὺς ὁμογενεῖς, καὶ ἑτερογενεῖς, ἐσύστησε καὶ σχολεῖα εἰς διάφορα μέρη, καὶ μελετᾶ νὰ συστήσῃ ἓν ἔτι ἀξιόλογον».

Τέσσαρες ἕλληνες κληρικοί, ὧν ἐγνωρίσαμεν ἤδη τὸν Γρηγόριον Ἀγαθόβουλον (σ. 140) ἐπετέλε-

ΝΑΡΚΙΣΣΟΣ ΜΟΡΦΗΝΟΣ
(ἀρχιμανδρίτης)

σαν τὸ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα καθῆκον ἕκαστος. Ὁ ἐξ Ἀστυπαλαίας (Δωδεκαννήσου) **Νάρκισσος Μορφηνὸς,** προϊστάμενος τῆς ἑλληνικῆς ἐν Λονδίνῳ κοινότητος (1848—1873) κατέθηκεν εἰς ἀγγλικήν τινα τράπεζαν 4500 ἀγγλικὰς λίρας, ἵνα μισθοδοτῶνται ἀπὸ τῶν τόκων αὐτῶν οἱ διδάκαλοι τῶν ἐν Ἀστυπαλαίᾳ σχολείων. Ὡς ἕλλην κληρικὸς ἔλιπεν ἐν Λονδίνῳ μνήμην ἀγαθὴν, ὡς δωδεκαννήσιος μνήμην φιλοπάτριδος ἀνδρός. Ἀπεβίωσεν ἐν Ἀστυπαλαίᾳ πλήρης ἡμερῶν.

Νεῖλος Σμυρνιοτόπουλος, μητροπο-

ΝΕΙΛΟΣ ΚΑΡΠΑΘΟΥ ΚΑΙ ΚΑΣΣΟΥ

λίτης Καρπάθου καὶ Κάσσου, λιτὸν, ἀσκητικὸν, χριστιανικὸν βίον διανύσας, οὐ θησαυρίζων ἑαυτῷ, ἀλλ' εἰς Θεὸν πλουτῶν, κατὰ τὸ εὐαγγελικὸν, ᾠκοδόμησε τὴν ἐν τῇ πατρίδι Τεγέᾳ (Πελοποννήσου) σχολὴν, δαπανήσας 40000 φράγκων

χρυσῶν. Τελειόφοιτος (1880), ὑπερτεσσαρακοντούτης, τῆς θεολογικῆς ἐν Χάλκῃ σχολῆς, ἱεροκήρυξ τῆς μητροπόλεως Ἐφέσου, βοηθὸς ἐπίσκοπος Ἐρυθρῶν παρ' αὐτῇ, μητροπολίτης Καρπάθου ἐπὶ δύο ἔτη, παρῃτήσατο τὴν διοίκησιν αὐτῆς τῷ 1889, ἀποσυρθεὶς εἰς Ἅγιον Ὄρος, καλούμενος εἰς ἐπιτέλεσιν ἐκεῖ ἱεροπραξιῶν. Ἐκτὸς τῶν ὑπὲρ τῆς πατρίδος δαπανηθέντων, ἐδωρήσατο καὶ τῇ Θεολογικῇ τῆς Χάλκης 300 λίρας, πένης πάντοτε. Κατὰ τὰ τελευταῖα τῆς εὐεργετικῆς αὐτοῦ ζωῆς ἔτη διέμενεν ἐν τῷ ἐθνικῷ νοσοκομείῳ (ΚΠ), ὅπου καὶ ἀπέθανε, ταφεὶς ἐν τῇ Ζωοδόχῳ Πηγῇ, τῇ 9 αὐγούστου 1917.

Παρθένιος παπᾶ Φωτεινοῦ, μητροπο-

ΠΑΡΘΕΝΙΟΣ ΣΩΖΟΑΓΑΘΟΠΟΛΕΩΣ

λίτης Σωζοαγαθοπόλεως, ἀπεδείχθη καὶ αὐτὸς οὐ θησαυρίζων ἑαυτῷ, ἀλλ' εἰς Θεὸν πλου-

τῶν. Γεννηθεὶς ἐν Μηχανιώνᾳ τῆς Κυζικηνῆς χερσοννήσου, διάκονος παρὰ τοῖς πατριάρχαις Ἰωακεὶμ Β΄, Γρηγορίῳ Ϛ΄, καὶ Ἀνθίμῳ Ϛ΄, ἐψηφίσθη τῷ 1875 μητροπολίτης Γάνου καὶ Χώρας, διοικήσας ἐν φόβῳ Θεοῦ· μετετέθη ὑπὸ τοῦ ἀγαπῶντος αὐτὸν Ἰωακεὶμ Γ΄ εἰς τὴν μητρόπολιν Σωζοαγαθοπόλεως τῷ 1881, καὶ μετὰ δεκαεννέα ἔτη κατὰ μάρτιον τοῦ 1900 εἰς τὴν τῆς Προικοννήσου, ἀποθανὼν ἐν τέλει τοῦ αὐτοῦ ἔτους, μόλις προσεγγίζων τὸ ἑξηκοστὸν τρίτον τῆς ἡλικίας. Πᾶν ὅπερ ἤθροισεν ἀπὸ δύο πτωχῶν ἐπαρχιῶν διέθηκεν ὑπὲρ τῶν οἰκογενῶν (ὀλίγον), ἀλλὰ 30000 φράγκων (χρσ.) ὑπὲρ τῆς πατρίδος αὐτοῦ, ὁρίσας ἵνα σπουδάζωσιν ἀπὸ τοῦ τόκου αὐτῶν δύο συμπολῖται αὐτοῦ νέοι ἐν Ἀθήναις, ὑποχρεούμενοι ἵνα ὑπηρετήσωσι τῇ πατρίδι, ἢ τῇ Κυζίκῳ ὡς ἱερεῖς, ἢ ὡς διδάσκαλοι.

Ὑπῆρξεν ὅμως ἐν τῇ ΙΘ΄ ἑκατονταετηρίδι κληρικὸς ἐπιφανὴς, ὑπέρτερος πάντων οὐχὶ διὰ τὴν θέσιν, ἣν κατεῖχεν, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐκταθεῖσαν πανταχοῦ φιλομουσίαν αὐτοῦ· ἦτο δὲ οὗτος ὁ **πατριάρχης Ἱεροσολύμων Κύριλλος Β΄**. Ἐν Σάμῳ γεννηθεὶς τῷ 1792, ἦλθεν εἰς τὴν Ἁγίαν Πόλιν, τῷ 1817, διάκονος ὤν, ἐχειροτονήθη Σεβαστείας ἀρχιεπίσκοπος τῷ 1831, μετετέθη τῷ 1838 εἰς τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Λύδδης, καὶ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον Ἱεροσολύμων τῷ 1845, κοσμήσας αὐτὸν μέχρι τέλους τοῦ 1872, ὅτε γελοῖαι ἰδέαι εἰς κούφους ἐγκεφάλους εἰσδύσασαι ἐπήνεγκον τὴν πτῶσιν αὐτοῦ. Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ 1873 διέμενεν εἰς τὸ Σταυροδρόμιον (ΚΠ) ἐν τῷ μεγάρῳ τοῦ Χατζῆ Γεωργίου Κωνσταντινίδου, ὅπου ἀπέ-

θανε, τῇ 18 αὐγούστου 1877, κηδευθεὶς ἐν παρατάξει πολλῇ καὶ πολλῇ συρροῇ εὐσεβῶν. Ἔδωκε καθ' ὅλον τὸν βίον ἁπτὰ καὶ πολλὰ τεκμήρια φι-

ΚΥΡΙΛΛΟΣ
ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ

λομουσίας καὶ φιλανθρωπίας. Ἐκτὸς σχολείων μεγάλων καὶ μικρῶν, ἵδρυσεν ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γῇ, τῷ 1856, τὴν Θεολογικὴν σχολὴν τοῦ Σταυροῦ, πρὶν δ' αὐτῆς τὸ ἐν Ἱεροσολύμοις τυπογραφεῖον, τὸ ἐν Φαναρίῳ ΚΠόλεως ἁγιοταφιτικὸν παρθεναγωγεῖον, καὶ τὸ ἐν αὐτῷ ἐκθετοτροφεῖον. Ὠκοδόμησε περὶ τοὺς 15 ναοὺς, καὶ ἐπεσκεύασεν 11. Προστασίᾳ καὶ δαπάνῃ αὐτοῦ ἐξεπαιδεύθησαν ἐν Χάλκῃ, ἐν Ἀθήναις, καὶ ἐν Γερμανίᾳ κληρικοί τινες. Κελεύσει δ' αὐτοῦ ἐξετυπώθησαν ὑπὲρ τὰ 70 βιβλία, ὧν 40 ἦσαν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν ἀραβικὴν μεταπεφρασμένα, δωρεὰν δ' εἰς τοὺς ὀρθοδόξους

ἄραβας διανεμόμενα. Οὕτως ἐστήριξε τὴν πάτριον πίστιν καὶ τὴν πάτριον παίδευσιν. Ὁ πατριάρχης Κύριλλος, ὡς καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ, διεχειρίζετο τὰς προσόδους τοῦ Πατριαρχείου, καὶ ταύτας ἠδύνατο ᾽να διαθέσῃ ὡς ἂν ἤθελεν· ἀλλὰ διέθεσεν αὐτὰς ὑπὲρ τῶν θρησκευτικῶν, πνευματικῶν, κοινωνικῶν ἀναγκῶν τῶν ὀρθοδόξων.

Καλὴν εἰκόνα φιλομούσου πατριάρχου χορηγεῖ ἡμῖν Νικηφόρος ὁ Γλυκὰς ὁ μητροπολίτης Μεθύμνης εἰς τὸ βιβλιον αὐτοῦ «Βίος καὶ Ἡμερολόγια» (ἐν Ἀθήναις, 1907, σ. 41). «Παράδειγμα κάλλιστον γενναίας συνδρομῆς ἐγένετο ἔνθεν μὲν, ἡ αὐτοῦ μακαριότης, ἔνθεν δὲ ἡ εὐγενὴς ἀδελφότης τῶν κυρίων Ἀμπέτ. Ἡ αὐτοῦ μακαριότης κατέθετο αὐθορμήτως ὑπὲρ τὰς 600 χιλιάδας γροσίων» κλπ. δῆλα δὴ ἓξ χιλιάδας τουρκικῶν λιρῶν «πρὸς ὄφελος τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος καταστημάτων». Καὶ ἡ μὲν «μακαριότης» παριστᾷ τὸν ἀείμνηστον **πατριάρχην Ἀλεξανδρείας Ἱερόθεον,** τὰ δὲ καταστήματα» τὰ, κατὰ Γλυκὰν, τῷ 1856 κατὰ μάρτιον ἀποφασισθέντα ᾽να συσταθῶσιν εἰσὶ τὸ παρθεναγωγεῖον τῆς ἐν Καΐρῳ ὀρθοδόξου κοινότητος, τὸ νοσοκομεῖον, προστιθεμένης εἰς αὐτὰ τῆς προαγωγῆς τοῦ ὑπαρχόντος σχολείου.

Καὶ ταῦτα μὲν ἔπραξαν οἱ πατριάρχαι Ἱερόθεος Ἀλεξανδρείας καὶ Κύριλλος Ἱεροσολύμων. Ἀλλ᾽ ἐγνωρίσαμεν, παῖδες ὄντες, καὶ **Σωφρόνιον τὸν πατριάρχην** ΚΠόλεως (1863—66), εἶτα δὲ (1870—1899) τῆς **Ἀλεξανδρείας.** Ἐχειροτονήθη μητροπολίτης Χίου τῷ 1839. Μετὰ ἓν ἀκριβῶς ἔτος ἔγραφεν εἴς τινα τῶν ἐν ΚΠόλει· «Ἐφρόντισα καὶ περὶ τῶν ἐνταῦθα ἱερωμένων,

Ο ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ Γ'

οἵτινες μετήρχοντο τὸ διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα, καὶ τοὺς ᾠκονόμησα εἰς ἱερὰς ἐκκλησίας, διὰ νὰ ἀπαντῶσι τὰ καθημερινά των ἔξοδα, παύσαντες πλέον τοῦ διδασκαλικοῦ ὑπουργήματος, πρὸς ἀποφυγὴν παντὸς ἐνδεχομένου σκανδάλου». Τῇ 21 ἰανουαρίου 1841, πρὸς Ἄνθιμον μητροπολίτην Κυζίκου, τὸν εἶτα πατριάρχην (1841—†42) ἀνήγγελλεν ἀκριβέστερον ὅτι· τὸν χῖον **παπὰ Βαβύλαν. Κύριλλον** ὀνόματι, διδάσκαλον ὄντα πρὸ τοῦ Νικάνδρου Φιλαδέλφου, διώρισε πρῶτον ἐφημέριον τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ, ἅμα δὲ καὶ ἱεροκήρυκα, οἷος διωρίσθη καὶ ὁ **παπὰ Μητροφάνης Στομάρας,** ἐπ᾽ ἀμοιβῇ 300 γροσίων κατ᾽ ἔτος ἕκαστον. Ὑπὲρ τῶν ἐν Χίῳ, καὶ ὑπὲρ τῶν ἐν Ἀμασείᾳ σχολείων (1855—63) πολλὴν ἐπιμέλειαν κατέβαλεν, ἠγάπα δὲ τὴν Μ. τοῦ Γένους, Σχολὴν,

πολὺ συνεχῶς εἰς τὰς παραδόσεις τῶν διδασκάλων αὐτῆς εὑρισκόμενος. Ὅτε δὲ ἀνηγγέλθη τῷ 1864 πρὸς αὐτὸν ἡ ὑλικὴ κακοδαιμονία καὶ σχεδὸν κατάῤῥευσις τῆς Μ. Σχολῆς, ὁ ἀγαθὸς Σωφρόνιος προέτρεψε τοὺς εὐπόρους ἕλληνας τῆς ΚΠόλεως πρὸς ἐράνους, ἐξ ὧν ἠθροίσθη σπουδαῖον χρηματικὸν ποσὸν, ὅπερ ἐστήριξε τὴν Σχολήν.

Φίλος ἐπίσης τῶν γραμμάτων παρίσταται καὶ **Γρηγόριος μητροπολίτης Εἰρηνουπόλεως καὶ Βατοπαιδίου,** βιογραφηθεὶς ὑπὸ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ
ΕΙΡΗΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΚΑΙ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΟΥ

Σοφοκλέους Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων (ἐν Ἀθήναις, 1860). Γεννηθεὶς ἐν Ἐφέσῳ τῷ 1761,

ἐσπούδασεν ἐν Πάτμῳ ὑπὸ Δανιὴλ τὸν Κεραμέα, ἐν Χίῳ βραχὺν χρόνον ὑπὸ τὸν πολὺν Ἀθανάσιον Πάριον (1792), κατόπιν, ἐπ᾽ ὀλίγον, ἐν Βουκουρεστίῳ παρὰ Λάμπρῳ Φωτιάδῃ, ἐγένετο ἐπὶ πενταετίαν οἰκοδιδάσκαλος εἰς τὸν ἡγεμονικὸν οἶκον Ἀλεξάνδρου Χαντσερῆ, ἐν ΚΠόλει. Κατὰ τὸν ἰανουάριον 1802 ἐχειροτονήθη ἐν Ἁγίῳ Ὄρει μητροπολίτης Εἰρηνουπόλεως καὶ Βατοπεδίου, προεξάρχοντος τῆς χειροθεσίας αὐτοῦ τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄, σχολάζοντος ἐκεῖσε, ὑπὸ δὲ τῆς τοῦ Βατοπεδίου μονῆς ἡγούμενος ἐστάλη τῶν ἐν Βλαχίᾳ μετοχίων, εἶτα δὲ καὶ τῆς ἐν Μολδαυΐᾳ μονῆς Γκόλια. Ἐχορήγησεν ὁ Γρηγόριος χρήματα καὶ πολεμικὸν ὑλικὸν ὑπὲρ τῶν ἀγωνιζομένων ἑλλήνων καὶ τῶν ἐκ τοῦ πολέμου ζημιωθέντων· ταῦτα δ᾽ ὑπολογίζει εἰς 500000 γροσίων, δῆλα δὴ φράγκων χρυσῶν. Ἐβοήθησε δὲ καὶ τῇ ἑλληνικῇ τῆς Ἐφέσου σχολῇ, καὶ τῇ Θεολογικῇ τῆς Χάλκης, πρότερον δὲ (1823) καὶ τῇ τῆς Σπάρτης, πέμψας 16000 γροσίων(ἰσαρίθμων φράγκωνχρυσῶν). Ὑπεστήριξε δὲ καὶ τὴν ἐκτύπωσιν τῆς πολυμόχθου συγγραφῆς Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων (Κωνσταντίνου) Περὶ τῶν Ο΄ Ἑρμηνευτῶν. Ἀπεβίωσεν ὁ Γρηγόριος τῇ 3 ἰανουαρίου 1846, ἐν Κισνοβίῳ τῆς Βασσαραβίας.

Τινὰς τῶν εὐεργετησάντων πραγματικῶς τὰ σχολεῖα ἀναγράφων, ἐλπίζω ὅτι θὰ γεννηθῇ ποτὲ ἐν ἡμῖν φιλότιμος ἀνὴρ βιογραφήσων αὐτούς: Τῷ Θεῷ δὲ θὰ παραμείνωσι γνωσταὶ αἱ χιλιάδες τῶν εἰς σχολὰς καὶ ναοὺς, ἐν ΚΠόλει καὶ ταῖς ἐπαρχίαις, ἀφιερωσάντων οἰκοδομήματα καὶ ἀγροκήπια

καὶ ἄλλα κτήματα προσοδοφόρα, πρὸς συντήρησιν ἐκείνων καὶ τούτων.

Πρὶν κλείσω τὸν περὶ σχολείων λόγον, καθῆκον ἔχω ἵνα μνησθῶ τῆς φιλομούσου φιλαδελφείας ἑλλήνων μοναχῶν, οἵτινες ἵδρυσαν **ἐν μοναστηρίοις σχολεῖα πρὸς ἐκπαίδευσιν ἑλληνοτρεπῆ καὶ χριστιανικὴν** οὐ μόνον τῶν μοναζόντων ἐν αὐτοῖς, ἀλλὰ καὶ τῶν προσερχομένων ἔξωθεν. Ἡμεῖς ἀπὸ πατέρων καὶ πάππων ἠκούσαμεν περιθρυλλουμένην τὴν ἔξωθι τῆς τοῦ Βατοπεδίου μονῆς Ἀθωνιάδα ἀκαδημίαν, κατοικοῦσαν εἰς οἰκοδομὴν εὐρυχωροτάτην, ἔχουσαν ἐν μέσῳ ναΐσκον τοῦ προφήτου Ἠλιού· ἀλλ' οὐδεμία μονὴ, μεγάλη ἢ μικρὰ, ἐστερεῖτο σχολείου· δῆλά γε δὴ διδασκάλου ὀλιγογραμμάτου ὀλίγα γράμματα διδάσκοντος εἰς δύο, τρεῖς ἤ καὶ περισσοτέρους καλογήρους. Ἀλλὰ Χαρίσιος ἱερεὺς ὁ Μεγδάνης ἀφηγεῖται ὅτι, Γεώργιος Ἰωαννάκης ὁ διδάσκαλος ἐν τῇ κοινωφελεστάτῃ σχολῇ τῆς Κοζάνης (1803—6), ἀπελθὼν πρὸς ἀλλαγὴν κλίματος, ἦλθεν εἰς τὴν ἐν Ἀχρίδι μονὴν τοῦ ὁσίου Ναοὺμ— πρέπει ν' ἀκούσωμεν πάντα τὰ λεγόμενα τοῦ Χαρισίου— «καὶ ἀποκατασταθεὶς εἰς τὴν προτέραν ὑγιείαν του, ἐκεῖσε εἰσέτι διατρίβει, ὅπου εὑρὼν **Διονύσιον τὸν ἡγούμενον (τοῦ ὁσίου Ναοὺμ)**, ἄνδρα μὲ προαίρεσιν φιλογενῆ, καὶ φιλόμουσον, ἤνοιξε σχολεῖον, καὶ τὸ ἐξακολουθεῖ ἔτη δώδεκα (1807—1819)· καὶ ὁ μὲν ἡγούμενος κρατεῖ εἰς τὸ μοναστήριον 25 ἕως 30 νέους, συνηθροισμένους ἐκ τῆς περιχώρου, τοὺς τρέφει καὶ τοὺς ἐνδύει ἀπὸ τὰς προσόδους τοῦ μοναστηρίου, τοὺς προβλέπει μὲ τὰ ἀναγκαῖα βιβλία, καὶ τοὺς παιδαγωγεῖ μὲ τὸ παράδειγμά του καὶ μὲ τὰς ἀδιαλείπτους του νουθεσίας εἰς τὰ καλὰ καὶ σεμνὰ ἤθη. Ὁ δὲ **Γεώργιος Ἰωαννάκης** (ὁ ἐκ Κοζάνης) τοὺς διδάσκει ἀδιακόπως τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, τὴν ἐγκύκλιον φιλολογικὴν παιδείαν, τὰ ἱερὰ δόγματα τῆς πίστεως, καὶ πᾶσαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν τῆς ἀκολουθίας, καὶ τὸ κόσμιον καὶ σεμνὸν πολίτευμα, καὶ οὕτω τοὺς ἐξάγουσιν ἐκ τοῦ μοναστηρίου πεπαιδευμένους καὶ πεφωτισμένους μὲ φῶς ψυχικὸν, καὶ αὐτοὶ, γινόμενοι ἱερεῖς, ὠφελοῦσι τοὺς χριστιανοὺς ψυχικῶς, καὶ διδάσκαλοι ἀποκαθιστάμενοι εἰς τὰς πατρίδας των παιδαγωγοῦσιν ἄλλους· καὶ ἄλλα ἐπαγγέλματα λαμβάνοντες ζῶσι τιμίως, καὶ δίδουσι καλὸν παράδειγμα καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους. Εἴθε νὰ εὐτυχήσῃ τὸ Γένος ἀπὸ πολλοὺς τοιούτους εὐεργέτας».

Παρακαλῶ τοὺς ἀναγνώστας μου ἵνα πιστεύσωσιν ὅτι τοιοῦτος ἦν ὁ σκοπὸς τῶν μοναστηριακῶν καὶ ἐν γένει τῶν ἡμετέρων σχολείων, καὶ τούτων τὰ μὲν ἦσαν γραμματοδιδασκαλεῖα, τὰ δὲ ἐδίδασκον μέχρι ποιητῶν, πλήρη σειρὰν γυμνασιακῶν μαθημάτων, καί τι πλέον. Καὶ αἱ μὲν μοναὶ τοῦ Ἁγίου Ὄρους σχεδὸν εἶχον πᾶσαι σχολεῖα, κλεισθέντα κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ἀλλ' ἐξακολουθήσαντα μετὰ τὰ 1830. **Ἡ μονὴ τῶν Ἰβήρων** ἀνασυνέστησεν αὐτὸ τῷ 1835, ἐκ παραδόσεως δ' ἔχω μαθὼν ὅτι μέχρι τοῦ 1862 ἐδίδαξεν εἰς αὐτὴν ὁ πρὸ μικροῦ τὸν κόσμον λιπὼν, ἐν Θεσσαλονίκῃ, Στέφανος διάκονος ὁ Νούκας, ζήσας ὑπὲρ τὰ 110 ἔτη. Κατὰ τὰ 1807 ἐκάλεσεν ἡ **μονὴ Βατοπεδίου** διδάσκαλον ἕνα τῶν τελειοδιδάκτων τῆς σχολῆς τῶν Κυδωνιῶν, καὶ τῷ 1833

—ὡς ἤκουσα—τὸν ἐκ Κρήτης διάκονον Παΐσιον Καλλιδάχον, βατοπεδηνὸν, μαθητὴν τῆς ἐν Πάτμῳ σχολῆς καὶ τῆς ἐν Κυδωνίαις. Τὸν Καλλιδάχον εἶχε τὸ Βατοπέδιον διδάσκαλον καὶ ἀπὸ τοῦ 1844—46· ἀλλ' εἶχε σχολὴν ἑλληνικὴν καὶ τῷ 1803—4, καὶ διδάσκαλον Ἀθανάσιον Φιλιππουπολίτην (βλ. Στοιχεῖα Λογικῆς, Μεταφυσικῆς, καὶ Ἠθικῆς Σοαυΐου· μετάφρ. Γρηγ. Κωνσταντᾶ· κατάλ. συνδρομητῶν). **Ἡ μονὴ τοῦ Σπαρμοῦ** εἶχε καὶ πρὸ τοῦ 1800 σχολεῖον. Νεώτερα δὲ μοναστηριακὰ σχολεῖα ἀναφέρονται τῆς **ἐν Κρήτῃ μονῆς Κυρελεούσης,** ἀλληλοδιδακτικὸν, τῷ 1847—**τῆς μονῆς Ῥίλλας**, πατριαρχικῆς, σύγχρονον—ὡς ἐπίσης καὶ τὸ τῆς ἐν Χαλκιδικῇ **μονῆς ἁγίας Ἀναστασίας**, καλλίτερον διατεταγμένον, ἔχον διδάσκαλον Ἀθανάσιον Δημητριάδην (Μελετίου Ἐπιστολάριον, 1848). Πολὺ δὲ πρὸ αὐτῶν εἶχε, πρὸ τοῦ 1820, ἡ ἐν Θεσσαλίᾳ **μονὴ τῆς Ὀλυμπιωτίσσης,** ἧς ὁ ἡγούμενος Ἀρσένιος ἠγόρασεν ἀντίτυπα 50 τῆς Ἱστορίας τῆς Παλαιᾶς Γραφῆς τοῦ Γρηγορίου Καλαγάνη (τ. Α', ἐν Βιέννῃ, 1819 ἐν καταλόγῳ συνδρομητῶν). Ἡ φιλομουσία τῶν ἑλλήνων μοναχῶν, ἀπεδείχθη καὶ νῦν προθυμοτάτη, ὅτε Γρηγόριος ὁ ΣΤ' συνέστησε τῷ 1869 ταῖς μοναῖς ἡμῶν ἵνα συντηρῶσιν ἱερατικὰς σχολὰς, ἐγκατέστησε δὲ τοιαύτην ἐν αὐτῇ, πολὺ καταναλώσασα χρηματικὸν ποσὸν, **ἡ παρὰ τὰς Σέρρας μονὴ τοῦ Προδρόμου,** διατηρηθεῖσαν ἀπὸ τοῦ 1870—1883. Ταύτης δ' ἐγένοντο διδάσκαλοι Χριστοφόρος Προδρομίτης μετὰ βοηθῶν Ἀντωνίου καὶ Χρυσάνθου διακόνων ἔτη ἐννέα (1870—79), καὶ Εὐσέβιος πελοποννήσιος, ἔχων βοηθὸν Γρηγόριον

διάκονον (1879—83). Ἐσπούδαζον δὲ κατ' ἔτος 40—45 ὑπὸ τῆς μονῆς διατρεφόμενοι. Ἡ φιλομουσία τῶν μοναχῶν ἡμῶν, ἰδίᾳ τῆς τοῦ Βατοπεδίου μονῆς, ἠνάγκασαν τὸν Κοραὴν ἵνα ἐκφωνήσῃ· «Εὖγε καὶ ὑπέρευγε, σεβασμιώτατοι βατοπεδηνοί, Ἐὰν σεῖς ἐπληρώσατε ὅ,τι χρεωστεῖτε εἰσ τὴν κοινὴν ἡμῶν μητέρα καὶ πατρίδα, ἡ πατρὶς πρέπει νὰ σὰς εὐχαριστήσῃ ὡς εὐεργέτας, καὶ ὄχι ὡς πληρωτάς». (Ἔκδ. Παραλλήλων βίων τοῦ Πλουτάρχου, Α' σ. λστ').

§

Εἴχομεν ὅμως ἀνάγκην πολλῶν δωρεῶν, διότι τὰ συστηματικῶς ἐργαζόμενα σχολεῖα ἐπληθύνοντο· οἱ μισθοὶ τῶν διδασκάλων ηὐξάνοντο, κατ' ὀλίγον καταργουμένων τῶν «τυχηρῶν»—εὐεργέται δὲ οἷοι οἱ Ζωσιμάδαι, οἱ Χατζῆ Κώστα, οἱ Ἰπλικτζῆδες ἤρξαντο, μετὰ τὸ 1835, ν' ἀποβλέπωσιν εἰς τὰς Ἀθήνας· καὶ ἐν τούτοις, ὅπωσοῦν ἀνέτως διετηροῦντο τὰ κατ' ἐνορίας ἐν ΚΠόλει σχολεῖα μέχρι τοῦ 1870, οἱ δ' ἔφοροι τῶν σχολείων ἦσαν ἐπαρκεῖς εἰς ἀπάντησιν τῶν ἀπαιτουμένων δαπανῶν, διότι ἐβοήθουν αἱ χορηγίαι τῶν ἱερῶν ναῶν, ἀπὸ κτημάτων ἀνηκόντων εἰς αὐτοὺς καὶ εἰς τὰ σχολεῖα· ἐβοηθοῦντο ἀπὸ διανομῆς ἄρτων κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, ἀπὸ τῶν εἰσιτηρίων—(νομίζω ὅτι πρώτη ἡ Μ. τοῦ Γένους Σχολὴ εἰσήγαγε τῷ 1863 τὴν ἐπὶ τῷ εἰσιτηρίῳ καταβολὴν μικροῦ τινὸς ποσοῦ)·—ἀπὸ συνδρομῶν γινομένων μεταξὺ τῶν κατοίκων τῆς συνοικίας. Ἴσως μετὰ τὸ 1862 εἰσηγάγομεν καὶ τοὺς «εὐεργετικοὺς χοροὺς» ὑπὲρ τῶν σχολείων, εἰς δὲ τὸ Φανάριον καὶ τὰς πέριξ συνοικίας ἡ λέσχη «Μνημοσύνη» τῷ 1867

SISMANOGLIO MEGARO

εἰσήγαγε τοὺς «εὐεργετικοὺς»—δῆθεν—καὶ—θλιβερὸν ἀκούειν—εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀειμνήστου πατριάρχου Γερμανοῦ Δ΄, περιπεσοῦσαν διὰ μαγγανιῶν εἰς διαφόρους κατόχους. Ἤρξαντο κατόπιν αἱ κατ᾽ ἐνορίας σχολαί, μεγάλαι καὶ μικραί, τῆς χορομανίας καὶ τοῦ διὰ λαχείων χρηματισμοῦ· ἀλλὰ πολὺ ταχέως ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ κατεξηυτελίσθημεν, ἕως οὗ, περὶ τὰ ἔτη 1888—90, δικαίως ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἀπῄτησεν ἐγγυήσεις τινὰς ἐπισήμους περὶ τῆς ὑπὲρ τῶν σχολείων ἀληθῶς χρησιμοποιήσεως τοῦ προϊόντος τῶν εὐεργετικῶν χορῶν. Τῷ 1884, γραμματεὺς ὢν τῆς «Μνημοσύνης» καὶ τῇ τῶν συναδέλφων μου συγκαταθέσει, παρεχώρησα εἰς τοὺς ἐφόρους τῆς ἀλληλοδιδακτικῆς τοῦ Τεκὺρ—Σεραγίου σχολῆς τὴν μεγάλην τῆς Μνημοσύνης αἴθουσαν, τρεῖς, ἂν καλῶς ἐνθυμοῦμαι λαβὼν λίρας τουρκικὰς, διὰ τὴν πτωχὴν λέσχην. Τὴν ἑσπέραν τοῦ χοροῦ παρουσιάσθησαν ὡς ἔφοροι δῆθεν τοῦ σχολείῳ τρεῖς ἀγύρται, μορφὰς ἔχοντες ἀνθρώπων εἰς ἔργα καταναγκαστικὰ καταδικασθέντων, ἄρτι δὲ τυχόντων χάριτος. Οἱ δείλαιοι αὐτοὶ, καθὼς ἔμαθον ὕστερον, ἔδωκαν χρηματικόν τι ποσὸν εἰς τοὺς ἐφόρους, τοῦ σχολείου, λαβόντες τὸ δικαίωμα τῆς δι᾽ αὐτῶν διεξαγωγῆς τοῦ χοροῦ, σφετεριζόμενοι τὰ κέρδη, ἢ τὰς ζημίας ὑφιστάμενοι. Τὸ κατάκριτον ἔγκλημα καὶ ἀλλαχοῦ ἐγίνετο εἰς πτωχὰς καὶ μικρὰς κοινότητας, ἐν περιπτώσει χορῶν, ἢ λαχείων, ἢ συνεισφορῶν προαιρετικῶν ὑπὲρ ναῶν, ἢ σχολείων. Ἀγύρται φυγόπονοι, λαθρόβιοι λησταὶ χρημάτων ἱερῶν ἀνελάμβανον κατ᾽ ἀποκοπὴν τὴν μηνιαίαν εἴσπραξιν τῶν κιβωτίων, ἢ γλωσσοκόμων, ὅπου ἐρρίπτετο ἡ

προαιρετικὴ συνδρομὴ, ὑπὲρ σχολείων πενομένων, ἢ ναῶν ἐπαιτούντων, ἢ ἐζήτουν ἵνα περιαγάγωσι καταλόγους συνδρομῶν, ὅπου ἕκαστος ἐνέγραφε τὸ προσφερόμενον· προκατέβαλλον ποσά τινα, συνήθως εὐτελῆ, καὶ ἀπελάμβανον αὐτοὶ τὰ ἀθροιζόμενα, πρὸς ἴδιον κέρδος, ἄξιον πολλάκις πολλοῦ λόγου. Μία παρέκβασις ἐπιτραπήτω ἐνταῦθα. Κατ᾽ ἀπρίλιον τοῦ 1885 ἐκάησαν τὰ δύο τρίτα περίπου τῶν οἰκιῶν τοῦ τότε—καὶ πάντοτε—πτωχοῦ χωρίου Λιτρῶν, παρεκλήθην δ᾽ ὑπὸ τῶν προκρίτων ἵνα ἐργασθῶ πρὸς ἔκδοσιν πατριαρχικοῦ «καταστίχου συνδρομῶν» ἐσφραγισμένου, τὰς σελίδας ἔχοντος ἠριθμημένας. Ἐνεπίστευσα τὸ κατάστιχον εἰς τὸν μικτάρην, ἢ σφραγιδοφύλακα τῆς ὀρθοδόξου κοινότητος, οὗτος δὲ παρέδωκεν αὐτὸ εἰς δύο λωποδύτας, ἀλλὰ γνωστοὺς εἰς τὸ χωρίον, ἀναλαβόντας «ἐν φιλοπατρίᾳ» ἵνα περιφέρωνται καὶ ἵνα εἰσπράττωσι τὰς συνδρομὰς τῶν φιλανθρώπων. Ἐντὸς δύο ἑβδομάδων οἱ εἰσπράκτορες οὗτοι, καταγωγῆς ἀθιγγανικῆς, ὡς ἔμαθον ἀκολούθως, οὔτε εἰς τὸν μικτάρην ἐνεφανίσθησαν, οὔτε εἰς ἐμέ· κατὰ τύχην δὲ συναντήσας ἠπείλησα ὅτι θὰ καταγγείλω αὐτοὺς εἰς τὸ Πατριαρχεῖον καὶ δι᾽ αὐτοῦ εἰς τὴν ἀστυνομίαν. Ἦλθε μετὰ μικρὸν εἷς τῶν δύο εἰς ἐμὲ, συνοδευόμενος ὑπό τινος προκρίτου, δῆθεν, τῶν Λιτρῶν, ἀπολοφυρόμενοι οἱ δύο συνάδελφοι τὴν ἔξωθι τῆς Μελανδησίας πύλης (δῆλα δὴ Μεβλεβὴ χανὲ καπού, τουρκιστὶ) λήστευσιν αὐτῶν ὑπὸ κακούργων τούρκων, διαρπασάντων καὶ συνδρομὰς καὶ συνδρομῶν κατάστιχον, διότι μεθ᾽ ἑαυτῶν ἔφερον τάχα καὶ τὰ συναχθέντα χρήματα ἵνα παραδώσωσιν εἰς τὸ Πατριαρχεῖον. Ἠπατήθην οἰκ-

τρῶς πιστεύσας ὅτι ἐξησφάλισα τὰσ συνδρομὰς ἀπὸ κλοπῆς διὰ τῆς ἀριθμήσεως τῶν σελίδων καὶ τῆς ἐπ᾽ αὐτῶν πατριαρχικῆς σφραγίδος, οἵα ἐτίθετο ἐπὶ καταστίχων. Τοὺς ἀναιδεῖς τούτους ἀλήτας πολλάκις εἶδον ἔκτοτε συλλέγοντας συνδρομὰσ διὰ κιβωτίων, ἢ διανέμοντας «ἄρτους» ἐπὶ μνήμῃ ναῶν, ἢ χαρτίνας εἰκόνας ἁγίων, διότι εἶχον διδαχθῇ τὴν τέχνην τοῦ συνάγειν καὶ κλέπτειν. Τὸ δὲ θλιβερὸν ἦν ὅτι, ὅτε μετὰ τὸ 1888 καὶ κατόπιν ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἀνὰ διετίαν ἢ τριετίαν προσκόμματα νέα παρενέβαλλεν εἰς τὴν διεξαγωγὴν χορῶν, λαχείων, θεατρικῶν παραστάσεων, ἤ τινος εἴδους ἑτέρου συνδρομῶν φιλομούσων, ἢ φιλανθρωπικῶν ἢ εὐσεβῶν, μεγάλοι πατριῶται ἀπωδύροντο τὸ κατὰ δῆθεν ἐθνικῶν προνομίων νέον δῆθεν κτύπημα. Δικαίως ὅμως οἱ φρόνιμοι κατηρῶντο καὶ τοὺς ἀθλίους ἀλήτας τοὺς τὸ κοινὸν χρῆμα νοσφιζομένους, καὶ τοὺς ἀνοήτους τούτου διαχειριστὰς καὶ ἐφόρους, τοὺς αἰτίους ἐθνικοῦ κατεξευτελισμοῦ.

Πρὸ τῆς ἐφευρέσεως τῶν «εὐεργετικῶν» χορῶν καὶ θεατρικῶν παραστάσεων, οἱ προΰχοντες τῶν χωρίων καὶ τῶν εἰς τὰσ πόλεις συνοικιῶν ἐφρόντιζον ἵνα προικοδοτῶσι ναοὺς καὶ σχολεῖα διὰ κτημάτων προσοδοφόρων, καταπείθοντες, καὶ συμβουλεύοντες εὐκαταστάτους ἕλληνας ἵνα κληροδοτήσωσιν εἰς τὸν ναὸν ἢ τὴν σχολὴν κτήματα, ἢ χρήματα· διότι, πρὸ τοῦ 1870, ἐδίδομεν πολλά. Ἐδίδομεν ἐτησίας, ἢ μηνιαίας συνδρομὰς εἰς «ἀδελφάτα» ὄχι ὀλίγα, σκοπὸν ἀγαθοεργὸν ἔχοντα. Ἐδίδομεν εἰς τοὺς ἐν ἐκκλησίαις περιφερομένους δίσκους· ἀλλ᾽ ἕκαστος τῶν ἐν ΚΠόλει ναῶν καὶ τῶν εἰς κωμοπόλεισ ἐχορήγει καθ᾽ ἑκάστην κυριακὴν

εἰς πτωχοὺς, φέροντας «ἁπανταχοῦσαν» ἀρχιερατικὴν, ἢ πατριαρχικὴν, ποσὸν ἀρκετὸν, ἐπιτρέπων ᾽να περιφέρηται καὶ μεταξὺ τῶν ἐκκλησιαζομένων ἡ ἁπανταχοῦσα, ἡ συνάγουσα συνήθως ὄχι ὀλίγον χρῆμα. Ἐδίδομεν, ἐδίδομεν· καὶ οὐδεμία σχολείων καὶ ἀδελφοτήτων ἐφορία πρὸ τοῦ 1860 κατέφευγεν εἰς ἐπαλλήλους χοροὺς, ὡς ἔμαθον, εἰς «ἀγορὰς εὐεργετικὰς», εἰς θεατρικὰς παραστάσεις, ἢ λαχεῖα, πρὸς συντήρησιν φιλανθρωπικῶν ἱδρυμάτων, καὶ σχολείων. Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1860—70 πολλαπλασιάζοντες τοὺς χοροὺς τούτους, ἠρκέσθημεν κατ᾽ ἀρχὰς εἰς αἰθούσας μεγάλας ἰδιωτικῶν οἰκιῶν, ἢ καζίνων, προχωρήσαντες ἀμέσως εἰς τὴν πρὸς τοῦτο χρησιμοποίησιν τῶν σχολείων. Ἡ κατάχρησις αὕτη ἠνάγκασε τὸν πατριάρχην Γρηγόριον ΣΤ᾽ ᾽ν᾽ ἀπαγορεύσῃ τὸ κάκιστον τοῦτο μέτρον, κατὰ ἰανουάριον τοῦ 1869, δι᾽ ἐντύπου γράμματος, ἀπειλῶν ὅτι θὰ παύσῃ πάντας τοὺς ἐφόρους τῆς σχολῆς ἐκείνης, ἧς εἰς τὴν αἴθουσαν ἤθελε δοθῇ χορὸς, ἢ θεατρικὴ παράστασις. Ἀλλὰ, κατὰ τὰς ἀπόκρεω τοῦ 1884, αὐτὸ τὸ Πατριαρχεῖον ἡμῶν, ἐν παραλυσίᾳ διατελοῦν, ἅτε τοῦ πατριάρχου Ἰωακεὶμ Γ΄ βίον ἀπράγμονα διάγοντος ἐν Βογιατζῆ-κιοϊ (Βαφεοχωρίῳ) τοῦ Βοσπόρου καὶ σχεδὸν παρῃτημένου, ἐπέτρεψε ᾽να δοθῇ χορὸς ὑπὲρ τῆς «πατριαρχικῆς» ἀλληλοδιδακτικῆς τοῦ Φαναρίου σχολῆς ἐν αὐτῇ τῇ αἰθούσῃ αὐτῆς· καὶ ἐπέμενε μὲν Γρηγόριος ὁ μητροπολίτης Ἡρακλείας ζητῶν ᾽να μὴ ἀναγραφῇ ἐπὶ τῶν προγραμμάτων καὶ τῶν εἰσιτηρίων ὁ τόπος, ὅπου δίδεται ὁ χορὸς, ἀλλ᾽ οὐδεὶς τῶν ἀρχιερέων προσέσχεν εἰς τὰς παρατηρήσεις αὐτοῦ τὰς εὐλόγους· ἠὔχετο δὲ μήτε ᾽να ἴδωσι, μήτε ᾽ν᾽ ἀκούσωσιν αἱ κατόπι

γενεαὶ ὅτι, ὁ χορὸς ὑπὲρ τῆς πατριαρχικῆς σχολῆς δίδοται ἐν τῷ Μεγάλῳ Συνοδικῷ τοῦ πατριαρχικοῦ οἴκου, καὶ βραδύτερον ἐν τῷ γυναικωνίτῃ τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ.

Τὴν φροντίδα τῶν κατὰ τόπους προϋχόντων ὑπὲρ πόρων μονίμων καὶ σταθερῶν, οἰκοδομῶν, ἢ ἀγροκηπίων κτλ. ἀνέκοψεν ὁ ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου τῆς ΚΠόλεως ἐμπνευσθεὶς εἱμαρμενισμός, ὁ καταδιωχθεὶς ὑπὸ τοῦ Κασάπη Θεοδώρου εἰς τὰς σατυρικὰς ἐφημερίδας αὐτοῦ. Μετὰ τὸ 1870, φιλόμουσοί τινες, ὁ Χρηστάκης Ζωγράφος, ὁ Γεωργάκης Ζαρίφης, ὁ Νεγροπόντης ὁ Μενέλαος, καί τινες ἄλλοι, παρακινούμενοι ὑπό τινων λογίων ἐστερημένων πρακτικοῦ πνεύματος, ἀνέλαβον ἵνα χορηγῶσι τῷ Συλλόγῳ κατ' ἔτος πολὺ ποσὸν χρηματικόν, ὅπως ὁ Σύλλογος εἰς σχολεῖα διανέμῃ κοινοτήτων ἑλληνικῶν ἀπόρων, ἀπεκδεχομένων τὴν κατ' ἔτος χορήγησιν τοῦ αὐτοῦ ποσοῦ, ἢ περισσοτέρου. Ἡ χορηγία κατ' ἔτος χρηματικοῦ βοηθήματος ὑπὸ τοῦ Συλλόγου, δημιουργήσασα εἱμαρμενισμόν, ἀπεκτήνωσε τὸ πρακτικὸν πνεῦμα τὸ διέπον ἄλλοτε τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν βοηθουμένων κοινοτήτων. Οὐδεμία φροντὶς εἴς τινας ἐδείχθη πρὸς δημιουργίαν μονίμων πόρων· «Ἂς ἦν' καλὰ ὁ Σύλλογος» ἐτραύλιζον· «φέτω μὰς ἔδωκε 10 λίρας, τοῦ χρόνου θὰ μὰς δώσῃ εἴκοσιν». Ὅτε ὅμως, ὕστερον ἀπὸ ζημίας οἰκονομικὰς, αἱ χορηγήσεις ἔπαυσαν, οὔτε ὁμογενεῖς ἀνέθρωσκον εὐεργετοῦντες διὰ φράγκων 100 ἢ 120 σχολὴν πτωχὴν, οἱ κάτοικοι ἠναγκάσθησαν ἵνα φροντίζωσιν, ὡς ἐγίνετο πρὸ μιᾶς ἑκατονταετηρίδος, περὶ εὑρέσεως σταθερῶν καὶ μὴ ἐξανεμιζομένων πόρων. Τῷ 1887

κατὰ σεπτέμβριον, εἶδον ὅτι, διὰ φροντίδος καὶ προτροπῆς καὶ ἐργασίας ἐνδελεχοῦς ὀλιγογραμμάτου ἱερέως ἀλλὰ καὶ διδασκάλου τοῦ μικροῦ χωρίου Τσιναριοῦ (Πλατάνου), κατὰ τὸν Ἀστακηνὸν κόλπον, ἦσαν ᾠκοδομημέναι δύο μικραὶ ἐμπορικαὶ δῆθεν ἀποθῆκαι, παράλιαι, διότι καὶ τὸ πτωχὸν χωρίον ἦτο παράλιον, ἀποφέρουσαι κατ' ἔτος ἐνοίκιον, πρὸς ὄφελος τοῦ σχολείου, γροσίων ἀργυρῶν 960, διακοσίων δύο χρυσῶν φράγκων. Τοιουτοτρόπως ὁ γεραρὸς **ἱερεὺς καὶ διδάσκαλος Διονύσιος** ἐφρόντισεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ, ἐφρόντισεν ὑπὲρ τῶν τεσσαράκοντα, ἢ πενῆντα ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν τοῦ χωρίου· ἐφρόντισε δὲ φιλαδέλφως καὶ ὑπὲρ τοῦ διαδεξομένου τὸ ἔργον αὐτοῦ.

Ἡ πρὸς ἔκδοσιν κοινωφελῶν βιβλίων πρόθυμος συνδρομὴ τῶν ὁμοεθνῶν ἡμῶν κατὰ καθῆκον ἐνταῦθα πρέπει 'ν' ἀναγραφῇ δι' ὀλίγων, ἀπ' ἀρχῆς τῆς ΙΘ' ἑκατονταετηρίδος, διότι καὶ λαϊκοὶ καὶ κληρικοὶ πολλάκις ἐζήτουν τὴν συγγραφὴν βιβλίων τοιούτων, ὅπως ἐκτυπώσωσιν ἰδίαις δαπάναις. Ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων τοῦ ΙΘ' αἰῶνος ἐτῶν, οἱ **Ζωσιμάδαι** ἐξετύπωσάν τινα συγγράμματα τοῦ ἀθανάτου Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως· αὐτοὶ δ' ἐζήτησαν 'να συγγραφῇ μέγα Λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, καὶ συνεγράφη ὑπὸ τῶν πολυμαθῶν διδασκάλων τῆς πατριαρχικῆς ἀκαδημίας ἡ «Κιβωτὸς», ὑπὲρ ἧς ἀγνοοῦμεν πόσον χρῆμα κατέβαλον· βάσις δὲ τοῦ μεγίστου τούτου Λεξικοῦ ἐγένετο ἡ κατὰ μετάφρασιν τοῦ «Θησαυροῦ» τοῦ Ἐρρίκου Στεφάνου συγγραφὴ ἑτέρου ἀειμνήστου διδασκάλου τοῦ Γένους, Ἰωάννου Δημητριάδου τοῦ ἐξ Ἀγράφων, ὃν ἀπεκάλουν οἱ τότε φιλόσοφον. Ἕτεροι δὲ συγχρό-

νως, κληρικοὶ κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀνελάμβανον τὴν ἔκδοσιν τῶν Νικοδήμου ἁγιορείτου τοῦ Καλλιβούρση συγγραφῶν· καὶ γνωστὸν μὲν ὅτι, τὸ «Συμβουλευτικὸν Ἐγχειρίδιον περὶ φυλακῆς τῶν πέντε αἰσθήσεων» (ἐν Βιέννῃ, 1801), καὶ τὴν «Χρηστοήθειαν τῶν χριστιανῶν» (ἐν Βενετίᾳ, παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ, 1803) τοῦ Νικοδήμου δαπάναις ἰδίαις ἐξέδωκεν ὁ ἐκ Νάξου **Ἱερόθεος** ὁ ἐξάδελφος αὐτοῦ,

ΙΕΡΟΘΕΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
(πρότερον Χαλκίδος)

μητροπολίτης πρότερον **Εὐρίπου** εἶτα δ' **Ἰωαννίνων,** ἀνὴρ πεπαιδευμένος καὶ αὐτός. Ἀλλ' ἐν τῷ γραμματοφυλακείῳ τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει μονῆς τῶν Ἰβήρων εὗρον ἐπιστολὰς, τεκμηριούσας τὴν ἀκραιφνῆ φιλομουσίαν τῶν ἑλλήνων κληρικῶν. Τῇ 25 ὀκτωβρίου 1808, Ματθαῖος ὁ μητροπολίτης Αἴνου, εἶτα Κυζίκου (βλ. σελ. 113) γράφει τῷ Νικοδήμῳ

ὅτι ὥρισεν αὐτῷ «περὶ τῶν νεοτυπώτων βιβλίων τῶν Καθολικῶν Ἐπιστολῶν διακοσίους ἀργυροῦς ὑπὲρ ὅσων βούλει ἀποστεῖλαι ἡμῖν βιβλίων»· καὶ ζητεῖ 'ν' ἀναγγείλῃ ὁ Νικόδημος τὸ μέσον τῆς ἀσφαλοῦς ἀποστολῆς· πρόκειται δὲ περὶ τῶν ἑπτὰ Καθολικῶν Ἐπιστολῶν. Εἰς τὸ τέλος τοῦ 1806 (δεκεμβρίου 18) γράφει ὁ Νικόδημος πρός τινα «σεβασμιωτάτην καὶ θεοδόξαστον πανιερολογιότητα» (τὸν Βενιαμὶν Μολδαυΐας ἴσως), ἀναγγέλλων τὴν τοῦ ἐξαδέλφου αὐτοῦ ἄρχοντος πολκοβνίκου (Μολδαυΐας) Μάρκου «συγκατάθεσιν εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ψαλτῆρος»—τὴν ἤδη γενομένην ἀποστολὴν Ἐφυμνίου τινὸς πρὸς τὸν Μολδοβλαχίας μητροπολίτην Βενιαμὶν—καὶ βεβαιῶν τὴν λῆψιν ἑκατὸν μὲν γροσίων ἀπὸ μέρους τοῦ Βενιαμὶν, ἑξακοσίων δ' ἀπὸ μέρους τοῦ ἡγεμόνος (ἴσως τοῦ πρώην τοιούτου, διότι τὴν Μολδαυΐαν τότε κατεῖχον οἱ ῥῶσσοι). Γράφει δὲ κατωτέρω ὁ Νικόδημος ὅτι προσμένει 'να ἴδῃ τύποις ἐκδιδομένην ἑλληνιστὶ καὶ βλαχιστὶ τὴν ᾄσματικὴν ἀκολουθίαν καὶ τὸ ἐγκώμιον τοῦ μεγαλομάρτυρος ἁγίου Βενιαμίν.

Ἔξοχον εἰκόνα τοῦ **μητροπολίτου Φιλίππων καὶ Δράμας Ἰωσὴφ** χορηγοῦσιν ἡμῖν τρεῖς ἐπιστολαί. Τῇ 5 μαΐου 1806 γράφει πρὸς τὸν Νικόδημον ὁ Ἰωσὴφ «περὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Συναξαριστοῦ· καὶ ἔγνων τὰ ζητούμενα. Καὶ ὅτι μὲν οὐδεὶς ἀποφεύγει ἀπὸ καλὸν γενωφελὲς* ἐλπιζόμενον, ὅταν, σὺν Θεῷ, δύναται ὁπωσοῦν νὰ φέρῃ εἰς τέλος, τοῦτο ἂς μὴν ἀμφιβάλλει· καὶ ἀληθῶς ἐγὼ εἶχον ὁμιλήσῃ περὶ ἑνὸς τοιούτου τῷ διδα-

* γενωφελὲς τὸ ἐθνωφελές· τοῦτο μὲν ἀπὸ τοῦ Ἔθνους, ἐκεῖνο δ' ἀπὸ τοῦ Γένους.

σκάλῳ κὺρ Χριστοφόρῳ· πλὴν ζητῶ νὰ γίνῃ ὅσον τὸ δυνατὸν ἄρτιον τὸ καλὸν, ἐπαινετὸν, καὶ δεκτὸν Θεῷ πρῶτον, καὶ ἀνθρώποις ὠφέλιμον· ἴσως καὶ συγχωρηθῇ καὶ ἡμῖν μέρος τῶν πολλῶν μας ἁμπλακημάτων». Γράφει δ' ὁ Χριστοφόρος ὁ Προδρομίτης (Ἁγίου Ὄρους) ἀπὸ 5 μαΐου, δίδων ὁδηγίας περὶ τῆς ἐκτυπώσεως τοῦ Συναξαριστοῦ, ζητῶν, ἐκ μέρους τοῦ Ἰωσὴφ «διὰ νὰ μένῃ κρυπτὸν τὸ πρᾶγμα, καὶ νὰ μὴ διαδοθῇ παντελῶς ὁ λόγος ὅτι ἡ πανιερότης του δι' οἰκείων ἀναλωμάτων θέλει τυπώσει τὴν βίβλον». Ἐν ὑστερογράφῳ δ' ὁ Νικόδημος ἐπεξηγεῖ ταῦτα περὶ τοῦ Δράμας Ἰωσήφ· «Χαρακτηριστικὰ προτερήματα ..... φυσικὰ μὲν εὐφυΐα καὶ κρίσις νοὸς ἀποχρῶσα, προσθήσω δὲ καὶ κτητὸν τὴν ἱκανὴν παίδευσιν, τήν τε θύραθεν καὶ μάλιστα τῶν καθ' ἡμᾶς παιδευμάτων· προαιρετικὰ δὲ πραότης, εὐπροσιτότης, εὐηκοΐα πᾶσι τοῖς ἐπ' ἀγαθῷ συμβουλεύουσιν, ἐγκράτεια, καὶ τήρησις, ὡς ἔνι ἀκριβὴς, τῶν θείων κανόνων». Οὕτω λοιπὸν, ἐν ἀρχαῖς τῆς ΙΘ΄ ἑκατονταετηρίδος παρετηρήθη πολλὴ προθυμία τῶν ἑλλήνων πρὸς χρηματικὴν ὑποστήριξιν ἐκδόσεων βιβλίων ἑλληνικῶν, ὡς ἐν τῇ «Νεοελληνικῇ Φιλολογίᾳ» Βρετοῦ βλέπουσιν οἱ φιλίστορες.

§

Τὴν ἐποπτείαν τῆς πατρίου παιδεύσεως ἐξήσκει τὸ Πατριαρχεῖον ΚΠόλεως, ἐξασφαλίζον καὶ ῥυθμίζον τὴν λειτουργίαν τῶν καθ' ἡμᾶς σχολείων, ὡς ἔπραττον καὶ τὰ λοιπὰ Πατριαρχεῖα. Ἀλλὰ «κατὰ τὰ δεινὰ» (δῆλα δὴ διαρκούσης τῆς ἐπαναστάσεως) ἡ κακοήθης ἐπιδρομὴ τῶν ἀγγλικανικῶν ἱεραποστόλων ὑπὸ τὸν Λὺβς, καὶ τῶν ἐκ

Μάλτας σκορπιζομένων πρασίνων βιβλίων, καὶ τὸ διδόμενον χρῆμα διέφθειραν τὰς συνειδήσεις πτωχῶν διδασκάλων ἔν τε τῇ Σμύρνῃ καὶ τῇ Προύσῃ, καὶ εἴς τινα μέρη τῆς Μικρασίας. Τὸ Πατριαρχεῖον προήρπιζε τὴν ὀρθόδοξον παίδευσιν, ἀπεδοκίμαζε καταδιῶκον διδασκάλους θρησκευτικῶς διαφθαρέντας· ἀλλ' ὁ μέγας καὶ ἄσπονδος ἐναντίον τῶν ἀγγλικανικῶν προπαγανδῶν πόλεμος ἐκηρύχθη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου ΣΤ΄, ὅστις καθιέρωσε, τῷ 1836, τὸν θεσμὸν τῆς Κεντρικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐπιτροπῆς, ἥτις ἐπώπτευε καὶ τὴν ἐκπαίδευσιν, ἐξετάζουσα τοὺς διοριζομένους διδασκάλους καὶ τὰ ἑλληνιστὶ ἐκδιδόμενα βιβλία. Ἀλλ' ἄνευ εἰδήσεως τοῦ Γρηγορίου οὐδὲν ἠδύνατο ἵνα πράξῃ. Ἐπέτυχεν ὁ μακάριος πατριάρχης τῆς συγκατανεύσεως τῶν τούρκων ὑπουργῶν εἰς τὴν παῦσιν καὶ τὴν ἐκ τοῦ τουρκικοῦ κράτους ἀπέλασιν τῶν ἀποδοκιμαζομένων ὑπὸ τοῦ Πατριαρχείου διδασκάλων. Ἐν τούτοις, μετὰ τὸ 1836 ἤρξατο ἵνα διαθρυλλῆται ἐν ΚΠόλει ἡ φήμη τῆς ἑτεροδιδασκαλίας τοῦ Θεοφίλου Καήρη, καὶ ὁ Γρηγόριος ἐπέβαλλε τὴν ἀπὸ τῶν ὀρθοδόξων κοινοτήτων ἀπομάκρυνσιν πάντων, ὅσοι ἐχρημάτισαν μαθηταὶ ἐκείνου, ἡ δὲ τουρκικὴ κυβέρνησις ἐπεκύρου τὰς ἀπελάσεις, εὑροῦσα μάλιστα τὴν εὐκαιρίαν, μετὰ τὸ 1839, ἵν' ἀποδιώκῃ πάντα σχεδὸν ἄνθρωπον ἐρχόμενον ἐκ τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, ὡς ὕποπτον αὐτῇ. Ἰδού τι γράφει γράμμα κοινὸν τῶν ἁγιορειτῶν, ἀπὸ 5 φεβρουαρίου 1842, ἐξ εὐγνωμοσύνης, καθ' ἃ λέγει, πρὸς τὸν ἄνακτα (σουλτάνον Μετζὴτ), καὶ «δι' ὁλοσφραγίστου ἀλληλενδέτου ἐγγυήσεως» ὑπισχνουμένων «νὰ μὴ δέχωνται ἐν ταῖς μοναῖς καὶ ἐν

ταῖς σκήταις καὶ τοῖς κελλίοις ἀνθρώπους ἀγνωρίστους, οἱανδήποτε κἂν φέρωσιν ὑπηκοότητα· καὶ νὰ ἐπαγρυπνῶσιν εἰς τὴν ἀσφάλειαν τοῦ τόπου, καὶ νὰ μὴ ἔχωσι κἀμμίαν συγκοινωνίαν, ἢ πολιτικὴν, ἢ ἐμπορικὴν μετὰ τῶν ἑλλήνων» (δῆλα δὴ τῶν ὑπηκόων τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους). Τὸ γράμμα ἀνέγνων ἐν τῷ γραμματοφυλακείῳ τῆς ἱερᾶς μονῆς τῶν Ἰβήρων.

Ἡ κεντρικὴ Ἐκκλησ. Ἐπιτροπὴ, διὰ τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν κληρικῶν ἐπώπτευεν ὀσφαλῶς διδασκάλους καὶ κληρικοὺς, σχολεῖα καὶ βιβλία, καὶ ἐπί τινα μετὰ τὸν Γρηγόριον ἔτη, καταντήσασα μετὰ τὸ 1850 διμελής τις ἐπιστασία τῶν ἐκτυπουμένων βιβλίων· ἕως οὗ, τῷ 1868, βλέπων τὸ ἔργον αὐτοῦ γελωτοποιούμενον, ὁ Γρηγόριος ἀνασυνέστησε τὸν παρακμάσαντα θεσμὸν, οὐδαμῶς συγκατατιθέμενος εἰς χωρισμὸν τῆσ ἐποπτείας ἐπὶ ναῶν καὶ κληρικῶν ἀπὸ τῆς ἐποπτείας ἐπὶ σχολείων καὶ βιβλίων. Καίτοι δ' ἀπὸ τοῦ 1860 ἐξεδηλώθη εἰς τὴν οὕτω κληθεῖσαν ἐθνοσυνέλευσιν ἡ ἀξίωσισ τῶν λαϊκῶν, ὅπως οἱ λαϊκοὶ ἐποπτεύωσι καὶ διαῤῥυθμίζωσι τὴν ἐκπαίδευσιν, τρεῖς ἔκτοτε πατριάρχαι Ἰωακεὶμ Β', Σωφρόνιος Γ', καὶ Γρηγόριος Ϛ' ἐνέμειναν εἰς τὸ καθεστώς· Δυστυχῶς, ὁ Ἄνθιμος Ϛ' διῄρεσε τὴν ἐπιτροπὴν εἰς δύο χωριστὰς, ἐκκλησιαστικὴν ἐξ ἱερωμένων ἀποτελουμένην, καὶ ἐκπαιδευτικὴν, ἐκ τριῶν λαϊκῶν, καὶ τριῶν ἱερωμένων. Καὶ λόγῳ βελτιώσεως, δῆθεν, καὶ λόγῳ τῆς ἐγκαταστάσεως ὁμοιομόρφου διδασκαλίας, ἥτις ἔπρεπε ἵνα καθορισθῇ, ἐπεδόθησαν οἱ «ἐπίτροποι» εἰς συντάξεις προγραμμάτων διδασκαλίας καὶ διδακτικῶν βιβλίων, εἰς πράξεις ἀκατανοήτους εἰς αὐτοὺς

τοὺς ἰδίους· τὰ τρία πρῶτα μέλη ἦσαν, εἷς ἰατρὸς, οὐδέποτε γενόμενος διδάσκαλος, εἷς τραπεζίτης, οὐδέποτε χρηματίσας διδάσκαλος· εἷς ὑπάλληλος τῆς Ὑψ. Πύλης, σπουδάσας ἐν Παρισίοις τὰ νομικὰ, ἀλλ' ὄχι τὴν φιλολογίαν· εἷς μόνος ἐκ τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἐπιτροπῆς ἐσπούδασεν ἐν Γερμανίᾳ φιλοσοφίαν, ὁ τότε ἀρχιμανδρίτης Φιλόθεος Βρυέννιος, ἀλλ' ἡ ἐν τῇ Μ. τοῦ Γένους Σχολῇ διδασκαλία καὶ ἡ διεύθυνσις αὐτῆς ἀπῄτουν αὐτὸν εἰς αὐτὰ προσηλωμένον.

Καὶ καθωρίζετο μὲν ὅτι διὰ τὴν «ὁμοιόμορφον διδασκαλίαν» ἤθελε συνεργασθῇ ἡ ἐπιτροπὴ μετὰ διδασκάλων δοκίμων, ἀλλὰ συνήθως προσεκάλει ὡς δοκίμους ἀνθρώπους διακριθέντας μόνον διὰ τὸ θηριῶδες ξύλισμα τῶν μαθητῶν, ἐν ᾧ «φιλότιμοι» λόγιοι καὶ ἀπὸ τοῦ 1872, καὶ ὀλίγῳ πρότερον, εἰσῆγον εἰς τὴν «βελτιουμένην» ἐκπαίδευσιν βιβλία τερατώδη. Εἴδομεν ἤδη τὴν Γεωγραφίαν Βρετοῦ, τὴν μετατοπίσασαν τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ ὁρίζοντος, καθ' ἃς ἔγραψεν ὁ σατυρικὸς Θεόδωρος Κασάπης· ἀλλ' ἐπετέθη δικαίως οὗτος καὶ κατὰ τοῦ νεωτεριστικοῦ πνεύματος, τοῦ ἀνατρέψαντος καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἀλφαβήτου· δημιουργὸς δὲ τῆς ἀστείας μεταῤῥυθμίσεως ἦτο Γαβριὴλ Σοφοκλῆς διὰ τῆς «Παιδικῆς Βιβλιοθήκης». Ἀξία σημειώσεως ἡ παγγέλαστος αὐτοῦ μέθοδος, διδάσκουσα τὸν παῖδα τὸ ἀλφάβητον· «Πάρε ἕνα κουλοῦρι. Αὐτὸ εἶναι Ὄμικρο. Πάρε ἕνα ἀγγοῦρι. Αὐτὸ εἶναι Ἰῶτα. Κόλλησε τὸ ἀγγοῦρι εἰσ τὸ κουλοῦρι· κάμνεις Ἄλφα. Βάλε ὄρθιον τὸ ἀγγοῦρι μέσα εἰς τὸ κουλοῦρι κάμνεις ἕνα Φί. Εἰς τὸ κουλοῦρι βάλε τὸ ἀγγοῦρι πλαγιαστὸ, θὰ κάμῃς ἕνα

Θῆτα. Πάρε ἕνα τραπεζάκι δίποδο. Αὐτὸ, παιδί μου, εἶναι Πί» Τοιουτοτρόπως ἐπεχείρησε ᾽να μεταῤῥυθμίσῃ τὴν ἐκπαίδευσιν γελωτοποιῶν τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἀλφαβήτου. Δηκτικώτατα ἐπέκρινεν ὁ συντάκτης τοῦ «Μώμου» τὸ γαβριηλικὸν πείραμα σειρὰν ἄρθρων γράψας· τὸ τελευταῖον εἶχε κατακλεῖδα τοὺς ἑξῆς στίχους

καὶ ὀνομάσας εὐφυῶς τὸ ᾽Ομικρὸν κουλοῦρι,*
τὸ Πὶ τραπέζι δίποδον, τὸ ᾽Ιῶτα δὲ ἀγγοῦρι,
τσεγκέλι πηγαδιοῦ τὸ Ταὺ, τὸ ῾Υψιλὸν ἀχοῦρι,
πανευγενῆ ἀνέδειξε τὴν πάνσοφή του μούρη.
Εὖγε, κεράτων ἐραστά,
χαῖρε παιδείας κλεῖς,
ὁ ἐν σοφοῖς σοφώτατος
᾽Αγγουροσοφοκλῆς.

Μετὰ τὴν ἐπίκρισιν, διαρκέσασαν ἐπί τινας ἡμερας, ὁ τάλας ᾽Αγγουροσοφοκλῆς, συναθροίσας καὶ κρύψας ταὐτίτυπα τοῦ γελωτοποιητικοῦ αὐτοῦ βιβλίου, ἡσύχαζεν, ἀφοῦ μάλιστα τὰς δαπάνας τῆς ἐκτυπώσεως ἔδωκεν εἰς αὐτὸν ὁ Χρηστάκης ἐφέντης Ζωγράφος. ῏Ητο λοιπὸν ἡ τοῦ ἀλφα--βῆτα ἐκμάθησις εὐκολωτέρα τοῦ «ἱπταμένου ἀλφαβήτου»; ᾽Αλλ᾽ εἰς ἐκεῖνο ἐπέκειτο ἄμεσος ἡ ἀμοιβὴ διὰ σακχαρωτῶν (σ. 79)· ἐνταῦθα δ᾽ ἡ τῶν παιδίων ὄρεξις ἔμενεν ἀνικανοποίητος.

Τὴν ἰδίαν τύχην ὑπέστη ἡ «Χρηστομάθεια» τοῦ πρωτοσυντάκτου τοῦ «Νεολόγου» Σταύρου ᾽Ιω. Βουτυρᾶ, ἐκδόντος ἐν ΚΠόλει τὸν Α΄ τόμον τῷ 1872, συλλέξαντος δὲ καὶ χαώσαντος ταὐτίτυπα, μετὰ τὴν αὐστηρὰν καὶ δριμυτάτην ἐπίκρισιν τοῦ Θεαγένους Λιβαδᾶ, γράψαντος εἰς τὴν «Κλειὼ» τῆς Τεργέστης (ἔτους ΙΓ΄, ἀριθ. 847 καὶ 848, νοεμ-

* ἴσως ἔγραφεν εὐφραδῶς, καὶ ἐλησμόνησα τὴν λέξιν

βρίου 10 (22) καὶ 17 (29) τοῦ ἔτους 1873). ᾽Απαριθμῶν ὁ κατ᾽ ἐπίγνωσιν ἑλληνιστὴς ἐκεῖνος ἄπειρα λάθη, ὄχι τυπογραφικὰ, οἷον καμύσας, τρὶς οὕτω γραφόμενον (δι᾽ ἑνὸς μ, ἀντὶ δύο μ μ), πῖθον τετριμμένον, (ἀντὶ τετρΗΜένον), συγκεφαλαιοῖ τὰς ἐπικρίσεις καὶ μαστιγώσεις· «Εἰς τὸ ἄχαρι τῆς ἐπικρίσεως ἔργον ὡρμήθημεν, (ἔγραφε) χάριν τῆς ἀληθείας, χάριν τοῦ ἑλληνισμοῦ, οὗτινος πρώτη ἑστία εἶναι τὸ Βυζάντιον. ᾽Αλλ᾽ ἐὰν πρόκηται ἐκ τῆς Χρηστομαθείας τοῦ κ. Βουτυρᾶ νὰ συμπεράνωμεν περὶ τῆς καταστάσεως τῆσ ἑλληνικῆς παιδείας καὶ γλώσσης ἐν τῇ βασιλίδι τῶν πόλεων, ἔπρεπε νὰ κατακτοίρωμεν τὴν ᾽Ανατολὴν, καὶ νὰ ἐλεεινολογήσωμεν τούς τε διδασκάλους τοὺς χρήζοντας τοιούτων τεράτων, καὶ τοὺς δυστυχεῖς μαθητὰς τοὺς γινομένους θῦμα τοιαύτης πνευματικῆς πανδαισίας, ἥσπερ μόνα καὶ ἀληθῆ ἐλατήρια εἶναι ἡ ἡμιμάθεια, ἡ οἴησις, ἡ ἀγυρτεία, ἡ κερδοσπία, ἐχθροὶ οὗτοι πολλῷ φοβερώτεροι τῶν πρακτόρων τοῦ Σλαβισμοῦ, καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου λυμεῶνες ὀλεθριώτατοι.... ῾Ο κ. Βουτυρᾶς ἀτυχὴς ἐφάνη ἐν τῇ ἐκλογῇ τῆς ὕλης· ἀτυχέστερον ἐν τῇ κατατάξει· τὰ πρῶτα ἔταξεν ὕστερα, τὰ δὲ ὕστερα πρῶτα· προσέφυγεν εἰς συγγραφεῖς ἀδοκίμους· κακῶς ἀντέγραψεν, ἢ οἰκτρῶς διέστρεψε πολλὰ γνωμικά· οὐδεμίαν ἠκολούθησεν οὔτε τυπολογικὴν, οὔτε συντακτικὴν συνέχειαν· ἐμέστωσε τὸ κείμενον σφαλμάτων ἐν τῇ στίξει καὶ τῇ ὀρθογραφίᾳ· ἀπεδείχθη ἀπερίσκεπτος καὶ ἀμέθοδος ἐν ταῖς σημειώσεσιν. ᾽Ηλέγχθη ἀμαθὴς τῶν στοιχειωδεστέρων γνώσεων τῆς ἑλληνικῆς, ἀντὶ δὲ τοῦ χειραγωγῆσαι ἄλλους, διδάσκοντας καὶ διδασκομένους,

ἐφωράθη αὐτὸς ἐπιδεὴς μελέτης καὶ διδασκαλίας μακροχρονίου». Κατόπιν ἐπικρίσεως τοιαύτης ἐν ἐφημερίδι πολλὴν ἐπιῤῥοὴν ἀσκούσῃ ἐν Ἀνατολῇ, μικροί τινες κοχλίαι ἐκρύβησαν εἰς τὸ κέλυφος αὐτῶν πρὸς καιρὸν, ἀνεφάνησαν δὲ μετὰ πολλὰ ἔτη, καὶ ἀδεῶς συῤῥάπτοντες «ἀναγνωστικὰ» διέδιδον διὰ μαγγανιῶν εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Ἀνατολῆς, μάλιστα δὲ τῆς ΚΠόλεως ὑπὸ τῶν βιβλιοπωλῶν βοηθούμενοι. Κατήντησε δ' ἡ τολμηρία τῶν κοχλιῶν τοιαύτη, ὥστε ἵνα τολμήσωσι ἵνα γράψωσι καὶ ἐκδώσωσι τρεῖς ἄνθρωποι—καθότι διὰ τῶν δύο ποδῶν περιεπάτουν—«Οἶκον καὶ Σχολεῖον», ὅπως ἀποδείξωσι τίνα τὰ τρωτὰ μέρη ἐν τῇ ἀγωγῇ καὶ τῇ ἐκπαιδεύσει τῶν παίδων ἡμῶν, προτείνοντες καὶ τὰ μέσα τῆς τοῦ κακοῦ θεραπείας. Ἦσαν δ' οἱ συρραφεῖς τοῦ βιβλίου εἷς σπουδαστὴς τῆς ἰατρικῆς, εἷς τελειόφοιτος τῆς φαρμακευτικῆς, τουρκιστὶ διδαχθεὶς τὴν ἐπιστήμην, εἷς ἄρτι τὰ μαθητικὰ σπάργανα ἀποβαλὼν διδάσκαλος, καὶ ὁ ἀρχιστοιχειοθέτης τοῦ πατριαρχικοῦ τυπογραφείου. Ἀλλὰ, ἂν ἐρωτήσητε? τί ἔπραττεν ἡ κεντρικὴ ἐκπαιδευτικὴ πατριαρχικὴ ἐπιτροπή;—Θὰ μάθητε ὅτι ἐπεκύρωνε· διότι ὁ εἷς ἦν ἀνεψιὸς μητροπολίτου «γέροντος·, ὁ δεύτερος εἶχε μικρασιάτας φίλους καὶ συγγενεῖς, ἐπιβαλλομένους εἴς τινας ἐνορίας· καὶ ὁ ἀρχιστοιχειοθέτης εἶχεν εὐνοοῦντας αὐτῷ πάντας τοὺς εἰς τὴν πατριαρχικὴν αὐλὴν ὑπηρετοῦντας κληρικοὺς καὶ λαϊκούς.

Ἦσαν ἐπικερδεῖς αἱ τοιαῦται ἐπιχειρήσεις, ἦτο δ' ἀρκετὸν προσὸν γραφέως ἵνα πιστεύῃ ὅτι «τυγχάνει καὶ αὐτὸς ζῶον λογικὸν, δίπουν, ἄπτερον, πλατυώνυχον», ὀξυώνυχον ἴσως, ἀλλ' ἴσως νοῦ καὶ

ἐπιστήμης ἀνεπίδεκτον. Ἐν μιᾷ τῶν νυκτῶν, κατά τινα συνεδρίασιν τοῦ Ἑλλην. Φιλολογ. Συλλόγου, πρὸ 44 ἢ 45 ἐτῶν, ἤκουσα ἀναγινωσκομένην αἴτησιν πλατυωνύχου τινὸς, ἐκ τοῦ θρακικοῦ χωρίου Καλφᾶ, πέμποντος τῷ Συλλόγῳ Βοτανικὴν μικρὰν πρὸς χρῆσιν τῶν σχολείων, ὅπως ἐξετασθῇ καὶ ἐγκριθῇ· καὶ παρεπέμφθη μὲν εἰς ἐπὶ τούτῳ ἐπιτροπείαν τὸ βιβλίον· ἀλλὰ, ἐπὶ τῇ δηλώσει μου ὅτι ὁ γράψας ἐργάζεται εἴς τι βαρελοποιεῖον, ἀγράμματος ὤν, οὐδὲν ἐγένετο, καὶ ὁ Σύλλογος ἐσώθη ἀπὸ γελωτοποιήσεως.

Εὔμορφον διδακτικὸν βιβλίον κρίνω τὴν Ἐγκυκλοπαιδείαν τῶν κορασίων, ὑπὸ Δημ. Φωτήλα συνταχθεῖσαν, ἐκδοθεῖσαν πρὸ τοῦ 1850, νομίζω, εἰς ὃν μικρὸν, καὶ εἰς πολλοὺς τόμους. Περιέχει ἀποσπάσματα συγγραφέων χρήσιμα εἰς ἑλληνίδας ἐν γένει, καὶ συγγράμματα πεζά τε καὶ ἔμμετρα γυναικῶν ἐξόχων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Τὸ λαμπρὸν βιβλίον ἅπαξ ἐξεδόθη. καὶ ἐλησμονήθη, ἐνῷ ἔπρεπε ἵν' ἀνατυπωθῇ πολλάκις μέχρι τῆς σήμερον. Ἀλλὰ καὶ σήμερον.

Ἐν εἴδει προσθήκης. Ἡ ἀγυρτεία παρ' ἡμῖν εἰσέφρησε πρὸ πολλῶν ἐτῶν· «Εἰς τὴν ἀναγέννησιν τοῦ ἔθνους (ἔγραφεν ὁ ἐξ Οἰκονόμων Κωνσταντῖνος τῷ 1817) ὅλοι συντρέχουν μὲ τὰ πονήματά των· ἀλλ' ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν εἶναι καλοὶ συγγραφεῖς» (Γραμματικὸν, ἢ Ἐγκυκλίων παιδευμάτων....τόμ. Α΄ σ. ν΄). Ἀριμύτατα κατέκριναν τὰ τερατοτοκήματα τῆς ἀγυρτείας **Ἰγνάτιος, ὁ ἐκ Ραψάνης**, καὶ ὁ ἐκδοὺς αὐτὴν (ἀπὸ σελίδος 340-350) εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Ῥουμουνίας» (τόμου Α΄ μέρος Α΄) διάκονος **Δανιὴλ Φιλιππίδης,**

ὁ ἐκ Μηλεῶν τοῦ Πηλίου ὄρους. Ἐκτίθενται αὐτόθι σφάλματα πολλὰ, παρατηρηθέντα ἐν γεωγραφικῷ χάρτῃ, περιέχοντι καὶ τὴν Ῥουμανίαν, ἀποραπίζονται δὲ τὰ ἐν γεωγραφικοῖς ἐγχειριδίοις ἐνσφηνωθέντα· οἷον, ὅτι τὴν Ζάκυνθον καὶ τὴν Κέρκυραν ἀλβανοὶ κατοικοῦσιν· ὅτι ἡ λαλουμένη νῦν κοινολαΐτις ἑλληνικὴ τυγχάνει σύμφυρμα ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν καὶ τουρκικῶν λέξεων. Περὶ δὲ πλήθους ἐκδιδομένων βιβλίων ὁ Ἰγνάτιος παρατηρεῖ (τῷ 1816)· «Ἐμπόριον νῦν ἀσεβῶς καὶ κερδοσκοπία καθαρὰ καθόλου οἱ λόγοι· δι' ἣν καὶ ὀγκώδεις καὶ πολυτευχεῖς πραγματεῖαι πέραν πάντῃ τοῦ δέοντος, ἐτώσιον μουσῶν ἄχθος, ὁσημέραι ἐκ τῶν τυπογραφικῶν πιεστήρων προκύπτουσι, καὶ κατακλύζειν μᾶλλον ἢ φωτίζειν τὸν κόσμον δοκοῦσι. Πόντος ὅλος βιβλιοποιῶν· πολλοστημόριόν τι πάντως τούτων οἱ συγγραφεῖς».

Εἰς ἀδόκιμα βιβλία σπουδάζουσα ἡ τότε νέα γενεὰ, χάσκουσα εἰς τὰ καινὰ περὶ γλώσσης δαιμόνια, προσπαθοῦσα ἵνα εἰσαγάγῃ εἰς τὸν ἐμβρόντητον ἐγκέφαλον αὐτῆς αὐτοσχεδίους στοχασμοὺς οἱουδήτινος οἱουσδήποτ' οὖν, παρασυρομένη ὑπὸ τῶν ἐρίδων καὶ τῶν ἀντεγκλήσεων τῶν λογίμων ἑλλήνων καὶ διδασκάλων, ἐμορφώνετο ἐπιπόλαιος. Ἀπέκλαιεν ὁ ἀθάνατος Δούκας τὸ μέλλον τῆς διδασκαλίας τῆς μητρικῆς ἡμῶν γλώσσης, θρηνῶν καὶ τὸ παρόν· «διὸ καὶ τὰ σχολεῖα τῆς Ἑλλάδος πολλὰ παρήκμασαν ἐν ἀρχῇ τῆς ἀκμῆς, ἢ μᾶλλον ἐν ἀρχῇ τῆς ἀπάτης αὐτῆς· ἐξ ἧς **παρημελήθη παντελῶς ἡ γλῶσσα, ὥστε καὶ τὰ σχολεῖα αὐτὰ οὐχ ἕξουσιν οὐδὲ διδασκάλους μετ' οὐ πολύ**· ἀλλὰ καὶ τὴν σήμερον ζητούμενοι ἄξιοι

τῆς προστασίας μεγάλων σχολείων, οὐχ εὑρίσκονται· καὶ φοβοῦμαι ὅτι, ἂν ἡ γοητεία αὐτὴ ἐπικρατήσῃ καὶ ἑξῆς ἕτερα δέκα ἔτη, θέλουσιν ἐκλείψει παντάπασιν» (προλεγόμ. εἰς Ἡρωδιανόν· 18, σ.μξ΄).

Πολὺ καλλίτερα τῶν ἀγυρτικῶν διδακτικῶν βιβλίων ἦσαν τὰ παλαιά. Οἱ ὁμήλικές μου, μετὰ τὴν ἐκμάθησιν τοῦ ἀλφαβήτου καὶ τῶν συλλαβῶν, ἔπρεπε ἵνα συνεθισθῶμεν εἰς ἀνάγνωσιν ἐν ἐπὶ τούτῳ «Ἀναγνωσματαρίῳ» (νομίζω τοῦ Κοκκώνη), ἔπρεπε ἵν' ἀναγινώσκωμεν τὰ διαπλάττοντα καὶ ὑποθερμαίνοντα τὸ θρησκευτικὸν τοῦ παιδίου συναίσθημα μικρὰ φυλλαδάκια τοῦ Χριστοφόρου Σμὶθ «Αὐγὰ τοῦ Πάσχα»—«Περιστερὰν»—«Ἐξωκκλήσιον τοῦ δάσους»,—«Τὰ δύο ἀρνία». Κατὰ τὴν ἡλικίαν 8—10 ἐτῶν ἐγυμναζόμεθα εἰς τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὴν ἀποστήθισιν τῆς Ἠθικῆς τοῦ Κάμπη, κατὰ τὴν μετάφρασιν Α. Ῥ. Ραγκαβῆ, τοῦ Κομφουκίου, ἢ «τέχνης τοῦ κοινωνικοῦ βίου»· εἰς ἐμὲ δὲ ἐδόθη πρὸς ἀνάγνωσιν καὶ ἡ εἰς τέσσαρας μικροῦ σχήματος τόμους «Ἀποθήκη τῶν παίδων», κατὰ τὴν μετάφρασιν Βλαντῆ (Σπυρίδωνος). Τῶν ἑλλήνων συγγραφέων λόγους ἐδιδασκόμεθα ἐκ τῆς πεντατόμου Χρηστομαθείας Α. Ρ. Ῥαγκαβῆ καὶ Σκ. Δ. Βυζαντίου. Ἱερὰν Ἱστορίαν τὴν τοῦ Γενναδίου καὶ τὴν Γραμματικὴν αὐτοῦ. Κατήχησιν τὴν ἐπιτομὴν τῆς τοῦ Πλάτωνος Μόσχας. Ἀρχαιολογίαν τὴν τοῦ Λαμβερτίου Βοσσίου κατὰ μετάφρασιν Δ. Καλλιβούλου· καὶ Μυθολογίαν τὴν τοῦ Κοντογόνου, καίτοι μικρὸς ὢν ἐξέμαθα αὐτὴν κατά τι βιβλίον, ὅπερ εἶδον πρὸ ἐτῶν ἑβδομήντα, οὐδαμῶς δ' ἔκτοτε. Εἶχε σχῆμα μικροῦ μικροῦ ὀγδόου, εἶχε τίτλον «Ἱστορία περὶ

τῶν μυθολογουμένων θεῶν», καὶ ἐξεδόθη τύποις Ἰωσὴφ τοῦ Κάστορος, ἐν ΚΠόλει, τῷ 1827 ἢ 28. Συντακτικὸν τῆς ἑλληνικῆς εἴχομεν τὸ τοῦ Ἀσωπίου ἐπίτομον. Τὴν καλλιγραφίαν ἐδιδασκόμεθα ἐπὶ τῆς «πλάκας», προσκρεμάμενον ἐχούσης τὸ «πλακοκόνδυλον» καὶ τεμάχιον σπόγγου. Εἰς τὰ «χωριανὰ» σχολεῖα τῆς Θράκης πρὸ 80 ἐτῶν ἦσαν ἐν χρήσει αἱ Γραμματικαὶ Ματθαίου καὶ Ἰω. Λεοντοπούλου, ἡ κατὰ Στέφανον Κομμητὰν Ἐγκυκλοπαιδεία, ἀλλὰ καὶ ἡ τοῦ Παιούσα. Ἡ ἀνάγνωσις τῆς Ὀκταήχου ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας ἐπεβάλλετο ὡς ἀναγνωστικὸν, μάλιστα δ' εἰς τὰ χωριανὰ σχολεῖα· ἀλλ' εἰς αὐτὰ ἐπεβάλλετο καὶ ἡ εἰς τὸν ναὸν τακτικὴ φοίτησις, καὶ ἡ ἐν αὐτῷ ὑπηρεσία ὡς κανονάρχων, ἀναγνωστῶν, ἢ λαμπαδούχων, μορφώνουσα καὶ γνώστας τῆς ἑλληνικῆς καλοὺς, καὶ χριστιανοὺς καλλίστους. Ἀλλὰ τὸ τοιοῦτο καὶ ἐν ΚΠόλει συνειθίζετο πρὸ τοῦ 1850. Καὶ ἔβλεπον οἱ πιστοὶ συνήθως παιδία καλῶν οἰκογενειῶν ἐν ναοῖς ὑπηρετοῦντα. Διεκρίθησαν ἀπὸ τοῦ 1840 ὡς ἐκδόται, ὡς συγγραφεῖς, ὡς διδάσκαλοι ὁ Ἠλίας Τανταλίδης, ὁ Βασίλειος Καλλίφρων, ὁ Θεόδωρος Ἀριστοκλῆς. Ἐχρημάτισαν καὶ οἱ τρεῖς κανονάρχαι (κανόναρχοι) τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ ἐπὶ τῆς ἱερατείας τοῦ Κωνσταντίου Α΄ (1830—34). Διεκρίθησαν εἰς τὸν κλῆρον ὡς συγγραφεὺς ὁ Ἡρακλείας Γρηγόριος καὶ πρότερον (1860—77) μητροπολίτης Χίου· ὡς πατριάρχης ὁ Ἱεροσολύμων Νικόδημος· ὡς.....ὡς ἀνάξιος λόγου ἀλλὰ ὡς Χαλκηδόνος Καλλίνικος. Ἀνῆκον καὶ οἱ σύντρεις εἰς εὐπορούσας οἰκογενείας· ὁ πρῶτος ἦν ἀνεψιὸς ἐξ ἀδελφῆς (Ἀναστασίας) τοῦ Γρηγορίου Ε΄. Ἀλέξανδρος Παυλίδης, ὁ δεύτε-

ρος, ἐκ Μηχανιώνας τῆς κυζικηνῆς χερσονήσου Χρῆστος Τσιντσόνης, ὁ τρίτος, Κωνσταντῖνος Θωμάδης, ἦν υἱὸς Χατζῆ Θωμᾶ, ἐμπόρου ξυλικῆς οἰκοδομῶν. Ἐγεννήθησαν καὶ οἱ τρεῖς τῷ 1825, καὶ ἐχρημάτισαν ἀπὸ τοῦ 1839 καὶ ἑξῆς, ἐπί τινα χρόνον, κανονάρχαι τοῦ αὐτοῦ ναοῦ.

Τοιουτοτρόπως ἐδιδασκόμεθα καλῶς, θεωρητικῶς οὕτως εἰπεῖν καὶ πρακτικῶς, καὶ τὴν πάτριον θρησκείαν καὶ τὴν παίδευσιν, ἐμανθάνομεν πάντες καὶ οἱ σὺν ἐμοὶ, καὶ οἱ πενῆντα πρὸ ἐμοῦ ἔτη, κανόνας Συντακτικοῦ καὶ Γραμματικῆς, ἀποστηθίζοντες καὶ συγγραφέων παλαιῶν ἐδάφια. Ἐπιστολογραφία, ἐπιγραμματοποιΐα, γυμνάσματα ῥητορικὰ ἐπεβάλλοντο εἰς ἡμᾶς καὶ τοὺς πρὸ ἡμῶν· Ἐδιδασκόμεθα σειρὰν μαθηματικῶν· ἐκ τῆς φιλοσοφίας Εἰσαγωγὴν, Ψυχολογίαν, Λογικὴν, Ἠθικὴν, φυσικὸν δίκαιον, Καλλιλογίαν, Ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας. Οἱ ἐν ἀρχαῖς τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος τὴν Λογικὴν τοῦ Βουλγάρεως· καὶ ἐκ χειρογράφων τὴν Ἑρμηνείαν εἰς τὰ περὶ ψυχῆς, εἰς τὰ περὶ οὐρανοῦ, καὶ εἰς τὰ νικομάχεια τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἑρμηνειῶν παλαιοῦ σοφοῦ διδασκάλου τοῦ Κορυδαλλέως. Εἰς τὴν ῥητορικὴν, πρὸ τῆς ἐκδόσεως τῆς τοῦ Βάμβα, ἐμελέτων τὴν κατὰ τοὺς σημερινοὺς δύσχρηστον θεωρουμένην Ἑρμογένους τοῦ Ταρσέως· Θρησκευτικὰ ἐδιδάχθημεν ἀπὸ χειρογράφου τοῦ Εὐσταθίου Κλεοβούλου καὶ τὴν δογματικὴν θεολογίαν καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν. Ἐν ἀρχαῖς τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος εἶχον εἰς χρῆσιν οἱ μαθηταὶ τὴν «Ἐπιτομὴν τῶν θείων τῆς πίστεως δογμάτων» (1806) τοῦ Ἀθανασίου Παρίου, ἐκκλησιαστικῆς δ' ἱστορίας περίληψίν τινα τῆς τοῦ Μελετίου Ἀθηνῶν

χειρόγραφον ὑπὸ τοῦ διδασκάλου διδομένην, τοῦτο δ' ἕως τοῦ 1827, ὅτε ὁ Κομμητὰς ἐξέδωκεν ἐν Πέστῃ τὴν ὑπ' αὐτοῦ γραφεῖσαν ἐπιτομὴν τῆς τοῦ Μελετίου, μετατυπωθεῖσαν ἐν ΚΠόλει τῷ 1841, ἐν Σμύρνῃ τῷ 1862, καὶ ἐν Ζακύνθῳ τῷ 1861 ὑπὸ Σεργίου Ραφτάνη, μετὰ τῶν ἀξίων ἀναγνώσεως προσθηκῶν τοῦ ἀειμνήσσου ἱστοριογράφου τῆς Ἑπτανήσου Παναγιώτου Χιώτου. Ἐπειδὴ ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας ἐμελέτων, τοῦ Μελετίου τὸ ἔργον, ὡς καὶ εἰς τὴν ἐπιτομὴν τοῦ Χιώτη τὸν βίον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑπτανήσου, παρατίθημι τὰς προσωπογραφίας καὶ τῶν δύο ἐκκλησιαστικῶν ἱστοριογράφων

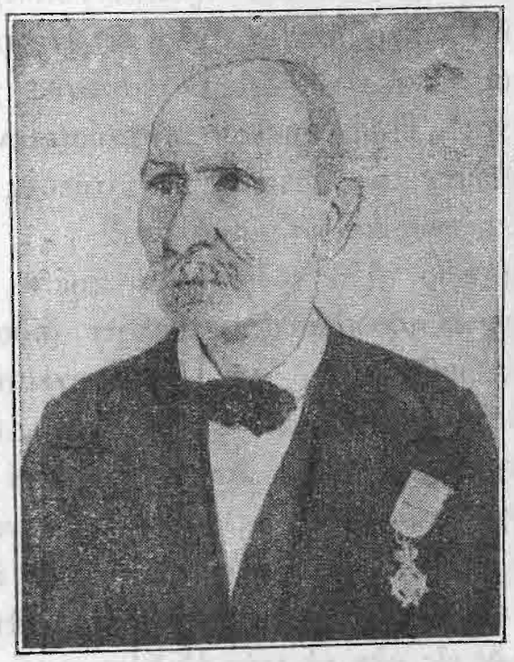

ΜΕΛΕΤΙΟΣ ΑΘΗΝΩΝ,

περὶ οὗ γνωστὸν ὅτι, κα ὰ κόσμιον Μιχαὴλ Μῆτρος, ἐγεννήθη τῷ 1661 ἐν Ἰωαννίνοις, ἐσπούδασεν ἐν Ἰταλίᾳ ἰατρικὴν καὶ φιλοσοφίαν, ἐχειροτονήθη Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης μητροπολίτης τῷ 1692, μετὰ δ' ἔτη τέσσαρα παυθεὶς ἐξελέγη Ἀθηνῶν τῷ

1703, καὶ ἀπεβίωσεν ἐν ΚΠόλει τῇ 12 δεκεμβρίου τοῦ 1714.

Ὁ δὲ γράψας τὴν χρήσιμον τοῖς φιλίστορσι προσθήκην εἰς τὴν ἐπιτομὴν τῆς Ἐκκλησ. Ἱστορίας τοῦ Μελετίου Παναγιώτης Χιώτης ἐγεννήθη τῇ 6 αὐγούστου 1814, ἐν Ζακύνθῳ, ὅπου ἀπέθανε τῇ 2 ἰανουαρίου 1896, διδάξας ἀπὸ τοῦ 1836 πλέον τριακονταετίας, καὶ γράψας ἔργα σπουδῆς ἄξια, περὶ ὧν ἐν τῷ Δ΄ μέρει τοῦ παρόντος συγγράμματος.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΧΙΩΤΗΣ

Πάντα ταῦτα τὰ μαθήματα, καὶ τὰ βιβλία, καὶ τὰ γυμνάσματα, τὰ ἀποῤῥοφῶντα ἓξ ὥρας καθ' ἑκάστην, φαίνονται σήμερον βαρύτατα φορτία, πιέζοντα δῆθεν τὴν πνευματικὴν καὶ σωματικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μαθητοῦ. Πῶς ἐσώσαμεν ἡμεῖς τὸν ὀλίγον νοῦν, ὅσον ἔχομεν, τὴν εὐεξίαν, ἂν μὴ ἀπατώμεθα, σώματος καὶ ψυχῆς!! Εἴδομεν διδασκάλους

διδάξαντας 40, 60, 72 ἔτη, ἀποθανόντας εἰς ἡλικίαν 80, 90, 100, ἐτῶν. Εἴδομεν πατριάρχας εὐσεβεῖς καὶ πεπαιδευμένους τὸν Γρηγόριον Ϛ΄, τὸν Ἄνθιμον Δ΄, καὶ οἱ πρὸ ἡμῶν τὸν Ἀγαθάγγελον καὶ τὸν Κωνστάντιον Α΄. μετὰ θρησκευτικοῦ ζήλου ἢ διοικητικῆς συνέσεως κυβερνήσαντας τὴν Ἐκκλησίαν. Πάντες οὗτοι, καὶ οἱ Μουσοῦροι, οἱ Μαυρογένεις, οἱ Καραθεοδωρῆδες, οἱ Ἀρχιγένεις, οἱ Ἀφθονῖδαι καὶ τόσοι ἄλλοι τῆς Ὑψ. Πύλης ὑπάλληλοι κατὰ τοιοῦτον τρόπον ἐδιδάχθησαν ἐν τῇ Μ. τοῦ Γ. Σχολῇ, καὶ ἄλλοι εἰς ἑτέρας σχολάς. Πῶς αὐτοὶ πάντες ἀνέδειξαν ἑαυτοὺς χρησίμους εἰς τὸ ἔθνος! Πῶς ἡμεῖς ἐπιστεύσαμεν καθῆκον ἵνα μιμηθῶμεν τοὺς ἀειμνήστους αὐτοὺς τοῦ Γένους προκρίτους καὶ διδασκάλους!!

Ὁ φιλίστωρ ἀναγνώστης μου πρέπει ἵνα μάθῃ ὅτι, εἰς τὰ ἀλληλοδιδακτικὰ, τὰ τότε «διδασκαλεῖα» λεγόμενα, ὡρίζετο ὑπὸ τοῦ Πατριαρχείου ὅτι «θέλουν διδάσκεσθαι τὰ ἑξῆς· Α΄, ἀνάγνωσις ἐλευθέρα· Β΄, καλλιγραφία· καὶ Γ΄, ἀριθμητική· καὶ οὕτω θέλει ἀπέρχεται ὁ μαθητὴς εἰς τὸ ἑλληνικὸν σχολεῖον»·—Πρέπει ἵνα μάθωμεν ὅτι, τὸ ἑλληνικὸν σχολεῖον εἶχε 4 τάξεις, ἰσάριθμα ἔτη μαθητεύσεως, ἐξ αὐτῶν δὲ εἰς μὲν τὰ τρία ἐδιδάσκοντο οἱ μαθηταὶ λόγους συγγραφέων ἀρχαίων καὶ ἐκ τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας τοὺς τοῦ Χρυσοστόμου, τοῦ Μ. Βασιλείου, καὶ Ἰσιδώρου τοῦ Πηλουσιώτου, ἱερὰν ἱστορίαν καὶ κατήχησιν, μαθηματικὰ στοιχειώδη, πολιτικὴν γεωγραφίαν, καὶ μυθολογίαν. Εἰς τὸ τέταρτον ἔτος συγγραφεῖς ἕλληνας, τὸ Α τῆς Ἰλιάδος, καὶ τὴν Ἑκάβην τοῦ Εὐριπίδου, μαθηματικὰ, φυσικὴν ἱστορίαν ἐπίτομον, γαλλικὴν

γλῶσσαν (ἐπὶ δύο ἔτη) καὶ τουρκικὴν ἓν ἔτος. Εἰς τὰ τρία ἔτη τὰ πρῶτα ἐδιδάσκοντο τὸ τεχνολογικὸν, τὴν ὀρθογραφίαν, ἐκθέσεις ἰδεῶν, ἀποστηθίζοντες συγγραφέων ἑλλήνων τεμάχια. Τὴν προσοχὴν ἡμῶν ἑλκύει ἡ διάταξις «Νὰ γίνωνται συνθέσεις ἐπιστολῶν, ἢ ἄλλων ἐκθέσεων εἰς τὴν κοινοτέραν ἑλληνικήν»· Ταῦτα δὲ διέταξεν ὁ πατριάρχης Ἄνθιμος ΣΤ΄ μετὰ δεκατεσσάρων μητροπολιτῶν

Ο ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΑΝΘΙΜΟΣ ΣΤ΄

κατὰ δεκέμβριον τοῦ 1845, ἀλλὰ διέταξεν ἐπίσης «Εἰς τὰ ἀνώτερα σχολεῖα καὶ πέμπτον ἔτος προστεθήτω»· τούτου δὲ τοῦ ἔτους μαθήματα ὡρίσθησαν Ὅμηρος, Αἰσχύλος, Σοφοκλῆς, Πίνδαρος, Θεόκριτος, ἐπιγραμματοποιΐα, ῥητορικὴ μετὰ γυμνασμάτων, ὑψηλότερα μαθηματικὰ,καὶ ἡ γαλλικὴ γλῶσσα. Ἀπεφάσισαν δ' οἱ δεκατέσσαρες καὶ τὸ ὁμοιόμορφον ὡς πρὸς τὴν γραμματικὴν, «ἐπειδὴ ἡ γραμμα-

τικὴ πρέπει νὰ ἦναι ὁμοιόμορφος εἰς πάντα τὰ σχολεῖα, πρὸς τὸ παρὸν γενέσθω ἡ διδασκαλία ἢ ἀπὸ τῆς γραμματικῆς τοῦ κ. Ν. Βάμβα, ἢ τοῦ μακαρίτου Κ. Κούμα, ἕως οὗ ἡ Ἐκκλησία διατάξῃ νὰ συνταχθῇ καὶ ἐκδοθῇ διὰ τοῦ τύπου ἡ μᾶλλον εὐμεθοδεστέρα». Ὁ πατριάρχης καὶ ἡ σύνοδος αὐτοῦ συνίστα ἵνα συσταθῶσι παρὰ τοῖς ἑλληνικοῖς σχολείοις καὶ βιβλιοθῆκαι. Τῷ 1869 εἶδον **βιβλιοθήκας πλουσιωτάτας σχολικὰς** εἰς Σκούταρι, ἐν Μεγάλῳ Ῥεύματι, ἀποτεφρωθείσας, εἰς Ὀρτάκιοϊ (Βοσπόρου), Μουχλίῳ, καὶ Τζιβαλίῳ, λεηλατηθείσας ὑπὸ τῶν διδασκάλων. Ἀλλ' αὗται προϋπῆρχον καὶ τοῦ 1850 καὶ τοῦ 1840.

Παρετέθη τὸ πρόγραμμα τῆς διδασκαλίας, ἵνα λάβωμεν γνῶσιν ὅτι, διὰ μεθόδων καὶ προγραμμάτων τοιούτων ἐξεπαιδεύοντο καὶ ἐμορφοῦντο ἕως τοῦ 1870 καλοὶ λόγιοι καὶ θεοφοβούμενοι κατὰ τὸ ἐνὸν διοικηταὶ τοῦ ἔθνους.

Βιβλιοπωλεῖα ἐν ΚΠόλει, καθ' ὃν χρόνον ἐσπουδάζομεν ἐν τῇ Μ. τοῦ Γ. Σχολῇ (1863—69) εἰργάζοντο τρία μὲν ἐν Γαλατᾷ, ἓν ἐν Σταυροδρομίῳ, καὶ ἓν εἰς τὸ μέρος τῆς Πόλεως (ἢ Σταμπούλ). Πλὴν τούτων ἠκούοντο καθὸ πλούσια καταστήματα τὰ τοῦ Κ. Δαρζηλοβίτη, Θεσσαλονίκης, καὶ Ἰωσὴφ Μάγνητος, Σμύρνης ἐκδόντος ἐκεῖσε τὴν «Κλίμακα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης», εὔχρηστον πρὸς διδασκαλίαν αὐτῆς, ἀλλὰ μικρὸν βιβλίον. Πρὸ τούτων ὑπῆρχον ἐν Σταυροδρομίῳ μὲν τὸ τοῦ Σκενδέρη, ἐν Γαλατᾷ δὲ τὸ τοῦ Λαζαρίδου, καὶ τὸ τῶν Ἀδαμίδου καὶ Ζήσου. Φαίνεται ὅτι ἦσαν καὶ εἰς πόλεις μεγάλας, ἀλλὰ καὶ εἰς χωρία βιβλιοπῶλαι· εἴς τι μουσικὸν βιβλίον ἐκτυπωθὲν μεταξὺ τῶν

ἐτῶν 1839—40 εὗρον ἐν Γάνῳ καὶ Χώρᾳ βιβλιοπώλην **Ἀθανάσιον Ἰωαννίδην** Καλιδρομίτην—Τῷ 1818—20 ἔμενεν ἐν Βουκουρεστίῳ βιβλιοπώλης ὁ **Κωνσταντῖνος Γκάρπογλους,** ὁ θεσσαλὸς, ὁ κατόπιν ἐν Ἑλλάδι Καρπολὰς (Συνταγμα φιλοσοφίας Κούμα, κατάλ. συνδρ.).

Ὁ εἷς τῶν ἐν Γαλατᾷ (ΚΠόλει) βιβλιοπωλῶν, Γ. Ἀναστόπουλος, ταχέως συνέστειλε τὸν κύκλον τῶν ἐργασιῶν αὐτοῦ· ἔμενον δὲ τὰ βιβλιοπώλεῖα Συμεὼν Ἀνδρεάδου, καὶ τῶν ἀδελφῶν Δεπάστα. Τὸ τοῦ **Συμεὼν Ἀνδρεάδου** ἐξέδωκε μεταφράσεις μυθιστορημάτων, μίαν Μυθολογίαν γραφεῖσαν ὑπὸ Μηνᾶ Μαράσογλου μικρασιάτου ἐμπόρου, καλοῦ πατριώτου, καὶ ἀπὸ τοῦ 1861—70 τὸ Ἡμερολόγιον «Χρόνον» (ὡς σήμερον λέγομεν, ἐγκυκλοπαιδικὸν), οὗ συνέχειαν, ἀλλὰ μόνον τῶν ἐτῶν 1871 καὶ 72, καὶ εἰς 8ον μέγα, πολυσέλιδον, ἐξέδωκαν οἱ συντάκται τοῦ «Νεολόγου». Τὸ βιβλιοπωλεῖον Ἀνδρεάδου κατόπιν ἐπωλήθη εἰς τὸν ἐκ Προύσης ἔμπορον Τιμόθεον Ἰωαννίδην (ἢ καὶ Γεωργιάδην), νομίσαντα ὅτι θὰ ἔχῃ περισσότερα κέρδη ἀπὸ τοῦ ἐμπορίου τῶν βιβλίων. Τόσῳ δὲ καλῶς ἔβαινον αἱ πρὸ τοῦ βιβλιοπωλικοῦ ἐπαγγέλματος ἐργασίαι, ὥστε ἵνα δώσωσιν αὐτῷ σύζυγον ἐξαδέλφην τινὰ τῶν οἰκογενειῶν Ἀριστάρχη καὶ Καλλιάφην τινὰ τῶν οἰκογενειῶν Ἀριστάρχη καὶ Καλλιάδου. Τῷ 1875, ἀπολέσας πολλὰ, οὔτε βιβλιοπωλεῖον εἶχεν, οὔτ' ἐμπόριον ἐξήσκει. Προσελήφθη λοιπὸν ὡς ἐπιμελητὴς καὶ κοσμήτωρ εἰς τὴν ἐν Φαναρίῳ λέσχην «Μνημοσύνην», τότε φθισιῶσαν· ἐμισθοδοτεῖτο γλισχρότατα, μόλις ζῶν, μετὰ τῆς ἀτυχοῦς συζύγου καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, πρὶν αὐτοῦ ἀποθανόντων. Ἀπέθανεν ὁ βιβλιοπώλης Τιμόθεος ἐπὶ

τοῦ μεγάλου πολέμου, παντέρημος, τὸ δὴ λεγόμενον, καὶ λησμονημένος, κηδευθεὶς καθ' ὃν τρόπον ἐκηδεύοντο οἱ ἀγνώριστοι. Ἀλλὰ καὶ ὁ Συμεὼν Ἀνδρεάδης, ὁ ὑποστηρίζων ἄλλοτε διδασκάλους πτωχοὺς καὶ βιβλιοπώλας πλανοδίους, προσελήφθη ὡς ἐπιμελητὴς (ἢ κεχαγιὰσ) τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιτροπῆς τῆς ἑλληνικῆς συνοικίας Διπλοκιονίου (Μπεσὶκ-Τὰσς), ὑποθέτων καὶ αὐτὸς ὅτι ζῇ. Τῷ 1888 εἶδον αὐτὸν εἰς τὸ Πατριαρχεῖον, ὅπου μοὶ ἐπέδωκεν ἐπιτολήν τινα, αὐτὸς δὲ μοὶ εἶπεν ὅτι ἦτον ὁ Συμεὼν Ἀνδρεάδης, καὶ ὅτι, θανών, θὰ κηδευθῇ δι' ἐράνου τῶν φίλων. Ὅπερ καὶ ἐγένετο, δυστυχῶς.

Λαμπρὸν καὶ πλούσιον βιβλιοπωλεῖον ἐν Γαλατᾷ ἦτο τὸ τῶν ἀδελφῶν **Δεπάστα, Ἀντωνίου καὶ Νικολάου,** ἐκ Σίφνου. Ἔμαθον περὶ αὐτῶν ὅτι ἦσαν πρὸ τοῦ 1857 ἢ 58, ὅτε συνέστησαν τὸ βιβλιοπωλεῖον, διδάσκαλοι, παιδευθέντες ἐν τῷ πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν, ἄνθρωποι σοβαροί· πεντακισχίλια δὲ χρυσᾶ φράγκα διαθέσαντες ἐπλούτισαν τὸ κατάστημα αὐτῶν, διαρκέσαν ἐπὶ πολύ· μετὰ τὸ 1900 παρεχώρησαν αὐτὸ εἰς ἄλλους, ζημιωθέντες καὶ αὐτοί, μὴ τυχόντες ὅμως τέλους ζωῆς, οἷον ἔτυχον, ἀτυχῶς, Συμεὼν καὶ Τιμόθεος.

Εὐτυχὴς ὑπῆρξεν ὁ **Γεώργιος Σεητανίδης,** ἐκ Βόλου (νομίζω Δράκιας), ἔχων τὸ βιβλιοπωλεῖον αὐτοῦ πρὸς τὸ μέρος τῆς Πόλεως, πλουσιώτατον εἰς ἐκκλησιαστικὰ βιβλία, ὧν ἐξέδωκεν ἓν, διωρθωμένον (δῆθεν), τῷ 1869, τὸ Μέγα Ὡρολόγιον. Ἀλλ' ἐσκέψατο μᾶλλον ἐπικερδὲς τὸ ἐμπόριον τῶν εἰς τὰς ἱεροτελεστίας τῶν γάμων καὶ βαπτίσεων χρησίμων· καὶ παρασκευάζων αὐτὸς ἑκάστοτε κατὰ νέαν ἐπίνοιαν, σχῆμα καὶ κοσμήματα λαμπάδων καὶ στεφάνων τοῦ γάμου, καὶ «βαπτιστικῶν» (ἐνδυμασίας), ἐκέρδαινε πολλά· τὸ κέρδος ἀνῆλθε πολλάκις, ὡς μοι εἶπον οἱ παρ' αὐτῷ ἐργασθέντες, εἰς 300 τοῖς ἑκατόν. Ἀποθανὼν ὁ Σεητανίδης—ἅπαις—ἀφῆκεν εἰς τὸν χρηστὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ Ἰωάννην ἐν Γαλατᾷ μέγα κατάστημα ἰδιόκτητον, χρησιμοποιούμενον μέχρι τοῦ 1921 ὡς βιβλιοπωλεῖον· ἡ ἀξία αὐτοῦ ὑπελογίζετο τότε μέχρι 400000 χρυσῶν φράγκων.

Ὡς ὁ Σεητανίδης, οὕτως ἐσχημάτισε περιουσίαν οὐχὶ ἀπὸ βιβλίων ὁ εἰς τὸν λεγόμενον Τεκὲ πρὸ τοῦ 1869 βιβλιοπώλης καὶ πολλῶν πραγμάτων πώλης Χριστόδουλος Κωνσταντίνου. Πρὸ τοῦ 1860 ἦτο πολυπώλης—ἐὰν ἡ λέξις ἐπιτρέπηταί μοι—ἐπὶ 40 σχεδὸν ἔτη ἀγοράζων καὶ πωλῶν ἀρχαῖα καὶ νέα νομίσματα, δακτυλιολίθους, ἀρχαῖα κοσμήματα, παλαιὰ καὶ νέα βιβλία, χειρόγραφα, καὶ πτηνά. Ἠγόραζε καναρίνια, κοσσύφους, καλάνδραις, ἔχων δὲ χειροκίνητα ἁρμόνια, ἤ τινα ὄργανα τοιαῦτα, καὶ μόνος αὐτὰ χειριζόμενος, ἐδίδασκε τὰ κελαδητικὰ ταῦτα πτηνά, καὶ, μανθάνοντα μελῳδίας πολλάς, ἐπώλει, κυρίως εἰς τὰ ἀνάκτορα, ἐπὶ τοῦ σουλτάνου Ἀζὴζ, καὶ εἰς πλουσίους τούρκους, ἀντὶ 10—15 χρ. λιρῶν ἕκαστον. Ἦτον ἐξ Ἠπείρου ὁ Χριστόδουλος, καυχώμενος ὅτι ἐγεννήθη εἰς τὴν Δωδώνην (!), προσαγορεύων πάντοτε ἐν ὀνόματι Διὸς ξενίου καὶ φιλίου καὶ νεφεληγερέτου—καὶ οὐκ ἀρβανίτου· προσέθετον ἐγώ—Ἐμὲ προσηγόρευε πάντοτε διὰ τοῦ «Χαίροις μοι διαμπερές». Ἦτο λιτὸς τὴν δίαιταν, τρώγων πολλάκις «ψωμὶ καὶ ἐλληαῖς». Ἀλλ' ἦσαν τὰ «τέλη τῆς ζωῆς αὐτοῦ «χριστι-

ανὰ, ἀνώδυνα, ἀνεπαίσχυντα, εἰρηνικά». Τοιαῦτα καὶ τὰ τοῦ Σεητανίδου, χρησίμου γενομένου εἰς τοὺς συγγενεῖς· ὁ Χριστόδουλος ὅμως ἐγένετο χρήσιμος εἰς τὸ ἔθνος, διότι τὴν ἐν ἐκουσίαις στερήσεσι κτηθεῖσαν περιουσίαν αὐτοῦ ἐκληροδότησεν εἰς τὴν Μ. τοῦ Γ. Σχολὴν, καὶ εἰς τὸν ἐθνικὸν, ἂν μὴ ἀπατῶμαι, στόλον.

Μνείαν ὅμως εἰς τὸ μέρος τοῦτο παραθέτω τοῦ ἀρχαιοτέρου τῶν γνωστῶν μοι βιβλιοπωλῶν **Ἰωάννου Χαψούλα**, ἐμπόρου καὶ βιβλιοπώλου, οὗ σύγχρονος ἦτο **Γρηγόριος Ἀθανασίου** (Προδιοίκησις εἰς τὸν Ἑρμῆλον ἢ Δημοκριθηράκλειτον 1817, ἐν κατολ. συνδρομητῶν). Ἐγεννήθη καὶ ὁ Χαψούλας ἐν Βόλῳ, καθὼς ὁ Σεητανίδης ἔλεγέ μοι, γνωρίσας αὐτὸν γέροντα πρὸ τοῦ 1850 καὶ παρ' αὐτῷ ὑπηρετήσας· ὁ Χαψούλας, ὡς ἐπιγράφεται, ἐξέδωκε τῷ 1816, ἐν ΚΠόλει, τὴν Γραμματικὴν Ματθαίου τοῦ ἐκ Γανοχώρων. Φρονῶ ὅμως ὅτι τὰ βιβλιοπωλεῖα πρὸ τοῦ 1840 ἐπώλουν παντὸς εἴδους πράγματα· εἰς ἓν τοιοῦτον εἶδον τῷ τῷ 1865, ἐν Μυριοφύτῳ, τὸ «μακροβιωτικὸν βάλσαμον Δ. Πασσιώτα». Ἦτο δ' ὁ Δημήτριος Πασσιώτας, ἐκ Ζαγορίου τῶν Ἰωαννίνων, ὄχι, καθώς μοι εἶπον, ἀγύρτης, ἀλλὰ διδάκτωρ τῆς ἰατρικῆς ἐν Βιέννῃ σχολῆς, ἐν τῇ πόλει ταύτῃ μένων μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1810—30.

Οἱ καθ' ὁδὸν βιβλιοπῶλαι, κατὰ τὸ πλεῖστον ἰουδαῖοι, σπουδαῖον διεξῆγον ἐμπόριον, μάλιστα τῶν ἐκτυπουμένων ἐν Βενετίᾳ δημωδῶν φυλλαδίων. Μέχρι τοῦ 1880 ἐπωλοῦντο ὑπ' αὐτῶν ἡ Ἱστορία τοῦ Σταυράκογλου, ἡ Ἱστορία θρηνητικὴ καὶ θλιβερὰ Στάθη τοῦ πραγματευτῆ, ἡ Ἱστορία

ἑβραιοπούλας τῆς Μερκάδας, ἡ Εὔμορφη βοσκοποῦλα, ὁ Σιντίπας, αἱ Πανουργίαι ὑψηλότατα τοῦ Μπερτόλδου, ἡ Χαλιμὰ, ἡ Γαδάρου, Λύκου, καὶ Ἀλεποῦς διήγησις χαρίεις, ἡ φυλλάδα τοῦ Σπανοῦ (οὐχὶ ἡ κακοηθεστάτη παρὰ Legrand εἰς τὴν Bibliothèque Graeque Vulgaire), τὰ Ἔρωτος ἀποτελέσματα, ἡ Συμφορὰ καὶ αἰχμαλωσία τοῦ Μωρέως, ἡ Ἱστορία τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Καθ' ὁδὸν ἐπίσης ἐπωλοῦντο τὸ Γεωπονικὸν Ἀγαπίου τοῦ Λάνδου—καὶ τὸ (ἰταλικο—ἑλληνικὸν) Ἄνθος χαρίτων—ὁ Ἀκάθιστος τοῦ Μελετίου Καλλονᾶ—τὸ Προσκυνητάριον Ἰωάννου Κομνηνοῦ, μεταξὺ δ' αὐτῶν οἱ ἰουδαῖοι συνηρίθμουν πρὸς πώλησιν καὶ Γραμματικὰς τῆς ἑλλην. γλώσσης, κυρίως τοῦ Καλλίφρονος. Οἱ κατὰ τοῦ Καλλίφρονος δυσηρεστημένοι κατέπεισαν τὸν ἕνα τῶν ἰουδαίων—Ἀβραὰμ ὠνομάζοντο καὶ οἱ δύο—ἵνα τοποθετῇ, κατὰ τὴν ἐκφώνησιν τῶν τίτλων, τὴν Γραμματικὴν Καλλίφρονος πρὸ τῆς φυλλάδας τοῦ Γαδάρου. Εὐνόητος δ' ἡ τῆς ἐκφωνήσεως ἐντύπωσις: Σιντίπας· Χαλιμὰ, Σταυράκογλου ἱστορία, φυλλάδα τοῦ Σπανοῦ —Γραμματικὴ Καλλίφρονος γαδάρου φυλλάδα» κτλ. Ὁ εἷς Ἀβραὰμ ἦτο πτωχός. Ὁ ἄλλος ἐπώλει βιβλία σπουδαῖα, ἀλλὰ τὰ μὲν νεοτύπωτα βιβλία ἐπώλει εἰς ὑψηλὴν τιμὴν, τὰ δὲ πρὸ τοῦ 1800 τύποις ἐκδεδομένα εἰς εὐτελεστάτην· ἐκ τῶν διδακτικῶν βιβλίων ἠγοράζοντο εἰς τιμὴν μεγάλην τὸ Λεξικὸν Ἀνθίμου Γαζῆ, καὶ ἡ δωδεκάτομος Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων τοῦ Κούμα, 150—160 φράγκων τιμωμένη, διότι εἰς αὐτὴν οἱ πατέρες ἡμῶν ἀνεγίνωσκον τὴν ἱστορίαν τοῦ ἔθνους ἡμῶν· ἀλλ' ἀφ' ὅτου συνεπληρώθη ἡ Ἱστορία τοῦ Κων.

Παπαῤῥηγοπούλου, τἀντίτιμον τῆς τοῦ Κούμα κα τῆλθεν εἰς 15—20 φράγκα (ἐννοῶ χρυσᾶ). Καὶ διεδίδοντο μὲν οὕτω ποικίλαι γνώσεις παρὰ τῷ λαῷ· ἀλλ' ἄσχετος πρὸς τὴν διὰ τοιούτων βιβλίων ἀνάπτυξιν ἦν

Ἡ παρ' ἡμῖν ἐπιστημονικὴ κίνησις. Πρὸ τοῦ 1860 κατεδείκνυον αὐτὴν αἱ τῶν ἰατρῶν ἐργασίαι· ἡ Ὑγειονομία τοῦ Σαράντη Ἀρχιγένους (1840, ἐν Παρισίοις), ἡ Φιλοσοφία τῆς φυσικῆς ἱστορίας τοῦ Δημητρίου Σταματιάδου* (1846, ἐν ΚΠόλει), ἡ συγχρόνως σχεδὸν αὐτόσε τυπωθεῖσα (κατὰ Γκριμὼ καὶ Ντουρωσὲ) Φυσιολογία τοῦ ἀνθρώπου, ὑπὸ Μανουὴλ Διδύμου, ἡ Ὑγιεινὴ τοῦ Γ. Κανελλίδου (ἐν ΚΠ τῷ 1858) ἐτίμησαν τοὺς ἐν ΚΠόλει ἐπιστήμονας. ὡς ἐτίμα τοὺς πρὸ τοῦ 1821 ἰατροὺς ἡ Φαρμακοποιΐα Διονυσίου Πύρρου (1818), καὶ ἡ εἰς 8ον μικρὸν Ἱστορία τῆς ἰατρικῆς (1816), γραφεῖσα ὑπὸ Σεργίου Ἰωάννου. Εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν γραμματολογίαν ἀναφέρονται τὰ ἔργα τοῦ Στεφάνου Καραθεοδωρῆ τοῦ ἰατροῦ. καὶ ὁ Ὀρκιστὴς Φαρμακίδης τοῦ διδασκάλου τῆς φιλοσοφίας Εὐθυβούλου (1851). Εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλολογίαν ἦ γλῶσσαν ἡ κριτικὴ ἔκδοσις τῶν Ὀλυνθιακῶν τοῦ Δημοσθένους ὑπὸ Κωνστ. Ἡροκλέους Βασιάδου, ἔργον ἀξιομνημόνευτον. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1861, ἡ παρ' ἡμῖν ἐπιστημονικὴ κίνησις συγκεφαλαιοῦται, οὕτως εἰπεῖν, εἰς τὰς ἐργασίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου καὶ τῶν ταὐτοχρόνως σχεδὸν μετ' αὐτοῦ συσταθέντων Ἰατρικοῦ Συλλόγου, καὶ Μουσικοῦ (1861). Πρὶν τοῦ

* ἐγεννήθη ἐν Βαθεῖ Σάμου 17 μαρτίου 1810, ἐσπούδασεν ἐν Βοστώνῃ τῆς Ἀμερικῆς, ἀπέθανεν ἐν ΚΠόλει 13 νοεμβρίου 1889.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΚΑΡΑΘΕΟΔΩΡΗ
(17 μαρτίου 1789—† 11 ἀπριλίου 1867)

Φιλολογικοῦ ἦν ἱδρυμένη ἡ Λέσχη «Βυζάντιον», εἰς ὡραιοτάτην αἴθουσαν ἐργαζομένη, ἀναπαύουσα τὰ μέλη αὐτῆς μεγαλοπρεπῶς εἰς ἀνάκλιντρα πολύτιμα καὶ καθέδρας ὁμοίας. Εἰς τὴν μεγαλοπρεπῆ αἴθουσαν αὐτῆς ἐφιλοξενεῖτο ὁ Φιλολογικὸς Σύλλογος, ἔχων ἐκεῖ συγκεντρωμένα βιβλιοθήκην, ἀρχεῖα, καὶ μουσεῖον βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων, χειρογράφων, μολυβδοβούλλων, καὶ μάλιστα πλίνθων. Ὅλος αὐτὸς ὁ θησαυρὸς ἀπετεφρώθη κατὰ τὴν μεγάλην πυρκαϊὰν τοῦ Σταυροδρομίου (Πέραν) τῆς 24 μαΐου (5 ἰουνίου) 1870, ἔκτοτε δὲ ὁ Φιλ. Σύλλ. ἐφιλοξενεῖτο εἰς τὴν ἐνοριακὴν τῆς ἑλλην. κοινότητος τοῦ Σταυροδρομίου σχολὴν, μέχρι συμπληρώσεως τῆς οἰκοδομῆς τοῦ νέου αὐτοῦ κτιρίου

(1872). Ἐν τῇ σχολῇ ταύτῃ ἐφυτοζώει καὶ ὁ Μουσικὸς, οὐδὲν παραδείξας ἔργον ἄξιον (οὔτε ἀνάξιον) λόγου, καίτοι συνηρίθμει εἰς τὰ μέλη αὐτοῦ μουσικοὺς καὶ ἱεροψάλτας διακεκριμένους, τὸν ἀρχιμανδρίτην Γερμανὸν Ἀφθονίδην, τὸν Ἰωάσαφ Ῥῶσσον, καισαρέα, καλόγηρον τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει ῥωσσικῆς μονῆς Ἁγίου Παντελεήμονος, τὸν Ῥαιδεστηνὸν Γεώργιον Εὐστρατιάδην, καὶ τὸν ἐκ Σίφνου Γεώργιον Βιολάκην, τὸν Ἠλίαν Τανταλίδην τὸν τραπεζιτικὸν Δημήτριον Πασπαλλὴν, βυζάντιον, ἀλλ' ἐκ Λωδεκαννήσου καταγόμενον, τὸν Κυριακὸν Φιλοξένην, ἐφεσιομάγνητα, τότε λαϊκὸν, τραχὺν εἰς τὰς συζητήσεις· ἦτο δὲ καὶ τόσον εὐέξαπτος, ὥστε κατά τινα συζήτησιν πολὺ σφοδρὰν ἵνα εἴπῃ, ἐπὶ συνεδριάσεως «ἄρχων λαμπαγάδαρε» τὸν τότε (1868) λαμπαδάριον τῆς Μ. Ἐκκλησίας Ῥαιδεστηνόν. Ὁ ἀτυχὴς αὐτὸς Σύλλογος ἐζήτησε (1869) φιλοξενίαν ἐν τῷ παλαιῷ κτιρίῳ τῆς Μ. τοῦ Γ. Σχολῆς, ὅπου ἀπεβίωσεν ἀδόξως, ὡς καὶ ὁ Ἰατρικὸς, μίαν κοινὴν λαμπρῶς μετὰ τοῦ Φιλολογικοῦ πανήγυριν τελέσας, καὶ ἓν φυλλάδιον, ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἰατρικῆς, ἐκδούς. Ἦν δὲ τοῦτο ὁ πανηγυρικὸς τῆς κοινῆς ταύτης ἑορτῆς, ὑπὸ τοῦ ἰατροῦ **Ἀποστόλου Βαφειάδου** γραφείς. Ὁ γραφεὺς αὐτοῦ ἦτο μιτυληναῖος, ἐχρημάτισε δὲ καί ποτε ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ ὑγειονομικὸν διεθνὲς συμβούλιον τὸ ἐν ΚΠόλει. Μνείας ἄξιον κρίνω τὸν Βαφειάδην τοῦτον διὰ τὴν μετάφρασιν τῆς καλῆς ὑπὸ Μόρδτμανν (πατρὸς) Ἱστορίας τῆς ἁλώσεως τῆς ΚΠόλεως, ἐκδοθεῖσαν ἐν Ἀθήναις, τῷ 1858, καὶ κρύπτουσαν τὸν μεταφράστην ὑπὸ τὰ στοιχεῖα Α. Β. Ζώντων

τῶν ἄλλων δύο Συλλόγων, ὁ Φιλολογικὸς διεκρίνετο ὡς σωματεῖον ἐπιστημονικὸν, πολλὰ θέματα θέτων πρὸς συζήτησιν· ἡ περὶ ἀλφαβήτου διατριβὴ τοῦ ἰατροῦ Στεφάνου Καραθεοδωρῆ, πρώτου προέδρου αὐτοῦ—ἡ ἐπὶ τῶν ἀνεκδότων ἐπιγραφῶν τῆς Περίνθου κριτικὴ ἀνακοίνωσις Σταύρου Ἀριστάρχου—τὰ περὶ τῶν χερσαίων τειχῶν τῆς ΚΠόλεως ἀναγνώσματα τοῦ ἰατροῦ Ἀλεξάνδρου Πασπάτη—ὡς καὶ ἡ περὶ τῶν εἰς τζαμιὰ μεταβληθέντων βυζαντινῶν ναῶν ἔρευνα τοῦ αὐτοῦ, καὶ ἄλλα ὅμοια θέματα συζητούμενα, ὡς συνεζητοῦντο καὶ φιλοσοφικὰ μεταξὺ Δημητράκου, σπουδάσαντος, ὡς ἔλεγε, τὴν φιλοσοφίαν ἐν Παρισίοις, καὶ Ἀριστοκλέους, διδασκάλου τῆς φιλοσοφίας ἐν τῇ Μ. τοῦ Γ. Σχολῇ, ὡς συνεζητοῦντο, ἢ ἀνεκοινοῦντο καὶ ἰατρικὰ τῶν ἰατρῶν Μαυρογένους Σπυρίδωνος καὶ Βλάδου (ἐκ Φιλιππουπόλεως) παρίστων τὸ σωματεῖον τοῦτο, ἀπὸ τοῦ 1862, κέντρον ἐπιστημονικῆς ζωῆς, ἀξίας πολλῆς τιμῆς ἐκ μέρους ἑλλήνων ἐπιστημόνων καὶ ἀλλοεθνῶν. Ἄξιον μνείας ἐνταῦθα τὸ μόνον ἐκ τῶν τοῦ Ματθαίου Παρανίκα προσοχῆς καὶ τιμῆς ἄξιον ἀνάγνωσμα «Σχεδίασμα» περὶ τῶν μετὰ τὴν ἅλωσιν ἑλληνικῶν σχολείων. Τὰ ἀρχαιολογικὰ καὶ τὰ ἱστορικὰ θέματα συνεζητοῦντο αὐστηρῶς, μάλιστα καὶ πρὸ τοῦ 1882 καὶ κατόπιν· Ἀπο τοῦ 1870 ὅτε ἤρξαντο ἐργαζόμεναι διαρκεῖς τινὲς ἐπιτροπεῖαι, ἢ τμήματα, αἱ σπουδαιότεραι συζητήσεις ἐν τῇ ἀρχαιολογικῇ ἐπιτροπείᾳ ἐγίνοντο. Καὶ μέχρι μὲν τοῦ 1879 ἔζων ὁ διευθυντὴς τῆς Αὐστριακῆς ἐν ΚΠόλει σχολῆς Dethier, παρέτειναν δὲ καὶ μετὰ τοῦτον ἐπὶ πολλὰ ἔτη τὰς ἀρχαιολογικὰς αὐτῶν μελέτας οἱ ἀδελφοὶ Μόρδτμαν Ἰω-

άννης ὁ φιλόλογος καὶ Ἀνδρέας ὁ ἰατρὸς, ἐξ Ἀμβούργου καὶ οἱ δύο κατὰ τὴν παιδικὴν αὐτῶν ἡλικίαν ἐλθόντες εἰς ΚΠολιν, ὁ ἱερεὺς τῆς ἀγγλικανικῆς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ παροικίας Curtis, καὶ οἱ ἡμέτεροι, Πασπάτης, Ἀριστάρχης, καὶ ὁ πρὸς καταμέτρησιν τῶν τειχῶν τῆς ΚΠόλεως ἐπιστημονικῶς ἐργασθεὶς Κωνσταντῖνος Στεφάνου Καραθεοδωρής. Μετὰ τὸ 1882, ἀναχωρήσαντος εἰς Ἀθήνας (τότε) τοῦ Πασπάτη, μὴ λαμβάνοντος δὲ μέρος τοῦ Ἀριστάρχου, ἔμεινεν ὁ Ἀνδρέας Μόρδτμανν καὶ ὁ Curtis· εἰσῆλθεν ὁ διερμηνεὺς τῆς Αὐστριακῆς πρεσβείας Σραΐδερ, ὁ Ξενοφῶν Σιδερόπουλος (εἶτα Σιδερίδης), ὁ Μ. Ι. Γεδεὼν, ὁ Γεώργιος Παύλου Βεγλερὴς, καὶ ὁ ἐκ Κρήτης ὁπωσδήποτε φυγὼν Ἀνδρουλιδάκης ἐλθὼν δ' εἰς ΚΠολιν Κοπάσης. Τὰς περισσοτέρας ἀνακοινώσεις καὶ συζητήσεις εἰσηγεῖτο ὁ Σιδερίδης. Διὰ πασῶν τῶν ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν αὐτοῦ, διὰ τῶν λαογραφικῶν αὐτοῦ (Ζωγραφείου ἀγῶνος), καὶ ἐκπαιδευτικῶν διαγωνισμάτων, τῆς Ζωγραφείου Βιβλιοθήκης, τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ, ὁ Σύλλογος ἐτίμησεν ἔν τε τῷ παλαιῷ καὶ τῷ νέῳ κόσμῳ τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα, συστείλας ἐργασίας καὶ ἐκδόσεις ἐπὶ τοῦ μεγάλου πολέμου καὶ μετ' αὐτὸν, μὴ ἔχων καὶ ἀνθρώπους ἐπιστημονικῆς ἀξίας. Δυστυχῶς ὑπενόμευσεν ἀπὸ τοῦ 1869 ὁ Σύλλογος τὸ κῦρος τοῦ Πατριαρχείου ΚΠόλεως, ἐνόσῳ ἐξήσκει ὁ Βασιάδης ἐπιῤῥοὴν, ἀρνούμενος μάλιστα καὶ πολεμῶν τὴν ἐν τῷ Συλλόγῳ πρόσληψιν νέων ἀνδρῶν, δυναμένων ἵνα προαγάγωσι τὸ ἐπιστημονικὸν ἔργον τοῦ σεμνοῦ σωματείου. Ἀπὸ τοῦ 1869 μετέβαλε τὸν Σύλλογον εἰς ἐκπαιδευτικὸν κέντρον· ἐζήτησε

δὲ ἵνα καταστήσῃ τοῦτον ἐπόπτην καὶ διευθυντὴν τῆς ἐκπαιδευτικῆς καὶ σχολειακῆς κινήσεως καὶ ζωῆς τοῦ ὑπὸ τοὺς σουλτάνους ἑλληνικοῦ ἔθνους. Οὐδεὶς ἐχέφρων ἕλλην ὑπέφερε ἵνα βλέπῃ ἐλαττούμενον ἀντεθνικῶς τὸ αἰωνόβιον κέντρον καὶ κακῶς κέντρα νέα δημιουργούμενα. Κατὰ τὸ ὄγδοον ἔτος (1868—69) τοῦ Συλλόγου, ὁ Βασιάδης, πρόεδρος ὤν, ἐκαυχήθη λογοδοτῶν ὅτι «Τοιούτους ὁ Σύλλογος ἔχων συνεργοὺς καὶ συμπράκτορας δύναται νὰ εἴπῃ θαῤῥαλέως... Ἐγερθήτω ἐν Σταυροδρομίῳ ἐθνικὸν λύκειον, καὶ ἐγερθήσεται. Ἐγερθήτω ἐν Σταυροδρομίῳ ἐθνικὸν νοσοκομεῖον, καὶ ἐγερθήσεται. Ἐγερθήτω ἐν Σταυροδρομίῳ ἑλληνικὸν πανεπιστήμιον, καὶ ἐγερθήσεται». Κατὰ δυστυχίαν, αἱ φλυαρίαι αὗται αἱ ἀντεθνικαὶ διεσώθησαν εἰς τὰς στήλας τῶν ἐφημερίδων, καὶ ὁ ἀναγινώσκων αὐτὰς τώρα θὰ εἴπῃ ὅ,τι τότε οἱ φρόνιμοι ἔλεγον· «Μὰ δὲν ἔχομεν νοσοκομεῖον (γηροκομεῖον — φρενοκομεῖον) θαυμαστὸν ἔξω τῶν Ἑπτὰ—Πύργων;——Δὲν ἔχομεν τὴν Ἐμπορικὴν τῆς Χάλκης σχολὴν καὶ τὸ ἐνοριακὸν τοῦ Σταυροδρομίου λύκειον, ἢ ἡμιγυμνάσιον;—Δὲν ἔχομεν ἀπὸ τεσσάρων αἰώνων τὴν Μ. τοῦ Γ. Σχολήν;—Μόλις ἠμποροῦμεν ἵνα συντηρήσωμεν αὐτὰ, καὶ ζητοῦμεν καὶ ἄλλα; Καὶ τότε θὰ κλείσωμεν ἐξ ἀνεχείας καὶ τὰ παλαιὰ καὶ τὰ νέα». Κατ' εὐτυχίαν οὔτε νοσοκομεῖον, οὔτε πανεπιστήμιον ἐγένετο. Ἐπῆλθεν ἡ πυρκαϊὰ τοῦ 1870. Ἐδαπανήθησαν πολλὰ πρὸς οἰκοδομὴν τοῦ κτιρίου τοῦ Συλλόγου. Ἑκατομμύρια ἐδαπάνων ἰδιῶται ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη (τῷ 1877 ἐξεῤῥάγη ὁ ῥωσσοτουρκικὸς πόλεμος)· καὶ ἐδαπάνων πρὸς οἰκοδομὴν τῶν πυρποληθεισῶν οἰ-

κιῶν. Ἀλλὰ κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1873 ἐνέσκηψεν, ἡ ἐδημιουργήθη ἡ καταστροφὴ τῆς Αὐστρο—Τουρκικῆς τραπέζης, ἡ καταστροφὴν καὶ θάνατον εἴς τινας ἐπενεγκοῦσα (μὴ λησμονήσωμεν τὴν αὐτοκτονίαν τοῦ τραπεζίτου Μίχογλου, διότι μετὰ τὴν καταιγίδα ταύτην ἀπέμεινεν εἰς τὸν ἀνόητον ἄνθρωπον χρηματικὴ καὶ κτηματικὴ περιουσία τριάκοντα! χιλιάδων! χρυσῶν! λιρῶν). Τῷ 1875 ἐκηρύχθη, διὰ τοῦ μεγάλου βεζήρη Μαχμοὺτ Νεντὴμ, ἡ χρεωκοπία τοῦ τουρκικοῦ κράτους. Τέλος πάντων ἔλλειψις παρετηρήθη πολλοῦ χρήματος. Οὔτε ἐθνικὸν = ἀντεθνικὸν = ἠγέρθη πανεπιστήμιον, οὔτε ἐθνικὸν=ἀντεθνικὸν=ἠγέρθη νοσοκομεῖον· ἓν λύκειον ἵδρυσαν τέσσαρες ἠπειρῶται. Ἡ τοιαύτη πορεία Βασιάδου καὶ Συλλόγου ἦν ἐπιβλαβής· εἰς δὲ τὸ σωματεῖον ἤρκει ἡ τιμὴ ὅτι καθίστατο σὺν τῷ χρόνῳ κέντρον καλλιεργείας ἐπιστημῶν καὶ γραμμάτων, ὡς εἰς τὸν Βασιάδην ἀρκεῖ ἡ τιμὴ τῆς ἱδρύσεως τοῦ Συλλόγου.

Πρὸ τούτου συνεστάθη, ὡς εἴπομεν, ἡ λέσχη Βυζάντιον, πρὸ ταύτης δὲ ἡ λέσχη Κυψέλη. Ὑπὲρ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς (ἐπίσης ἐν Σταυροδρομίῳ) εἰργάσθη πολὺ ὁ Γεώργιος Βλαστὸς, εὐπαίδευτος πρόκριτος ἐκ Κουτάλεως, τῆς ἐν τῇ Προποντίδι νήσου. Πρὶν τῆς Κυψέλης, ἦσαν ἐν Κπόλει πολλὰ σωματεῖα (Ἀδελφότητες, Ἀδελφάτα) ἀγαθοεργὰ τὰ περισσότερα, συναθροίζοντα χρήματα πρὸς μικρὰν βοήθειαν τῶν πτωχῶν. Ὡρισμένως ἐκ τούτων γινώσκομεν τὸ ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἀγαθοεργὸν ἐν τῷ (ἢ παρὰ τῷ) Σιναϊτικῷ Μετοχίῳ, ἐν Φαναρίῳ—τὸ ἐν Χρυσοπόλει (Σκουτάρει) τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος, ἱδρυθὲν ὡσεί

τις συντεχνία (corporation) τῶν ἐπαιτῶν τῷ 1811 —καὶ τὸ ἐν τῷ Μεγασπηλαιωτικῷ Μετοχίῳ τοῦ Φαναρίου φιλανθρωπικὸν (Ἅγιος Χαραλάμπης), ἱδρυθὲν τῷ 1808, κατὰ τὴν παράδοσιν, ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄, διανέμον ἄνθρακας καὶ, ἐνίοτε, τρόφιμα, εἰς τοὺς περιοίκους πτωχοὺς, χριστιανοὺς καὶ τούρκους. Ἐτέλει τὴν ἐπέτειον αὐτοῦ, καθὼς καὶ πολλὰ ἄλλα ἀγαθοεργὰ καὶ θρησκευτικὰ, διὰ λειτουργίας ἀρχιερατικῆς, ἀνεγινώσκετο δὲ καὶ λογοδοσία, ὡς σήμερον ἐννοοῦμεν καὶ ὡς ἀπὸ τοῦ 1870 γίνεται, ἐνῷ, εἰς παλαιοτέρους χρόνους, ὑπεβάλλοντο μόνον ἀπολογισμοὶ ἐσόδων καὶ ἐξόδων. Ἕτερα σωματεῖα, ἕν, δύο, τρία, καὶ τέσσαρα, παρ' ἑκάστῳ ναῷ, σκοπὸν εἶχον τὴν δι' ἐράνων διακόσμησιν αὐτοῦ. Τοιαῦτα σωματεῖα καὶ πρὸ διακοσίων ἐτῶν εὑρίσκομεν, τὸ δὲ τὴν ταφὴν πτωχῶν, παμπτώχων, χριστιανῶν δωρεὰν ἀναλαμβάνον ἀπαντῶμεν πρὸ χιλίων ὀκτακοσίων ἐτῶν. Ταῦτα πάντα συνετέλουν πρὸς ἀναθέρμανσιν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος.

Αἱ λέσχαι ἐβοήθουν τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν· διότι συνετήρουν ἀναγνωστήρια, ὅπου πολλὰς παρέθετον ἐφημερίδας, ὧν ἡ ἀνάγνωσις προεκάλει συζήτησιν ἐπὶ τῶν ἐπιστημονικῶν, οἰκονομολογικῶν, πολιτικῶν, θρησκευτικῶν αὐτῶν ἄρθρων μεταξὺ τριάκοντα καὶ τεσσαράκοντα μελῶν, ἰδίᾳ καθ' ὁμάδας συζητούντων, εὐτάκτως πάντοτε, εὐαγώγως. Πρώτη λέσχη, ἔτος ἓν καὶ ἥμισυ κατόπιν τῆς τοῦ Φιλολ. Συλλόγου συστάσεως συσταθεῖσα, ἦν ἡ ἐν Φαναρίῳ «Μνημοσύνη» περὶ τὰ τέλη τοῦ 1862—κατόπιν αὐτῆς, ἂν μὴ ἀπατῶμαι, ἡ ἐν Ψαμμαθίᾳ «τῶν φιλομούσων»—ὁ ἐν

Βλάγκα Σύλλογος τῶν φιλομαθῶν—ἡ λέσχη τοῦ Μεγάλου Ῥεύματος—ἡ «Ὁμόνοια» τοῦ Διπλοκιονίου (ὡς ἤκουσα, καθότι ἀδύνατον ἐγένετο ἵνα ἐξετάσω τὸ ἀρχεῖον ἑκάστης)· προσθέτομεν ἀδελφότητάς τινας διατηρούσας ἀναγνωστήρια καὶ βιβλιοθήκας, καὶ εἰσαγαγούσας εἰς τὰς αἰθούσας αὐτῶν δημόσια μαθήματα, ἢ συντελεσάσας εἰς ἀνέγερσιν μεγάλων ἢ μικρῶν κτιρίων, χάριν τῶν λεσχιτῶν, ἢ χάριν ἐκπαιδευτικοῦ σκοποῦ. Τοιαύτας, ἀξίας μνείας, κρίνω τὴν ἐν Ξυλοπόρτῃ (1866) «Ἀρωγὸν τῶν ἀπόρων μαθητῶν ἀδελφότητα» τὴν μετὰ ταῦτα «Ἐννέα Μούσας», καὶ τὴν ἐν Μπουγιοὺκ — ντερὲ (Βαθυῤῥύακι) Φιλεκπαιδευτικὴν, κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος συσταθεῖσαν, ὑπὲρ ἧς εἰργάσθησαν λαμπρῶς οἱ ἀπὸ τοῦ 1868—1874 τρεῖς πρόεδροι, ὁ στρατηγὸς Βίκτωρ Φραγκίνης, ὁ τότε σχολάζων διερμηνεὺς τῆς ἐν ΚΠόλει Ῥωσσικῆς πρεσβείας Μανωλάκης Ἀργυρόπουλος, καὶ ὁ ἰατρὸς Ἀλέξανδρος Ι. Σταματιάδης· τούτου τὴν λογοδοσίαν ἀναγινώσκομεν εἰς τὴν «Ἐπετηρίδα» τῆς ἀδελφότητος, ἐκδοθεῖσαν τῷ 1874. Μνείας ἀξία καὶ ἡ ἐν Ψαμμαθίᾳ φιλόπτωχος «Θάλεια». Ταύτης ἡ «Ἔκθεσις πενταετοῦς διαχειρίσεως» (1865—70), τύποις ἐκδοθεῖσα, μαρτυρεῖ (ψευδομαρτυρεῖ) ὅτι συνεστάθη τῇ 1 ἰανουαρίου 1865. Δυστυχῶς ἡ σφραγὶς αὐτῆς ἀναγράφει συστάσεως ἔτος τὸ 1864. Τότε συνεστάθη καὶ ἡ ἐν Φαναρίῳ λέσχη «Μικρὰ Ἀσία», ἡ ἐπιτυχοῦσα αὐτοκρατορικοῦ διατάγματος ἐπικυροῦντος τὴν ἵδρυσιν ἀλλὰ καὶ τὴν ἀπρόσκοπτον λειτουργίαν αὐτῆς. Εἰς τὸ Σταυροδρόμιον ὑφίστατο ἀπὸ τοῦ 1865 ὁ «Σύλλογος τῶν ἐφήβων», μεθ' ὃν ἱδρύθη ὁ Φιλανθρωπικος, εὐεργετηθεὶς ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Ζαρίφη, καὶ ὁ «Κοραῆς» εἰς Ταταῦλα, ζήσας ὀλίγα ἔτη.

Πᾶσαι αὗται αἱ λέσχαι καὶ αἱ ἀδελφότητες, καὶ οἱ σύλλογοι διετήρουν **ἀναγνωστήρια,** τούτων δὲ πλουσιώτερον ἦτο τὸ τῆς Μνημοσύνης ἐν Φαναρίῳ. Πρὸς αὐτὸ παραλλήλως συνηγωνίζετο τὸ ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ ἐν Φαναρίῳ ἰατροῦ Θεοδώρου Γεωργιάδου πλούσιον ἐπίσης ἀναγνωστήριον, ἐξ ἐφημερίδων τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος : διότι ὁ ἰατρὸς ἐγεννήθη εἰς τὸ Αἴγιον, ἡ δὲ μήτηρ αὐτοῦ ἦν ἀδελφὴ τοῦ ἀειμνήστου ἀρχιεπισκόπου Πατρῶν Κυρίλλου Χαιρωνίδου (θανόντος τῷ 1873). Ἀλλὰ, πρὸ τοῦ 1850, ὑπῆρχον ἐν Σταυροδρομίῳ δύο ἀναγνωστήρια ἐπὶ εἰσιτηρίῳ (χρηματ.), πρὸς ἀνάγνωσιν γαλλικῶν κατὰ τὸ πλεῖστον βιβλίων, τὸ τοῦ Ἰ. Φ. Πατρόκλου (σ. 97), καὶ τὸ τοῦ Ν. Χρυσοπούλου, ὃν ὑπερεξηκοντούτη ἐγνώρισα τῷ 1867—69 ἐκδότην καὶ διανομέα (κατὰ φυλλάδια) τῆς μεγάλης «Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογίας» τοῦ Ποττέρου.

Εἰς τὰς ἐφημερίδας, εἰς τοὺς Συλλόγους, εἰς τὰ ἀναγνωστήρια, καὶ μάλιστα εἰς τὰ δημόσια μαθήματα αὐτῶν ὀφείλει τὴν πνευματικὴν αὐτῆς ἀνάπτυξιν—μετὰ τὰ πολλὰ σχολεῖα— ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία τῆς ΚΠόλεως. ὡς εἰς τὸ συχνὸν κήρυγμα τοῦ θείου λόγου τὴν εἰς τὴν πίστιν τῶν πατέρων ἡμῶν προσήλωσιν. Τὰ δημόσια μαθήματα συνέστησεν ὁ Φιλολογ. Σύλλογος τῷ 1864. Ἐμιμήθη τοῦτον ἡ λέσχη «Μνημοσύνη» τῷ 1866, καὶ μετ' αὐτὴν αἱ λοιπαὶ ἀδελφότητες καὶ σύλλογοι. Συνέῤῥεον ἀνεπτυγμένοι τε καὶ λαὸς εἰς ἀκρόασιν, καὶ μάλιστα εἰς τὰ τῆς πειραματικῆς φυσικῆς, ἕνεκα τῶν βοηθητικῶν πειραμάτων· ἀλλ' αὐτὸ παρ' ἡμῖν

ἐγίνετο καὶ πεντήκοντα ἔτη πρότερον. Νεόφυτος ὁ Βάμβας εἰς τὸν πρόλογον τῆς Ῥητορικῆς αὐτοῦ (τῷ 1813) μαρτυρεῖ ὅτι, εἰς τὸ φιλολογικὸν γυμνάσιον τῆς Σμύρνης «συντρέχουν μὲ χαρὰν καὶ αὐτὰ τὰ παιδάρια καὶ οἱ τεχνῖται, διὰ ν' ἀκούσωσιν ἠθικὰς ὁμιλίας, καὶ νὰ ἰδῶσι φυσικὰ πειράματα, μανθάνοντες ἐν ταὐτῷ καὶ τοὺς λόγους τῶν κοινῶν τούτων τῆς φύσεως φαινομένων» (σελ. κε'). Πρὸς προαγωγὴν τοῦ θεσμοῦ τῶν δημοσίων μαθημάτων, ἀναγνωστηρίων, ψυχαγωγικῶν συγκεντρώσεων ἐν Ψαμμαθίᾳ καὶ ταῖς πέριξ συνοικίαις εἰργάσθη λίαν ἐνωρὶς (1866—70) ὁ διδάσκαλος Δημοσθένης Μισι-

ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΜΙΣΙΤΖΗΣ

τζὴς (σ.131)· ἀλλ' ἔσπευδεν ὁ Μισιτζὴς εἰς ὑποστήριξιν ἀδελφοτήτων καὶ συλλόγων αὐθόρμητος. Ὑπὲρ τῆς ἐν Φαναρίῳ δὲ καὶ τοῖς πέριξ κοινωνικῆς ζωῆς καὶ προόδου πολὺ εἰργάσθη (1861—69) ὁ Ἰωάννης

Μ. Ῥαπτάρχης, ὃν εἴδομεν ἀνωτέρω (σ.63). Παλαιὸς μαθητὴς τῆς Ἐμπορικῆς ἐν Χάλκῃ σχολῆς, πολλὰ γράψας ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ ὑπὲρ τοῦ Πατριαρχείου, λαμπρὸν δὲ συγγράψας ἀνάγνωσμα περὶ οὐρανίων σωμάτων τὸ «Σύμπαν», τῷ λαῷ χρήσιμον (ΚΠ, 1866), φοβερὸν ἔσχε τὸ τέλος τοῦ βίου κατὰ ἰανουάριον τοῦ 1871, τεσσαράκοντα δύο μόλις ἔτη ζήσας. Ἐπειδὴ δὲ κοινωφελῆ τὴν ζωὴν διήνυσεν, ἔδωκε δὲ δείγματα πολλὰ θερμῆς ἀφοσιώσεως πρὸς τὰ πάτρια, ἡμεῖς οἱ τὸν ἐλέους ἄξιον ἄνθρωπον γνωρίσαντες ἐπαναλαμβάνομεν τοὺς εἰς αὐτόκτονόν τινα (οἷος ἐγένετο ὁ Ῥαπτάρχης) συντεθέντας ὑπὸ Ἡλιοὺ Τανταλίδου στίχους, τελευταίους ἐπιτυμβίου τινὸς

Ἐν ἀπογνώσεως στιγμῇ ὁ ἔκφρων ἐξαισίᾳ
ἐγκατελείφθη ἄνωθεν, κ' ἡ πτῶσις ἦν ὀξεῖα.
*Ἀλλ' ἂν εἰς τὸν ἀκένωτον τῆς εὐσπλαγχνίας πλοῦτον**
μερὶς ἐλέους λείπεται ὑπὲρ νεκρῶν τοιούτων,
προσεύξασθε ὑπὲρ ἀνδρὸς, ὦ φίλοι, ὀλωλότος,
*οὐ φαύλως μὲν βιώσαντος, φρικτῶς δὲ τεθνεῶτος.***

Εἰς τὴν πνευματικὴν τοῦ ὑπὸ τοὺς σουλτάνους ἑλληνικοῦ κίνησιν καὶ προαγωγὴν ἐλάχιστα συνετέλεσαν αἱ κατὰ συνοικίασ καὶ ἔξω τῆς ΚΠόλεως φιλόπτωχοι ἀδελφότητες· ἐκ τῶν ἐν τῇ πρωτευούσῃ τοῦ κράτους συσταθεισῶν, ἢ συγχρόνως τῷ Φιλολ. Συλλόγῳ, ἢ μετὰ ἓν ἔτος, ἄξιαι μνείας ἦσαν ἡ ἐν Σταυροδρομίῳ, ἡ εἰς Ταταῦλα, ἡ ἐν Χάλκῃ, καὶ ἡ ἐν Ψαμμαθίᾳ «Θάλεια». Αἱ δύο τελευταῖαι τύποις ἐξέδωκαν καὶ Λογοδοσίας, ἡ μὲν ἐν Χάλκῃ τῷ 1863, ἡ δὲ φτωχὴ Θάλεια τῷ 1870. Ἡ πρὸς ἀλλήλας ἀγάπη τῶν διοικουσῶν τὰς «Ἀδελ-

* τοῦ Θεοῦ δῆλα δή.

** Ἰδιωτικὰ Στιχουργήματα· σ. 275.

φότητας» ἑλληνίδων τιμᾷ αὐτάς· τῇ 14 ὀκτωβρίου 1862 γράφει πρὸς τὴν ἐν Χάλκῃ ἡ ἐν Νεοχωρίῳ τοῦ Βοσπόρου ἀδελφότης «φιλοπτώχων γυναικῶν» ἀγγέλλουσα τὴν ἵδρυσιν, καὶ ζητοῦσα τὰς συμβουλὰς τῶν ἑλληνίδων Χάλκης. Ἀπήντησαν αὗται· αἱ δύο δ' ἐπιστολαὶ δεικνύουσιν ἀδελφικῆς ἀγάπης αἰσθήματα ἁγνά. Τῇ 30 ὀκτωβρίου 1862 γράφουσαι αἱ τῆς Χάλκης ἑλληνίδες πρὸς Ἀθανάσιον Πολίτην μητροπολίτην Κερκύρας, πρόεδρον τῆς Ἐλεήμονος Ἑταιρίας «Ἁγίου Σπυρίδωνος» ἀγγέλλουσι τὴν σύστασιν τῆς ἀδελφότητος, ἧς σκοπὸς «προκοπὴ πίστεως δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη». Ζητοῦσι δὲ τὰς εὐχὰς αὐτοῦ «πρὸς ὁδηγίαν καὶ φωτισμὸν ἡμῶν». Καὶ ἀπήντησεν ὁ μητροπολίτης, κρίνων «μακαρίαν τὴν κοινωνίαν τὴν εὐμοιροῦσαν τοιούτων φιλανθρώπων καὶ ἐναρέτων γυναικῶν».

Κατακλυσμὸς Συλλόγων κατερράγη φοβερὸς ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ἐν Τουρκίᾳ ἑλληνικοῦ κατὰ τὸ 1872 καὶ τὸ κατόπιν ἔτος. Εἴχομεν τότε συνεστημένους Ἠπειρωτικόν, Θρᾳκικόν, Θεσσαλικόν, Ἱερατικόν, Καππαδοκικὴν Ἀδελφότητα, πρὸς ὑποστήριξιν τῶν γραμμάτων εἰς τὰς ἐπαρχίας, ὧν εἶχον τὸ ὄνομα, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1871 τὴν λαμπρῶς ἐργασθεῖσαν Μακεδονικὴν Ἀδελφότητα· κύριος ταύτης μοχλὸς ἦτο Στέφανος διάκονος ὁ Νούκας ὁ ἐκ Σιατίστης, τῶν δὲ τριῶν, Ἠπειρωτικοῦ, Θρᾳκικοῦ, καὶ Θεσσαλικοῦ ὁ Βασιάδης. Ἐχορήγουν εἰς τοὺς Συλλόγους τούτους τοὺς τρεῖς καὶ εἰς τὸν Ἱερατικὸν πολυτάλαντοί τινες ἕλληνες· μεγάλα δὲ ποσὰ ὁ Γεώργιος Ἰω. Ζαρίφης, καὶ ὁ Χρηστάκης Ζωγράφος ὁ πολλὰ χρήματα δοὺς εἰς τὸν Φιλολογικόν. Τοῦ Ἠπειρωτικοῦ ἄξιαι λόγου ἐγένοντο αἱ

δύο λαμπραὶ «Ἐπετηρίδες» αὐτοῦ (1873 καὶ 74), ὡς καὶ ἡ ἀξιανάγνωστος «Ἐπετηρὶς τοῦ **ἐν Ραιδεστῷ** Θρᾳκικοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ (1874) Συλλόγου»· διότι εἴχομεν καὶ κατ' ἐπαρχίας συλλόγους τότε, ἢ μικρῷ πρὸ τοῦ 1872, τούτων δ' ἐπισημότεροι ἦσαν ὡς **φιλεκπαιδευτικοὶ οἱ τῆς Ἀδριανοπόλεως, τῆς Θεσσαλονίκης, καὶ τῶν Σερρῶν,** καιρὸν ἀρκετὸν ζήσαντες. Ἴσως ὑπῆρχον καὶ ἄλλαχοῦ τότε, πρὸς ἀνάπτυξιν πνευματικὴν τῶν ἑλλήνων, οἷον ἦτο τὸ «**Ἀναγνωστήριον «Αἴγλη»** τῆς νήσου Σύμης, οὗτινος ἔχομεν ἐκδεδομένην ἀξιανάγνωστον Ἐπετηρίδα (1874). Ἀλλ' ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ, πρέπει ἵνα μὴ παραλίπωμεν τὸν ἐν Τραπεζοῦντι Σύλλογον «Ξενοφῶντα», δίδοντα, καθὼς ἐμάθομεν τότε, δημόσια μαθήματα ἀπὸ τοῦ 1866, καὶ ἵνα διαιωνίσωμεν τὴν ἀθάνατον ἑλληνικὴν κοινωνίαν τῆς **Σμύρνης,** ἧς ὁ ἀξιέπαινος σύλλογος «Σμύρνη» πρότερον, ὕστερον δὲ μετονομασθεὶς «Ὅμηρος», ἐξέδιδεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη τὰ ὁμώνυμα περιοδικά, τὸ πρῶτον εἰς σύνηθες 8ον, εἰς 4ον δὲ μετὰ ταῦτα τὸν «Ὅμηρον». Καὶ ἔλαβε κατ' ἀρχὰς τὸ μετριόφρον ὄνομα Ἀναγνωστήριον, ὄχι Σύλλογος.

§

Πάντα ταῦτα τὰ κοινωφελῆ κατ' ἀνατολὰς σωματεῖα σημεῖον οὐδὲν δύνανται νῦν ἵνα παραδείξωσι ζωῆς. Ἀλλ' εἰς τῆς «ζωῆς» αὐτῆς τὴν ἀναβίωσιν ἀδιστάκτως πιστεύω, καθὼς ἔγραψα τῇ 27 ὀκτωβρίου 1929 εἰς τὴν ἐνταῦθα «Κωνσταντινούπολιν», παραμυθούμενος τοὺς ἀποδυρομένους θάνατον ἑλληνικῶν κοινοτήτων, καὶ ναῶν, καὶ σχολείων, καὶ τοῦ κατ' Ἀνατολὴν τὴν πάτριον ἀκμάζοντος ἄλ-

λοτε ἑλληνικοῦ. Καὶ πρέπει ’να πιστεύωμεν περὶ τοῦ δῆθεν θανάτου πάντων τούτων καὶ πασῶν ἐκεῖνο, ὅπερ εἶπεν ὁ Σωτὴρ (Μαρκ. Ε΄, 39) περὶ τοῦ θρηνουμένου ἐν νεκροῖς θυγατρίου τοῦ ἀρχισυναγώγου· «Τί θορυβεῖσθε καὶ κλαίετε; Τὸ παιδίον οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλὰ καθεύδει».

Γ΄

Εἰς τὸ τρίτον μέρος τοῦ παρόντος συγγράμματος ὅριον ἀποσημειώσεων τίθεται τὸ 1869, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς κληρικοὺς τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινοπόλεως (ὄχι καὶ τοὺς πατριάρχας). Μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο οὐδὲν γεγονὸς εἰς τοὺς λιποὺς κληροὺς ἀναφερομένον πρέπει ’ν’ ἀναγραφῇ, ἢ μόνον τὸ ἔτος τοῦ θανάτου.

Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1869 πατριάρχης ΚΠόλεως ἦν Γρηγόριος ΣΤ΄ ὁ ἀπὸ Σερρῶν, διανύων τῆς μὲν δευτέρας ἱερατείας αὐτοῦ τὸ τρίτον, τῆς δὲ ἡλικίας τὸ ἑβδομηκοστὸν πρῶτον ἔτος. Τῆς περὶ αὐτὸν ἱερᾶς συνόδου μέλη, προσκληθέντες ὑπ’ αὐτοῦ, ἦσαν ἐκ τῶν οὕτω λεγομένων (κακῶς) ἐγκρίτων ἀρχιερέων οἱ μητροπολῖται Κυζίκου Νικόδημος, Δέρκων Νεόφυτος, καὶ Φιλίππων—Δράμας ’Αγαθάγγελος, οὗτοι δὲ, κατακυριεύσαντες τῆς εὐσεβοῦς καὶ εὐπίστου τοῦ Γρηγορίου ψυχῆς, συνήθροισαν περὶ ἑαυτοὺς. ἰδίᾳ κατὰ 1868 καὶ 69, δύο—τρεῖς ἀξίους μνείας, καί τινας ἀσήμους καὶ ἀνωνύμους, καὶ μετ’ αὐτῶν εἰργάζοντο πρὸς εὐκληρίαν τοῦ ἔθνους, μάλιστα δὲ ἑαυτῶν, διότι ἦσαν οἱ πρῶτοι τοῦ ἔθνους, καὶ κορυφαῖοι τῆς συνόδου. ’Ελατήρια πράξεων ὑπῆρξαν ὑλικὰ καὶ γεηρὰ ὅπου ἦτο δυνατὸν ’να εἰςδύσῃ τῶν κορυφαίων ἡ τριάς. ’Απ’ αὐτῶν αὐτοῦ τῶν πρώτων ἡμερῶν ὁ Γρηγόριος εὗρεν ἄλυτα ζητήματα, τὸ βουλγαρικὸν, τὸ μοναστηριακὸν, τὸ τῆς ἀναθεωρήσεως τῶν «ἐθνοσωτηρίων» κανονισμῶν. ἐδημιούργησε δὲ, ἕνεκα τῆς ἀσυνεσίας τῶν κορυφαίων, τὸ ἀλεξανδρειακὸν,

καὶ τὸ σιναϊτικόν. Κατὰ τὴν πρώτην ἱερατείαν αὐτοῦ (1835—40) τὴν ὀρθόδοξον Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν ἐτάραττον αἱ κακοήθεις ἐπήρειαι τῶν ἀγγλικανῶν, καὶ ὁ φρενοβλαβὴς τοῦ Καήρη θεοσεβισμός· Οὐδὲν τούτων ἐτάραττε τώρα τὴν δευτέραν ἱερατείαν. Ἐν ἀδελφικῇ ἀνοχῇ διετήρει σχέσεις μετὰ τῶν ἀγγλικανῶν. Ἱεραπόστολοι τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἀφῆκαν ἥσυχον τὸν Γρηγόριον, ὡς τὸν πρὶν αὐτοῦ Σωφρόνιον Γ΄. Ἀλλὰ τὸ φάσμα τοῦ Καήρη διαρκῶς ἐτάραττεν αὐτὸν, ἐν τῷ προσώπῳ τῶν μαθητῶν ἐκείνου καταστροφὴν ἀπειλοῦν ἐθνικήν. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1840 μέχρι τοῦ 1869 (καὶ κατόπιν) εἰς πάντας τοὺς τελειοφοίτους τῆς Μ. τοῦ Γ. Σχολῆς, τοὺς μεταβαίνοντας εἰς Ἀθήνας, πρὸς σπουδὴν, καὶ προσερχομένους εἰσ τὸν Γρηγόριον, κατὰ τὸ τότε λαμπρὸν ἔθος, πρὸς ἐκζήτησιν «εὐχῆς καὶ εὐλογίας» πατριαρχικῆς, ὁ Γρηγόριος στερεοτύπως ἐπανελάμβανε, μετὰ πολλὰς συμβουλὰς, τό· «παιδιά μου ἵνα φυλαχθῆτε ἀπὸ τὴν συναναστροφὴν τοῦ Γλαυκωπίδου· ἵνα μὴ μείνῃ κανεὶς εἰς τὸ ξενοδοχεῖόν του». Ἦτο δὲ τοῦτο τὸ ὑπὸ σημερινὸν ἀριθμὸν 44 οἴκημα ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀκαδημίας· ὁ δὲ Γλαυκωπίδης ἦν ὁ ἐκδότης τῶν φιλολογικῶν καὶ φιλοσοφικῶν ἔργων τοῦ Καήρη·

δυστυχῶς, ὁ Γρηγόριος ἐπελήφθη ὀλίγον ἀμελῶς τοῦ ζητήματος τῆς ἀναθεωρήσεως τῶν κανονισμῶν, καὶ ὀλίγον ἀμελέστερον, τοῦ μοναστηριακοῦ. Εἰς τὸ βουλγαρικὸν ἠκολούθησεν ἀντὶ μιᾶς ὁδοῦ δύο. Εἰς δὲ τὸ **Ἀλεξανδρειακὸν** ἔπεσε θῦμα τῆς χρηματολογικῆς ἀδεξιότητος τῶν «κορυφαίων» τῆς συνόδου. Ἦτο τότε πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ὁ **Νικάνωρ** ὁ ἀπὸ Θηβαΐδος, τὴν πατρίδα

βολιώτης, ὡς ἤκουσα. Τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἐθήρευεν ὁ πολυτάλαντος καλόγηρος Εὐγένιος ἀρχιμανδρίτης ὁ Ξηροποταμηνὸς, εὐπαίδευτος ἄνθρωπος, καθὸ μαθητὴς τῆς Μ. τοῦ Γ. Σχολῆς μαθὼν δὲ ὕστερον καὶ τὴν γαλλικήν. Ἡγούμενος τοῦ ἐν Ῥουμανίᾳ ξηροποταμηνοῦ μεγίστου Μετοχίου Δάγκου, ἦλθεν εἰς ΚΠολιν πλουσιώτατος. Ἤδη εἰς τὰ 1867, μετὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Νικάνορος, γνωστὸς ἀπὸ προγενεστέρας εἰς Ἀλεξάδρειαν ἐνσφηνώσεως, συμφωνήσας καὶ διαπραγματευθεὶς «ἐμπιστευτικάς» τινας ὑποθέσεις, μετὰ κορυφαίων τῆς τότε συνόδου, ἐνεφανίσθη εἰς Ἀλεξάνδρειαν ὡς σύμβουλος, ὡς κηδεμὼν, ὡς τοποτηρητὴς, τοῦ Νικάνορος, αὐτόκλητος· διότι οὐδεμίαν εἶχε τοῦ πατριάρχου πρόσκλησιν, ἀλλὰ λαϊκῶν τινῶν προκρίτων. Προσέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ τοὺς μητροπολίτος Ἀμφιλόχιον Πηλουσίου καὶ Σπυρίδωνα Κυρή-

ΠΗΛΟΥΣΙΟΥ ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΣ

νης· ὁ Πηλουσίου ἦτο πάτμιος, χειροτονηθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξανδρείας Ἰακώβου, ἐκ Πάτμου καὶ αὐτοῦ· Κάπος τὸ ἐπώνυμον, ἐγεννήθη τῷ 1820, ἐγένετο μοναχὸς τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει μονῆς τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος, μείνας ἕως τοῦ 1863, ὅτε ἦλθεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν, διατρίψας ἐκεῖ σχεδὸν ἑπταετίαν· καὶ τοῦτον μὲν θὰ εὕρωμεν μετ' ὀλίγον· περὶ δὲ τοῦ Σπυρίδωνος Κυρήνης οὐδὲν ἠδυνήθην ἵνα μάθω. Κατὰ τὸ 1868 τόση διάστασις ἐπῆλθεν εἰς τὸ ὀρθόδοξον πλήρωμα τῆς Αἰγύπτου, ὥστε ἵν' ἀναγκασθῇ ἵν' ἀνακαλέσῃ ὁ Γρηγόριος Ϛ' εἰς ΚΠολιν τὸν Εὐγένιον, ὁπωσδήποτε καθαιρεθέντα ὑπὸ τοῦ Νικάνορος, καὶ τὴν μὲν καθαίρεσιν μὴ ἀναγνωρίσαντα τότε, ἀπειθήσαντα δὲ καὶ εἰς τὴν πρόσκλησιν τοῦ Γρηγορίου· ἐπανέλαβε τὴν διαταγὴν ἀπειλητικῶς οὗτος καὶ ἐντονώτερον, καὶ ὁ ταραξίας Εὐγένιος ἦλθεν εἰς ΚΠολιν. Ἀλλ' ἕτερος κενόδοξος καλόγηρος ἁγιορείτης καὶ αὐτὸς, ὁ ἐκ τῆς μονῆς Ἐσφιγμένου **Νεῖλος** ἀρχιμανδρίτης, ἦλθεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν· πρόσκλησιν ὅμως εἶχε τοῦ Νικάνορος, καὶ ἤρξατο συνεργαζόμενος ἐκεῖ μετὰ τοῦ νομομαθοῦς Ἱπποκράτους Λρόσου Ταυλαρίου, κεκτημένου ἤδη πεῖραν πολλὴν κληρικῶν ῥαδιουργιῶν, ὡς θὰ ἴδωμεν. Ἐν τούτοις οἱ δύο πρῶτοι τῆς συνόδου γνώμας ἀντήλλασσον «ἐμπιστευτικῶς» μετὰ τῶν ἐν ΚΠόλει ἐπιτρόπων τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἀρσενίου ἐκ τῆς τῶν Ἰβήρων μονῆς, καὶ Γενναδίου ἐκ τῆς Λαύρας. ὑποσχομένων μέγα χρηματικὸν ποσὸν ἐκ μέρους τοῦ Νείλου φίλου αὐτῶν, ἐὰν ἀναγνωρισθῇ ὑπὸ τοῦ Πατριαρχείου τοποτηρητὴς τοῦ Νικάνορος, Ἦτο δὲ πλουσιώτατος ὁ Νεῖλος. Ἐγεννήθη ἐν Καλλιουπόλει τῷ 1809, προσελθὼν μετὰ

τὸ 1830 εἰς Ἁγαθάγγελον ἡγούμενον τῆς μονῆς Ἐσφιγμένου, καλλιουπολίτην ὄντα. Ἀνὴρ γενόμενος ἀπεστάλη διαχειριστὴς ἡγούμενος τῆς ἐν Μολδαυΐᾳ πλουσιωτάτης ἐσφιγμενικῆς μονῆς Φλωρεστίου, λαβὼν μετ' ὀλίγον καὶ τὸ μέγα ἁγιορειτικὸν ἐν Ῥουμανίᾳ μετόχιον Τριῶν Ἱεραρχῶν, οὗ ἕνεκα εἶχεν ἐπὶ τῶν ἐκ χρυσοῦ σκευῶν αὐτοῦ τὰ ψηφιὰ ΝΛΣ. ΤΡΧΤΣ, δῆλα δὴ «Νεῖλος Τριεραρχίτης».

ΝΕΙΛΟΣ ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ

Καὶ ὑπέσχετο μὲν ὁ Νεῖλος χρήματα, πρὶν ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐν Αἰγύπτῳ θέσιν αὐτοῦ· χειροτονηθεὶς δὲ μητροπολίτης Πενταπόλεως ὑπὸ τοῦ Νικάνορος καὶ διάδοχος τοῦ θρόνου κηρυχθείς, ἠρνήθη ἵνα πραγματοποιήσῃ τὰς ὑποσχέσεις αὐτοῦ. Τότε Γρηγόριος καὶ οἱ δύο «κορυφαῖοι» ἐδημιούργησαν ζήτημα ἀπολυτηρίου, λέγοντες ὅτι, πρὶν ἀπέλθῃ εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ὑπεχρεοῦτο ἵνα λάβῃ τοιοῦτον ἀπὸ

τοῦ πατριάρχου ΚΠόλεως, ἐνῷ ὁ Νεῖλος ἰσχυρίζετο ὅτι ἤρκει εἰς αὐτὸν τὸ ἀπολυτήριον τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς αὐτοῦ, τὴν δὲ γνώμην ταύτην ὑπεστήριξαν ἀναπτύξαντες δημοσίᾳ διάσημοι νομομαθεῖς ἐν Ἀθήναις, προεξάρχοντος τοῦ Μάρκου τοῦ Ῥενιέρη. Μετὰ σιωπήν τινα, καθῆρεσεν αὐτὸν ὁ Γρηγόριος ὄχι ὡς ἀρχιερέα, ἀλλ' ὡς πρεσβύτερον. Εἰς τοὺς «Πατριαρχικοὺς Πίνακας» (τῷ 1890) ὑπέδειξα τὸ τῆς διαγωγῆς ταύτης ἐπίμεμπτον, γράψας ὅτι «ἤγειρε ζήτημα ἀπολυτηρίου **εἰ καὶ βραδύτερον---ὅπερ ἦν ἔνοχον»** (σ. 704)· ἔζων, ὅτε ἔγραφον ταῦτα, καὶ Σωφρόνιος ὁ Ἀλεξανδρείας, καὶ Γεννάδιος ὁ Λαυριώτης, ἐπίσκοπος τότε Σταυροπόλεως, καὶ ὁ Ἱπποκράτης Δ. Ταυλάριος, ἐν ΚΠόλει μένων, καὶ ὁ Πηλουσίου Ἀμφιλόχιος, ἀποθανὼν ἐν Πάτμῳ τῷ 1902, καὶ ζητηθέντες οὐδεμίαν ἀντίρρησιν ἐπήνεγκον. Τὸ μυστικὸν οὐδεὶς ἐγίνωσκεν, ἐκτὸς αὐτῶν καὶ ἐμοῦ. Ἴσως δὲ ἠγνόει μόνον ὁ Σωφρόνιος.

Ἀλλ' ὑπάρχει καὶ ἕτερον, ἄγνωστον πᾶσιν. Ὅτι καὶ μετὰ τὴν καθαίρεσιν, ἐπέκειτο ἡ ὑπὸ τῆς αἰγυπτιακῆς κυβερνήσεως ἐπικύρωσις τῆς ἐκλογῆς τοῦ μητροπολίτου Νείλου Πενταπόλεως ὡς διαδόχου τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου Ἀλεξανδρείας, ἀναγνωρισθέντος ἤδη ὑπὸ τῶν πατριαρχῶν Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, καὶ ὑπὸ τῆς συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος· ηὐνόει δ' αὐτὸν καὶ ἡ ῥωσσικὴ σύνοδος. Ἀλλά, κατὰ δυστυχίαν τοῦ Νείλου, ὁ Ταυλάριος, ἐλθὼν εἰς ΚΠολιν, πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἐκλογῆς καὶ χειροτονίας αὐτοῦ, πρὸ τῶν μέσων τοῦ 1869, κατῴκησεν εἰς τὸ παρὰ τὸ Φανάριον μετόχιον τῆς ἱερᾶς τοῦ Σινᾶ μονῆς, ἧς ὑπῆρξεν

ἄλλοτε νομικὸς σύμβουλος. Ἔτι δυστυχέστερον· εἰς τὸ αὐτὸ μετόχιον κατῴκει, πρὶν τοῦ Ταυλαρίου ἐλθών, ὁ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1868 παυθεὶς μητροπολίτης πρῴην Καρπάθου Νικηφόρος ὁ ἐκ Κρήτης· πρὸ τοῦ 1868 ἐλθὼν εἰς ΚΠολιν κατώρθωσε ἵνα γνωρισθῇ μετὰ τοῦ μεγάλου βεζήρη Ἀαλῆ πασᾶ, καὶ ποτ' ἐρωτηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ διατί ἀνεχώρησεν ἐκ τῆς ἐπαρχίας, εἶπεν ὅτι διέτρεχε κίνδυνον ἡ ζωὴ αὐτοῦ, ἀφοῦ καὶ αὐτοὶ οἱ ἱερεῖς τῆς Κάσσου, λειτουργοῦντες μετ' αὐτοῦ, πρὶν ἐνδυθῶσι τὰς ἱερατικὰς αὐτῶν λειτουργικὰς στολάς, ἀπέθετον ἐπὶ τῆς ἁγίας τραπέζης τὰ πιστόλια αὐτῶν· ἄγνωστόν τι ἄλλο εἶπεν· ἀλλ' εἶχεν εἴσοδον ἐλευθέραν παρὰ τῷ Ἀαλῇ. Ἡμέραν τινά, πρωΐ, ἐξελθὼν εἰς τὴν μικρὰν αἴθουσαν τοῦ οἴκου, ὅπου κατῴκουν ὁ ἐπίτροπος τοῦ Σινᾶ, ὁ Ταυλάριος, καὶ ὁ πρῴην Καρπάθου, εὗρεν οὗτος, ἐκπεσοῦσαν ἐκ τῶν θυλακίων τοῦ Ταυλαρίου, ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Νεῖλον, βεβαιοῦσαν αὐτὸν ὅτι, μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν πασῶν τῶν αὐτοκεφάλων ἡμῶν Ἐκκλησιῶν, καὶ ἡ ῥωσσικὴ κυβέρνησις θὰ ἐπιμένῃ εἰς τὴν ἀναγνώρισιν, καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ σουλτάνου ἔκδοσιν τοῦ «βερατίου». Ὁ πρώην Καρπάθου, λαβὼν τὴν ἐπιστολήν, ἔσπευσε πρὸς τὸν Ἀαλῆν, πάσχοντα φοβερὰν, ὡς γνωστὸν, ῥωσσοφοβίαν· ἐπέμενεν οὗτος παρὰ τῷ ἀντιβασιλεῖ τῆς Αἰγύπτου Ἰσμαὴλ ἵνα μὴ ἐπικυρώσῃ τὴν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἄνοδον τοῦ Νείλου, ἀφοῦ οὐδ' ὁ πατριάρχης ΚΠόλεως ἀνεγνώριζεν αὐτὸν ὡς ἀρχιερέα. Ὑπεδείχθη λοιπὸν ἐπισήμως εἰς τὸν Νεῖλον τοῦτο, καὶ, φυγὼν ἐξ Ἀλεξανδρείας, ἦλθεν εἰς Καλλιούπολιν, ὅπου ἔμενε μέχρι τοῦ 1872. Ἀλλὰ καὶ ὁ δυστυχὴς ὁ Νικάνωρ,

ΝΙΚΑΝΩΡ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

ὀλίγῳ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Νείλου, μετέστη πρὸς τὴν ἄλλην ζωὴν, τῇ 25 δεκεμβρίου 1869. Ἔζησεν ὁ Νεῖλος, ἀναγνωρισθεὶς ὡς ἀρχιερεὺς ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἀνθίμου ΣΤ΄ τῷ 1872, μένων ἐν Ἁγίῳ Ὄρει, ὅπου, κατὰ νοέμβριον τοῦ 1887, ἀπέθανε.

Πρὸ τῆς ταραχῆς ταύτης, ἐπὶ τρία σχεδὸν ἔτη διαρκεσάσης, τὸ πρῶτον ἔτος τῆς πατριαρχίας αὐτοῦ ὁ Γρηγόριος ΣΤ΄ ἠνέχθη ἵνα δημιουργήσωσιν οἱ «κορυφαῖοι» τὸ **Σιναϊτικὸν ζήτημα.** Ἦν ἀπὸ τοῦ 1859 (νοεμβρίου 25) ἀρχιεπίσκοπος Σιναίου Κύριλλος Στρεκίδης ὁ βυζάντιος, ὃν ἀρχιμανδρίτην ὄντα ἠγάπα ὁ πρώην μὲν ΚΠόλεως ἀλλ' ἐπὶ 55 ἔτη καὶ ἀρχιεπίσκοπος Σινᾶ Κωνστάντιος Α΄. Αὐτὸς συνέστησε τοῖς σιναΐταις ὅπως ἐκλέξωσιν αὐτὸν ἀρχιεπίσκοπον καὶ ἡγούμενον τῆς παλαιφάτου μονῆς αὐτῶν, μέχρι δὲ τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ ἰανουαρίου τοῦ 1859 συνήνεσε καὶ ὁ

μέλλων ἵνα χειροτονήσῃ κανονικῶς τὸν ἀρχιεπίσκοπον πατριάρχης Ἱεροσολύμων Κύριλλος· ἀλλ' αὐτὸς, ἀπὸ τῆς 6 ἰανουαρίου 1859, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κωνσταντίου, ἐνίστατο εἰς τὴν χειροτονίαν, καίτοι ἡ ἐκλογὴ νομίμως ἐγένετο. Εἶχε λόγους σπουδαίους, ὡς ἔλεγεν, ἀλλ' οὐδ' ἔλεγε τούτους εἰς οὐδένα, ἐκτὸς τοῦ προσφιλοῦς αὐτῷ Παύλου Νεοκλέους, ἀρχιγραμματέως τοῦ ἐν Φαναρίῳ Ἁγιοταφικοῦ μετοχίου. Τοὺς ψυχράναντας τὰς σχέσεις δύο Ἐκκλησιῶν λόγους τούτους ἔμαθον (τῷ 1875 μόλις) ἀπό τε τοῦ Κυρίλλου καὶ τοῦ Νεοκλέους· ὅτι, δῆλα δὴ τῇ 2 ἢ 3 ἰανουαρίου 1859, κατὰ τὰς τελευταίας αὐτοῦ στιγμὰς ὁ Κωνστάντιος ἐκάλεσε τὸν ἐν Φαναρίῳ διαμένοντα πατριάρχην Ἱεροσολύμων Κύριλλον, ὅπως ἐξομολογηθῇ· τότε δ' ἐνεπίστευσεν αὐτῷ τὸ ἀπόῤῥητον, ὅπερ ἔμαθε περὶ Κυρίλλου ὑποψηφίου Σιναίου, ὅτι παιδίον ὢν ἐξώμοσε καὶ περιετμήθη, κατὰ τὸν μωαμεθανικὸν νόμον. Ἀντέστη εἰς τὴν χειροτονίαν, ἥτις ἦτο δικαίωμα τοῦ Ἱεροσολύμων, εἰς ὃν ὁ ἀρχιεπίσκοπος ὑπόκειται τοῦ Σινᾶ· ἐπέμενον οἱ σιναΐται, διότι ἐξέλεξαν αὐτὸν, ἀνεφέρθησαν εἰς τὸν πατριάρχην Κύριλλον ΚΠόλεως, οὗτος δὲ, μὴ εἰσακουσθεὶς εἰς τὰς πρὸς τὸν Ἱεροσολύμων ἀδελφικὰς προτροπὰς πρὸς χειροτονίαν, ἐχειροτόνησεν αὐτὸς μετὰ τῆς ἰδίας συνόδου τὸν Κύριλλον Στρεκίδην ἀρχιεπίσκοπον Σινᾶ καὶ Ῥαϊθοῦς, ἐν τῷ ναῷ τοῦ Σιναϊτικοῦ παρὰ τὸ Φανάριον μετοχίου τῇ 25 νοεμβρίου 1859. Εἶχε δὲ χρήματα πολλὰ ὁ πανιερώτατος Στρεκίδης, διευθύνας ἀπὸ τοῦ 1841 ἐπὶ 16 ἔτη τὴν πλουσιωτάτην μονὴν Φιστιτζίου καὶ πρὶν αὐτῆς τὴν τῆς Φορμούζας, ἐν Μολδαυΐᾳ καὶ τὰς

δύο. Οἱ λαϊκοὶ προΰχοντες Φαναρίου καὶ Σταυροδρομίου ἐδέχοντο πλούσια δῶρα κατ' ἔτος, ἐγίνωσκον δ' ὅτι μίαν τῶν ἀνεψιῶν αὐτοῦ, κατὰ τὸν γάμον αὐτῆς, ἐπροικοδότησε διὰ λιρῶν ἀγγλικῶν 7000, δηλ. 14000 καισαροβασιλικῶν φλωρίων!! ὑπελόγιζον ὅτι διεχειρίσθη ἐπὶ ἔτη δέκα ἓξ περὶ τὰς 200.000 φλωρίων, ἐξ ὧν ἴσως ἀπέστειλεν εἰς τὴν μονὴν αὐτοῦ τὰ ἡμίσεα, διότι ἐσέβετο τὸν Κωνστάντιον Α'. Ἐγίνωσκον οἱ ἐν Φαναρίῳ καὶ Σταυροδρομίῳ «λογάδες τοῦ Γένους» ὅτι ὁ λογὰς ὁ κληρικὸς ὁ Κωνστάντιος ἐλάμβανε μισθὸν κατ' ἔτος—φοβερὸν ἀκοῦσαι!!—12000 καισαροβασιλικῶν φλωρίων. Ὑπεστήριζον λοιπὸν τὸν Στρεκίδην Κύριλλον· ἀλλ' αὐτὸς, ἀπὸ τοῦ 1860 μέχρι τοῦ 1866, προσηνέχθη τυραννικῶς πρὸς τοὺς μοναχοὺς τῆς μονῆς, ἀφῆρεσεν ἀπὸ τοῦ σκευοφυλακείου πολύτιμα ἱερὰ ἄμφια καὶ σκεύη, ἰδιοποιήθη 58.000 φλωρία, διαχειρισθεὶς ἀνεξελέγκτως καὶ τὰς ἀπὸ τῶν ἐν Τουρκίᾳ σιναϊκῶν κτημάτων προσόδους, ἀπεμάκρυνε δὲ τῆς μονῆς ἢ καὶ ἐφυλάκισε τοὺς ζητοῦντας τάξιν καὶ ἔλεγχον εἰς τὰ οἰκονομικὰ αὐτῆς. Οὕτω δ' ἔπαυσαν οἱ σιναΐται τὸν Κύριλλον δικαίως, ἐπιζητήσαντα 'να δικασθῇ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου ΚΠόλεως καὶ ἀρνούμενον τὴν κανονικὴν ἐπὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ δικαιοδοσίαν τοῦ πατριάρχου τῆς Ἁγίας Πόλεως. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς ὑπὸ τῶν μοναχῶν παύσεως (11 αὐγούστου 1866) μέχρι τῆς καὶ ὑπὸ τοῦ Πατριαρχείου τῆς Ἁγίας Γῆς παύσεως παρῆλθεν ἔτος· αἱ τρεῖς αὐτοκέφαλοι πατριαρχικαὶ Ἐκκλησίαι καὶ ἡ τῆς Ἑλλάδος ἀνεγνώρισαν τὴν γενομένην κανονικῶς παῦσιν τοῦ Κυρίλλου καὶ τὴν χειροτονίαν τοῦ μετ' αὐτὸν Καλλι-

ΚΥΡΙΛΛΟΣ Ο ΣΙΝΑ ΚΑΙ ΡΑΗΘΟΥΣ

στράτου Ῥοκίδου· ὁ Γρηγόριος ἐφάνη ψευδόμενος πρὸς τὴν Ὑ. Πύλην, τὴν διαφωτισθεῖσαν ὑπὸ τῶν πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, καὶ Ἱεροσολύμων. Τὸ λεγόμενον «πατριαρχικὸν γόητρον» ἐταπεινώθη, ὁ δὲ Κύριλλος ὁ παυθεὶς Σιναίου, κλαίων τὰ σκορπισθέντα φλωρία, κατῴκησεν ἔκτοτε ἐν Βαθυῤῥύακι (Μπουγιοὺκ-Ντερὲ) τοῦ Βοσπόρου, ὅπου ἀπέθανε τῇ 7 ἰανουαρίου 1882, ἐν ἡλικίᾳ ἑβδομήκοντα ὀκτὼ ἐτῶν (βλ. Τὸ κανονικὸν δίκαιον τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου τῶν Ἱεροσολύμων ἐπὶ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Σινᾶ, ἐν ΚΠόλει, 1868. Λαμπρὰν συλλογὴν ἐκ σελ. 392, ἐπιμελείᾳ Π. Νεοκλέους—Ἀναπλήρωμα τῆς ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐκδόσεως τῶν περὶ ἐκλογῆς τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ ἐγγράφων· ἐν ΚΠόλει, 1860, ἐξ 85 σελίδων—Ἀρχιεπισκοπὸς βίος τοῦ πρώην ἁγίου Σιναίου Κυ-

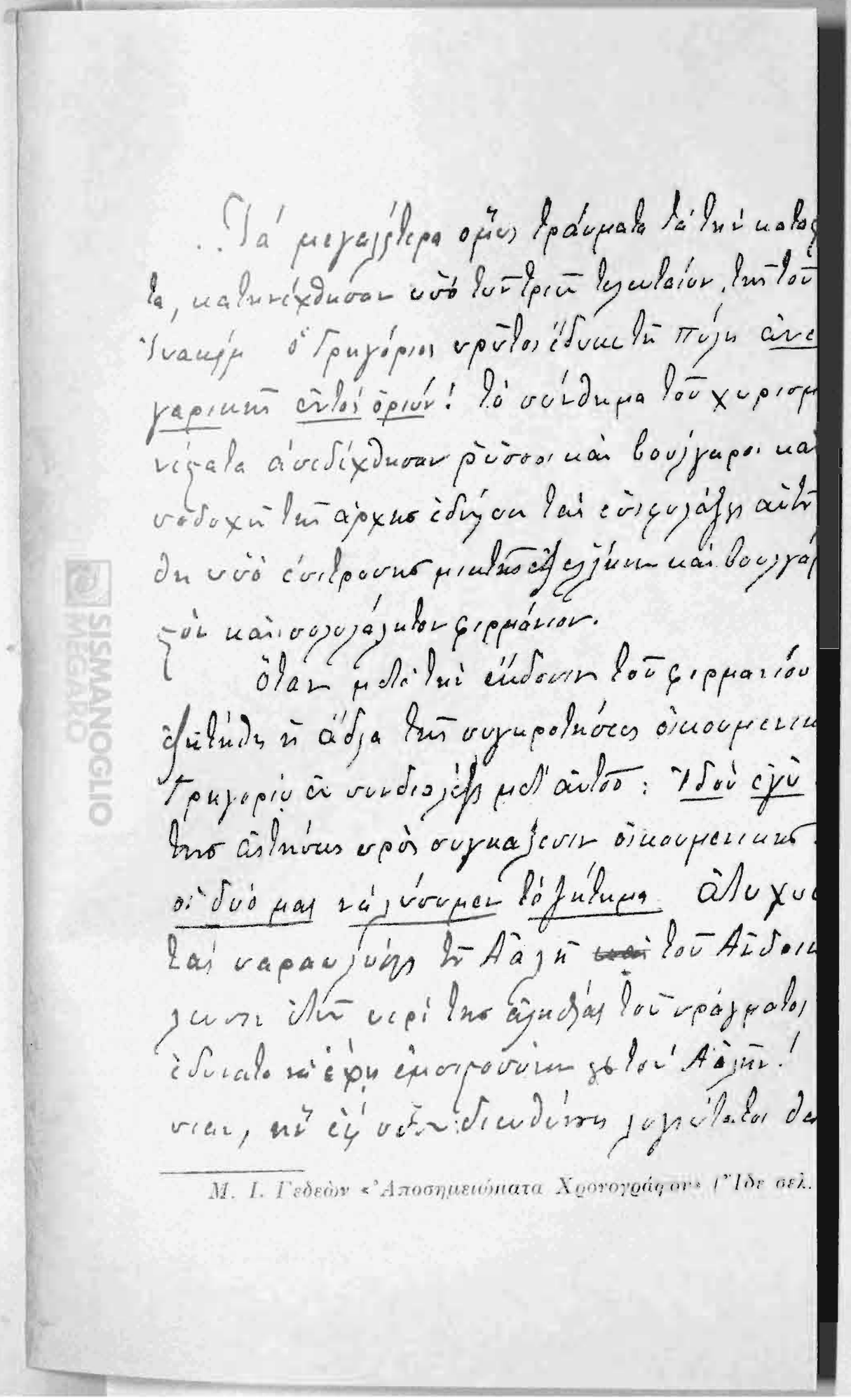
ρίλλου· ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, 1867, σελ. 32—Ὑπόμνημα περὶ τῆς τοῦ Σινᾶ διασώσεως ἀπὸ πολλῶν κινδύνων, ἐν Ἀθήναις, 1866, σελ. 43).

Πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ περὶ σιναϊτικῆς ἔριδος ἐδαφίου δέον ἵνα παρασημειωθῇ ὅτι, συνήγορος, ἢ νομικὸς σύμβουλος τῶν κατὰ τοῦ πρώην Σιναίου κατηγοριῶν καὶ τῶν δικαίων ἀποφάσεων τῶν σιναϊτῶν ἐνεφανίσθη τῷ 1866 ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὁ ἐκ Καλύμνου νομομαθὴς **Ἱπποκράτης Δ. Ταυλάριος,** σπουδάσας ἐν Ἀθήναις καὶ Γερμανίᾳ

ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ Δ. ΤΑΥΛΑΡΙΟΣ

τὰ νομικά, ἰδίᾳ τὸ ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον, ἀπὸ τοῦ 1860-65. Μετὰ τὴν λῆξιν τῆς σιναϊτικῆς ταραχῆς, προσεκολλήθη εἰς τὸν Νικάνορα τὸν Ἀλεξανδρείας καὶ εἰς τὸν τότε «ἐψηφισμένον πατριάρχην» Νεῖλον, καὶ κατὰ τὸ 1869 ἦλθεν εἰς ΚΠολιν, ὅπου συνειργάσθη εἰς τὴν ἐφημερίδα «Κωνσταντινούπο-

Μ. Ι. Γεδεών «Ἀποσημειώματα Χρονογράφου» (1ον σελ.

Τὰ μεγαλήτερα ὁρίσματα τὰ ἐπὶ καθαιρέσει, καὶ ἀποκοπῇ τοῦ μιᾶς τῶν ἀνωτέρω ἀναιρεμένων, ἐπεκυρώθησαν ὑπὸ τῆς τρίτης ἐκκλησίας, ἐπὶ τοῦ μακαριστοῦ Γρηγορίου, τοῦ μακαριστοῦ Ἀνθίμου καὶ τοῦ μακαριστοῦ Ἀναστασίου Γρηγορίου τοῦ ἕβδομου ἐπὶ πᾶσι καινοτόμοις σχίσεσιν εἰς ἀρχιερεῖς ἐξ ἀρχῆς βεβαρημένης ἐκκλησίας ὁρίων! Τὸ σύνδημα τοῦ χειρισμοῦ τῶν βουλγάρων, ἀρχὴν ἐπὶ οὐσίαν ἀσεβείας ἀνεδείχθησαν ῥῶσσοι καὶ βούλγαροι καὶ δοῦρνοι καὶ συγκυροῦσαι ἕλληνες οἱ ἐπὶ τῆς ἀποδοχῆς ἐπὶ ἀρχῇ ἐδόξαν ἐπὶ συνεργάσῃ αὐτῇ ἐν ἐπὶ συνοδείᾳ. Εἰς ἐπὶ βάθος δ' αὐτοῦ ἐφεδρεύει ἐπὶ τοῦ σύνολον μυστικὸς σύμμαχος καὶ βούλγαρος προσδρεύουσα σὺν ἐπὶ πᾶσι τοῖς καθοσιωμένοις ἱερεῦσιν.

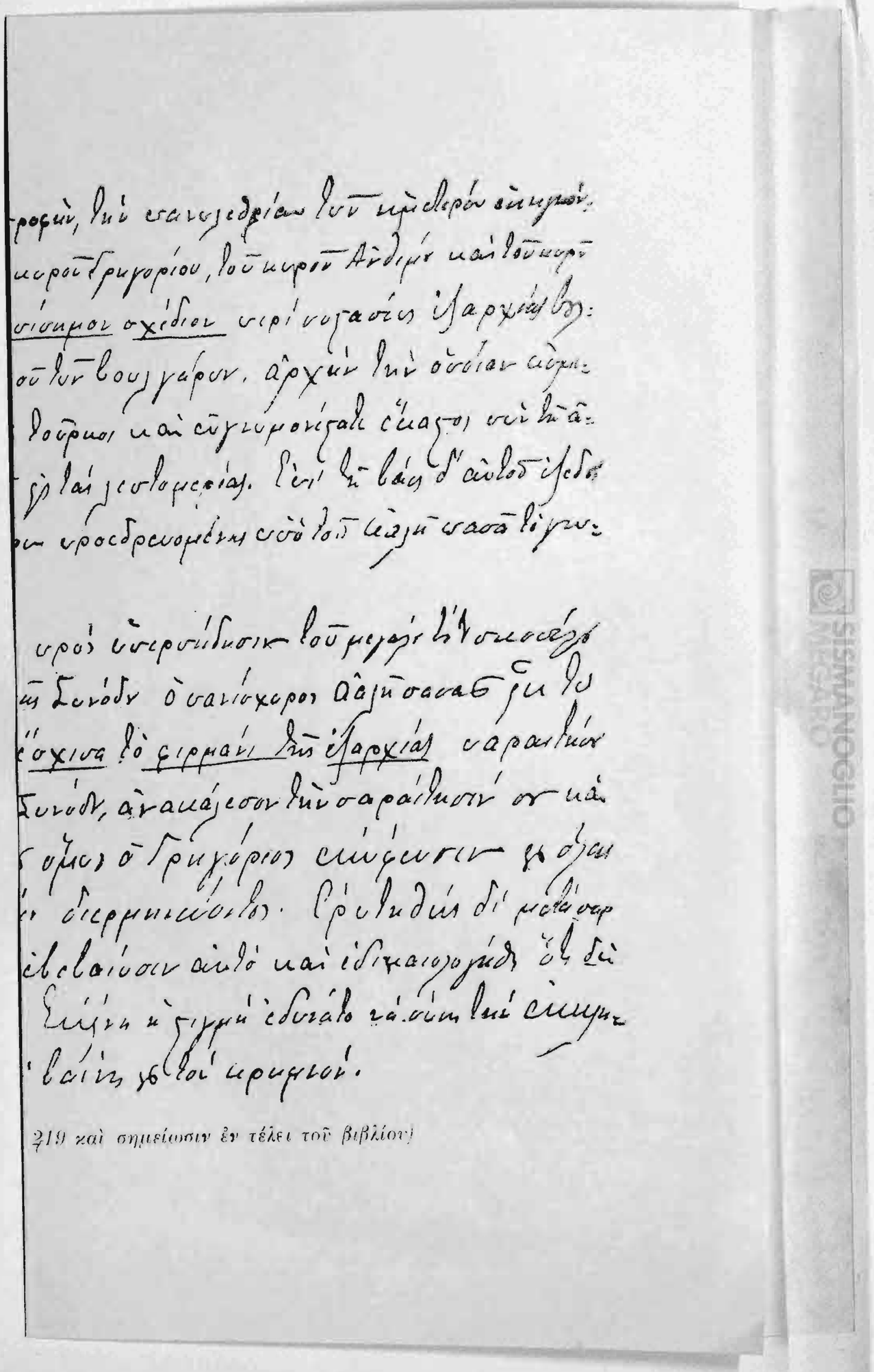
Ὅταν μετὰ ἐπὶ ἐπόδιον ἐπὶ ἱερέως ἐπὶ ὑπερτίθεσιν ἐπὶ μεγάλῃ ἐπισκόπῳ ἐξέλιπε τὸ ἄδικα ἐπὶ συγκροτήσεως ὀικουμενικῆς Συνόδου ὁ ἁγιώτατος Ἀθηνῶν Γρηγορίου ἐν συνδιαλέξει μετ' αὐτοῦ: "Ἰδοὺ σὺ ἔσχισα ἐπὶ ἱερεῖ ἐπὶ ἐξαρχίας παραιτῶν ἐπὶ ἀπὸ ὑπὸ συγκλῆσιν ὀικουμενικῆς Συνόδου, ἀναμένεσθαι ἐπὶ παράθεσιν σε καὶ οἱ δύο μας νὰ ἐύρωμεν ἐπὶ ζήτημα" ἀλλ' ὅμως ὁ Γρηγόριος εἰπόντων μὲ ὅλα ἐπὶ παραιτήσῃ ἐπὶ Ἁγίου ~~τοῦ~~ ἐπὶ Αἰδεσίου διερμηνεύοντος. Ἐπειδὴ δὲ μετὰ σε ἐπὶ ἐπὶ τοῦ περὶ ἐπὶ ἐπιστολῆς ἐπὶ πράγματος ἐβεβαίουν αὐτὸ καὶ ἐδικαιολογοῦντο ὅτι δὲν ἐδύναντο νὰ ἔχουν ἐμπιστοσύνην μετὰ ἐπὶ Ἁγίου! Εἶπεν ὁ ἱερεὺς ἐδυνάτο νὰ σὲ ἐπιτρέψῃ ἐπὶ σύμφωνον, νὰ ἐξ ὑπερτιμήσεως μαρτύρωσι ἐπὶ βάθος ἐπὶ μετρίου.

Μ. Ι. Γεδεών «Ἀποσημειώματα Χρονογράφου» (Ἴδε σελ. 219 καὶ σημείωσιν ἐν τέλει τοῦ βιβλίου)

λιν», ἀντιπρόσωπος ὢν τῆς Καλύμνου διὰ τὰ προνόμια τῶν Σποράδων, μέχρι τοῦ 1877, συνεργασθεὶς μετὰ τῶν λοιπῶν ἀντιπροσώπων Ἰωάννου Μ. Γεδεὼν (Λέρου), Ἰωάννου Ἀποστολίδου (Πάτμου), καὶ Μιχαὴλ Συμεῶνος (ἀντιπροσώπου δευτέρου Καλύμνου). Τῷ 1877 προσελήφθη ὑπὸ Ἰωάννου Σάβα πασᾶ (ἰατροῦ), γενικοῦ διοικητοῦ Αἰγαίου, ὡς πρῶτος διερμηνεὺς τῆς διοικήσεως, μείνας σχεδὸν ἔτος. Εἶχε γνῶσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν, τῶν ἀπὸ τοῦ 1865, ζητημάτων. καὶ εὕροιαν λόγου προσοχῆς ἀξίαν. Ἀπεβίωσεν ἐπὶ τοῦ μεγάλου πολέμου, ἐν Καλύμνῳ, ὑπερβὰς τὸ ἑβδομηκοστὸν πέμπτον τῆς ἡλικίας.

Τὸ ζήτημα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀνταρσίας τῶν βουλγάρων ἐπὶ Γρηγορίου ΣΤ΄ συνεζητεῖτο μεταξὺ Πατριαρχείου καὶ τουρκικῆς κυβερνήσεως, σεβομένης τότε τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ πατριάρχου καὶ τιμὴν ἀπονεμούσης εἰς τὸ Πατριαρχεῖον, μεθ' οὗ συνεννοεῖτο διὰ τῶν «λογάδων τοῦ Γένους» Χρηστάκη ἐφέντη Ζωγράφου καὶ Ἀλεξάνδρου Καραθεοδωρῆ. Ἦν δ' οὗτος υἱὸς τοῦ σοφοῦ ἰατροῦ Στεφάνου (σελ. 191). Καὶ τῶν δύο αἱ μετριοπαθεῖς συμβουλαὶ καὶ γνῶμαι ἀπήρεσκον εἰς τοὺς ἀνθρώπους τῶν ἄκρων, ἔξωθεν ἐμπνεομένους. Ἤδη, τὸ Πατριαρχεῖον ἐφρόνει (1864 ἀπριλίου 4) ὅτι τὸ βουλγαρικὸν ζήτημα ἦν ἀποτέλεσμα παπικῶν ῥαδιουργιῶν, ἀλλὰ μετὰ τὸ 1867 οἱ μὴ μετριοπαθεῖς ἐφαντάσθησαν ὅτι δάκτυλος ῥωσσικὸς καὶ πανλαυιστικαὶ πλεκτάναι παρήγαγον ὀξύνουσαι αὐτό, καὶ ἤρξαντο τοῦ κατὰ ῥώσσων καὶ πανσλαυιστῶν ἀγῶνος, οὗ ἕνεκα καὶ αὐτὸς ὁ Γαβριηλίδης ἔγραψε καὶ ἐξέδωκε τῷ 1869 τὸ φυλλάδιον «Ἡ

SEMINARIO ARCIVESCOVILE VENEGONO

219 καὶ σημείωσιν ἐν τέλει τοῦ βιβλίου

Ἑλλὰς καὶ ὁ πανσλαυισμὸς» φαντασθεὶς ἀφαντάστους ὑποθέσεις, οἵα ἡ εἰς τὰς ἐκδόσεις τοῦ «Χρονογράφου» τοῦ Λαρισσοῦ Μονεμβασίας ἀναφε-

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΑΡΑΘΕΟΔΩΡΗΣ

ρομένη. Καὶ μέχρι μὲν δεκεμβρίου τοῦ 1868 ὁ Γρηγόριος ἐπέμενεν εἰς τὴν δι' Οἰκουμενικῆς Συνόδου λύσιν τοῦ ζητήματος, διαπαιζόμενος ὑπὸ τοῦ Ἀαλῆ περὶ τοῦ ναοῦ, ὅπου ἔμελλον ἵνα συνέλθωσιν οἱ πατέρες τῆς μελλούσης Οἰκουμενικῆς, δι' ἣν ἔπρεπε ἵνα ὁρισθῇ ναὸς εὐρύχωρος· καὶ ὁ μὲν Ἀδοσίδης εὗρισκε τοιοῦτον τὸν τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου ἐν Σταυροδρομίῳ, ὁ δὲ Ἀαλὴς τὸν ἐν Ψαμμαθίᾳ, τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου, πραγματικῶς εὐρυχωρότερον· ταῦτα δὲ καὶ ἀνεκοίνουν ὁ Ἀδοσίδης καὶ ὁ καπουκετχουντὰς Σταυράκης Ἰωαννίδης εἰς τὸν Γρηγόριον, καὶ εἰς τὸν Γεράσιμον Χαλκηδόνος μητροπολίτην, ἀναγγείλαντα ἡμῖν τὴν εἴδησιν. Ἀλλὰ

κατὰ τὸ 1869 ἤλλαξε γνώμην ὁ πατριάρχης, καὶ ἀνήγγειλε, προφορικῶς πρῶτον, ἐγγράφως ὕστερον, ὅτι ἦν δυνατὸν ἵνα μὴ ζητῇ τὴν δι' Οἰκουμενικῆς Συνόδου λύσιν «εἴπερ εἰς τὸ καθ' ἡμᾶς ἀναδράμοιεν σχέδιον, ἔστιν ὅπου μεταπεποιημένον». Ἐξεδόθη κατόπι τὸ γνωστὸν τοῦ σουλτάνου Ἀζὶζ φερμάνι τὸ καθιδρύον Ἐκκλησίαν βουλγαρικὴν περίεργον. Ἀλλ' ἐνῷ ἔπρεπε **ἵνα κλείσωμεν τὸ Πατριαρχεῖον, ὡς προέτεινεν ὁ μητροπολίτης Τορνόβου Γρηγόριος,** ἡμεῖς συνεζητοῦμεν μετὰ τῆς Ὑψ. Πύλης ἐπὶ ἕνα μῆνα, καίτοι τὸ Πατριαρχεῖον γραπτῶς ἐβεβαίου τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν ὅτι, διὰ τοῦ φερμανίου «παραβιάζονται ὁμολογουμένως οἵ τε ἱεροὶ κανόνες, καὶ τὰ προνόμια καὶ τὰ καθεστῶτα τῆς Ἐκκλησίας». Ἐξηκολουθήσαμεν ἐν τούτοις συγκαλοῦντες συνελεύσεις, χειροτονοῦντες ἀρχιερεῖς, ὡσεὶ ἦν ὁμαλὴ τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν ἡ ζωή. Εἰς μίαν ἔνστασιν ἡμῶν περὶ τοῦ 10 ὅρου τοῦ φερμανίου, κατὰ τρόπον τερατώδη κατασκευάζοντος ὑπηκόους τῆς Ἐκκλησίας τῶν βουλγάρων, ὁ Ἀαλὴς ἐφάνη πρόθυμος (ἴσως ἐν λόγοις) ἵνα προκαλέσῃ φερμάνιον αἴρον τὸν 10 ὅρον, ἐὰν παραιτήσῃ ὁ Γρηγόριος τὴν γνώμην περὶ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἣν καὶ πάλιν ὑπέβαλε πρὸς τὸν Ἀαλήν. Τοῦτο δ' ἀνήγγειλέ μοι γραπτῶς ὁ πατριάρχης Ἰωακεὶμ Γ', ἐν τέλει τοῦ 1890, ἐπὶ τῇ ἐκδόσει τῶν «Πατριαρχικῶν Πινάκων» μου.

Ὁ πατριάρχης Ἰωακεὶμ ἦν τότε (1864-74) μητροπολίτης Βάρνης, οὔτε ἀνεμίχθη εἰς τὸ ζήτημα, οὔτινος τὴν λύσιν ἀγνοῶ πῶς ἐννόει, διότι οὐδέποτέ τί μοι εἶπε· εἶχεν ὅμως τὴν ἰδέαν, ὅτι αἱ πρά-

Ο ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΙΩΑΚΕΙΜ Γ'

ξεις τῶν βουλγάρων ἀρχιερέων καθὸ καθαιρεθέντων καὶ ἀναθεματισθέντων ἦσαν ἄκυροι. Οἵα δὲ συζήτησις ἐπὶ τούτῳ ἐγένετο μεταξὺ αὐτοῦ καὶ ἐμοῦ, παρόντων καὶ τριῶν ἄλλων—καὶ σιωπώντων, καίπερ πεπαιδευμένων—ἀλλαχοῦ θὰ ἐκτεθῇ· ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἄλλα, εἰς ἴδιον φυλλάδιον, τίτλον φέρον «Μνεία τῶν πρὸ ἐμοῦ».

Ἐν τούτοις οἱ βούλγαροι ἐξηκολούθουν καταδιώκοντες τὸν «γραικικὸν κλῆρον» καὶ καταγγέλλοντες πρὸς τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν, ἐνῷ οἱ προεξάρχοντες αὐτῶν ἀρχιερεῖς, τρεῖς μὲν κατ' ἀρχὰς, Παΐσιος Φιλιππουπόλεως, πρώην Δυρραχίου Αὐξέντιος, καὶ Μακαριουπόλεως Ἱλαρίων, καθαιρεθέντες τῇ 5 φεβρουαρίου 1861, ὡς ἀντάρται, τρεῖς δὲ πρὸς τούτοις ἀπὸ 20 δεκεμβρίου 1868 Παναρέτος Φιλιππουπόλεως, Δωρόθεος Σόφιας, καὶ Ἱλαρίων Λοφτζοῦ, ἐπίσκοπος ὑπὸ τὴν μητρόπολιν Τορνόβου, συνέπηξαν ἐν Ὀρτά-κιοϊ τοῦ Βοσπόρου παρασυναγωγὴν πρὸς ἐμπαιγμὸν θείων καὶ ἀνθρωπίνων, ἰδίαν κατασκευάσαντες ἐκκλησίαν, ἐνῷ ἠδύναντο ἵνα κατασκευάσωσιν αὐτὴν ἔν τινι πόλει τῆς σήμερον Βουλγαρίας. Ἀρχηγὸς ὅμως αὐτῶν ἦτο πάντοτε ὁ Μακαριουπόλεως Ἱλαρίων· Μοναχὸς τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει μονῆς Χελανδαρίου, ἐχρημάτισε μαθητὴς τῆς Μ. τοῦ Γ. Σχολῆς, ὁμοῦ μετὰ τοῦ Φιλιππουπόλεως Παϊσίου, κατὰ τὰ ἔτη 1841 καὶ 42, ὡς ὁ συμμαθητὴς αὐτῶν Εὐστάθιος Κλεόβουλος μαρτυρεῖ («Ὁ βουλγαρισμὸς πρὸ τοῦ ἱστορικοῦ ..... κλπ. βήματος» σ. 15). Αὐτόθι δ' αὐτὸς ἀναφέρει καὶ τὸ παράπονον τοῦ πρώην Φιλιππουπόλεως Παϊσίου, ὅπερ «αὐτὸς ἐξεῖπε πρὸς ἰδιώτας καὶ ἀρχιερεῖς» (ὅτι ἐπαύθη) «τὸ μὲν διαβληθείς, τὸ δὲ πλέον κατὰ παρανόησιν (malentendu), οὐδὲν οὔτ' ἐνεργήσας στασιαστικὸν, καὶ ὅλως ἀντικανονικὸν» (σ. 10). Ἀλλ' ἀρκεταὶ τότε πράξεις ἐγίνοντο καὶ παραδοξότητες ἐγράφοντο, καὶ ὑπεστηρίζοντο ἄνευ μελέτης. Εἰς τὸν «Εὐαγγελικὸν Κήρυκα» (τόμου Γ' σ. 169-72) ὁ Ι. Λάτρης, φλυαρῶν περὶ τοῦ βουλγαρ. ζητήματος, ἀναγγέλλει ὅτι ὁ πρώην Δυρραχίου Αὐξέντιος «πιθανῶς εἶχε γραικικὴν καταγωγὴν καὶ ἀνατροφὴν» καὶ ὅτι ἐχειροτονήθη «ἐπίσκοπος τῆς ἐν Φαναρίῳ βουλγαρικῆς ἐκκλησίας». Ψευδολογίαι Λάτρη, βεβαιοῦντος ὅτι τοῦ Ἱλαρίωνος ὁ πατὴρ ἐγεννήθη ἐν ἑλληνικῷ χωρίῳ τῆς Θράκης, ὁ πάππος ἦτο καππαδόκης· ὅτι ὁ Παΐσιος,

ΙΛΑΡΙΩΝ ΜΑΚΑΡΙΟΥΠΟΛΕΩΣ

ἠπειρώτης ἕλλην, οὐχὶ βούλγαρος, ἐσπούδασεν ἐν Ἀθήναις, κλπ. Οἱ κληρικοὶ τοῦ Φαναρίου ἔλεγον ὅτι Ἱλαρίων καὶ Παΐσιος πρὶν εἰςέλθωσι—παρήλικες—εἰς τὴν Μ. τοῦ Γένους Σχολὴν, ἦσαν μαθηταὶ τοῦ Ὀρφανοτροφείου τοῦ Καήρη. Ἐπίσκοπος ὁ Μακαριουπόλεως ἐχειροτονήθη τῇ 5 ὀκτωβρίου 1858, ἀπέθανε τῇ 4 ἰουνίου 1875, ὡς ἔμαθον, χειροτονήσας σμῆνος ἐπισκόπων καὶ παπάδων μετὰ τῶν ὁμοφρόνων αὐτοῦ.

Ἡ πρώτη ἱερατεία τοῦ Γρηγορίου ΣΤ΄ ἦν ἀξιοσημείωτος διὰ τὸν κατὰ ξένων προπαγανδῶν πόλεμον, καὶ κατὰ τοῦ θεοσεβισμοῦ τοῦ Καήρη, διὰ τὴν φροντίδα περὶ συστηματικῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ κλήρου, ἣν ἐξησφάλισεν ὁ Γερμανὸς Δ΄, μετὰ τὸν Γρηγόριον. Ἡ πρώτη ἱερατικὴ, ἢ κατηχητικὴ, σχολὴ, ἐν Φαναρίῳ συσταθεῖσα ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου τῷ 1839, ἔσχεν ἀρχιδιδάσκαλον **Βαρ-**

θολομαῖον Κουτλουμουσιανὸν, γνωστὸν γενόμενον ὡς διευθυντὴν τῆς Ἑλληνεμπορικῆς (1840—46) σχολῆς τῆς Χάλκης, καὶ γνωστότερον ὡς διορθωτὴν τῶν Μηναίων τῆς ἐνιαυσίας ἐκκλη-

ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΣ ΚΟΥΤΛΟΥΜΟΥΣΙΑΝΟΣ

σιαστικῆς ἀκολουθίας, τοῦ Πεντηκοσταρίου, καὶ τοῦ Μ. Ὡρολογίου. Γεννηθεὶς ὁ Βαρθολομαῖος ἐν Ἴμβρῳ τῷ 1772 ἐδίδαξεν ἐκεῖ νέος ὤν, μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ **Κυρίλλου,** μοναχοῦ καὶ τούτου τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει μονῆς Κουτλουμουσίου, ἐδίδαξε καὶ ἀλλαχοῦ καὶ ἐν τῇ Ἰονίῳ ἀκαδημίᾳ, βραχὺν χρόνον, ὡς ὁ Φίλιππος Ἰωάννου γράφει (Λόγου Ὀλυμπιακοῦ σ. 24). Ἀπεβίωσεν ἐν Ἁγίῳ Ὄρει ὀγδοηκοντούτης. Ἀνάγνωθι τὰ ἐν τῷ «Ἄθωνί» μου (σ. 232—34) γραφέντα. Λέον ὅμως ἐνταῦθα ἵνα προστεθῇ ὅτι ὁ Γρηγόριος ἐπέβαλεν εἰς τὰς ἱερὰς μονὰς τῷ 1837 καὶ τῷ 38 τὴν τῶν μοναχῶν αὐτῶν ἐκπαίδεσιν ἢ ἐν αὐταῖς, ὅταν ἔχωσι πόρους ἐπαρκεῖς, ἢ εἰς τὰ πλησιόχωρα σχολεῖα, δι' ὅσας ἐνομίζοντο πτωχαί.

Ἐπίσκοποι καὶ μητροπολῖτκι λογιώτατοι, ἢ ἐπὶ διοικητικῇ συνέσει διακρινόμενοι, ἐγένοντο κατὰ τὴν πρώτην ἱερατείαν (1835—40) τοῦ Γρηγορίου ΣΤ΄ πολλοί· προεξῆρχε τούτων, καθὸ καὶ πρωτόθρονος τῶν μητροπολιτῶν, ὁ **Καισαρείας Παΐσιος**, ὁ καὶ τῆς μονῆς τοῦ Προδρόμου (σελ. 95) χρηματίσας ἡγούμενος, εἰς τὴν τουρκικὴν μεταφράσας δι' ἑλληνικῶν χαρακτήρων τὴν Κατήχησιν τοῦ Πλάτωνος, καὶ τὴν «Φιλόθεαν Ἀδολεσχίαν» Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως, ἀλλὰ καὶ γράψας Ἀπομνημονεύματα θαυμάσια, φωτίζοντα τὸν βίον τῆς Ἐκκλησίας Καππαδοκίας ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ΙΗ΄ ἑκατονταετηρίδος. Τῷ 1780, κατ' ἄλλους τῷ 1770, γεννηθεὶς ὁ Παΐσιος εἰς Φάρασα (Καππαδοκίας), ἐχειροτονήθη Καισαρείας τῷ 1832. καὶ ἀπέθανε τῷ 1871, τῇ 30 ἰανουαρίου. Διέπρεπον ἐν ΚΠόλει ὁ καισαρεὺς **Ἀγαθάγγελος ὁ Καισαρείας τῆς Φιλίππου** (Παλαιστίνης), ἱεροκήρυξ καλὸς, καὶ διδάσκαλος, διδάξας ἐν τῇ Μ. τοῦ Γ. Σχολῇ (1831—33), ἐν Τεργέστῃ (1838—41), ἔκτοτε δ' ἐν τῇ ἀειμνήστῳ μονῇ τοῦ Τιμίου Προδρόμου τῆς Καισαρείας μέχρι τοῦ 1846, ὅτε ἀπέθανε (Χρονικὰ πατριαρχ. ἀκαδημίας σ. 213—15). Τοὺς ἐπὶ Γρηγορίου διακριθέντας ὁπωσδήποτε Ἄνθιμον Νικομηδείας, Ἄνθιμον Κυζίκου, Γερμανὸν Δέρκων, Μελέτιον Κυζίκου (πρότερον Θεσσαλονίκης), Ἄνθιμον Ἐφέσου, Ἰωακεὶμ Ἰωαννίνων, πατριάρχας ἐκλεγέντας ἀπὸ τοῦ 1840—1860. παραπέμπω εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν πατριαρχῶν· ἀλλὰ πρέπει ἵνα μνησθῷ τοῦ πρὸ τοῦ 1836 **Νικηφόρου Δέρκων, Ἄραβος** ἐπικαλουμένου, καθὸ γεννηθέν-

τος ἐν αἰγυπτιακῇ τινὶ πόλει. Εἶχε φήμην πολυγλώσσου, λαλῶν καὶ γράφων ὁ Νικηφόρος ἑπτὰ, ἢ ὀκτὼ διαλέκτους. Φήμην πεπαιδευμένου ἀρχιερέως εἶχε **Γρηγόριος ὁ μητροπολίτης Ἀδριανοπόλεως**, τὴν πατρίδα βυζάντιος, ζήσας εἰκοσαετίαν (1840—60). μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς ἐπαρχίας παραίτησιν, ἐν τῇ μονῇ τοῦ Βατοπεδίου, ὅπου ἀπεβίωσεν. Ἐφημίζετο ἐπ' ἀρετῇ καὶ παιδείᾳ **Σαμουὴλ ὁ Κύπριος**, παραιτησάμενος τὴν μητρόπολιν **Μεσημβρίας** ὅπως ἑαυτὸν ἀφοσιώσῃ εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς Μ. τοῦ Γ. Σχολῆς. Ἐγεννήθη τῷ 1780, ἀπεβίωσεν ἐν ΚΠόλει τῷ 1855. Ἀρχιερέων πολυπείρων καὶ συνετῶν εἶχον φήμην **Κοσμὰς Βιζύης**, κωνσταντινοπολίτης δαπανήσας ἐξ ἰδίων πρὸς ἔκδοσιν (τῷ 1838) τοῦ «Ἐξομολογηταρίου» τοῦ πατριάρχου Καλλινίκου (ἐν ΚΠόλει), μητροπολίτης πρῶτον Προικοννήσου (1821), ὕστερον Βιζύης (1830) καὶ τέλος Χίου (1837—39, ὅτε ἀπέθανε).—**Γεράσιμος ὁ Ἀγκύρας**, τὴν πατρίδα, τραπεζούντιος, μητροπολίτης πρότερον Καισαρείας (—1831), ἦτο δραστήριος, φιλοδίκαιος, καὶ λίαν λαοφίλητος.—Ἐπαίνων πολλῶν ἄξιος **Νεόφυτος ὁ Ἄρτης**, ὁ ἐκ Σερίφου (1830—41). κατορθώσας μετὰ τόλμης, θαυμασθείσης τότε, ἵνα διώξῃ ἀπὸ τοῦ μεγάρου τῆς μητροπόλεως τοὺς ἀπὸ τοῦ 1821 ἁρπάσαντας αὐτὸ ὑπαλλήλους τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως, ὡς καὶ ἵν' ἀποσπάσῃ ἀπὸ χειρῶν ληστρικῶν ἑβραίων καὶ τούρκων τὰ τῶν ναῶν ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ σκεύη, σχεδὸν μηδὲν χρῆμα καταβαλὼν πρὸς ἐξόφλησιν δανείων κατὰ τὸ πλεῖστον ὑποθετικῶν. Κληρικοὶ πεπαιδευμένοι προήχθησαν εἰς ἐπισκοπικὸν βαθμὸν ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου

μὲν **Βενιαμὶν ὁ Συννάδων,** ἔπειτα μητροπολίτης Πρεσλάβας, πρὸ τοῦ Γρηγορίου δὲ **Χρύσανθος ὁ Μυρέων,** ὁ κατόπι Σμύρνης (1840), Κρήτης, Φιλιππουπόλεως, καὶ αὖθις Σμύρνης, ὅπου ἀπέθανε, τῇ 4 σεπτεμβρίου 1869, ἑβδομηκοντούτης ἴσως, περὶ οὗ λίαν ἐσφαλμένως εἰς τὴν «Κλειὼ» τῆς Τεργέστης ἔγραψέ τις ὅτι 18 ἔτη **(ἓξ μόνον)** προέστη τῆς ἐν Σταυροδρομίῳ κοινότητος ὡς ἐπίσκοπος (δῆλα δὴ ἀπὸ ἡλικίας 23!! ἐτῶν)· ἦν δὲ μιτυληναῖος ὁ Χρύσανθος, μαθητὴς τῆς ἐν Κυδωνίαις σχολῆς, πρὸ τοῦ 1821, καὶ κατόπιν οἰκοδιδάσκαλος ἐν ΚΠόλει, οὐχὶ δὲ βυζάντιος, ὡς ἔγραψε Σοφοκλῆς Οἰκονόμος ἐν «Φιλολογικοῖς Σωζομένοις» (τ. Α΄ σ. 347 καὶ 430).

Τριῶν ἀρχιερέων ἀλησμόνητος μνήμη πρέπει ἵνα διατηρηθῇ παρὰ τῷ ἑλληνικῷ ἔθνει· πρῶτος τάττεται **Βενιαμὶν ὁ Σερβίων καὶ**

ΒΕΝΙΑΜΙΝ Ο ΣΕΡΒΙΩΝ ΚΑΙ ΚΟΖΑΝΗΣ

Κοζάνης ἐπίσκοπος (1815—† 1849), διασώσας διὰ διοικητικῆς συνέσεως θαυμασίας τὸν ἑλληνικὸν πληθυσμὸν τῆς σπουδαίας ἐπαρχίας ταύτης

ἀπὸ τυραννικῶν ἀξιώσεων, ἐπηρειῶν καὶ κινδύνων τῶν ἀπὸ τῆς τουρκικῆς παραφορᾶς καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Μετὰ σεβασμοῦ καὶ πολλῆς εὐλαβείας ὡμίλουν περὶ Βενιαμὶν εἰς ἡμᾶς πρὸ ἑξήντα ἐτῶν οἱ ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν Ἐλασσῶνος καὶ Γρεβενῶν καὶ Σιατίστης καὶ Κοζάνης εἰς τὸ Φανάρι ἐρχόμενοι κληρικοὶ καὶ λαϊκοί, βεβαιοῦντες ὅτι κατώρθωσε 'να ἐμποδίσῃ λεηλασίας καὶ φόνους, καὶ ἁρπαγὰς καὶ κατασχέσεις σκευῶν καὶ κτημάτων ἱερῶν, καὶ κοσμικῶν, ὁ μάρτυς τῇ προαιρέσει Βενιαμίν.

Εἰς τὴν ἐπάνοδον καὶ τὴν ἀσφαλῆ ἐγκατάστασιν τῶν ἐκ Μοσχοννησίων—προσθετέον καὶ τῶν Κυδωνιῶν—δραπετευσάντων ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως εἰργάσθη ἀκαταπονήτως, ὁ **Μοσχοννησίων ἐπίσκοπος Καλλίνικος,** εἶδε δὲ πάσας αὐτοῦ τὰς ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος

ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΣ ΜΟΣΧΟΝΝΗΣΙΩΝ

ἐνεργείας τελεσφορούσας, καὶ τὰ κτήματα τῶν κατοίκων καὶ τῶν μονῶν, καὶ προνόμια αὐτῶν, ἀποδιδόμενα ἀντὶ καταβολῆς χρηματικῆς οὐχὶ σπουδαίας*. Τὸν μέγαν αὐτοῦ ἀγῶνα ἰδὼν ἐπιτυχόντα, καὶ τὸ «Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, δέσποτα» εἰπὼν, ἀπῆλθεν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, τῷ 1842, διανύσας ἐκεῖ ζωὴν καλογηρικὴν αὐστηρὰν ἐπὶ 49 ἔτη, μέχρι θανάτου, μένων ἐν Καρεαῖς. Ἀπεβίωσε δὲ τῷ 1891, εἰς ἡλικίαν ἑκατὸν πέντε ἐτῶν.

Μετὰ νοημοσύνης καὶ διοικητικῆς συνέσεως εἰργάσθη καὶ **Ἰάκωβος ὁ μητροπολίτης Κασανδρείας,** (εἶτα Σερρῶν, καὶ τέλος πατριάρ-

ΙΑΚΩΒΟΣ ΚΑΣΑΝΔΡΕΙΑΣ
(ξυλογραφία τοῦ 1863)

* παραδόξως εἰς τοὺς πατριαρχικοὺς κώδηκας «ὑπομνημάτων» εὑρέθη ἐκλογὴ τιτουλαρίου ἐπισκόπου Αὐρηλιουπόλεως Καλλινίκου, κατὰ ἰανουάριον τοῦ 1852, καὶ μετὰ ἕνα μῆνα ἐκλογὴ αὐτοῦ τοῦ Αὐρηλιουπόλεως Καλλινίκου ὡς ἐπισκόπου Μοσχοννησίων.

χης Ἀλεξανδρείας), πρὸς ἐγκατάστασιν ἀσφαλῆ τῶν ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως φυγαδευθέντων ἑλλήνων τῆς Κασανδρείας, ἣν διῴκησεν ἀπὸ τοῦ νοεμβρίου 1832 ἐπὶ δεκατέσσαρα ἔτη, ὅτε μετετέθη εἰς Σέρρας· πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ἐξελέγη τῇ 25 μαΐου 1861, ἀπέθανε δ' ἐν τῇ νήσῳ Πάτμῳ, πατρίδι αὐτοῦ, τῇ 30 δεκεμβρίου 1865.

Πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν ἀγώνων τῶν δύο τούτων ἀλλὰ καὶ ἑτέρων ἀρχιερέων ἐβοήθησεν ὁ πόθος τοῦ σουλτάνου Μαχμοὺτ ἵνα φανῇ προστατεύων τοὺς χριστιανοὺς πρὸς εὐαρέσκειαν τῆς Ῥωσσίας, συνετέλουν δὲ Στέφανος ὁ Βογορίδης ὁ βούλγαρος καὶ Νικόλαος Ἀριστάρχης ὁ ἀρμένιος, ἐπὶ τριακονταετίαν, ἕως τοῦ 1860, ἀνηλεῶς τοὺς ἀρχιερεῖς μαστίζοντες, ἢ μαστεύοντες. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1840 σχεδὸν μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ (31 δεκεμβρίου 1860) ἴσχυσε πολὺ παρὰ τοῖς τούρκοις, χάρις εἰς τὴν ἀπὸ μειρακίων μετὰ τοῦ Μεχμὲτ Ἐμὶν Ἀαλῆ (τοῦ ἐπιβοήτου μεγάλου βεζήρη) φιλίαν ὁ Ἰωάννης Ψυχάρης, ὁ διαβόητος ἐπὶ πράξεσι πολλαῖς Μισὲ Γιάννης· καὶ χάρις εἰς τὴν φιλίαν αὐτῶν, κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα, ἴσχυσαν ἐν τῇ ἱερᾷ συνόδῳ **Ἰωακεὶμ ὁ ἀπὸ τοῦ 1845 Κυζίκου**, πρότερον Ἰωαννίνων, ὁ μετὰ ταῦτα πατριάρχης δὶς (1860—63 καὶ 1873—78), καὶ Γεράσιμος ὁ μητροπολίτης Χαλκηδόνος. Ὅθεν καὶ συνετέθη τότε τὸ ἱστορικὸν δίστιχον, ὅπερ ἐπηύχοντο εἰς τοὺς χειροτονουμένους, ἢ μετατιθεμένους ἀπὸ μιᾶς ἐπαρχίας εἰς ἄλλην, ἀρχιερεῖς, τοῦτο

Εἰς τὰ ἔτη Μαθουσάλας, εἰς τὰ πλούτη Μελενίκου
κ' ἑπομένως τῆς συνόδου Χαλκηδόνος ἢ Κυζίκου

Τούτων ὁ μὲν Χαλκηδόνος εἶχε φίλον τὸν Βο-

γορίδην, ὁ δὲ Κυζίκου τὸν Μισὲ Γιάννην· δέον ’να προστεθῇ ἐν τούτοις ὅτι πρὸς ἐκλογὴν τοῦ ’Ιωα-

ΙΩΑΚΕΙΜ Ο ΚΥΖΙΚΟΥ

κεὶμ ὡς πατριάρχου* ὁ Ψυχάρης οὔτ’ ἐκινήθη, οὔτε ἠδύνατο ’να κινηθῇ, διότι διήνυε τὰς τελευταίας τῆς ζωῆς ἡμέρας, εἰργάσθη ὅμως μετ’ ἐπιμονῆς καὶ πολλῆς φρονήσεως ὁ τότε τῆς Ἑλλάδος ἐπιτετραμμένος ἐν ΚΠόλει Πέτρος Ζάννος, πείσας καὶ τὸν ’Ιωακεὶμ Β΄ ’να δεχθῇ τὸν θρόνον. **Γεράσιμος δὲ ὁ Χαλκηδόνος,** οὗ εἰς τὰς συμβουλὰς καὶ τὴν ἐπιμονὴν ὠφείλετο ἡ ἐκλογὴ τοῦ Κυρίλ-

* ἡ παρατιθεμένη φωτογραφία τοῦ ’Ιωακεὶμ ἐγένετο ὀλίγῳ πρὸ τῆς ἐκλογῆς ὡς πατριάρχου.

λου Ζ΄ (1855—60), καὶ ἡ τὸ δεύτερον εἰς τὸν θρόνον ἀνάῤῥησις τοῦ Γρηγορίου ΣΤ΄, γεννηθεὶς ἐν

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΧΑΛΚΗΔΟΝΟΣ
(φωτογραφία τοῦ 1870, ἐν Παρισίοις)

Κρήτῃ τῷ 1798, υἱὸς παπᾶ Θεοδώρου, μαθητὴς δ’ ἐν Κρήτῃ (πρὸ τοῦ 1815) Γρηγορίου τινὸς ἐν ’Ηρακλείῳ διδασκάλου, κρητὸς, ἠκούετο παρὰ τῷ Κυρίλλῳ Ζ΄, καθὸ προστάτης αὐτοῦ γενόμενος πρότερον, καὶ «ἔφορος». Οὐδεμίαν δὲ ὁ Κύριλλος ἠδύνατο ’να διεξαγάγῃ σπουδαίαν ὑπόθεσιν ἄνευ γνώσεως τοῦ Γερασίμου, ἦτο δὲ πασίγνωστον ὅτι ἔπρεπε ’να ἐρωτήσῃ «Τὸ ξεύρει ὁ γέροντας» ἢ «Τί εἶπεν ὁ γέροντας ὁ Χαλκηδόνος;»—ἐν ᾗ περι-

πτώσει δ' ἐπληροφορεῖτο ὅτι εἶχε γνῶσιν ὁ Γεράσιμος, προέβαινεν εἰς τὴν ἀπόφασιν. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον προσεφέρετο καὶ ὁ πατριάρχης (1834—35) Κωνστάντιος Β΄ ὁ ἀπὸ Τορνόβου, μηδὲν ἐννοῶν 'να πράξῃ δίχα γνώμης τοῦ ἄρχοντος κομίσου Παναγιωτάκη 'Αγγελοπούλου, τοῦ δολοπλοκήσαντος τὴν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἀνάβασιν αὐτοῦ· διὸ καὶ ἠρώτα· «Τὸ ξεύρει ὁ κόμισος», ἢ «Τί εἶπεν ὁ ἄρχων ὁ κόμισος;»· καὶ ἔπραττεν ἀναλόγως. Ὁ ἀναγνώστης πρέπει 'να μάθῃ, ὅτι, διὰ φήμην διοικητικῆς ἐμπειρίας καὶ συνέσεως, πρόκριτοι τοῦ ἔθνους, κληρικοὶ καὶ λαϊκοί, τῷ 1860 ἐπέμενον παρὰ τῷ Γερασίμῳ Χαλκηδόνος ἵνα δεχθῇ τὴν ἐκλογὴν ὡς πατριάρχου, καὶ τὸ 1867, ὅτε καὶ πάλιν πειραζόμενος συνέστησε τὴν ἀντ' αὐτοῦ ἐκλογὴν τοῦ Γρηγορίου ΣΤ΄. Σημειούσθω ὅτι ὁ Γεράσιμος ἀπέθανε τῇ 24 φεβρουαρίου 1875, τὴν δὲ πρὸς αὐτὸν ἀγάπην ὁ Γρηγόριος, σχολάζων ἐν Μεγ. Ῥεύματι, ἐξεδήλωσε τελέσας αὐτὸς τὸ τεσσαρακονθήμερον μνημόσυνον, ἐν Χάλκῃ, τῷ σαβάτῳ τοῦ Λαζάρου, ὃ ἀπριλίου. Ἐπὶ τῷ μνημοσύνῳ τούτῳ συζήτησις ἐγένετο τότε μεταξὺ τῶν ἀρχιερέων ἀκαδημαϊκὴ, διότι **ἀσυνήθης ἦν ἡ τῶν μνημοσύνων ἐπιτέλεσις ἐν ἡμέρᾳ σαβάτου τοῦ Λαζάρου.** Ἀλλ' ἡ γνώμη τῶν πατριαρχῶν Ἰωακεὶμ Β΄ καὶ Γρηγορίου ΣΤ΄ ἐξηνέχθη δικαία καὶ πρέπουσα· ὅτι παρέκκλισις ἀπὸ τῆς συνηθείασ ταύτης ἐπιτρέπεται ὅταν θὰ τελεσθῇ μνημόσυνον κληρικοῦ ἐργασθέντος ὑπὲρ τῆς πίστεως.

Παρεξέτεινα τὸν λόγον τοῦτον· ἔχει ὅμως συνέχειαν ἡ μνεία διακεκριμένων κληρικῶν, οὐχὶ μόνον τῶν ἐπὶ Γρηγορίου ΣΤ΄, ἀλλὰ καὶ πρὶν αὐτοῦ καὶ

μέχρι τοῦ 1869 ἐκπρεπῶς ἐκπληρωσάντων τὸ πρὸς τὴν πίστιν, τὸ πρὸς τὰ γράμματα, τὸ πρὸς τὸν πάσχοντα «πλησίον» καθῆκον αὐτῶν, ἐφ' ὅσον ἐπέτρεπον «τὰ δεινά». Δυστυχῶς, μετὰ τὸν φιλομουσότατον Διονύσιον Καλλιάρχην, οὐδεὶς τῶν μητροπολιτῶν 'Εφέσου ἐφρόντισε 'να πράξῃ τι καλὸν ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν τῆς ἐπαρχίας ταύτης. Μετὰ τὸν Μελέτιον Ἡρακλείας (1794—1821) καὶ τὸν ἀνεψιὸν καὶ διάδοχον Ἰγνάτιον (1821—30) οὐδεὶς ἔπραξέ τι καλὸν ὑπὲρ τῆς Ἡρακλείας. Μετὰ τὸν **Τορνόβου Ἱλαρίωνα** οὐδεὶς ἐκ τῶν παραμεινάντων ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ταύτῃ ἔπραξέ τι μνείας ἄξιον, καίτοι τὸ παρ' αὐτοῦ πραχθὲν ἦν οὐχί τι μέγα· ἀλλ' ὁ Ἱλαρίων, κληρικὸς τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ γενόμενος, τὴν πατρίδα κρὴς, ἐσπούδασεν ἐν τῇ σχολῇ τῆς Πάτμου, καὶ ἐν Κ Ηόλει, καὶ ὑπηρέτησεν ἐπί τινα χρόνον εἰς τὸ πατριαρχικὸν τυπογραφεῖον ὡς διορθωτής. Ἐχειροτονήθη μητροπολίτης Τορνόβου (Βουλγαρίας) τῷ 1822, κατὰ Κωνστάντιον (Ἑλλάσ. Συγγραφαί· σ. 163), μαρτυροῦντα ὅτι πολλὰ σχολεῖα συνέστησεν· ἀλλ' ὡρισμένως ἓν γινώσκομεν τὸ τοῦ Τορνόβου, ὅπερ ἔκτισε δαπάναις ἰδίαις χατζὴ Μῆντσός τις υἱὸς χατζῆ Τζάτζου, βούλγαρος τὸ γένος. Ἀλλ' ἐσέβετο τοὺς πεπαιδευμένους ὁ Ἱλαρίων, ἦν δὲ μεγαλοπρεπής· ἀτυχῶς, ὑποστηρίξας τὴν εἰς τὸ χυδαῖον λεκτικὸν ἰδίωμα μετάφρασιν τῶν Ἁγίων Γραφῶν, ἐπέσυρεν ἐφ' ἑαυτὸν τὴν ἀγανάκτησιν πατριάρχου καὶ συνοδικῶν. Ἀπεβίωσε κατὰ φεβρουάριον τοῦ 1838 (Συμεωνίδου Ὁδηγὸς εὐσεβείας, σ. 376. Λούκα Ἐπιστολαί· τ. Β΄ σ. 18—20 (τῷ 1835). Μ. Ι. Γεδεών, Μνημεῖα πατριαρχ. ἱστορίας, σ. 38).

Εἷς τῶν μετὰ ταῦτα μητροπολιτῶν Τορνόβου, φήμην κεκτημένος ἐμπείρου καὶ συνετοῦ κληρικοῦ, Νεόφυτος ὁ βυζάντιος, ὑπό τινος ἐπεισάκτου συγγενοῦς παρασυρόμενος, ἐξημίωσεν ἑαυτὸν καὶ τὰς ἐπαρχίας Τορνόβου καὶ Θεσσαλονίκης (1858—74). Εἰς τὴν Προῦσαν ηὐτύχησαν οἱ χριστιανοὶ ἵνα ἔχωσι τὸν **Χρύσανθον τὸν ἐκ Μαδύτου,** εὐσεβῆ καὶ θεοφοβούμενον, μνήμην λιπόντα καλοῦ μουσικοῦ, συγγράψαντα τὸ «Θεωρητικὸν» τῆς μουσικῆς περὶ οὗ ὁ ἀείμνηστος Δημήτριος ὁ Βερναρδάκης ἔλεγεν ὅτι, προτιμότερον ἦτο ἵνα μένῃ ἀνέκδοτον, ἀφοῦ ἐκδοθὲν παρεκώλυσε πᾶσαν ἔρευναν ἄλλων ἐπὶ θεμάτων μουσικῶν. Ἀπεβίωσεν ὁ Χρύσανθος τῷ 1846, κατὰ μῆνα ἰούνιον. Ὁ μετ' αὐτὸν Κωνστάντιος (1846—69) ἐνέπνευσεν εἰς τὸν δημοσιογράφον Χουρμούζην (σ. 34) τοὺς ἑξῆς στίχους, τῷ 1863

'σὰν τῆς Προύσης τὸ μετάξι εἶν' τὰ κοκκινά σου γένεια,
τρώγεις, πίνεις, θησαυρίζεις, καὶ δὲν ἔχεις ἄλλην ἔννοια·
κι' ὅταν διὰ τὰ σχολεῖα ἀπαιτοῦν τὴν συνδρομήν σου,
ἐσὺ δίδεις τὴν εὐχήν σου.

Ἐγεννήθη ἐν Ἄνδρῳ· χαρακτὴρ δύστροπος· πείσμων. Ἐὰν ζῇ γέρων τις ἐκ Προύσης σήμερον, θὰ ἐνθυμηθῇ πιθανῶς πῶς ηὐλογήθησαν τὰ κόλλυβα πτωχοῦ τινὸς χριστιανοῦ εἰς ἓν δξαμὶ τουρκικὸν ὑπὸ τοῦ χότζα αὐτοῦ!!! Ἐκ τῶν ἀξίων μνήμης ἀρχιερέων ἐπαινεῖται **Ἀβέρκιος ὁ μητροπολίτης Ἄρτης** ὁ ἐξ Ἀρβανιτοχωρίου τοῦ θρακικοῦ Βοσπόρου (1841—46) ὡς ἀνασυστήσας τὴν ὑπὸ Μανωλάκη τοῦ ἐκ Καστορίας συσταθεῖσαν ἐν Ἄρτῃ (1662) σχολήν, ὡς ἐξαγοράσας ἱερά τινα κτήματα, καί τινα διαπράξας ἔργα ἀγαθὰ (βλ. Σε-

ραφεὶμ Δοκίμιον ἱστορικῆς περιλήψεως Ἄρτης· ἐν Ἀθήναις, 1884, σ. 126).—**Μελέτιος ὁ Μιτυλήνης,** ἐκ Λέσβου, λόγιμος κληρικὸς (1858—67, πρότερον Ξάνθης), καὶ ὁ μετ' αὐτὸν (1867—76) **Μεθόδιος Ἀρώνης,** ὁ ἐκ Σμύρνης, ἐγένοντο κληρικοὶ μνείας ἄξιοι· ὁ Μεθόδιος παρεχώρησε τὰ εἰς τοὺς μητροπολίτας Μιτυλήνης ἀνήκοντα πλουσιώτατα κτήματα εἰς τὰ ἐκεῖ σχολεῖα, οὐδὲν ἔχων πρὸς τοῦτο δικαίωμα. Εἰς **Σμύρνην** διεκρίνετο ὁ **μητροπολίτης Χρύσανθος** (1857—69) ὁ πρότερον (1850—57) διακριθεὶς ὡς **Φιλιππουπόλεως,** ἀγῶνα καλὸν ἐκεῖ διεξαγαγὼν κατὰ ταραξιῶν βουλγάρων—Ὡς **Σισανίου καὶ Σιατίστης Ἀλέξανδρος ὁ Λάσκαρις** (ἐπώνυμον οἰκογενειακὸν ἔχων Κατρακύλας) ἠδύνατο ἵνα διαπρέψῃ, διότι καὶ πεπαιδευμένος ἦτο, καὶ σθεναρῶς ὑπερήσπιζε τὰ δίκαια τῶν χριστιανῶν ἀπέναντι ἀδίκων ἀξιώσεων τῶν τούρκων, ἀλλ' ἐδηλητηριάσθη ὑπ' αὐτῶν διά τινος ψοφοδεοῦς κληρικοῦ τῇ ἡμέρᾳ τῆς Μ. Πέμπτης, 17 ἀπριλίου 1869, πέντε (μόλις) ἐπισκοπήσας ἔτη—**Μελέτιος** ὁ πρὶν αὐτοῦ διεκρίνετο ὡς μουσικολογιώτατος. Ἀλλ' ἐκ πασῶν τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Πατριαρχείου ΚΠόλεως εἶχεν ἡ **Χίος** τὴν εὐτυχίαν ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἵνα ἔχῃ ἀρχιερεῖς ἢ φιλομούσους, ἢ πεπαιδευμένους, ἢ γνωσθέντας ἐπὶ διοικητικῇ ἐμπειρίᾳ. Μετὰ τὸν φονευθέντα **Πλάτωνα** Φραγκιάδην, διακρίνομεν τὸν **Κοσμᾶν,** καὶ τὸν κατόπιν αὐτοῦ **Σωφρόνιον** (τὸν ἐπὶ 29 ἔτη (1870—99) πατριάρχην Ἀλεξανδρείας τὸν **Νεόφυτον** (1856—61) τὸν ὕστερον Δέρκων (1865—75) —καὶ τὸν **Γρηγόριον** (1860—77) τὸν ὕστερον (1879—88) Ἡρακλείας. Μετ'

ἐπαίνων ἀναφέρονται καὶ παλαιότεροί τινες διὰ φιλομουσίαν. **Ἰγνάτιος** ὁ **Οὐγγροβλαχίας** ὁ πρότερον Ἄρτης, ὁ διακριθεὶς ἐν Βουκουρεστίῳ ἐπί τινα ἔτη μέχρι τοῦ 1812. ἀναφέρει τοιούτους ἀρχιερεῖς, μικρῷ πρὸ τοῦ 1815, μετὰ τὸν γνωστότατον **Διονύσιον Ἐφέσου** τὸν Καλλιάρχην, **Μελέτιον** τὸν **Ἡρακλείας,** ὅστις «μόλον ὅτι τὰ εἰσοδήματα τῆς ἐπαρχίας του εἶναι μικρὰ, ἀφοῦ ἐκείνη ἡ περιοχὴ ἐδοκίμασεν ἄπειρα κακὰ ἀπὸ τοὺς ἀποστάτας, τρέφει μὲ ἔξοδά του εἰς τὸ σχολεῖον τῆς ΚΠόλεως πέντε μαθητὰς, ἐξ ὧν εἷς, ἐλθὼν ἤδη εἰς Βιέννην ἱεροδιάκονος εἰσ τὴν ἐκκλησίαν τῶν γραικῶν*, κηρύττει τὴν ἀρετὴν ταύτην τοῦ σεβασμίου ἱεράρχου». Τάττονται μετ' αὐτοὺς **Ἰωαννίκιος** ὁ **Φιλιππουπόλεως,** ἐνῷ «ἐδιοίκει τὴν ἀρχιεπισκοπὴν τῆς Ἐλασσῶνος, διὰ νὰ διεγείρῃ τῶν νέων τὴν προθυμίαν πρὸς τὰς μαθήσεις, ἀπεφάσισε νὰ γενῇ μαθητής.....**Παναρέτος** ὁ **Μεθύμνης** ἔκαμε σχολεῖον τὴν ἰδίαν αὐτοῦ μητρόπολιν.....**Δοσίθεος** ὁ μακαρίτης **Δρυϊνουπόλεως καὶ Ἀργυροκάστρου**, ὀφοῦ ἐμαθήτευσε γέρων παρὰ τῷ ἐκεῖ διδασκάλῳ Κωνσταντίνῳ, τὸν ὁποῖον ἐπροστάτευε καὶ περιέθαλπεν, ἐδίδασκε καὶ τοὺς δύο διακόνους του, ἐξ ὧν ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ καὶ ὁμώνυμος **(Δοσίθεος)** ἐμπρέπει ἤδη εἰς τὴν ἐπισκοπὴν **Βελλᾶς**, καὶ πράττει ὅ,τι δύναται εἰς φωτισμὸν τοῦ ποιμνίου του—**Κύριλλος ὁ Μιτυλήνης****.....ἐφρόντισε νὰ συστήσῃ σχολεῖα εἰς τὰς κωμοπόλεις τῆς νήσου—

* ἦτο Γρηγόριος ὁ Καλαγάνης ὁ ἐκ Λέσβου, ὁ εἰς Ἀθήνας ἐλθὼν, καὶ διατελέσας ἐπὶ βραχὺ διευθυντὴς (1850—52) τῆς Ῥιζαρείου σχολῆς.

** ὁ τότε Μυτιλήνης ἐλέγετο Καλλίνικος, ὄχι Κύριλλος.

Ἄνθιμος ὁ Σμύρνης εἶναι προστάτης τοῦ ἐκεῖ γυμνασίου· ὅθεν καὶ εὐρωπαϊκαὶ ἐφημερίδες εὐφήμησαν πολλάκις τὸν καλὸν τοῦτον ἀρχιερέα—Ὁ **ἐπίσκοπος Ἀρδαμερίου** ἐδίδαξε τὸν ἀδελφόν του αὐτὸς, καὶ ἔπειτα συστήσας σχολεῖον τὸν διώρισε διδάσκαλον. Τοῦ σχολείου τούτου εἶναι ὄχι μόνον προστάτης, ἀλλὰ καὶ διδάσκαλος, συμβοηθῶν τὸν ἀδελφόν του εἰς τὰ μαθήματα» (Ἀπολογία Ἱστορικὴ καὶ Κριτικὴ ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ κλήρου τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, κτλ. παρὰ Κυρίλλου Κ (δηλ. Ἰγνατίου τοῦ πρώην Οὐγγροβλαχίας 1815). Ἀπέθανε δ' ὁ Ἰγνάτιος ἐν Πίζῃ τῆς Ἰταλίας τῷ 1828 (βλ. Σωζόμενα Φιλολογικὰ τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, τόμου Α΄ (τοῦ καὶ μόνου) σελ. ιη΄). Ὁ δὲ ἐπαινούμενος **Ἀρδαμερίου, Ἰγνάτιος** ὀνομαζόμενος, ἐξηκολούθησε καὶ ἐν Ἑλλάδι ἵνα διδάσκῃ καὶ ἐν Κρήτῃ, ὅπου μετέβη τῷ 1828, καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Γόρτυνα, ὅπου, ὑπὸ τῆς (ἑλλην.) κυβερνήσεως ἐστάλη τῷ 1833 μητροπολίτης, ἀποθανὼν κατὰ σεπτέμβριον τοῦ 1839 (Ἐκκλησ. Σωζόμενα τοῦ ἐξ Οἰκονόμων· τ. Β΄ σ. 72 καὶ 399). Ἐπετέλουν τὸ καθῆκον τὸ πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους καὶ «γραμματισμένοι» καὶ ἀγραμμάτιστοι ἀρχιερεῖς ἀποτελεσματικῶς ὑποστηρίζοντες παρὰ τοῖς διοικηταῖς τῶν ἐπαρχιῶν τὰ δίκαια τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ, ποικίλας μεθοδείας μετερχόμενοι, παρακαλοῦντες, κολακεύοντες, δῶρα προσφέροντες, μάλιστα μετὰ τὸ 1821, καὶ πολὺ κατόπιν. Ὁ μητροπολίτης **Ἀδριανουπόλεως Κύριλλος** Κυριακίδης, (1853—73), ἐρωτηθεὶς ὑπ' ἐμοῦ ὅτε ἰδιώτευεν ἐν Φαναρίῳ (μετὰ τὴν ἄδικον αὐτοῦ παῦσιν), τίνος εἴδους προσφορὰς ἐλάμβανεν ἀπὸ τῶν ὀρθοδόξων

κατὰ τὰ Χριστούγεννα καὶ τὸ Μ. Πάσχα, ἀπήντησεν εἰλικρινῶς ὅτι, κατὰ τὴν μίαν καὶ τὴν ἄλλην μεγάλην ἑορτὴν ἤθροιζε περὶ τὰ 50—60 πρόβατα, ὄχι μικρά· ἀλλ' ἐκ τούτων, κρατῶν δι' ἑαυτὸν ἓν ἢ δύο, ἀπέστελλεν ἀνὰ ἓν ἢ δύο δῶρον εἰς τὸν γενικὸν διοικητὴν, εἰς τὰ μέλη τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου, τοὺς παρὰ τῇ γενικῇ διοικήσει ἀνωτέρους ὑπαλλήλους, καὶ εἰς τὰς ὄχι ὀλίγας οἰκογενείας τῶν «μπερατλήδων» τούρκων· διότι ὑπῆρχον οἰκογένειαι τουρκικαὶ προνομιοῦχοι ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς ἁλώσεως τῆς Ἀδριανοπόλεως ὑπὸ τοῦ σουλτάνου Μουρὰτ Α΄ (1365). Ἐκέρδαινεν ὅμως εἰς τὸ διοικητικὸν συμβούλιον (μεδζλῆσι) ὡς μητροπολίτης πλείστας ὑποθέσεις χριστιανῶν. Καὶ τοῦτο μὲν ἀποτελεῖ ἓν κεφάλαιον τῆς τῶν χρόνων ἐκείνων **ποιμαντικῆς θεολογίας,** μὴ φανῇ δὲ παράξενον ἕτερον κεφάλαιον. Ὅτε, κατὰ τὸ 1853, μεταξὺ τῶν τότε μεγάλων μητροπολιτῶν ἐγίνετο λόγος σπουδαῖος, πῶς θὰ διατυπωθῶσιν ἐνώπιον ἀναμενομένου ῥώσσου διπλωμάτου τοῦ πρίγκηπος Μεντζικώφ, αἰτήσεις καὶ προτάσεις περὶ διασώσεως ἐθνικῶν προνομίων, **Διονύσιος ὁ Νικομηδείας** μητροπολίτης ἠρώτησεν, ὄχι ἀστειζόμενος, – «ἅγιοι ἀδελφοί· θὰ γίνῃ ἀνάγκη καὶ 'να κλαύσωμεν;» Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς εἶχε τὴν τέχνην 'να κλαίῃ ὁπότε διετάττετο, καὶ ἦτο πρόθυμος καὶ τότε 'να μεταβῇ ὡς μέλος τῆς ἐπὶ τούτῳ σταλησομένης πρὸς ὀδυρμὸν ἐπιτροπείας. Τὴν αὐτὴν ἐπιστήμην ἐξήσκησεν ἐν Ῥωσσίᾳ, πρὸς ὄφελος τοῦ Παναγίου Τάφου (1878—83), ὁ τότε Θαβωρίου μητροπολίτης, ὕστερον δὲ πατριάρχης Ἱεροσολύμων (83—1890) Νικόδημος, ἀποθανὼν ἐν τῇ κατὰ

Χάλκην μονῇ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῷ 1909.

Ἀλλ' εἶχον οἱ περισσότεροι τῶν ἀρχιερέων προστάτας ἰσχυροὺς, ἕλληνας, ἢ βουλγάρους, ἢ τούρκους. Ἐπὶ Γρηγορίου ΣΤ΄, παρὰ τοῖς τούρκοις ἰσχύοντες ἐβοήθουν τοὺς ἀρχιερεῖς, ὑπέρογκον ἀμοιβὴν λαμβάνοντες, ἢ ἁρπάζοντες, ὁ Ἀριστάρχης (ὁ Νικόλαος) καὶ ὁ Βογορίδης (ὁ Στέφανος), καὶ Καλλιάδης (ὁ Σωτήριος). Σθεναρῶς ὅμως ἐβοήθησε τῷ Πατριαρχείῳ καὶ ὁ «γέρω-Μιλόσχης» Ὀβρένοβιτς ὁ τῆς Σερβίας ἡγεμών, ὃν ἠγάπα καὶ ἐτίμα ὁ σουλτάνος Μαχμοὺτ Β΄ ὁ λεγόμενος μεταρρυθμιστής. Ὅτε τὸ πρῶτον παρουσιάσθη πρὸ τοῦ

ΜΙΛΟΣΧΗΣ ΟΒΡΕΝΟΒΙΤΣ

Μαχμοὺτ ὁ Μιλόσχης ἔκυψε, κατὰ τὸ σύνηθες, πρὸ τοῦ σουλτανικοῦ θρόνου, 'ν' ἀσπασθῇ τὴν ἐξηρτημένην ἐξ αὐτοῦ ταινίαν. Ὁ σουλτάνος ἐγοητεύθη τοσοῦτον ἀπὸ τοῦ ἡρωϊκοῦ καὶ εὐμόρφου

παραστήματος τοῦ ὑπερπεντηκονταετοῦς Μιλόσχη, ὥστε ᾽να κύψῃ καὶ ᾽ν᾽ ἀνεγείρῃ αὐτόν· ἐνηγκαλίσθη καὶ ἠσπάσθη τὸν πρώην ἀποστάτην καὶ ἤδη ἡγεμόνα. Ἠγάπα αὐτὸν, αὐτὸς δὲ ἠγάπα τὸ Πατριαρχεῖον. Ἡ ὑπόθεσις τῆς ἐξοφλήσεως τῶν βαρυτάτων χρεῶν τῆς ἁγιοταφιτικῆς ἀδελφότητος εἶχε λαμπρὸν ὑποστηρικτὴν τὸν βούλγαρον Βογορίδην, ἀλλὰ καὶ τὸν Μιλόσχην, ὅστις εἰς ΚΠολιν ἐρχόμενος διέμενεν εἰς τὸ Τζιβαλὶ, πέντε λεπτὰ τῆς ὥρας μακρὰν τοῦ πατριαρχικοῦ οἴκου, εἰς τὴν οἰκίαν, ἥτις ὕστερον ἐγνωρίζετο κτῆμα τῆς οἰκογενείας Παύλου Φενερλῆ. Τὸν Μιλόσχην κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1835 παρεκάλεσαν οἱ ἀρχιερεῖς, οἱ κατὰ τοῦ Κωνσταντίου Β΄ δυσηρεστημένοι, ὅπως ἐπιτύχῃ τῆς ὑπὸ τοῦ σουλτάνου κυρώσεως τῆς ὑπ᾽ αὐτῶν γενομένης παύσεως τοῦ πατριάρχου τούτου, καὶ ὁ Μιλόσχης ἐπέτυχεν. Ἀπὸ δὲ τοῦ 1860 μέχρι τοῦ 1877 εἴχομεν ἐνεργοῦντα ὑπὲρ ἡμῶν παρὰ τοῖς τούρκοις ὑπουργοῖς τὸν Χριστάκην Ζωγράφον. Ἀλλ᾽ εἶχον καὶ τῶν ἀρχιερέων τινὲς ἕνα ἀλλοεθνῆ φίλον· τὸν Νικομηδείας Διονύσιον (τὸν κλαίοντα κατὰ παραγγελίαν) ἠγάπα σεβόμενος ὁ τοῦ Ναπολέοντος Γ΄ πρεσβευτὴς ἐν ΚΠόλει καὶ κατόπιν ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν μαρκήσιος Moustier, ὁ δὲ Thouvenel, πρεσβευτὴς ἐπίσης, παρεκάθησε καὶ εἰς γεῦμα παρὰ τῷ Διονυσίῳ. Τὸν μέγαν καὶ πολὺν Περτὲβ πασὰν εἶχε φίλον ὁ Κωνστάντιος Β΄, ὁ δὲ Βόσνας μητροπολίτης Ἰγνάτιος ὁ ἐκ Λέρου φίλον εἶχε τὸν ἐπ᾽ ἀδελφῇ τοῦ σουλτάνου Μεδζὴτ γαμβρὸν Φεχτὴ Ἀχμέτ πασὰν, ὃς ὠνόμαζε συμπατριώτην τὸν Ἰγνάτιον, διότι ὁ Ἀχμὲτ ἦτο ῥόδιος. Αἱ σχέσεις αὗται καὶ φιλίαι συνετέλουν

εἰς τὴν παρὰ διοικηταῖς καὶ παρ᾽ ὑπουργοῖς ἀποδοχὴν τῶν αἰτημάτων τῶν μητροπολιτῶν ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν·

καὶ τοῦτο δὲ ἦτον ὑπηρεσία μεγίστη πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τῶν εἰς Χριστὸν πιστευόντων, ἐν χρόνοις, καθ᾽ οὓς οὔτε περιουσίας, οὔτε ζωῆς ὑπῆρχεν ἀσφάλεια, καὶ μετὰ τὴν τῆς Ἀδριανοπόλεως συνθήκην (1829). Ὅτε, ἔφηβοι ὄντες, καὶ μειράκια γενόμενοι, συλλειτουργοῦντας ἐβλέπομεν ἢ συσκεπτομένους μετὰ τῶν πατριαρχῶν Σωφρονίου Γ΄, Γρηγορίου ΣΤ΄ καὶ Ἀνθίμου ΣΤ΄ (1864—74) γηραιοὺς ἀρχιερεῖς, πάντας ὑπερεξηκονταετεῖς, τὸν Νικομηδείας Διονύσιον, Γεράσιμον τὸν Χαλκηδόνος, τὸν Τορνόβου Γρηγόριον, τὸν Προύσης Κωνστάντιον, τὸν Βενέδικτον τῆς Πελαγονίας, Διονύσιον τὸν Μελενίκου, Γαβριὴλ τὸν Αἴνου, Προκόπιον τὸν Σωζοαγαθοπόλεως, Ἀγάπιον τὸν Γρεβενῶν, Χρύσανθον τὸν Γάνου καὶ Χώρας, Νεόφυτον τὸν Κοριτσᾶς, Νικηφόρον τὸν Καστορίας, ἐνομίζομεν αὐτοὺς ἰσοτίμους (κοσμικώτερον εἰπεῖν) πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς τοὺς ἐπὶ τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων πολλὰς δοκιμασίας ὑποστάντας· ὑπέστησαν δὲ οἱ περισσότεροι τούτων ὑλικὰς πολλὰς στενοχωρίας, εἴτε δι᾽ ἁρπαγὴν περιουσίας, εἴτε διὰ τὴν δυσκολίαν περὶ τὴν εἴσπραξιν τῆς ἀρχιερατικῆς ἐπιχορηγήσεως. Τίς ἠδύνατο ᾽να καταβάλῃ τὸ πρὸς τὸν ἀρχιερέα χορηγούμενον μικρὸν χρῆμα καὶ τίς ἀρχιερεὺς εἶχε τὸ θάῤῥος ἵνα διὰ τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς ἀπαιτήσῃ τὸ (μὴ) χορηγούμενον ;! Ἔξων λοιπὸν λιτῶς συντηρούμενοι «κατὰ τὰ δεινὰ» (1821—29), εἰ δέ τινες τῶν πρὸ τοῦ 1821 χειροτονηθέντων εἶχον μικρὰν περιουσίαν, ταύτην ἢ συνή-

θροισαν χρόνον τινὰ πρὸ τῶν δεινῶν, ἢ κατώρθωσαν ᾽να κληρονομήσωσι «θεῖόν» τινα, ἢ καλόγηρον, κερδήσαντα δι᾽ ὁσιότητα βίου ἀπὸ τῆς ἐξομολογήσεως κακούργων.

Παρεξέτεινα τὸν λόγον περὶ τῶν ἐπὶ διοικητικῇ ἐμπειρίᾳ, φιλομουσίᾳ, ἢ παιδείᾳ διακριθέντων ἀρχιερέων κατὰ τὴν πρώτην ἱερατείαν τοῦ Γρηγορίου ΣΤ΄ καὶ τῶν μικρῷ πρὶν αὐτοῦ διοικησάντων τὰ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας. Ἐν τῇ δευτέρᾳ ἱερατείᾳ πρέπει ᾽να μὴ παραδράμω δύο ἐκ τῶν τότε χειροτονηθέντων ἐπισκόπων· **Ταράσιον Χριστουπόλεως**, τῆς μητροπόλεωσ Δράμας καὶ Φιλίππων βοηθὸν, καὶ **Νεόφυτον ἐπίσκοπον Ἐλευθεροπόλεως**, χειροτονηθέντας τῷ 1867. Ὑπὸ τὴν

ΝΕΟΦΥΤΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΟΠΟΛΕΩΣ

καλλίστην ταύτην ἐνταῦθα προσωπογραφίαν οὐδεὶς τῶν ἐνθυμουμένων φυσιογνωμίας πατριαρχῶν θ᾽ ἀναγνωρίσῃ εὐκόλως τὸν μετὰ εἰκοσιτέσσαρα

ἔκτοτε ἔτη (1891) πατριάρχην ΚΠόλεως ἐκλεγέντα Νεόφυτον Η΄, τελειόφοιτον τῆς ἐν Χάλκῃ σχολῆς τῷ 1858. Ὁ ἕτερος τῶν ἐπισκόπων, ὁ Ταράσιος, κωνσταντινοπολίτης τὴν πατρίδα, διέπρεψεν ἐν Δράμᾳ καὶ κατόπιν (1882—1910) ἐν Ἐφέσῳ, καὶ Ἡλιοπόλει. Ἐκτάκτως ἐνταῦθα περὶ αὐτοῦ ποιοῦμαι λόγον, διότι, ὡς ἐπίσκοπος Ἡλιοπόλεως, ἐπεδόθη εἰς ἐρεύνας ἀρχαιολογικὰς, ἔχων καὶ βιβλιοθήκην πλουσιωτάτην, ἀνηλεῶς τεμαχισθεῖσαν εἰς Ἀηδίνιον τῆς Μικρασίας, εἰς Θεραπείαν τῆς ΚΠόλεως, καὶ εἰς Φανάριον, ὅπου τὸ ἥμισυ μέρος αὐτῆς μόνον κατέπλευσε. Τῆς ἐν Χάλκῃ σχολῆς τελειόφοιτος ὁ Ταράσιος Βασιλειάδης (1860) συμμαθητὰς εἶχε τοὺς εἰς τὸ ἀρχιερατικὸν ἔργον διακριθέντας **Πολύκαρπον τὸν Γάνου καὶ Χώρας** (εἶτα Βάρνης), ὃν θὰ συναντήσωμεν καὶ **Βασίλειον Ἀστεριάδην**, ἐκ Ζαγοριτσιάνης τῆς Καστορίας, τὸν χειροτονηθέντα μητροπολίτην **Ἀγχιάλου** κατὰ σεπτέμβριον τοῦ 1865, μετατεθέντα μετὰ εἴκοσι σχεδὸν ἔτη εἰς τὴν μητρόπολιν **Σμύρνης,** ἀποθανόντα τῷ 1910. Περιττὸν ᾽να εἴπω ὅτι καὶ ἀδόκιμοί τινες ἐχειροτονήθησαν, ἢ προήχθησαν, καίτοι ἦσαν ἄνθρωποι ἀγαθοὶ, καὶ διὰ τοῦτο συμπαθείας ἴσως ἄξιοι· Χρύσανθος ὁ Εὐδοξιάδος ἐπίσκοπος, ὁ καὶ εἰς τοὺς οὐνίτας ἐπὶ βραχὺ καταταχθεὶς μόλις ἔχων τὰ πρὸς συντήρησιν, προσέφυγεν εἰς τὸν ἀγαπῶντα αὐτὸν βεζήρην Κυπρισλῆ Μεχμὲτ, γνωρισθεὶς πρὸς αὐτὸν ἴσως ἐν Ἀδριανοπόλει, καὶ ἐζήτησε τὴν προστασίαν αὐτοῦ· καὶ, τῇ 22 αὐγούστου 1867, ὁ Γρηγόριος ΣΤ΄ ἀπήτησεν ἐν τῇ συνόδῳ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Χρυσάνθου εἰς τὴν (ὑπὸ τὸν Λαρίσσης) ἐπισκοπὴν

Θαυμακοῦ, ἀναξίαν λόγου. Ἀλλὰ καὶ τὸν ἀνάξιον οἱουδήποτε λόγου Μελέτιον Οἰκονόμου, Γορτύνης ἐπίσκοπον, μετὰ τὸν θάνατον τῆς συζύγου, γενόμενον, ὁ Γρηγόριος, ὑπείκων τῇ αἰτήσει τῶν «κορυφαίων» τῆς συνόδου, προήγαγεν εἰς τὴν μητρόπολιν Φαναριοφερσάλων τῇ 8 μαρτίου 1867. Τῆς ἀνοησίας δὲ τοῦ ἀνθρώπου πεῖραν ἐλάβομεν τῷ 1873, ὅτε, κατά τινα περιοδείαν ἀνὰ τὰ χωρία τῆς ἐπαρχίας, ἀφῆκεν ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ τὴν ἀνεψιὰν Μαρίαν, μεγάλην ἀντίληψιν ἔχουσαν τῆς ἀντιπροσωπείας τοῦ μητροπολίτου. Ἔτυχε δὲ τότε ἵνα καταδιώκηται ὑπὸ τοῦ Μελετίου παπάς τις ὑποστηριχθεὶς ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Λαρίσσης, παρ' ᾧ παρέμεινε. Λαμβάνει λοιπὸν ὁ Λαρίσσης ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν τηλεγραφικὴν ἐπιτίμησιν, ἣν ὁ μητροπολίτης ἐδικαιοῦτο ἵνα στείλῃ, ὁ δὲ Λαρίσσης τὴν ἐπίπληξιν ἔκπληκτος ἀναγνοὺς εἶδεν ὑπογραφὴν «Ὁ ἐπίτροπος τοῦ ἁγίου Φερσάλων Μαριγώ». Κατὰ φεβρουάριον ὅμως τοῦ 1876 ἀπήλλαξε τοῦ τε μητροπολίτου καὶ τοῦ (τῆς) ἐπιτρόπου Μαριγοῦς τὰ Φέρσαλα ὁ πατριάρχης Ἰωακεὶμ Β΄, ἀποστείλας εἰς τὴν Κῶν. Ταῦτα πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ περὶ τὸν Γρηγόριον ΣΤ πλαισίου, εἰς ὅπερ προσθετέοι τρεῖς ἄξιοι μνείας· ὁ ἐπίσκοπος **Σερβίων καὶ Κοζάνης Εὐγένιος** (1849—1889), καὶ οἱ μητροπολῖται **Βελεγράδων Ἄνθιμος Ἀλεξούδης**, χειροτονηθεὶς φεβρουαρίῳ μηνὶ τοῦ 1855, καὶ **Κρήτης Διονύσιος Χαριτωνίδης**, τὸν ἰούλιον χειροτονηθεὶς τοῦ 1858. Σημειώσεως ἄξιον ἔκρινα τὸν Εὐγένιον, διότι πολλὰς ἐξαρχιακὰς ἀποστολὰς ἀναλαβών, κατ' ἐντολὰς πατριαρχῶν, διεξεπέρανεν αὐτὰς πάσας οὐ μόνον μετὰ συνέσεως,

ἀλλὰ καὶ μετὰ πολλῆς τόλμης, ἥν τινες ἐχαρακτήρισαν θράσος· ἴσως ἦτό ποτε μεγαλήτερον τόλμης

ΣΕΡΒΙΩΝ ΚΑΙ ΚΟΖΑΝΗΣ ΕΥΓΕΝΙΟΣ

τὸ διάβημα τῆς ὑπὸ τοῦ Εὐγενίου θραύσεως σφραγίδων κοινότητός τινος, καὶ παραλαβῆς ἐγγράφων ἀπὸ τοῦ παραβιασθέντος δωματίου· ἀλλ' ἐπὶ παρουσίᾳ κυβερνητικῶν ὑπαλλήλων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν.

Ὁ μητροπολίτης Ἄνθιμος ὁ Βελεγράδων, ἐν Μαδύτῳ τῆς Θρακικῆς Χερσοννήσου τῷ 1826 γεννηθείς, ὡς ἔλεγε, καὶ ἐπί τινα χρόνον διδαχθεὶς ἐν τῇ Μ. τοῦ Γένους Σχολῇ, ἐγνωρίσθη ὡς φιλίστωρ καὶ φιλάρχαιος ἀρχιερεὺς ἀπὸ τοῦ 1868, ὅτε ἐξέδωκε τὴν «Ἱστορικὴν περιγραφὴν τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως Βελεγράδων» ἐν Κερκύρα. Διετέλει συνο-

δικὸς τῷ 1863, φρονίμως ἐργαζόμενος, ὅτε ὁ Σωφρόνιος ὁ μητροπολίτης Ἄρτης ἐραδιούργει τὴν παῦσιν τοῦ γέροντος Ἰωακεὶμ (Β΄). Εἶχεν ἀνάγκην πρὸς τοῦτο ὑπογραφῶν ὀκτὼ μητροπολιτῶν τῆς συνόδου καὶ ἓξ μελῶν λαϊκῶν τοῦ λεγομένου «ἐθνικοῦ μικτοῦ συμβουλίου», κατὰ τὸν τότε νόμον. Συνήθροισε 13, παρεκάλει δὲ τὸν Ἄνθιμον ἵνα γραφῇ δέκατος τέταρτος, ἢ μᾶλλον ὄγδοος συνοδικὸς ἀρχιερεύς, ἀλλ' αὐτὸς, ὁ προσποιούμενος δυσαρέσκειαν κατὰ τοῦ πατριάρχου, στερεοτύπως ἐπανελάμβανεν· «ἂς γίνουν ὀκτὼ, καὶ ἐγὼ εἶμαι ἔννατος». Τριάκοντα καὶ δύο ἔτη ἐποίμανε τοὺς ὀρθοδόξους τῆς ἐπαρχίας αὐτῆς (— 1887) καὶ εἴκοσιν ἓν (—1908) τοὺς τῆς Ἀμασείας, ἐρευνῶν καὶ ἀγαπῶν καὶ συναθροίζων παλαιὰ γράμματα. κώδηκας, ἐπιγραφὰς, καὶ νομίσματα, οὐ μόνον παλαιὰ, ἀλλὰ καὶ σύγχρονα. Ἀπεβίωσε σχολάζων (δῆλα δὴ «πρώην Ἀμασείας») ἐν Φαναρίῳ τῷ 1909.

Διονύσιος ὁ Κρήτης διεκρίθη κατὰ τὴν ἱερατείαν τοῦ Σωφρονίου Γ΄ καὶ τὴν δευτέραν τοῦ Γρηγορίου ὡς δραστήριος καὶ νοήμων ἀρχιερεύς. Ἀδριανοπολίτης τὴν πατρίδα, γεννηθεὶς τῷ 1819, διδάξας εἰς χωριανά τινα σχολεῖα ἀπὸ τοῦ 1839—51, διάκονος καὶ πρωτοσύγκελλος τοῦ Πατριαρχείου, διεφημίσθη, κατὰ τὴν κρητικὴν ἐπανάστασιν (1866—68) ὡς φίλος τῶν τούρκων, φήμην ἄσχημον εἰς ἑαυτὸν ἐφελκύσας, ἀφ' ὅτου μάλιστα, κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1866, ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ὥρισεν αὐτῷ κατὰ μῆνα σύνταξιν, ἢ ἀποζημίωσιν, (ψυχικὴν ὀδύνην, ὡς σήμερον λέγουσι) 5000 γροσίων, περίπου 45 χρυσῶν λιρῶν, ἣν ἐξηκολούθησεν ἡ Ὑψ. Πύλη ἵνα χορηγῇ πολλὰ ἔτη μετὰ τὴν κρη-

τικὴν ἐπανάστασιν, ἕως σχεδὸν τῆς εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἀναῤῥήσεως. Ἡ φήμη ὡς ὑπεράγαν

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΚΡΗΤΗΣ
(ὕστερον πατριάρχης 1887—1891)

φίλου τῶν τούρκων διήρκεσε καὶ χρόνον ἀρκετὸν μετὰ τὴν ἐκ Κρήτης ἀναχώρησιν, σκηνὰς ἀστείας εἰς αὐτὸν παρασκευάζουσα. Τῷ 1888, νύκτα τινὰ, καθ' ἣν διέμενεν ἐν τῷ Πατριαρχείῳ, πατριῶταί τινες τολμηροὶ ἀφῆκαν δῶρον εἰς τὸν ἐν Μακροχωρίῳ οἶκον αὐτοῦ μικρὸν χάρτινον κιβώτιον. Ἤνοιξεν αὐτὸ ὁ πατριάρχης Διονύσιος τὴν ἐπιοῦσαν, καὶ εὗρεν ἐντὸς ἓν καλπάκι τούρκου χότζα, ἓν σαρίκι, καὶ ζεῦγος παντουφλῶν (εὐμαρίδων:) κιτρίνων, ἐκ τῶν χρησιμοποιουμένων ὑπὸ μωαμεθανῶν κληρικῶν. Ζῇ πιθανῶς ὁ εἷς τῶν ἐργατῶν τῆς ἀφυοῦς τολμηρίας. Ἐδείχθη ὁ Διονύσιος αὐστηρὸς πατριάρχης, οὔτε σύνοδον ὑπ' ὄψιν λαμβάνων, οὔτε συμβούλιον, ἐπαναλαμβάνων πάντοτε ὅτι εἶχε τὸ

veto, δικαιούμενος δῆλα δὴ 'ν' ἀρνῆται ἐπικύρωσιν ἀποφάσεων ἢ συνόδου, ἢ συμβουλίου, ἀλλὰ ἐφαρμόζων τὸ veto πολὺ συνεχῶς. Ἀπεβίωσεν τῇ 13 αὐγούστου 1891.

Ἐξεπλήρουν οἱ κληρικοὶ πάντες—ἐννοεῖται,κατὰ τὸ δυνατὸν—**τὸ πρὸςΘεὸν καὶ πρὸς τὴν πίστιν καθῆκον,** τὸ πρὸς ὁμοίους καὶ τὸ πρὸς ὁμοδόξους. Ὑπῆρξαν οἱ καλλιεργήσαντες. ἢ λατρεύσαντες, τὴν ἱερὰν ἡμῶν μουσικὴν, εἰς πολὺ μῆκος ἐκτείνοντες ὄρθρους τε καὶ ἑσπερινοὺς, καὶ πᾶσαν ἱερουργίαν. Τοιοῦτος ἦν ὁ Ἄνθιμος Γ΄ (1822—24), ἀλλ' ἦτο παρόμοιος ὁ Σωφρόνιος Γ΄, αὐτὸς ἐπιθυμῶν 'να ψάλλῃ, αὐτὸς καὶ 'ν' ἀναγινώσκῃ προφητείας διὰ τῆς ὑπεροχῆρᾶς αὐτοῦ φωνῆς, πρὸ τῶν κληρικῶν καὶ τῶν ψαλτῶν ἐγειρόμενος ἐκ τοῦ ὕπνου καὶ κατερχόμενος εἰς τὸν ναόν. Ἐνθυμούμεθα μάλιστα ὅτι, τῷ 1866, κατὰ τὸν ὄρθρον τοῦ Μ. Πάσχα, προώρως εἰς τὸν πατριαρχικὸν ναὸν κατελθὼν καὶ δεκάδα τινὰ χριστιανῶν εὑρὼν, ἀλλ' ὄχι καὶ τοὺς ψάλτας,συναντήσας δὲ τὸν ἐνωρίτερον τῶν ἄλλων προελθόντα Κρήτης Διονύσιον, παρεκάλεσεν αὐτὸν 'να σταθῇ ἀπέναντι τοῦ πατριαρχ. θρόνου, καὶ ἤρξαντο, ὁ μὲν ἐκ δεξιῶν, ὁ δὲ ἐξ ἀριστερῶν ψάλλων, 'να ψάλλωσι τὸν Ὄρθρον τοῦ Μ. Σαββάτου, ἕως οὗ «κατὰ τάξιν» ἦλθον οἱ ψάλται· διότι ὁ κατὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην ἄτακτος ἦν ὁ Σωφρόνιος. Διότι ἠγάπα τὰς ἐκτεταμένας ἀκολουθίας, ὡς ἠγάπα καὶ ὁ Ἰωακεὶμ ὁ Γ΄, ἱστάμενος συνήθως ἐν Ἁγίῳ Ὄρει (1889—1901) κατὰ τὰς ἀγρυπνίας ἀκούραστος, ἕνδεκα καὶ δώδεκα ὥρας.

Τὸ κήρυγμα τοῦ θείου λόγου—καὶ αἱ

σχέσεις αἱ πρὸς ἄλληλα τῶν χριστιανικῶν ἐθνῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ΙΘ΄ ἑκατονταετηρίδος μέχρι μόνον τοῦ 1869, συγκομίζουσι τόσον πλοῦτον ὑλικοῦ, ὥστε 'να μένῃ θέμα βιβλίου σκοπὸν ἔχοντος τὴν ἐξέτασιν τῆς μετὰ τὴν ἅλωσιν ζωῆς τοῦ ἔθνους ἡμῶν. Ταῦτα πάντα περιέχει τὸ βιβλίον μου **Πατριαρχικαὶ Ἐφημερίδες**· ἀφαιρεῖ δ' αὐτὸ μέρος ἀρκετὸν τῶν νέων «Πατριαρχικῶν Πινάκων»· 1482—1882, κ. ἑξ.

Τὸ κήρυγμα, γινόμενον ἐπὶ τοῦ Γρηγορίου, τοῦ Σωφρονίου καὶ τῶν πρὶν αὐτῶν πατριαρχῶν, ὑπὸ δοκίμων ἱεροκηρύκων, μελετώντων τὸ θέμα αὐτῶν, πολὺν εἵλκυεν ὀρθόδοξον λαὸν, μάλιστα δ' εἰς τὸν πατριαρχικὸν ναὸν, εἰς ὃν τὰ πλήθη συνέρρεον καὶ διὰ τοὺς πρωτοψάλτας αὐτοῦ. **Ὁ τελευταῖος πρωτοψάλτης,** ὁ παρὰ τῶν γηραιοτέρων ἐπαινούμενος ὡς «ὁ τελευταῖος τῶν ἑλλήνων» διατηρήσας τὸ σεμνὸν πατριαρχικὸν ὕφος, ἦν ὁ **Γεώργιος Εὐστρατιάδης, ὁ Ῥαιδεστηνὸς** κοινότερον λεγόμενος, ἀπὸ τοῦ 1863 λαμπαδάριος, ἀπὸ τοῦ 1871 πρωτοψάλτης, ἀπολυθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἰωακεὶμ Β΄ τῷ 1876, διὰ τὰς συνεχεῖς καὶ ἀδικαιολογήτους ἀπουσίας. Ἐλέγετο μαθητὴς τοῦ πρωτοψάλτου Κωνσταντίνου. Ἐγεννήθη, καθὼς ἔμαθον, τῷ 1830, ἀπεβίωσε τῇ 6 αὐγούστου 1889. Ἔψαλλε κατὰ καιροὺς εἰς τέσσαρας ἢ πέντε τῶν ἐπιφανεστέρων ναῶν τῆς ΚΠόλεως, τελευταῖον δὲ εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαων τῆς Ἁγίας (Τζιβαλίου). Ἐνθυμοῦμαι πῶς συνέῤῥεον πανταχόθεν πλήθη 'ν' ἀκούσωσι τὸν Ῥαιδεστηνόν· καὶ ἓν ἔτι· ἅμα ἤκουσαν οἱ μικρασιᾶται ξυλέμποροι τὴν εἰς Τζιβαλὶ πρόσληψιν αὐτοῦ καὶ εὐθὺς ἀπέστειλαν δωρεὰν τὰς πρὸς

ἐπίστρωσιν τῶν μαρμάρων τοῦ ναοῦ μεγάλας σανίδας, θαυμασίως διατρανοῦντες τὴν ἀγάπην καὶ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΡΑΪΛΕΣΤΗΝΟΣ

μεγάλην αὐτῶν τιμὴν πρὸς τὸν ἀθάνατον μουσικοδιδάσκαλον. Προστίθεται, πρὸς ἐπεξήγησιν, ὅτι τὰ καταστήματα τῶν ξυλεμπόρων (οἰκοδομησίμου ξυλείας) περιελαμβάνοντο εἰς τὴν ἐνορίαν τούτου τοῦ ναοῦ.

Οἱ γονεῖς ἡμῶν ἐτίμων τὸν ἐπὶ δέκα καὶ ἑπτὰ πατριαρχῶν ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ ψάλλοντα (1800—55) **Κωνσταντῖνον τὸν βυζάντιον.** Καὶ διὰ τὴν μελωδικὴν αὐτοῦ φωνήν, καὶ διὰ τὴν ἐν τῷ ψάλλειν ἀκινησίαν, ἀπὸ δὲ τοῦ 1837 διὰ τὴν διορθωμένην ἔκδοσιν τοῦ «Τυπικοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας» ὁ Κωνσταντῖνος ἀπελάμβανε τιμὴν καὶ ἀγάπην τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν πατριαρχῶν Ἀνθίμου Γ΄ καὶ Κωνσταντίου Α΄. Γεννηθεὶς τῷ 1777, ἀπέθανε τῷ 30 ἰουνίου 1862, διατε-

λέσας ἐν ὑγιείᾳ πρωτοψάλτης ἀπο τοῦ ἔτους 1823 μέχρι τοῦ 1855.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ

Μεγαλητέραν καὶ τῶν δύο τούτων φήμην εἶχεν ὁ πρὸ τοῦ Κωνσταντίνου **πρωτοψάλτης Γρηγόριος,** διότι ἦτον εἷς τῶν τριῶν μουσικοδιδασκάλων τῆς ἀειμνηστοτάτης ἐν Φαναρίῳ πατριαρχικῆς σχολῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, καὶ ἐκ τῶν τριῶν ἐφευρετῶν τῆς νέας μουσικῆς παρ' ἡμῖν γραφῆς, εἰς αὐτὴν μετενεγκὼν πάμπολλα «μαθήματα» παλαιῶν ἐκκλησιαστικῶν μουσουργῶν. Ἀτυχῶς τρία καὶ ἡμίση ἔτη διεκρίθη ὡς πρωτοψάλτης τῆς Μ. τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ 1819 μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 1822, ὅτε διεδέξατο τὸ θεάρεστον αὐτοῦ ἔργον ὁ Κωνσταντῖνος, διότι ὁ Γρηγόριος ἀπέθανε τῇ 22 δεκεμβρίου 1822, γεννηθεὶς τῷ 1777. Παραδόξως ὁ Θεόδωρος Ἀρι-

στοκλῆς ἐν «Ἑλάσσοσι Συγγραφαῖς Κωνσταντίου Α΄» γράφει δύο θανάτους τοῦ Γρηγορίου, 1822

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ

(σελ. 62), καὶ 1821 (σελ. 65), ἥκιστα φροντίσας τῆς τοῦ σφάλματος διορθώσεως, ὡς καί τινων ἄλλων σφαλμάτων. Ὁ φίλος μου κ. Κωνστ. Ἀλεξ. Ψάχος, εἰς ὅσα δίκαια καὶ «κατ' ἐπίγνωσιν» γράφει περὶ Γρηγορίου,στηριζόμενος καὶ αὐτὸς ἐπὶ τοῦ Χρυσάνθου, καὶ ἐγὼ, προτιμῶμεν τὸν νεώτερον θάνατον (Ψάχου σ. 47—50 τῆς θαυμασίας αὐτοῦ «Παρασημαντικῆς». Χρυσάνθου Λυρῤῥαχίου Θεωρητικοῦ σ. 35 α΄ ἐκδόσεως). Πάντες οὗτοι, καθὼς καὶ ὁ μεταξὺ τῶν πρωτοψαλτῶν Ῥαιδεστηνοῦ καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Ἰωάννης διώρθωσαν, ἀνέπτυξαν, ἐξήγησαν, ἔγραψαν καὶ τύποις ἐξέδωκαν, ἐκτὸς τοῦ Γρηγορίου μαθήματα μουσικὰ, ὧν μνεία παρὰ Ψάχῳ καὶ παρ' Ἀριστοκλεῖ. Ἀλλὰ μουσι-

κῶν μαθημάτων ἐκδότης ἀκάματος ἀνεδείχθη μέχρι θανάτου ὁ **Θεόδωρος παπᾶ Παράσχου Φωκαεὺς,** ἐκ τῆς παρὰ τὴν Σμύρνην Φωκαίας. Οὗ

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΦΩΚΑΕΥΣ

μόνον ἐξέδωκε συλλογὰς πολυτόμους Ἀνθολογιῶν, αἵτινες, σπάνιαι καταντήσασαι σήμερον, διαιωνίζουσιν ὅμως τὴν φιλοπονίαν τοῦ ἀνδρὸς καὶ τὴν εἰς τὴν ἱερὰν τέχνην ἀφοσίωσιν, ἀλλὰ καὶ ἔγραψε «Κρηπίδα» τῆς μουσικῆς θεωρίας, εἰδήμων τῆς ἑλληνικῆς ὤν. Ποιοῦμαι δικαίως ἐνταῦθα μνείαν τοῦ Φωκαέως, καὶ διότι ἦτο πρῶτος ψάλτης εἰς τὸν ναὸν ἁγίου Δημητρίου Τὰ ταῦλα καὶ εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον τοῦ Γαλατᾶ, ἀλλὰ διότι εἰς αὐτὸν ἐδιδάχθη καλῶς τὴν μουσικὴν ὁ πρὸ τοῦ 1870 διδάσκων αὐτὴν ἐν τῇ κατὰ Χάλκην Θεολογικῇ σχολῇ καὶ ἀπὸ τοῦ 1845 πρῶτος ψάλτης τοῦ ἐν Γαλατᾷ ναοῦ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τῶν χίων Γεώργιος Βιολάκης ὁ ἐκ Σίφνου.

Ἐκ πάντων τούτων ἠκροώμην ἐκ παίδων τακτι-

κώτατα (1863 καὶ ἑξῆς) τοῦ Ῥαιδεστηνοῦ. Φήμην ἐν τούτοις μουσικῶν ἀξιακούστων εἶχον μέχρι τοῦ 1869 καὶ Ἰωάσαφ ὁ λεγόμενος Ῥῶσσος, μοναχὸς τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει ῥωσσικῆς μονῆς, ὁ Γεράσιμος Κανελλίδης ὁ ἐκ Τυρολλόης, ὁ Παναγιώτης Κηλτζανίδης ὁ ἐκ τῆς Προύσης, ὁ Ἰωάννης Ζωγράφος, ὁ κοινότερον Γκέηβελης (τῆς ἐν Βιθυνίᾳ Γκέηβε), καί τινες ἄλλοι. Ἀλλὰ καὶ τὸ μέρος τοῦ βιβλίου μου τοῦτο θέτει ὅριον ἡλικίας τὸ 1869.

Ἱεροψάλται καλόφωνοι, προσελκύοντες κόσμον πιστῶν ἐν ναοῖς, αἰτία μὲν ἐγίνοντο πλουτισμοῦ εἰς αὐτούς, ἀλλὰ κατεσκεύαζον ἅμα καὶ συνεντευκτήρια ἱερά, εἰς ἅπερ συνέῤῥεον οἱ εὐσεβεῖς, ὃν τρόπον μεταβαίνουσι σήμερον οἱ αὐτοκάβδαλοι ἐκείνων ἀπόγονοι εἰς ἀκρόασιν ὑψηφώνων καὶ βαρυφώνων καὶ πολυφώνων «μυξοδωρίων» καὶ «μιξολυδίων» ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν. Ἀλλ' εἶχον οἱ πατέρες ἡμῶν καὶ πάπποι **ἱερὰ συνεντευκτήρια τὰ Μετόχια** Πατριαρχείων καὶ μοναστηρίων. Ἦσαν ταῦτα πολλά, καί τινα μὲν εἶχον ναοὺς καὶ ἐνορίαν, δῆλα δὴ συνάθροισμα οἰκιῶν, ὧν ὑπηρέτουν ταῖς τῶν κατοίκων θρησκευτικαῖς ἀνάγκαις· οἷον τὸ **Ἁγιοταφικὸν Μετόχιον,** ἐν Φαναρίῳ, καὶ τὸ **Ἰβηριτικὸν Μετόχιον** εἰς Μπεμπὲκ τοῦ Βοσπόρου· φαίνεται δ' ὅτι εἶχεν ἐνορίαν καὶ τὸ ἐν Νεοχωρίῳ (Βοσπόρου) Ἁγιοταφικόν. Τινὰ τῶν μετοχίων εἶχον ναοὺς ἄνευ ἐνοριῶν· οἷον τὸ **Σιναϊκὸν** ἐν Φαναρίῳ, τὸ τῆς ῥωσσικῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει μονῆς, ὑπὸ τὴν πύλην Μυριάνδρου ἐν Ἐδιρνέκαπι **Μπογδὰν Σεράγι,** πρώην ναὸς τῶν ἡγεμόνων Μολδαυΐας, ἔρημον ἀπὸ ἑνὸς ἡμίσεως αἰῶνος· τὸ τῆς αὐτῆς μονῆς ἐν

Μπαλτὰ-Λιμὰν, ὑπὸ τὸ Βογιατζήκιοϊ τοῦ Βοσπόρου, μετὰ ναοῦ **Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου,** ἀπὸ πολλοῦ κοιμώμενον «ἐπ' ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίου»· καὶ τὰ τῆς μονῆς Μεγάλου Σπηλαίου, τὸ ἐν Φαναρίῳ **Βλὰχ Σεράγι,** πρώην οἰκία τῶν ἡγεμόνων Βλαχίας, μετὰ ναοῦ τῆς Θεοτόκου· καὶ τὸ ἐν Ἀντιγόνῃ τῇ νήσῳ, μετὰ τοῦ ναοῦ τοῦ **ἁγίου Γεωργίου τοῦ Καρίπη**· ταῦτα ἐγνωρίζοντο ὡς **Μεγασπηλαιωτικὰ** μετόχια· εἶχον δέ τινα τῶν μετοχίων οἰκίας μόνον, ἄνευ ναῶν· οἷον τὸ διάσημον διὰ τοὺς ἐν αὐτῷ ἐπιτρόπους **Ἁγιορειτικὸν** τοῦ Φαναρίου, τὸ **Ἰβηριτικὸν** τοῦ Φαναρίου, τὸ **Σουμελιώτικο** τοῦ Φαναρίου, τὸ τῆς μονῆς τοῦ **Λειμῶνος** καὶ τὸ **Βατοπεδηνὸν** ἐν Τζιβαλίῳ, καὶ τὸ τῆς μονῆς **Κύκκου,** ἐν Διπλοκιονίῳ, ἂν μὴ ἀπατῶμαι.

Ἐκ τούτων τὰ συγκεντροῦντα πλείονα κόσμον ἦσαν τὸ **Ἁγιοταφικὸν**, ἢ ἁγιοταφιτικὸν, τὸ Σιναϊκὸν, ἢ Σιναϊτικὸν, τὸ Ἁγιορειτικὸν, καὶ τὸ Μεγασπηλαιωτικὸν, ἐν Φαναρίῳ καὶ τὰ τέσσαρα. Τὸ πρῶτον εἶχε σημασίαν μέχρι που τοῦ 1860, διότι ἐν αὐτῷ διέμενον διαρκῶς οἱ πατριάρχαι τῶν Ἱεροσολύμων, πολλάκις συνδιοικοῦντες τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν—ἕως ἀπὸ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος—μετὰ τοῦ πατριάρχου ΚΠόλεως. Ἕνεκα τούτου ἐσχημάτισαν οἱ τότε (ἔκτοτε) τὴν λέξιν **τὰ Πατριαρχεῖα,** δηλοῦντες τὰ δύο μέγαρα οὕτως εἰπεῖν. ἀλλ' ἔκτοτε πατριαρχικοὶ γραμματεῖς ἀγράμματοι ἐκόλλησαν τὴν λέξιν ἐπὶ τοῦ πατριαρχ. οἴκου ΚΠόλεως, καὶ μετ' αὐτοὺς ἦλθον καὶ ἄλλοι μιμηταί. Ἀλλὰ τὸ ἁγιοταφικὸν ἦτο συνεντευκτήριον λογίων διὰ τὴν ἐν αὐτῷ πλουσίαν εἰς χειρόγραφα βιβλιο-

θήκην. Ἀπὸ τῆς ἀντεθνικῆς παύσεως τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου, ἡ ἐν τῷ Μετοχίῳ τούτῳ μεγάλη κίνησις ὀδυνηρῶς περιωρίσθη, ἀνωζωογονηθεῖσα ὀλίγον ἐπὶ τοῦ ἐπιτρόπου τοῦ Παναγίου Τάφου (ἀντιπροσώπου) μητροπολίτου Σκυθοπόλεως Γερασίμου Πρωτοπαπᾶ, τοῦ ἐξ Ἁγίου Ἰωάννου τῆς Κυνουρίας (1877—84), μετὰ ταῦτα (1885) πατριάρχου Ἀντιοχείας, καὶ ὕστερον (1891—97) Ἱεροσολύμων. Τὸ Ἁγιοταφικὸν εἶχε κατὰ τὰ 1844 ἐνοίκους κληρικοὺς καὶ λαϊκούς, διακόνους καὶ γραμματεῖς, καὶ ὑπηρέτας, καὶ μαθητὰς ἀπόρους 110, ἐνῷ τῷ 1856 εἶχε 55, πάντων δὲ τούτων αἱ οἰκογένειαι ἐλάμβανον τὴν τροφὴν αὐτῶν ἀπὸ τοῦ Μετοχίου. Εἰς τὸν ναὸν αὐτοῦ, κατὰ τὴν δευτέραν ἡμέραν τοῦ Πάσχα καὶ τῶν Χριστουγέννων, ὡς ἤκουσα ἅπαξ (ἀφεὶς, δυστυχῶς, ἀνεξακρίβωτον τὴν εἴδησιν), ἐχοροστάτει κατὰ τὴν θείαν λειτουργίαν ὁ πατριάρχης ΚΠόλεως. Εἶχεν ὁ ναὸς αὐτοῦ καὶ ἐνορίαν, περιλαμβανομένην μεταξὺ τῆς δευτέρας πύλης τοῦ Φαναρίου καὶ μέχρι τῶν τοῦ Βλὰχ—Σεραγίου συνόρων. Ταύτην ἀφῃρέσαμεν δικαίως ἐν ἀρχαῖς τοῦ 1845, κατὰ τὰς πρὸ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ἱεροσολύμων Κυρίλλου ἁγιοταφιτικὰς ἔριδας καὶ ταραχάς· τότε ἐσφραγίσαμεν ἐπ' ὀλίγον καὶ τὸν ναὸν αὐτοῦ.

Τὸ Σιναϊτικὸν ἦτο κέντρον, ἀπὸ τοῦ 1834 μάλιστα, συγκεντρώσεων καὶ συνεντεύξεων ἐκλεκτῆς μερίδος τοῦ ἔθνους, διότι διέμενεν ἐκεῖ μέχρι θανάτου ὁ πρώην ΚΠόλεως καὶ διαρκῶς ὀρχιεπίσκοπος Σινᾶ καὶ Ῥαηθοῦς Κωνστάντιος· καὶ ἐπειδὴ ἐλέγετο σοφὸς, ἠσχολεῖτο δ' εἰς τὴν τοπογραφίαν τῆς ἐπὶ βυζαντινῶν ΚΠόλεως (μεταγρά-

φων τὸν Γύλλιον καὶ τὸν Λουκάγγιον), εἶχε δὲ τρόπον διηγήσεως εὐχάριστον διακοπτομένης ὑπὸ συνεχῶν καὶ βεβιασμένων καγχασμῶν, μετέβαινον εἰς τὸ Σιναϊτικὸν πατριάρχαι καὶ ἀρχιερεῖς, καὶ «λογάδες» τοῦ ἔθνους καὶ διδάσκαλοι καὶ ἔμποροι. Ἔτη πολλὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κωνσταντίου, εἴκοσιν ἴσως, ἀνεζωογόνησε τὰς τῶν λογάδων ἐν τῷ Μετοχίῳ συνεντεύξεις ὁ Πορφύριος Παυλίδης, ζακύνθιος, ὁ μετὰ ταῦτα Σινᾶ καὶ Ῥαηθοῦς, καὶ ὁ εὐγενέστατος καὶ νοήμων Κορνήλιος Κοσμίδης, ὁ πελοποννήσιος, ὡς καὶ ὁ μετ' αὐτὸν ἐπὶ βραχὺν χρόνον, δυστυχῶς (1894—5), μείνας καὶ εἰς Κίεβον μετατεθεὶς Ἀμφιλόχιος Ἀργυράκης.

Τὸ Μεγασπηλαιωτικὸν, ἐν Βλὰχ—Σεραγίῳ, εἶλκυε λογάδας, ἐνόσῳ ἔζη ὁ Μυρέων Κύριλλος μέχρι τοῦ 1857 πιθανῶς, εἶτα δὲ διὰ τὸν γηραιὸν ἐπίσκοπον **Αὐγουστοπόλεως Ἀγάπιον**, χειροτονηθέντα μὲν διὰ τὴν ἐνορίαν Διπλοκιονίου, κατὰ ἰούνιον 1851, ἐγκλείσαντα δ' ἑαυτὸν, καθὸ παλαιὸν μεγασπηλαιώτην, ἐν τῷ Βλὰχ Σεραγίῳ· ἀπεβίωσεν ὁ Ἀγάπιος τῇ 12 ἰανουαρίου τοῦ 1863. Ἤκουσα ὅτι κατέλιπεν ὕλην πρὸς σύνταξιν λεξικοῦ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἐφ' ὅσον δὲ διέμενεν ἡγούμενος τοῦ ἐν Ἀντιγόνῃ Μεγασπηλαιωτικοῦ Μετοχίου Πορφύριος ὁ Ἀγγελόπουλος (1857—62;) καὶ κατέβαινε συνεχῶς εἰς τὸ Βλὰχ—Σεράγι, συνεκεντροῦτο ὁμήγυρις εὐσεβῶν ἐκεῖ, διότι ὁ Πορφύριος εἶχεν εὐπρεπῆ τὴν παράστασιν, αὐστηρὸν τὸν βίον, ἦτο δὲ καὶ πεπαιδευμένος.

Τὸ Ἁγιορειτικὸν, μέχρις οὗ ἔμενεν ἀπέναντι τῆς πατρικῆς ἡμῶν οἰκίας, ἴσως ἕως 1886, ἦτο συνεντευκτήριον ἐπισήμων κληρικῶν καὶ λαϊκῶν.

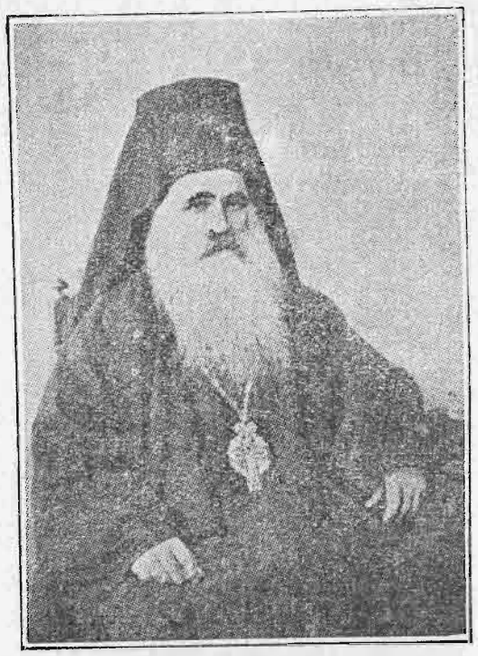
Ἔβλεπον αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1859 καθ' ἑκάστην ἐπισκεπτομένους τοὺς ἐπιτρόπους τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Ὁ πρῶτος εἰς ἐμὲ γενόμενος τότε γνωστὸς ἦτο **Δανιὴλ Παντοκρατορηνὸς** ὁ λεγόμενος ἐν Ἁγίῳ Ὄρει **«γέρο Θάσιος»**, ἄνθρωπος καὶ πεπαιδευμένος καὶ πατριωτισμὸν λελογισμένον ἐπιδεξάμενος· ἐγεννήθη τῷ 1820, ἀπεβίωσεν ἐν Θεσσαλονίκῃ, μένων ὡς ἐπίτροπος τοῦ Ἁγίου Ὄρους, τῷ 1884, ἂν μὴ ἀπατῶμαι.

ΔΑΝΙΗΛ ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΟΡΗΝΟΣ Ο ΘΑΣΙΟΣ
(ἀρχιμανδρίτης)

Ἐκ τῶν μετ' αὐτὸν μνείας ἀξίους κρίνομεν τὸν ἀπὸ τοῦ 1860—1878 ἐπίτροπον Ἀρσένιον Ἰβηρίτην, καὶ τὸν ἀπὸ τοῦ 1892—99, ὅτε ἀπέθανεν, **Εὐστράτιον Φιλοθεΐτην**, διότι καλῶς ἐξεπροσώπησεν ἐν Εὐρώπῃ τὸ ὄνομα κληρικοῦ καὶ μοναχοῦ ἕλληνος. Ἐγνωρίσθημεν τῇ 2—3 ἰουλίου

1876, ὅτε μετεβαίνομεν εἰς Ἅγιον Ὄρος, ἐγὼ μὲν πρὸς ἐπίσκεψιν, αὐτὸς δ' ἐπιστρέφων ἐκ Λονδίνου,

ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΣ ΦΙΛΟΘΕΪΤΗΣ
(ἀρχιμανδρίτης)

ὅπου διέμεινεν, ἓν, ἢ ἡμιόλιον, ἔτος ἐφημέριος τῆς ἑλλην. ἐκεῖ παροικίας, ὡς εἶπέ μοι, μετὰ τὴν ἕνεκα παθήσεως τῶν ὀφθαλμῶν ἀποχώρησιν τοῦ σιναΐτου ἀρχιμανδρίτου Γερμανοῦ Ἀφθονίδου.

Πρὶν αὐτῶν διαπρεψάντων ἐπὶ πείρᾳ καὶ συνέσει καὶ ζήλῳ θρησκευτικῷ, τὸ Ἁγιορειτικὸν διεκρίθη, μάλιστα ἀπὸ τοῦ 1834—50, διὰ τοὺς ἀντιπροσώπους (ἐπιτρόπους) τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἄθω μνείας ἀξίους εὐφήμου. Ἀπὸ τοῦ 1834—38 διεκρίνετο ὁ **Ἰβηρίτης Ἰλαρίων**, ὃν Γρηγόριος ὁ Ε' ἀνέδειξε «νομοφύλακα» τῆς Μ. Ἐκκλησίας, σὺν αὐτῷ δ' ἀπὸ τοῦ 1836 (μέχρι τοῦ 1839) ὁ κατόπιν ἐν Ἁγίῳ Ὄρει, μετὰ τὴν ἐκ Ῥουμανίας

ἐπιστροφὴν, μέγας καὶ πολὺς ἐπὶ λελογισμένῳ πατριωτισμῷ καὶ κοινωφελεῖ χρήσει τοῦ πλούτου γενόμενος **Βενιαμὶν ἀρχιμανδρίτης ὁ Λαυριώτης**, ἐκ Κέω τῶν Κυκλάδων, ἀποθανὼν εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 107 καθώς μοι εἶπον. Μετὰ τὸν Λαυριώτην, ἄξιοι μνείας ὁ διδάσκαλος **Παΐσιος Βατοπεδηνὸς** (1846—49), ἐκ Κρήτης, μαθητὴς τῆς ἐν Πάτμῳ σχολῆς καὶ τῆς ἐν Κυδωνίαις ὑπὸ Γρηγόριον Σαράφην καὶ Θεόφιλον Καήρην, διδάξας εἴς τινας σχολὰς καὶ παρὰ ταῖς οἰκογενείαις Ἀφθονίδου Γεωργίου καὶ Ἰωάννου Πασπαλλῆ (1819—27)· καὶ **Διονύσιος ἀρχιμανδρίτης ὁ**

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΞΗΡΟΠΟΤΑΜΙΝΟΣ
(ἀρχιμανδρίτης)

Ξηροποταμηνὸς, διαμείνας ἀπὸ τοῦ 1843-45.

Ὅταν τοὺς ἀποστελλομένους ἐπιτρόπους διακρίνῃ πεῖρα πολλὴ, μάθησις ἀσφαλὴς, καὶ γνῶσις

πολλῶν ὑποθέσεων καὶ προσώπων, βέβαιον ὅτι πολλοὶ θὰ προσέλθωσι παρ᾽ αὐτοῖς, ἐπωφελῆ κρίνοντες τὴν καὶ ὀλιγόωρον παρὰ τῷ ἐπιτρόπῳ διαμονήν· ὁ δὲ εἰκονιζόμενος ἐνταῦθα ἐκτήσατο καί

ΔΑΝΙΗΛ ΙΒΗΡΙΤΗΣ
ἀρχιμανδρίτης

τινα ἐπιῤῥοὴν ἐν Ἁγίῳ Ὄρει, κυρίως διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν εὔνοιαν τοῦ Χουσνῆ πασᾶ, συστήσαντος αὐτὸν εἰς τὴν Ὑψ. Πύλην ὅπως τιμηθῇ διὰ παρασήμου, ὅπερ ἔλαβεν· ἦτο δὲ (1862;) τάξεως Δ΄ ἢ Ε΄ τοῦ Μεδζητιέ· Σημειωθήτω τοῦτο ἐνταῦθα· διότι μεγάλη συζήτησις ἐγένετο μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς ἱερᾶς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει Κοινότητος, διότι πάντες οἱ προεστῶτες καὶ γέροντες ἀπέκρουον τότε τὰς κοσμικὰς ταύτας διακρίσεις, φρονοῦντες ὅτι μακρὰν τῶν τοιούτων πρέπει ἵνα μένωσιν οἱ τὸν κόσμον ἀφήσαντες καὶ ἀποσυρθέντες εἰς «τῆς σπηλῃὲς» τοῦ Ὄρους Ἄθω. Ἐγινώσκετο ὅμως ἐν

Ἁγίῳ Ὄρει ὅτι, πολὺν χρόνον πρὸ τῆς ἀπονομῆς τοῦ παρασήμου εἰς τὸν Διονύσιον, ὁ Δανιὴλ Ἰβηρίτης, ἐπίτροπος ἐν Μόσχᾳ τῆς μονῆς ταύτης διατελῶν (ἀπὸ τοῦ 1848—1857), διὰ σώφρονα καὶ συνετὴν καλογηρικὴν πολιτείαν ἀπολαύων τῆς τιμῆς καὶ τοῦ σεβασμοῦ τῶν ῥώσσων καὶ αὐτοῦ τοῦ παλατίου, ἦτο τετιμημένος διὰ σταυροῦ καὶ παρασήμου τοῦ εὐσεβεστάτου τσάρου Νικολάου Α΄. Ἐγεννήθη ὁ Δανιὴλ ἐν Ἀμφίσσῃ, καὶ ἀπεβίωσεν, ὑπερεβδομηκονταετὴς, ἐν τῇ μονῇ τῶν Ἰβήρων, κατὰ τὸ τέλος ἰουλίου τοῦ 1876. Ἀλλ' ὁ Διονύσιος, πρὸς ἐπίδειξιν, ἐφωτογραφεῖτο φέρων τὸ τουρκικὸν παράσημον, ὁ δὲ Δανιὴλ Ἰβηρίτης οὐδὲν τοιοῦτο.

Ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος ἦτο διάφορος αὐτῶν· ἦτο σειρὰ τεσσάρων ὑγρῶν, ῥυπαρῶν, ἀνηλίων δωματίων καὶ οἰκίσκων· ἕκαστος εἶχεν ἓν δωμάτιον κάτω μετὰ μαγειρίου, κλπ. καὶ ἕν ἄνω, μετὰ παρακειμένου μικροτάτου. Εἰς τὸ βάθος, μετὰ τὸ τέταρτον οἴκημα ἦτο βρύσις παλαιὰ, λεγομένη Ἁγίασμα τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, καταστάλαγμα ἄλλου ἁγιάσματος, ὑπερκειμένου, τοῦ ἁγίου Ἰωάννου «τοῦ ἀποκεφαλιστοῦ», ὅπερ ἦτο καταστάλαγμα βεβαίως ἑτέρου ὑπερκειμένου, ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου. Εἰς τὰ τέσσαρα κατὰ σειρὰν οἰκήματα ἐνθυμοῦμαι ὅτι ἢ εἶδον, ἢ ἐπεσκέφθην, κατοικοῦντας τοὺς ἐπισκόπους Μελέτιον Μελιτινῆς, Χρύσανθον Δεκαπόλεως ἀποσυρθέντα τῷ 1865, Χρύσανθον Εὐδοξιάδος, μέχρι τοῦ 1867, καὶ Ἱεραπόλεως Ἀνανίαν, μέχρι τοῦ 1879, ὅτε ὁ Ἰωακεὶμ Γ΄ ἦρεν ἀπὸ τοῦ Φαναρίου τὴν ἀσχημίαν ἐκείνην· εἰς αὐτὴν ὅμως ὁ Μελιτηνῆς ἔμεινεν ἀπὸ τοῦ 1863—77. Ὅλον δὲ ἐκεῖνο τὸ γήπεδον περιε-

λήφθη εἰς τὴν σχολὴν Μαρασλῆ. Ἴσως πρέπει ἵνα εἴπω ὅτι, εἰς τὸ βάθος τοῦ λιθοστρώτου τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, ἀπέναντι τοῦ τετάρτου ῥυπαροῦ οἰκίσκου, ἠγείρετο μία ἄλλη οἰκία παλαιὰ, εὐρύχωρος, ἔχουσα ἄνω μέγα δωμάτιον· εἰς αὐτὸ συνεκλήθημεν τῷ 1866 ὅσοι τῶν μαθητῶν τῆς Μ. τοῦ Γ. Σχολῆς ἐπεθύμουν ἵνα διδαχθῶσιν, ὑπὸ τοῦ λαμπαδαρίου Νικολάου, τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικήν. Ἦτο λοιπὸν **ἡ Μουσικὴ Σχολὴ** τοῦ 1866, παράρτημα τῆς Μ. τοῦ Γένους, ἀρξαμένη μὲν κατὰ ὀκτώβριον τοῦ ἔτους, διαλυθεῖσα δὲ ταχύτερον τοῦ προσδοκωμένου.

Τὰ Μετόχια κατήντησαν εἶδος συνεντευκτηρίων ἀνδρῶν λογίμων, ἢ διακριθέντων διὰ τὴν εἰς τὰ κοινὰ εὐρυτέραν ἢ στενωτέραν ἀνάμιξιν. Ἐντεῦθεν ἡ εἰς αὐτὰ φοίτησις ἡμῶν τῶν θελόντων ἵν' ἀκούωσι καὶ μανθάνωσιν ἦν ἐπωφελής· ἀλλὰ διὰ τοὺς προπαρασκευαζομένους εἰς τὸ δυσχερὲς ἔργον τῆς διοικήσεως ὀρθοδόξων χριστιανῶν τὰ θαυμασιώτερα σχολεῖα ὑπῆρξαν **τὰ κονάκια τῶν γερόντων** ἀρχιερέων, ὧν ἡ ἰσχὺς ἐστερεώθη ἀπὸ τοῦ 1741, ἐνεργείᾳ τοῦ μεγάλου καὶ πολλοῦ Γερασίμου μητροπολίτου (ἀπὸ 1726—1760) τῆς Ἡρακλείας· οἱ πρῶτοι δὲ ἐξασφαλίσαντες ἰσχὺν, ἀλλὰ καὶ διαρκῆ σχεδὸν διαμονὴν ἐν ΚΠόλει, δῆλά γε δὴ ἐν Φαναρίῳ, ἦσαν οἱ μητροπολῖται Ἡρακλείας, Κυζίκου, Νικομηδείας, Νικαίας, καὶ Χαλκηδόνος· ὅτε δὲ τῷ 1746 ὁ τέως ὑποδεᾶ θέσιν κατέχων ἐν τῇ «Τάξει προκαθεδρίας» μητροπολίτης Λέρκων προήχθη εἰς ὄγδοον ἀριθμὸν, οἱ «γέροντες» ἐγένοντο ἕξ, καὶ ἀμέσως προσετέθη καὶ ὁ Ἐφέσου, συμπληρώσαντες τὸν ἐπταδικὸν ἀριθμόν· ἔμεινεν ἔξω τῆς

τῶν ἑπτὰ παρεμβολῆς ὁ πρωτόθρονος Καισαρείας, καίτοι ἦν ὁ πρῶτος τῶν γερόντων, μένων ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ αὐτοῦ. Κατόπιν ἐπεκράτησεν ἡ συνήθεια ’να λέγωνται γέροντες καὶ οἱ μετὰ τὸν Δέρκων μητροπολῖται, ὁ Θεσσαλονίκης, ὁ Τορνόβου, ὁ ’Αδριανοπόλεως, ὁ ’Αμασείας, δώδεκα «ἀντίμιμοι» τῶν ἁγίων ἀποστόλων· πρόσθες ὅτι καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν μετὰ τοὺς δώδεκα γέροντας ἐνόμιζον χρέος ἱερὸν ’να τηρῶσιν εἰς ἑβδομῆντα δύο (δῆθεν ἀποστολικῶς).

Τῆς πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σωτῆρος προσκολλήσεως καὶ τῆς εἰς τὰ καθεστῶτα τὰ ἱερὰ ἀφοσιώσεως ἀποδείξεις εἶδον οἱ γονεῖς ἡμῶν πρὸ τοῦ 1865, εἴδομεν μετ’ αὐτοὺς καὶ ἡμεῖς. Τῷ 1866 καὶ 67, ὅτε ἐκρημνίζοντο μέρη τινὰ τῶν πρὸς τὰς θρακικὰς πεδιάδας τειχῶν, ἀνηρχόμεθα πρὸς θέαν εἰς τὰς πύλας Μυριάνδρου καὶ Καλιγαρίας (’Εδιρνέκαπι καὶ ’Εγρίκαπι)· ἐννοεῖται ὅτι διηρχόμεθα διὰ συνοικιῶν ἑλληνικῶν. Τίς θὰ πιστεύσῃ σήμερον ὅτι, κατὰ τὴν Μ. Τεσσαρακοστήν, μάλιστα δὲ τὴν πρώτην καὶ τὴν τελευταίαν ἑβδομάδα, πάντα τὰ κρεοπωλεῖα ἦσαν κλειστά; Ὅτι κατὰ τὴν Μ. Ἑβδομάδα εἰς τὰ ἑστιατόρια (λοκάντες) αὐτῶν οὐδὲ ἐλαιόβραστον εὕρισκέ τις φαγητόν; Τίς θὰ πιστεύσῃ ὅτι εἰς τὰ λεγόμενα καφενεῖα κατὰ τὴν Μ. Παρασκευὴν ἔδιδον εἰς ἡμᾶς οἱ «καφετζῆδες» τὸν καφὲν ἄγλυκον;

’Αρχὴν δὲ τῆς πρὸς τὴν νηστείαν προετοιμασίας ἀνήγγελλε τὸ ἀπόδειπνον τῆς Κυριακῆς τῆς Τυρινῆς. Ἓν μέρος τοῦ «’Εκκλησιαστικοῦ Τυπικοῦ» τῆς Μ. ’Εκκλησίας, καθ’ ἣν ὑπ’ ὄψιν ἔχω ἔκδοσιν τοῦ 1851, διωρθωμένην καὶ συμπεπληρω-

μένην ὑπὸ Κωνσταντίνου πρωτοψάλτου, διατάττει ταῦτα διὰ τὸ ἑσπέρασ τῆς κυριακῆς αὐτῆς· «’Ιδιόμελον. Ἔλαμψεν ἡ χάρις σου, Κύριε· δίς· καὶ τὸ Μαρτυρικόν. Δόξα· Καὶ νῦν. Θεοτόκιον. Νῦν ἀπολύεις. Τρισάγιον. Καὶ τὰ τροπάρια· ἦχος πλάγ. α’, Θεοτόκε Παρθένε. Βαπτιστὰ τοῦ Χριστοῦ. Δόξα. Ἱκετεύσατε ὑπὲρ ἡμῶν. Καὶ νῦν, ψάλ. Ὑπὸ τὴν σὴν εὐσπλαγχνίαν *· τὸ Κύριε ἐλέησον μ’. Ὁ ὢν εὐλογητός· καὶ ἡ εὐχή, Ἐπουράνιε Βασιλεῦ. Τὰς γ’ Μ. μετανοίας, καὶ ’Απόλυσις. Εἶτα ψάλλεται ὑπὸ τοῦ δευτέρου χοροῦ τὸ Πάντων προστατεύεις, ἀγαθή. **Ὁ δεσπότης τὴν Συγχώρησιν.** Ἑπομένως, Δι’ εὐχῶν τοῦ ἁγίου δεσπότου, καὶ τέλος». ’Ενθυμοῦμαι κάλλιστα ὅτι, νεανίας ὢν, ἤκουον, κατ’ ἐκείνην τὴν ἡμέραν, τοὺς ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ παρευρισκομένους προκρίτους ἐκ Φαναρίου καὶ συνοικιῶν ἑτέρων, λέγοντας· «Θὰ ἀναβῶμεν εἰς τὸν δεσπότην. Ἔχομεν τὴν Συγχώρησιν». Παρῆσαν δὲ φοροῦντες ἑορτασίμους στολὰς, καὶ πάντες ἐξυρισμένοι. ’Ησπάζοντο τὴν δεξιὰν τοῦ πατριάρχου, συγχωροῦντος πάντα τὰ «ἐν γνώσει καὶ ἐν ἀγνοίᾳ πεπλημμελημένα». Τὴν ἑσπέραν, μετὰ τὴν πλουσιωτάτην τράπεζαν, καὶ τὴν οἱανδήποτε διασκέδασιν**, τὰ μέλη ἑκάστης χριστιανικῆς οἰκο-

---

* ’Ενταῦθα τὸ Τυπικὸν ὑποσημειοῖ· «Γνώμη τοῦ παναγιωτάτου πρώην ΚΠόλεως κυρίου κ. Γρηγορίου τοῦ ΣΤ’». ’Αλλ’ ἡ γνώμη ἐγένετο θεσμὸς ἐπικρατήσας· ἐψάλλοντο δὲ κατὰ πᾶσαν κυριακήν, μετὰ τὸ τέλος τοῦ ἀπ’ ἄνωθεν ἱεροῦ κηρύγματος. Ἡ συγχώρησις ὅμως ἐγίνετο μόνον κατὰ τὴν τελευταίαν κυριακὴν τῶν ἀπόκρεω. Σημειωτέον ὅτι, τὰ «Τὰς γ’ Μ. μετανοίας» τοῦ Τυπικοῦ, παριστῶσι τὰς τρεῖς μεγάλας ἐν τῷ ναῷ μετανοίας (μετάνοιες).

** περιττὸν ’να εἴπω ὅτι «κατὰ τὰ δεινὰ» αἱ διασκεδάσεις περιωρίσθησαν, ἢ ἐξέλιπον.

γενείας ἔπρεπε ᾽ν ἀναγνώσωσι τὸ μέγα ἀπόδειπνον, ἀφοῦ προηγουμένως ἐνίπτοντο, καθαρίζοντα καὶ αὐτοὺς τοὺς ὀδόντας, ὅπως ἀπ᾽ αὐτῶν ἀφαιρεθῇ πᾶν ἴχνος κρέατος. Καὶ τοὺς μὲν τύπους ἐτήρουν οἱ πρὸ 60, πρὸ 80, πρὸ 100 καὶ περισσοτέρων ἐτῶν ὀρθόδοξοι, ἀλλὰ καὶ τὴν οὐσίαν τῆσ θείας διδασκαλίας. Ἐπὶ παραδείγματι· τὸν ὅρκον ἀπέφευγον παντοίοις τρόποις, ἐπαγόμενον ὑπὸ τοῦ δικαστηρίου, ἀλλ᾽ ἐσέβετο τὸ ἱερὸν ἡμῶν καθεστὼς καὶ ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις Οὐδέποτε κατηναγκάζετο χριστιανὸς ὀρθόδοξος εἰς ὅρκον ἐντὸς τοῦ δικαστηρίου. Τὸ δικαστήριον ἔστελλεν εἰς τὸ Πατριαρχεῖον τὸν μέλλοντα ᾽να ὁρκισθῇ· ἐκεῖ δὲ παραλαμβάνων αὐτὸν ὁ πνευματικὸς, ἤ τις τῶν πατριαρχικῶν ἐφημερίων, ὡδήγει εἰς τὸν πατριαρχικὸν ναὸν ἐνώπιον τῆς ἐκ μουσίου εἰκόνος τῆς Παμμακαρίστου, ἤναπτε δύο λαμπάδας, ἐκόμιζε τὸ Εὐαγγέλιον ἀπὸ τοῦ ἁγίου βήματος καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, ἀνέπτυσσεν εἰς τὸν ὁρκιζόμενον τὴν τοῦ ὅρκου σημασίαν, ἔψαλλεν ἀγνοῶ τι, ἀνεγίνωσκε σχετικὴν διδασκαλίαν τοῦ Εὐαγγελίου (Ματθ. Ε΄ 33-38), καὶ κατόπιν ὥρκιζε τὸν ἀποστελλόμενον, ἐνώπιον καὶ ἄλλων μαρτύρων. Ἤκουσα δ᾽ ὅτι τοσαύτην ἐντύπωσιν ἐνεποίησεν ἡ ἱερὰ παράταξις αὕτη εἰς ἕνα δικαζόμενον ἐπὶ χρηματικῇ διαφορᾷ, ὥστε ᾽να φύγῃ ἐκ τοῦ ναοῦ λέγων· «δὲν ὁρκίζομαι· ἂς καταδικασθῶ· ἂς χάσω τὸ δίκηο μου». Τὸ πρακτικὸν τῆς ὁρκωμοσίας συνετάττετο τουρκιστὶ ὑπὸ τοῦ πρωτοσυγκέλλου, ἐσφραγίζετο καὶ ἀπεστέλλετο εἰς τὸ δικαστήριον. Μετὰ τὴν ἀστείαν ὑπὸ τοῦ Μιδχὰτ πασᾶ εἰσαγωγὴν, ἤ μᾶλλον ἐπιβολὴν τοῦ δῆθεν συνταγματικοῦ πολιτεύματος, ἡ εἰς τὸ Πατριαρχεῖον παραπομπὴ τῶν ὁρκιζομένων ἔλαβε τέλος, καίτοι καὶ ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ηὔξανε παρὰ πᾶν ἔτος· πρὸ τοῦ 1860 ὡρκίζοντο κατ᾽ ἔτος 3, ἢ 4, ἔκτοτε ἐγίνοντο περισσότεροι.

Κατ᾽ ἴσον λόγον ηὔξανεν ὁ ἀριθμὸς τῶν διαζυγίων· κατὰ τὴν παιδικήν μου ἡλικίαν ὁ ἀριθμὸς 6 ἢ 7 κατ᾽ ἔτος ἐνομίζετο μέγας. Ἴσως παραδόξως, τὸ ἐκκλησιαστικὸν δικαστήριον τῆς ἀρχιεπισκοπῆς ΚΠόλεως τῷ 1887 ἐξέδωκε διαζύγια 9, τῷ 1888 διαζύγια 18, ἀλλὰ κατὰ τὸ κατόπιν ἔτος ὁ τῶν διαζυγίων ἀριθμὸς ἀνῆλθεν εἰς 29. Μετὰ δώδεκα ἔτη εἰς 38, ἐπὶ ἀριθμοῦ γάμων 931*. Κατὰ παλαιοτέρους χρόνους, πρὸ τοῦ 1840 τὰ διαζύγια ἦσαν ἀραιά. Ἐδίκαζον εἰς τὸ πνευματικὸν δικαστήριον τότε ὁ πρωτοσύγκελλος καὶ ὁ ἀρχιδιάκονος τοῦ πατριάρχου, ὁ μέγας πριμοκύριος, ὁ καὶ σὺν τῷ πατριάρχῃ τὸ γράμμα τῆς διαζεύξεως ὑπογράφων, ὁ πνευματικὸς τῆς πατριαρχικῆς ἐνορίασ τοῦ Φαναρίου, καὶ εἷς ἢ δύο λαϊκοὶ τοῦ Πατριαρχείου ὑπάλληλοι ἔχοντες ὀφφίκια ἐκκλησιαστικά. Πρὸ τῆς δίκης ὅμως, ὁ πρωτοσύγκελλος ἦν ὁ τῶν τότε χρόνων εἰρηνοδίκης καὶ ἀστυνόμιος ἅμα· ἐν ᾗ δὲ περιπτώσει ἐπείθετο ὅτι ὁ ἀνὴρ ἦν ὁ πταίων, προέτρεπεν αὐτὸν ᾽να συζήσῃ μετὰ τῆς συζύγου, ἀρνούμενον δὲ κατεδίκαζεν εἰς 30, 40, ἢ 50 ῥαβδισμοὺς, ἐκτελουμένους ὑπὸ τὰ ὄμματα τοῦ πρωτοσυγκέλλου, εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ πατριαρχικοῦ οἴκου, ἢ ἀπέστελλεν εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν «Ἰπλικχανέ». Ἦτο δὲ ὁ ἰπλικχανὲς τὸ μέγα κυβερνητικὸν ἐργο-

* κατὰ τὰ ἀπ᾽ ἀρχῆς τοῦ 1902 μέχρι λήξεως τοῦ 1911 δέκα ἔτη, διαζύγια ἐγκριθέντα καὶ ὑπὸ τῆς ἱερᾶς συνόδου, ὡς ἐφετείου, ἀριθμοῦνται διακόσια πέντε, δηλ. 205.

στάσιον, ὅπου ἔπλεκον τὰ διὰ τὸν πολεμικὸν τῆς Τουρκίας στόλον ἀναγκαῖα σχοινία. Πᾶσα ἀπόφασις ἐκκλησιαστικοῦ δικαστηρίου ἐπεβάλλετο καὶ διὰ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως· ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τουρκικοῦ λαοῦ ἐνισχύετο πᾶν διάβημα τεῖνον εἰς ἐνίσχυσιν τῶν χρηστῶν ἠθῶν· ἐντύπωσιν μοὶ ἐνεποίησεν ἡ παρέμβασις δέκα τουρκικῶν οἰκογενειῶν εἰς ὑπόθεσιν γάμου χριστιανικοῦ, εἰς χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 150 ἴσως ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν, εἴς τινα νῆσον τῆς Προποντίδος. Ἦτο γνωστὴ ἡ κακοήθης συνήθεια τῆς παρατάσεως ἐπὶ δέκα καὶ εἴκοσιν ἔτη τοῦ χρόνου τῆς μνηστείας, καθ' ὃν οἱ μεμνηστευμένοι ἐκοιμῶντο εἰς τὴν αὐτὴν κλίνην, ἀλλὰ χωριζόμενοι δῆθεν διὰ σχοινίου λεπτοτάτου!! Πρὸς ἄρσιν τῆς ἐπιμέμπτου συνηθείας εἰργάσθησαν ἀρχιερεῖς τινες, ἀλλ' εἰς μάτην· ἐξέδωκα δὲ ποιμαντικὴν ἐγκύκλιον τοῦ μητροπολίτου Σαμουὴλ Προικοννήσου, ἀπὸ 10 νοεμβρίου 1832, νουθετοῦντος τὰ πρέποντα (Προικόννησος· ἐν ΚΠόλει, 1895, σ. 181—85). Ἐπὶ δέκα λοιπὸν ἔτη διήρκει ὁ θεοεμπαικτικὸς οὗτος ἀῤῥαβὼν (πρὸ ἑβδομήκοντα, ἢ ὀγδοήκοντα ἐτῶν) εἰς τὸ χωρίον, διότι ὁ μνήστωρ, ὢν ναύτης, ἤρχετο καὶ ἀπήρχετο, δίδων διαρκῶς ὑποσχέσεις ὅτι θὰ τελέσῃ τὸν γάμον· ἀλλ' ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν οἱ λαμπροὶ τοῦρκοι κάτοικοι τοῦ χωρίου, ἀναίσχυντον κηρύξαντες τὴν παράτασιν τῆς μνηστείας, καὶ καλέσαντες τὸν ἱερέα, κατηνάγκασαν τὸν ἀκούσιον γαμβρὸν ἵνα τελέσῃ τὸν γάμον. Οὐδ' ἐτόλμησε ἵνα ἀρνηθῇ πλέον ὁ ἀδιανόητος γαμβρὸς, διότι θὰ κατήγγελλον αὐτὸν οἱ ἀγαθοὶ τοῦρκοι ὡς κακοήθη εἰς τὸν οἱονδήποτε διοικητὴν, καὶ ἡ τιμωρία ἦτο βεβαία. Συμβὰν

ὅμοιον ἤκουσα ὅτι ἔλαβε χώραν καὶ ἔν τινι χωρίῳ τῆς ἐπαρχίας Γάνου καὶ Χώρας.

Ἡ φιλικὴ πρὸς ἡμᾶς διάθεσις τῶν τούρκων ἐξεδηλοῦτο πολλάκις εἰς πολλὰς περιστάσεις τοῦ ἰδιωτικοῦ, καὶ τοῦ δημοσίου βίου τῶν ὀρθοδόξων, βαίνουσα ἐνιαχοῦ μέχρις ἀγάπης. Ἤκουσα, κατά τινα τῶν εἰς τὰ Γανόχωρα ἐπισκέψεών μου, ὅτι μουσουλμάνος τις, ἐκ τῶν ὀλιγίστων κατοίκων τοῦ χωρίου Μηλιοῦ, θνήσκων ἐκληροδότησε τὰ ἀκίνητα κτήματα αὐτοῦ εἴς τε τὴν ἑλληνικὴν καὶ εἰς τὴν ὀλιγάριθμον τουρκικὴν κοινότητα. ἵνα νέμωνται τὰς προσόδους αὐτῶν ἐξ ἡμισείας αἱ δύο κοινότητες. Ὅμοια δείγματα συμπαθείας ἰσαδέλφου θὰ εὕρωμεν ἴσως καὶ ἀλλαχοῦ.

Μετὰ τὴν συνθήκην τῆς Ἀδριανοπόλεως καὶ ἡ τοῦ παλατιοῦ πρὸς ἡμᾶς εὔνοια ἐγένετο περισσότερον ἐμφανής. Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1830—34 ὁ σουλτάνος Μαχμοὺτ Β', ἐξερχόμενος τῆς ΚΠόλεως πρὸς τὰς θρακικὰς πεδιάδας, διήρχετο καὶ διά τινων μικρῶν ἑλληνικῶν χωριδίων, μάλιστα δὲ τοῦ Ἀβάσο, μείνας μίαν ἢ δύο φορὰς εἰς εὐρυχωροτάτην οἰκίαν, ὅπου τὸ δωμάτιον, εἰς ὃ ἀνεπαύετο, ἔκλεισαν οἱ ἔνοικοι, εἰς οὐδένα ἐπιτρέποντες τὴν ἐν αὐτῷ διαμονήν. Ἡμέραν τινὰ τοῦ θέρους τοῦ 1833, κεκμηκὼς, εἰσῆλθεν εἰς τὴν εὐνοουμένην οἰκίαν, καὶ καθεσθεὶς ἐζήτησε ποτήριον νεροῦ· τὸ μικρὸν, ἑπταετὲς, ἢ ὀκταετὲς, κοράσιον τοῦ ἰδιοκτήτου ἐκόμισεν εἰς τὸν Μαχμούτην τὸ ζητηθὲν ὕδωρ. Ὁ σουλτάνος, εὐχαριστηθεὶς, ἠρώτησε τὴν κορασίδα τί ζητεῖ ἀπ' αὐτοῦ, βεβαιώσας ὅτι θὰ δώσῃ εἴ τι ἂν ζητήσῃ. Ἡ μικρὰ, ἴσως ἐκ προτέρων διδαχθεῖσα, ἐζήτησεν ἀπὸ τοῦ φίλου αὐτῆς σουλ-

τάνου 'να χορηγήσῃ τὴν ἄδειαν 'ν' ἀνακτισθῶσιν οἱ ναοὶ τῶν ἔξω τῆς ΚΠόλεως θρακικῶν χωρίων, οἱ κατὰ τὸ 1821 καταστραφέντες ὑπὸ τῶν τούρκων. Ὁ σουλτάνος καλέσας ἀμέσως δύο, ἢ τρεῖς ὑπασπιστὰς αὐτοῦ διέταξε 'να περιέλθωσι παρευθὺς τὰ χωρία καὶ 'ν ἀναγγείλωσιν εἰς τοὺς κατοίκους ὅτι, κατὰ διαταγὴν τοῦ «πολυχρονεμένου» αὐθέντου, δύνανται 'να ἐπιληφθῶσι τῆς ἐκ βάθρων οἰκοδομῆς τῶν ναῶν, διαταγαὶ δὲ συγχρόνως ἐδόθησαν εἰς τοὺς τῶν τουρκικῶν χωρίων Βίδος, Κιουτσοὺκ Τσεκμετζὲ (Ῥηγίου), καὶ Χαλκαλὶ (Στρογγύλου;), καὶ εἴ τινος ἑτέρου, κατοίκους, 'να μὴ παρεμποδίσῃ τις τὴν τῶν ναῶν ἀνοικοδόμησιν. Μέχρι τέλους τοῦ 1834 ἦσαν αἱ τῶν ναῶν οἰκοδομαὶ συμπεπληρωμέναι χωρὶς ἰραδέδων καὶ φερμανίων.

Ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἐξ ἡμῶν ἤκουσαν καὶ ἔμαθον ὅτι, ὅτε ὁ Μαχμοὺτ ἐξέδιδε τῷ 1833 τὸ φερμάνι τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ ναοῦ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, κατεδαφισθέντος ὑπὸ Μουρὰτ Β' τῷ 1424, κατά τινα πολιορκίαν τῆς ΚΠόλεως, ἐπέτρεψε τὴν ἐκ βάθρων ἀνέγερσιν κατὰ τὸ ὑποβληθὲν αὐτῷ σχεδιάγραμμα. Ἀλλ' ὅτε ἀνεσκάπτοντο τοῦ νέου ναοῦ τὰ θεμέλια, ἀπεκαλύφθησαν τὰ τοῦ παλαιοῦ ναοῦ, τοῦ βυζαντινοῦ, φανέντος ἤδη πολὺ μεγαλητέρου ἢ ὁ σχεδιογραφηθείς. Ἐγένετο τοῦτο γνωστὸν εἰς τὸν Μαχμούτην, ἀλλ' ὑπεβλήθη συγχρόνως εἰς αὐτὸν ὁ πόθος τοῦ λαοῦ 'ν' ἀνεγερθῇ τῆς Παρθένου Μαριὰμ ὁ ναὸς ἔχων τὸ πλᾶτος καὶ τὸ μῆκος τοῦ βυζαντινοῦ. Καὶ διέταξεν εὐθὺς ὁ Μαχμοὺτ 'να κτισθῇ ὁ μέγας (ὁ ἰσόγειος δῆλα δὴ) ναός οἷος φαίνεται σήμερον· ἴσως ἐξ εὐλαβείας πρὸς τὴν Θεοτόκον, ἀπολαύουσαν παρὰ μωαμεθα-

νοῖς σεβασμοῦ, διότι ἦτο μήτηρ μεγάλου προφήτου: καὶ ἐνθυμούμεθα τὸ ῥάπισμα τὸ δοθὲν ὑπὸ μωαμεθανοῦ τινὸς εἰς χριστιανὸν βέβηλον ὑβρίσαντα τὴν Θεομήτορα. Αἰωνίως δὲ καθῆκον ἔχομεν 'ν' ἀναγράφωμεν ἐνθυμούμενοι τὴν ἀείμνηστον ἐπίσκεψιν τοῦ Μαχμοὺτ εἰς τὸν μέγαν ναὸν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, μετὰ τὰ ἐγκαίνια αὐτοῦ (14 φεβρουαρίου 1835), ὡς εἶπαν εἰς ἡμᾶς· τότε ἔλιπον τὴν σειρὰν τῶν τοιχογραφιῶν αἱ παριστῶσαι τοὺς προφήτας Μωϋσέα καὶ Ζαχαρίαν εἰκόνες. Ὁ σουλτάνος περιειργάσθη τὴν οἰκοδομὴν ὅλην, ἠρώτα δὲ περὶ πάντων τὸν πρωτοϊερέα τοῦ ναοῦ Σωφρόνιον μικρασιάτην ἐκ Σίλλης τῆς (ἐκκλησιαστικῆς) ἐπαρχίας Ἰκονίου, ἀμέσως ἀναγνωρίσαντα τὸν Μαχμούτην, εἰσελθόντα μόνον εἰς τὸν ναὸν (διότι πολὺ μακρὰν ἠκολούθουν οἱ ὑποστράτηγοι καὶ ἀντιστράτηγοι ὑπασπισταί). Ἔκπληκτος ὁ Μαχμούτης διὰ τὴν ἔλλειψιν τῶν εἰκόνων τῶν δύο προφητῶν, ἠρώτησε «Μήπως δὲν τοὺς συναριθμεῖ εἰς τὴν χορείαν τῶν ἁγίων ἡ θρησκεία σας; Αὐτοὶ εἶναι μεγάλοι προφῆται». Ὁ ἐφημέριος ἐβεβαίωσεν ὅτι θ' ἀναστηλωθῶσι καὶ τούτων αἱ εἰκόνες μετ' ὀλίγον, ὁ δὲ Μαχμούτης, ἐγχειρίσας εἰς τὸν Σωφρόνιον ποσὸν ἰσοδύναμον πρὸς τριάκοντα λίρας χρυσᾶς σημερινὰς, προσέθηκεν «Ὁ σουλτάνος ὁ Μαχμοὺτ θὰ ἠξεύρετε ὅτι, δι' ἰδίων ἐξόδων, ἐζωγράφησε τὰς εἰκόνας δύο προφητῶν τοῦ ναοῦ τῆς Μαριάμ».

Γνωστὸν δὲ ὅτι, ὅτε ἐξεδόθη τὸ σουλτανικὸν διάταγμα περὶ συναθροίσεως συνδρομῶν πρὸς ἐξόφλησιν τῶν βαρυτάτων χρεῶν τῆς Ἁγιοταφιτικῆς ἀδελφότητος, πρῶτος ὁ Μαχμοὺτ Β' ἔστειλεν εἰς τὸν πατριάρχην Ἱεροσολύμων Ἀθανάσιον 500000

γρουσίων, ἐξιλεῶν τοὺς ἀδικηθέντας ἁγιοταφίτας, ζημιωθέντας τοὺς ἐκ τῆς ἀδίκου καὶ ἁρπακτικῆς διαγωγῆς τῶν κατὰ καιροὺς ἀγάδων.

Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἐδείκνυε προθυμίαν ἢ πρὸς ἐξιλέωσιν τῆς μνήμης τῶν ἄλλοτε ἀδικηθέντων κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, ἢ πρὸς ἀναστήλωσιν ἱδρυμάτων καὶ θεσμῶν ἱερῶν καὶ κοινωφελῶν. Εἴδομεν ἀνωτέρω τὸν σουλτάνον Ἀζὴζ χορηγήσαντα σπουδαῖον ποσὸν πρὸς ἀνοικοδόμησιν τοῦ ἐν Ἀντιγόνῃ τῇ νήσῳ ναοῦ τῆς Θεοκουρυφώτου (μονῆς)· ἴδε δὲ περὶ τοῦ ναοῦ τὴν «Κωνσταντινούπολιν» τοῦ Σκαρλάτου Δ. Βυζαντίου, σ. 296 Β΄ τόμου, καὶ τοῦ παρόντος συγγράμματος σ. 34. Ἕτερον δεῖγμα τοιαύτης εὐγενείας ἔδωκεν ὁ βεζήρης Ἀαλὶς τῷ 1871, καθ' ὃν χρόνων ἔπρεπε ἵνα μεταβῶσιν εἰς Ὀδησσὸν κληρικοί τινες ἐξ Ἀθηνῶν, πρὸς παραλαβὴν τοῦ λειψάνου τοῦ Γρηγορίου Ε΄, ἐπὶ πολεμικοῦ ἀτμοπλοίου. Ὁ τότε πρεσβευτὴς τῆς Ἑλλάδος ἐν Κπόλει Ῥαγκαβὴς (Ἀλέξανδρος), μεταβὰς ὅπως ζητήσῃ τὴν ἄδειαν τῆς διὰ Δαρδανελλίων διελεύσεως τοῦ πλοίου, ἤκουσεν ἀπὸ στόματος τοῦ πανισχύρου βεζήρη ὅτι, ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἔχει τὴν προθυμίαν ἵνα παραλάβῃ καὶ ἐξ Ὀδησσοῦ τὸ λείψανον καὶ ἐνταῦθα ἵνα μετακομίσῃ, καὶ ἵνα διατάξῃ ἵνα ταφῇ ἐδῶ, καὶ ἵν' ἀπονείμῃ εἰς τὸν νεκρὸν, κατὰ τὴν κηδείαν, τιμὰς πατριάρχου ἐν ἐνεργείᾳ, καταβάλλουσα καὶ τὰς δαπάνας. «Ἱκανοποιοῦμεν, εἶπε, τὴν μνήμην τοῦ πατριάρχου δι' ὅσα ἔπαθεν, ἕνεκα τοῦ τότε κορυφωθέντος φανατισμοῦ, μὴ ὑπάρχοντος σήμερον». Τί ἀπήντησεν ὁ Ῥαγκαβής; — «Ὑψηλότατε, ἠξεύρετε ὅτι ὁ Γρηγόριος ἦτο μωραΐτης, καὶ πρέπει τὸ

λείψανον αὐτοῦ ἵνα ταφῇ εἰς τὸ χῶμα τῆς πατρίδος αὐτοῦ». Ἡ παρατήρησις τοῦ Ῥαγκαβῆ ἔσχεν ἀντιπαρατήρησιν ἐκ μέρους τοῦ Ἀαλῆ προσοχῆς ἀξίαν· «Ἐξοχώτατε, θέλετε ἵνα στέλλωμεν τὰ λείψανα τῶν πατριαρχῶν εἰς τὴν πατρίδα ἑκάστου. Ἔχει καλῶς. Ἀλλὰ τόσοι πατριάρχαι, ὅσοι ἦσαν κωνσταντινουπολῖται, ἀπέθανον ἐξόριστοι, ὅσοι δὲ μένουσιν ἐδῶ τεθαμμένοι κατάγονται ἐξ ἐπαρχιῶν. Ἂν ἡ γνώμη τῆς ὑμετέρας ἐξοχότητος πραγματοποιηθῇ, θὰ ἐκκενώσωμεν ὅλους τοὺς τάφους τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, καὶ τῆς Χάλκης, καὶ τοῦ Μεγάλου Ῥεύματος».

Ἐπὶ τοιαύτης εὐγενοῦς προθυμίας τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως ὑπολογίζοντες, καὶ τὴν εὐκταίαν τῆς ἡγεμονίας Σάμου συμπλήρωσιν ἀπεκδεχόμενοι οἱ κατὰ τὸ 1869 πληρεξούσιοι τῆς Τετρανήσου, χάριν τῶν προνομίων αὐτῆς (Ἰκαρίας, Καλύμνου, Λέρου, καὶ Πάτμου καὶ Ἀστυπαλαίας), παρεκάλεσαν τὸν Ἀαλὴν ἵνα κατορθώσῃ τὴν μετὰ τῆς ἡγεμονίας Σάμου συνένωσιν τῶν νήσων τούτων, αἵτινες ἠδικήθησαν διὰ τῆς ἐν Λονδίνῳ συμφωνίας τοῦ 1832. Ἐζήτησεν ὁ Ἀαλὶς 6000 τουρκικῶν λιρῶν· οἱ πληρεξούσιοι ἐδήλωσαν ὅτι αἱ νῆσοι ἠδύναντο ἵνα δώσωσι 4000. Καὶ ἐναυάγησεν ἡ ὑπόθεσις. Ἦσαν δὲ πληρεξούσιοι ἀντιπρόσωποι τῶν νήσων, δύο τῆς Ἰκαρίας πρόκριτοι, μήτε περικνημίδας φοροῦντες, μήτε λαιμοδέτας, δύο τῆς Καλύμνου, Κουντούρης καὶ Σκουμπουρδὴς, εἷς τῆς Λέρου, ὁ πατήρ μου Ἰωάννης, καὶ ἐκ Πάτμου ὁ πολὺς Ἰωάννης Σακκελίων, ταχέως ἀναχωρήσας καὶ ἀφήσας αἰώνιον ἀντιπρόσωπον τὸν Ἰωάννην Ἀποστολίδην, οὗτινος εἶχεν ἀνάγκην ἡ Πάτμος, ἴσως διὰ τὴν συγγέ-

νειαν μετά τινος τῶν ἰσχυόντων ἐν τῇ μονῇ τοῦ Θεολόγου πατέρων. Ἦτον, ἂν μὴ ἀπατῶμαι, γαμβρὸς ἐπ' ἀδελφῇ τοῦ ἱερομονάχου Διονυσίου Μουσουδάκη. Ὡμίλει μετὰ πειστικότητος κάλλιστα τὴν ἑλληνικήν, ἔγραφεν αὐτὴν καλῶς, καὶ πολλῶν γνώσεων ἦτο κάτοχος.

Ἴσως πρὸς εὐχαρίστησιν τῆς Ῥωσσίας ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἐτίμα τὰς ἱερὰς τελετὰς ἡμῶν, ἐτίμα καὶ τοὺς πατριάρχας. Ὅσοι ἔχουσι τὴν αὐτὴν ἡλικίαν, ἣν ἐγώ, ἐνθυμοῦνται τὰς μέχρι τοῦ ῥωσσοτουρκικοῦ πολέμου (1877—78) περιφορὰς τοῦ Ἐπιταφίου τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ τὴν νύκτα τῆς Μ. Παρασκευῆς πρὸς τὸ Σάββατον (1 μετὰ τὸ μεσονύκτιον ἕως 5). Εἰς 100 ἠριθμοῦντο οἱ πεζοὶ καὶ ἱππεῖς στρατιῶται, οἱ περιστοιχίζοντες τὸν πατριάρχην, τοὺς αἴροντας τὸν Ἐπιτάφιον καὶ λοιποὺς ἀρχιερεῖς, τοὺς ἱερεῖς καὶ τοὺς ψάλτας· ἀλλ' εἶχον διαταγὴν οἱ μωαμεθανοὶ στρατιῶται ἵνα κρατῶσι τὰ τουφέκια αὐτῶν ἀντεστραμμένα σχεδὸν ἐπὶ μίαν ὥραν, διότι ἡ περιφορὰ ἐγίνετο πέριξ τοῦ πτεροῦ, ἢ προτειχίσματος τοῦ Πετρίου, ἀριθμοῦσα τρεῖς στάσεις, ὅπως ἀναπέμπωνται δεήσεις τρεῖς· ἡ τρίτη ἐγίνετο ὑπὲρ τοῦ σουλτάνου, μετ' αὐτὴν δ' ἠκούετο δικαιότατον Ἀμὴν ἐκ χιλίων ἐνίοτε στομάτων. Ἑτέρα στρατιωτικὴ συνοδία περιεστοίχιζεν ἀρχιερεῖς καὶ πατριάρχην κατὰ τὸν Ἑσπερινὸν τῆς Ἀναστάσεως, τὴν λεγομένην κοινῶς Λεύτερην Ἀνάστασιν.

Καὶ ὁ λαὸς ὁ τουρκικὸς ἀπένεμε τιμὴν εἰς τὸν πατριάρχην ΚΠόλεως. Ἐνθυμοῦμαι μίαν ἑσπέραν διερχόμενον τὴν παλαιὰν γέφυραν τοῦ Οὖν—Καμπὰν τὸν βεζίρην Ἀαλήν· εἰς τὰ πολλὰ

καφεῖα τῆς ἐκεῖ πλατείας ἐκάθηντο πλῆθος ἐργατῶν, ἴσως πεντακόσιοι. Πάντες, ὡς ἐκ συνθήματος, ἠγέρθησαν κατὰ τὴν διέλευσιν τῆς βεζηρικῆς ἁμάξης. Ἀλλ' ἑσπέραν τινὰ διῆλθεν ἐκεῖθεν εἰς τὸ πατριαρχικὸν μέγαρον μεταβαίνων, κατόπι πολυώρου συνεντεύξεως μετά τινων ὑπουργῶν, ὁ πατριάρχης Ἰωακεὶμ ὁ γέρων (Β΄). Τὰ πλήθη τῶν εἰς τὰ καφεῖα καθημένων τούρκων ἠγέρθησαν χαιρετίζοντα τὸν πατριάρχην τῶν ὀρθοδόξων (ῥούμ. πατρίκ). Εὐκόλως δὲ διεκρίνετο ὁ πατριάρχης, διότι τῆς ἁμάξης αὐτοῦ προηγοῦντο δύο κλητῆρες πατριαρχικοί, ἠκολούθουν δὲ δύο διάκονοι, καὶ οἱ τέσσαρες ἔφιπποι. Ὁ πατριάρχης Ἰωακείμ Γ΄ κατήργησε τὴν πομπικὴν παρέλασιν ταύτην, τοποθετῶν παρὰ τὸν ἁμαξηλάτην ἕνα κλητῆρα. Δυστυχῶς ὅμως καὶ ὁ πατριαρχικὸς πρωτοσύγκελλος, εἰς ἐπισκέψεις μεταβαίνων, ἐκάθιζε κλητῆρα καὶ αὐτὸς παρὰ τὸν ἁμαξηλάτην, καί ποτε καὶ κάθαρμά τι εὐνοούμενον τοῦ πρωτοσυγκέλλου.

Ἡ ἐπὶ τῶν ναῶν καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς ἐπιτήρησις ἦτο καθῆκον ἐπισκόπων καὶ μητροπολιτῶν καὶ πατριαρχῶν. Ἐξήσκουν αὐτὴν διὰ τῶν διακόνων καὶ τῶν πρωτοσυγκέλλων αὐτῶν. Γρηγόριος ὁ ΣΤ΄ ἐσυστηματοποίησεν αὐτὴν εἰς τὴν ἐγκατάστασιν τῆς Κεντρικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐπιτροπῆς, ἐργαζομένης ὁπωσδήποτε ἐπὶ ὀγδοῆντα ἔξ ἔτη· φοβερώτερος ἐπιτηρητὴς ἐδείχθη ὁ Κουταλιανὸς Ἄνθιμος ΣΤ΄, οὐ μόνον τιμωρῶν τὸν πταίοντα κληρικόν, ἀλλὰ καὶ κεραΐζων τὸν θησαυρὸν τοῦ πταίοντος ἢ μὴ πταίοντος παπᾶ· τοῦτο δ' ἔπραττε καὶ κατὰ τὰς δύο ἱερατείας αὐτοῦ (1845—48 καὶ 1853—55), ἀλλ' ἔπραττε κατὰ τρόπον ἀσυγ-

χώρητον καὶ εἰς Ἀδριανόπολιν, ὅπου διετέλεσε πρωτοσύγκελλος τοῦ μητροπολίτου τῆς ἐπαρχίας ταύτης (1821—25) Νικηφόρου τοῦ Ἄραβος, ὅτε κατεσκευάσθη ἀπὸ τὴν βολὴν φοβεροῦ πυροβόλου ὅπλου (τρομπονιοῦ) ἡ «τρύπα τοῦ Κουταλιανοῦ» ἐπὶ τοῦ φατνώματος τοῦ δωματίου, ὅπου διέμενε ὁ πρωτοσύγκελος. Εἰς τὴν ΚΠολιν ὁ Ἄνθιμος, πατριάρχης ὤν, ἐξύπνα συνήθως ἐνωρὶς τὰς κυριακὰς, ἢ μικράς τινας ἑορτὰς, ἐνεδύετο τρίχινον καλογηρικὸν ῥᾶσον καὶ σκοῦφον, παραλαμβάνων δὲ ἕνα κλητῆρα, καὶ τοῦτον μετημφιεσμένον καὶ μακρόθεν ἀκολουθοῦντα, ἐπεσκέπτετο, ἐνσκήπτων αἴφνης, ναούς τινας, ἐνοριακοὺς, οὐαὶ δὲ εἰς τοὺς ἱερεῖς, ὅσους ἀνεκάλυπτεν ἢ κοιμωμένους, ἢ ἀπόντας. Κατεδίκαζεν αὐτοὺς εἰς ἀργίαν, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς κανδηλάπτας.

Οἱ «κανδηλανάφτηδες» τῆς ἀρχιεπισκοπῆς ΚΠόλεωσ ἀπελάμβανον πολλάκις πολὺ πλειότερα τῶν διακόνων. Ὁ παλαιὸς (πρὸ τοῦ 1870, πρὸ τοῦ 1860) κανδηλανάπτης τῶν ναῶν Ἐδιρνέκαπι, καὶ πρότερον Κουρούτσεσμε, Ἀντώνιος Ἀθανασίου, ὑπηρετήσας εἰς αὐτοὺς ἐπανειλημμένως, μοὶ ἔλεγεν ὅτι τὸ μηνιαῖον εἰσόδημα ἐκ τοῦ πρώτου ἀνήρχετο κατὰ μῆνα εἰς 15—17 λίρας χρυσᾶς, ἐκ δὲ τοῦ ἐν Κουρουὺ-Τσεσμὲ ὑπὲρ τὰς εἴκοσιν. Εἶχεν ὀλίγας οἰκίας ὁ ναὸς, ἀλλ' ἡ συῤῥοὴ τῶν ὀρθοδόξων ἦτο μεγίστη, χάριν τοῦ ἐν αὐτῷ Ἁγιάσματος, ὁ δὲ κανδηλάπτης ἦτο καὶ «ἁγιάσματζης». Ἴσως δ' οἱ ἁγιασματζῆδες ἦσαν διάδοχοι τοῦ ἔργου τῶν ἐν ἱεραῖς πηγαῖς διακονούντων, κατὰ τὸν βυζαντινὸν αἰῶνα, διαιταρίων. Ὁ ναὸς ἦτο «προσκύνημα». Τοιαῦτα δ' ἦσαν, ἐκτὸς, τῶν Ἁγιασμάτων Βλαχερνῶν καὶ

Ζωοδόχου Πηγῆς, καὶ Ἀρεοβίνδου εἰς Χάσκιοϊ, καὶ Τιμίας Ζώνης εἰς Ἐγρίκαπι, οἱ κεκτημένοι θαυματουργοὺς εἰκόνας ναοὶ Θεοτόκου Χαντζερλήδισας εἰς Τεκὺρ Σεράγι, Σωτῆρος Ἀντιφωνητοῦ (οὐδεμίαν ἔχοντος συγγένειαν μετὰ τοῦ Ἀντιφωνητοῦ τοῦ συναξαρίου) ἐν τῷ ναῷ ἁγίου Γεωργίου Ποτηρᾶ, ἁγίου Μηνᾶ Ψαμμαθία, Θεοτόκου Γοργοεπηκόου εἰς Ἓξ Μάρμαρα. Παναγίας τοῦ Μπάνιου εἰς Μπεσὶκ-Τάς· καὶ ἐννοῶ τὰ διαρκῆ προσκυνήματα, διότι ἄλλοι ναοὶ εἶχον εἰκόνας ὁμοίας φήμης, ἀλλὰ τὸ εἰς αὐτοὺς «προσκύνημα» ἦτο διαλεῖπον, ἢ ἐγίνετο κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς τοῦ ναοῦ πανηγύρεως. Εὐεξήγητον ἄρα τὸ σήμερον ἀδιανόητον εἰσόδημα τοῦ κανδηλάπτου τοῦ Κουρούτσεσμε, 450-460 κατὰ μῆνα χρυσῶν φράγκων. Ὁ πρῶτος τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς κανδηλάπτης ἐκέρδαινε πάμπολλα ἀπὸ κατασκευῆς κολλύβων, ὡς καὶ ὁ πρῶτος τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Παρασκευῆς Χάσκιοϊ, διότι παρὰ τοὺς ναοὺς ἔκειντο καὶ νεκροταφεῖα· τὸ τοῦ Χάσκιοϊ, θεωρούμενον ἀριστοκρατικὸν μέχρι τοῦ 1860, καὶ τὸ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς. Συνέπιπτον δὲ κατὰ σάββατα 5—6 μνημόσυνα, καὶ ἄλλα τόσα κατὰ τὰς κυριακὰς, καὶ οἱ τελοῦντες μνημόσυνον κατέβαλλον χωριστὰ ἕκαστος τὰ ἔξοδα τῶν ἰδίων κολλύβων, ἐνῷ ἕνα κόπον κατέβαλλεν ὁ κατασκευαστὴς καὶ διὰ τὰ πέντε. Ἔμαθον δ' ὅτι, πρὸ πενῆντα ἐτῶν, ὁ πρῶτος τῆς Ζ. Πηγῆς ἐντὸς δέκα ἐτῶν κατεσκεύασεν οἰκίας δύο, ὄχι μεγάλας. ἐνῷ μισθὸν εἶχε κατὰ μῆνα 57 φράγκων χρυσῶν!!

Ἀλλ' ὁ ναὸς ἁγίου Γεωργίου ἐν Ἐδιρνέκαπι ἦτο πραγματικὸν νομισματοκοπεῖον διὰ τὸν κανδηλάπτην, καὶ διὰ τοὺς ἐφημερίους, καὶ διὰ τὸν

ἐπίσκοπον τοῦ ναοῦ. Οὐδεὶς αὐτῶν ἐπεθύμει ’να καταλίπῃ τὴν ἰδίαν θέσιν. Ἔμαθον δὲ διὰ τὸν προϊστάμενον αὐτοῦ ἐπίσκοπον Ἐδέσσης Ἰωακεὶμ, χειροτονηθέντα κατὰ δεκέμβριον τοῦ 1827, ὅτι ἔμεινεν εἰς τὸν ναὸν τοῦτον μέχρι θανάτου, ἔτη τριάκοντα καὶ ἕν. Ἐκέρδαινον δ’ οἱ εἰς τὸν ναὸν ὑπηρετοῦντες πολλὰ, ἕνεκα καθεστῶτος πρὸ πολλοῦ λιπόντος τὴν τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου σκηνήν. Ἔξω τῆς πύλης Ἐδίρνε, ἢ Μυριάνδρου, εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας ὥρας, κεῖται τὸ χωρίον Τοπτσηλὰρ, ὅπου πρὸ τοῦ 1860 ἠγείροντο δεκαπέντε σχεδὸν ἀνεμόμυλοι, κτήματα μυλωνάδων ἑλλήνων, ἢ καὶ βουλγάρων, οἵτινες εἶχον ναὸν ἴδιον τὸν τῆς Ἐδιρνέκαπι συνοικίας· σὺν τῷ χρόνῳ μετὰ τῶν μυλωνάδων ἐχρησιμοποίουν τὸν ναὸν διὰ θρησκευτικὰς ἀνάγκας οἱ προμηθεύοντες εἰς αὐτοὺς σῖτον, καὶ οἱ λαμβάνοντες ἀπ’ αὐτῶν ἄλευρον καὶ πίτυρον. Τοιούτῳ τρόπῳ καὶ μέτρῳ, συντεχνιῶν τεσσάρων ἐργάται ἔλαβον ὑπὸ τὴν προστασίων αὐτῶν τὸν ναὸν, ἀλλὰ καὶ πάσης συντεχνίας (ἐσναφιοῦ) σχέσιν ἐχούσης πρὸς τὸ ἄλευρον· δῆλα δὴ, κατ’ ἀλφάβητον· ἀλευρᾶδες· ἀρτοπῶλαι· λοκματζῆδες· μπογατσατζῆδες· μυλωνάδες· πητετζῆδες· πιτυρᾶδες· σιμιτζῆδες· σιταράδες· φουρνιάρηδες· καὶ μπουρεκτζῆδες, ὅσοι ἦσαν Ἕλληνες· ἕνδεκα, μᾶλλον δὲ δώδεκα, διότι δύο ἦσαν αἱ συντεχνίαι τῶν ψωμάδων (ἀρτοπωλῶν), ἢ ἐκμεκτζήδων, οἱ κιουφετζῆδες, οἱ διὰ κοφίνων (κούφας) πωλοῦντες εἰς τὰς οἰκογενείας, καὶ οἱ tablakιάρηδες, οἱ ἐπὶ κεφαλῆς φέροντες τὸν μέγαν ξύλινον δίσκον μετὰ τῶν ἄρτων. Οἱ εἰς τὰς συντεχνίας ταύτας συνηριθμημένοι εἰς τὸν ἐν Ἐδιρνέκαπι ναὸν ἐτέλουν τὰ μνημόσυνα αὐτῶν,

κατὰ σάβατα καὶ κυριακὰς, εἰ δ’ ἐτέλουν γάμους ἢ βαπτίσεις εἰς τὰς συνοικίας, ὅπου ἐκάθηντο, ἐφιλοτιμοῦντο ’να προσκαλῶσι καὶ ἕνα παπὰν ἐκ τοῦ ναοῦ τούτου, ἢ καὶ τὸν ἐπίσκοπον. Τὰ «προσκυνήματα» ἀπέφερον καὶ εἰς τοὺς ἱερεῖς οὐκ ὀλίγα· τῷ 1875 μετέβην εἰς ἐπίσκεψιν τοῦ προϊσταμένου τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ (Ψαμμαθία)· ἐλέγετο Ἰωακεὶμ, ἐκ Μηχανιώνας τῆς Κυζίκου· ἐξέφρασα τὴν λύπην μου, ὅτι ἀφεὶς τὰς 10—12 κατὰ μῆνα λίρας τὰ ἐκ τῆς πατριαρχικῆς συνοικίας ὅπου ἦν ἐφημέριος, ἦλθεν εἰς τὸν Ἅγιον Μηνὰν ’να λαμβ νῃ 4—5. «Μὴν ἀποβλέπητε εἰς τὰς περὶ τὸν ναὸν οἰκογενείας—μοὶ εἶπεν—εἶναι δεκαπέντε μόλις, ἀλλ’ ἐδῶ εἶναι προσκύνημα, καὶ ἔχω καθ’ ἕκαστον μῆνα 16—17 λίρας». Διὰ τοῦτο

Ὁ κλῆρος διετηρεῖτο κάλλιστα πρὸ τοῦ 1869, ἀλλὰ καὶ πρὸ τοῦ 1821, ὠλιγώστευσαν δὲ τὰ εἰσοδήματα αὐτοῦ κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν· ἐπειδὴ ἡ πρὸς τὰς τελετὰς ἀφοσίωσις καὶ προσκόλλησις ἦτο θερμὴ, ἐγίνοντο καὶ αἱ τελεταὶ πυκνότεραι, καὶ αἱ λεγόμεναι «ἀρχιερατικαὶ λειτουργίαι» συνεχεῖς. Ὁ λόγος πομπώδους ἐπιτελέσεως αὐτῶν προεκάλεσέ ποτε **πλῆσμονὴν τιτουλαρίων ἐπισκόπων** ἐν ΚΠόλει. Εἶχον ἄλλοτε τὴν ὑπομονὴν ἐπὶ δύο, τρεῖς ἡμέρας, κοπιάζων, ’να ἐρευνήσω εἰς κώδηκας πατριαρχικούς, εἰς ἐνοριακὰ κατάστιχα, καὶ εἰς συνδρομητῶν βιβλίων καταλόγους, πόσοι τιτουλάριοι ἀρχιερεῖς ἦσαν τῷ 1818 προϊστάμενοι ναῶν ἐν ΚΠόλει· καὶ εὗρον· ἐν μόνῳ τῷ Γαλατᾷ τρεῖς· Σεβαστουπόλεως Νεόφυτον, ἀπὸ τοῦ 1808 (ἦτο καὶ τῷ 1823), τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ· Παναγίας Καφατιανῆς Συννάδων

Ἰάκωβον, ἀπὸ τοῦ 1817, μένοντα καὶ τῷ 1820, καὶ Ἁγίου Νικολάου Σελευκείας Ἰωαννίκιον ἀπὸ τοῦ 1799, μένοντα ἐκεῖ καὶ τῷ 1820—ἐν Κοντοσκαλίῳ δύο· Παναγίας Ἐλπίδος Εὐμενείας Κωνστάντιον, ἀπὸ τοῦ 1815, χαρακτηριζόμενον «λογιώτατον» ἐν τῷ τῆς ἐκλογῆς ὑπομνήματι· καὶ Ἁγίας Κυριακῆς Παιονίας Κύριλλον, ἀπὸ τοῦ 1808 μέχρι καὶ τοῦ 1820—ἐν Τζιβαλίῳ Μητροφάνη Ἀριστείας, ἀπὸ τοῦ 1817 καὶ ἕως τοῦ 1821 καὶ μετὰ ταῦτα—Παναγίας Ἐξ Μαρμάρων Εὐδοξιάδος Κύριλλον, ἀπὸ τοῦ 1818, τὸν κατὰ τὸ 1829 προαχθέντα εἰς τὴν μητρόπολιν Ἄρτης καὶ Πρεβέζης, ἀφ' ἧς ἀναχωρήσας τῷ 1830, διὰ φόβον ἀλβανῶν κακούργων, ἦλθεν εἰς ΚΠολιν—Ἁγίας Παρασκευῆς Χάσκιοϊ Σωτηριουπόλεως Δαμασκηνὸν, ἀπὸ τοῦ 1796, μένοντα ἐκεῖ καὶ τῷ 1819—Ἁγίων Θεοδώρων Βλάγκας Θεόκλητον Ῥύμνης, ἀπὸ τοῦ 1810, μένοντα ἐκεῖ καὶ τῷ 1827—Εἰσοδίων Σταυροδρομίου Γρηγόριον Ἀργυροπόλεως, καὶ τοῦτον «ἱεροδιδάσκαλον» χαρακτηριζόμενον, ἀπὸ τοῦ 1807 μέχρι 1820—Ταξιαρχῶν Μεγάλου Ῥεύματος Ἄνθιμον Θεοδωρουπόλεως, τὸν τῷ 1805 διὰ τὴν Καφατιανὴν χειροτονηθέντα—καὶ Ἁγίου Νικολάου Ψαμμαθία Ἀνανίαν Μελιτηνῆς, ἀπὸ τοῦ 1817 μέχρι τοῦ 1820—Ἀλλ' εἰς τὴν τοῦ Ἐδιρνέκαπι συνοικίαν, (ἁγίου Γεωργίου) εὑρίσκω ἀπὸ τοῦ 1815 μέχρι 1819 προϊστάμενον τὸν μητροπολίτην πρώην Πρεσρένης Γεράσιμον—καὶ ἀπὸ τοῦ 1815—17 εὑρίσκω εἰς τὸ Μπαλτὰ—Λιμὰν (πιθανῶς τὸ Βογλατζήκιοϊ) τοῦ Βοσπόρου Γρηγόριον Εὐδοκιάδος, χειροτονηθέντα κατὰ νοέμβριον τοῦ 1808 ἐπίσκοπον (τιτουλάριον) διὰ τὴν πατριαρχικὴν ἐξαρχίαν Ψαρῶν· **δεκατέσσαρες ἐπίσκοποι τιτουλάριοι** βοηθοὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου ΚΠόλεως τῷ 1818, διατηρούμενοι ἀπὸ τῶν ἐν ἐνορίαις ἱεροπραξιῶν· ἄγνωστον ὅμως πόσας τοιαύτας ἐπετέλει κατ' ἔτος ὁ Μελιτηνῆς Ἀνανίας εἰς τὸν ἐν Ψαμμαθίᾳ Ἅγιον Νικόλαον, τὸν οὐδέποτε βεβαίως εἰς 100—οὐδ' εἰς 60 ἴσως—αὐξήσαντα τὰς ἀνηκούσας εἰς αὐτὸν οἰκογενείας.

Ἀλλὰ κατήντα πολλάκις μέχρις ἀθεοφοβίας ἡ ἀσυγχώρητος χειροτονία τιτουλαρίων ἐπισκόπων. Τῷ 1851 εὑρίσκω προϊστάμενον Ἁγίου Γεωργίου Ποτηρᾶ τὸν ἐπίσκοπον Παμφίλου Σεραφεὶμ, οὗ τινὸς ἀγνοῶ τὸν χρόνον τῆς χειροτονίας. Ἡ ἐνορία αὕτη μόλις ἠρίθμοι 250 οἰκογενείας. Τῷ 1850, κατ' ἀπρίλιον, ἐχειροτονεῖτο Πανάρετος Ῥύμνης διὰ τὴν ἐν ῥίαν ἁγίου Νικολάου εἰς Τόπκαπι, δηλ. Πύλης τοῦ ἁγίου Ῥωμανοῦ, οὐδέποτε ἀριθμήσασαν 300 οἰκογενείας· ἀλλ' ἦτο συνέπεια ἄλλης ἀθεοφοβίας ἡ χειροτονία αὕτη. Κατὰ μάϊον τοῦ 1842 τὸ Πατριαρχεῖον ἐχειροτόνει Κύριλλον ἐπίσκοπον Μυρέων διὰ τὸν ναὸν τοῦ Βλὰχ—Σεραγίου, μετόχιον ὄντα τῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, καὶ μὴ δυνάμενον 'να ἔχῃ ἐνορίαν· ἐν τούτοις, ἡ μήτηρ μου ἐπῄνει αὐτὸν ὡς σοβαρὸν ἄνθρωπον, ἀξιοπρεπῆ, ἀξιέπαινον κατασκευάσαντα τὸν βίον αὐτοῦ· καὶ διὰ τοῦτο ὁ ναὸς τοῦ Βλὰχ—Σεραγίου ἦτο πλήρης εὐσεβῶν, ὁ δὲ Κύριλλος προσεκαλεῖτο εἰς ἱεροπραξίας. Ὁ πόθος δὲ 'να φέρωσι μίτραν ἐπὶ κεφαλῆς καὶ σάκκον ἐν λειτουργίαις παρώθει πρὸς κτῆσιν ἐπισκοπικοῦ βαθμοῦ. Τὸν ἰούλιον τοῦ 1845, μετ' ἐπίμονον ἀπαίτησιν ἔτη δύο ἢ τρία διαρκέσασαν, Ἀβράμιος ὁ τοῦ Διονυσίου Νι-

κομηδείας ἀδελφὸς, ἔχων χρῆμα πολὺ μοναστηριακὸν, κατώρθωσε ἵνα χειροτονηθῇ Τριμυθοῦντος ἐπίσκοπος, οὐχὶ πρὸς χρηματολογίαν, ἀλλ' ὅπως ἐπιδεικνύῃ ἑαυτὸν φοροῦντα στολὴν λειτουργικὴν ἀρχιερέως· οὔτε ἐπαρχίας ἐπεδίωξε διοίκησιν. Ἱερούργει, συχνάκις δωρεάν. Ἀποθανὼν δὲ τῷ 1854, διέταξε ἵνα γράψωσιν ἐπὶ τοῦ τάφου τὰς λέξεις· «Ἦλθον, εἶδον, ἀπῆλθον· ὁ Τριμυθοῦντος Ἀβράμιος». Ἐγεννήθη ἐν Ἄνδρῳ.

Καὶ αὐτὸς μὲν εἶχε χρήματα, ἀλλ' ὑπῆρχον καὶ ὀλίγιστοι, οἱ στεγαζόμενοι εἰς τρώγλας. Τῷ 1877, ἀπριλίου 14 ἔγραφον εἰς τὴν «Ἀνατολήν» μου· «Εἷς τῶν ἀρχαιοτέρων τιτουλαρίων ἐπισκόπων ὁ ἐν Βλάγκᾳ Μελιτουπόλεως Εὐγένιος ἀπεβίωσε σήμερον τὴν πρωίαν. Ἡ φάλαγξ τῶν τιτουλαρίων ἀραιοῦται, ὁ δὲ πατριάρχης κ. Ἰωακεὶμ ἂς μὴ θελήσῃ ἵνα χειροτονήσῃ νέους Ἀβύδου καὶ Μυρρίνης, ἐνῷ ὑπάρχουσι τόσοι διαθέσιμοι». Ἀπέθανε πλησίον οἰκείων καὶ συγγενῶν· Ἄλλοι εἰς οἰκίσκους ἐλεεινοὺς, ὡς ὁ Εὐμενείας Πανάρετος, ὁ χειροτονηθεὶς τῷ 1846, καὶ ζῶν, δῆθεν ζῶν, οὐδὲν ἀπὸ τοῦ Πατριαρχείου σχεδὸν λαμβάνων, παρατείνας τὴν δῆθεν ζωὴν αὐτοῦ μέχρι τοῦ 1877. Ἄλλοι εἰς τὸ λεγόμενον ἐθνικὸν νοσοκομεῖον· εἷς τούτων ἦτο Μελέτιος ὁ Μελιτηνῆς, χειροτονηθεὶς τὸν φεβρουάριον τοῦ 1850, στερούμενος τοῦ ἐπιουσίου, ἐλεούμενος ὑπὸ τῶν φίλων αὐτοῦ, τὸν οἶκτον αὐτῶν ἐπαιτῶν. Ἀπέθανε κατὰ μάρτιον 1877, ἀμέσως δ' εἰς τὴν «Ἀνατολὴν» ἔγραψα (24 μαρτίου)· «Ἀπεβίωσεν ἐν τῷ ἐθνικῷ νοσοκομείῳ, ἐν ἐσχάτῃ πενίᾳ, ὁ ἀπὸ πολλοῦ ἀναξιοπαθῶν πενέστατος ἐπίσκοπος Μελιτηνῆς Μελέτιος. Ἐλησμονήσαμεν ἵνα εἴπωμεν μακαρίτης· ἀλλ' ὁ Μελέτιος καὶ ζῶν ἦν μακαρίτης, φυτοζωῶν ἐν τοῖς καθύγροις κελλίοις τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου. Ἡμεῖς δὲν ἠθελήσαμεν ἵν' ἀναπαύσωμεν τὸν κακουχούμενον γέροντα· τὸν ἀνέπαυσεν ὁ Θεὸς, καὶ ἐνώπιον Ἐκείνου θὰ τρέμωσι μίαν ἡμέραν οἱ προσθέσαντες νέαν πληγὴν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν· τὸ πολυάριθμον τῶν τιτουλαρίων». Ταὐτὰ φρονῶ ἔκτοτε.

Ἔκτοτε κατέκρινα τὴν κατάχρησιν· διότι εὕρισκον ἐργασίαν οἱ τιτουλάριοι πολλὴν καὶ χρηματοφόρον, μάλιστα οἱ παράστημα σωματικὸν εὐπρόσωπον ἔχοντες καὶ φωνὴν ἠχηρὰν καὶ μελωδικὴν, καὶ οἱ δυνάμενοι ἵνα κηρύττωσιν. Ὁ στερούμενος τῶν προσόντων τούτων ἐστερεῖτο πόρου ζωῆς, φυτοζωῶν, ὡς ὁ Εὐμενείας καὶ ὁ Μελιτηνῆς.

Ἡ ὑλικὴ εὐεξία τῶν ναῶν πηγὴν εἶχε τὸ καλλίφωνον ψαλτῶν, διακόνων, καὶ πρεσβυτέρων, ἐκτὸς τῶν κτημάτων, ἅτινα ἦσαν πολλὰ εἷς τινας· μόνον ὁ πατριαρχικὸς ναὸς ἐστερεῖτο κτημάτων προσοδοφόρων, εἰ δὲ εἶχε τρία (ἴσως), εἰς αὐτὰ διέμενον οἱ ψάλται αὐτοῦ. Ἐβοηθοῦντο ὅμως οἱ ναοὶ τῆς ΚΠόλεως καὶ τῶν ἐπαρχιῶν ἀπὸ **Ἀδελφάτων** καὶ ἀπὸ **Ἁγιασμάτων.** Ἁγιάσματα ΚΠόλεως καὶ περιχώρων ἠρίθμησα εἰς τὴν λεγομένην «Μεγάλην Ἑλληνικὴν Ἐγκυκλοπαιδείαν» ὑπὲρ τὰ 150, βεβαίως ὀλίγα λησμονήσας. Ἦσαν προσηρτημένα πάντα εἰς ναοὺς, ἐκτὸς τοῦ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, οὗ αἱ πρόσοδοι (πρὸ πεντήκοντα ἐτῶν ἔφθανον τὰς 90000 χρυσῶν φράγκων) ἀνῆκον εἰς τὸ ἐθνικὸν νοσοκομεῖον. Παρόμοιόν τι εἰσόδημα εἶχον ἄλλοι ναοί· ἀλλ' ὁ τῶν Ταξιαρχῶν ἐν Παλατᾷ εἶχε τὴν φημιζομένην «ζουρόπετραν». Ἦτο δ'

αὕτη μέγα μάρμαρον, ἔχον ὀπὴν, δι' ἧς ἠδύνατο ἵνα διέλθῃ παιδίον ἑνὸς, ἢ δύο, ἢ τριῶν ἐτῶν· διεβίβαζον διὰ τῆς ὀπῆς ἰσχνὰ, καχεκτικὰ («ζουρλάρικα») παιδία πρὸς θεραπείαν. Παρίστατο δὲ συνήθως ὁ ἐφημέριος τοῦ ναοῦ πρὸς ἀνάγνωσιν εὐχῆς, ὡς εἰς ἄλλα «προσκυνήματα» πρὸς ἐπιτέλεσιν ἁγιασμοῦ. Ἦν ὅμως καὶ ἡ εὐλαβὴς ἀφοσίωσις τοῦ λαοῦ πρὸς τὰ ἱερὰ καθεστῶτα θερμοτάτη, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἡ διηνεκὴς πρὸς τοὺς ἱερεῖς προσφυγὴ συχνοτάτη, καὶ τὰ εἰσοδήματα αὐτῶν πολλὰ, ἐμειώθησαν δ' αὐτῶν τε καὶ τῶν ἐπισκόπων καὶ μητροπολιτῶν κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Ἀλλὰ, μετὰ τὸ 1829 λίαν ἀνεθάρρησαν οἱ ἕλληνες τῆς Τουρκίας, χάρις εἰς τὴν Ρωσσίαν· ἴσως καὶ ἀπὸ τοῦ 1827, χάριν τοῦ Ναυαρίνου. Μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο, κατ' ὀλίγον αἰθρίασεν ὁ ὁρίζων τῆς Ἀνατολῆς, οὐδαμῶς δ' ἐπηρέασεν ἡμᾶς ὑλικῶς ἡ μέχρι Σμύρνης σχεδὸν ἐπιδρομὴ Ἰμβραήμη τοῦ υἱοῦ τοῦ αἰγυπτίου Μεχμὲτ Ἀλῆ. Κατ' ὀλίγον ἐβελτιοῦτο καὶ ἡ κατάστασις ἐν Βλαχίᾳ καὶ Μολδαυΐᾳ. Πολλὰς ὑπέστησαν αὗται ζημίας ἐπὶ σειρὰν μακρὰν ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἀνταρσίας τοῦ διαβοήτου Πασβάντογλου, ἡ δ' αὐτόθι ῥωσσικὴ ἐπικράτησις, ἔτη ὀλίγιστα διαρκέσασα, παροδικὴν ἐπρυτάνευσεν εὐημερίαν εἰς τὸν λαὸν τῶν δύο παραδουναβίων ἡγεμονιῶν, αἵτινες πρὸ τοῦ ἀποστάτου τούτου ἦσαν ὁ Πακτωλὸς ἡγεμόνων καὶ ἀρχιερέων ἑλλήνων καὶ μάλιστα ῥουμάνων. Οἱ διαμένοντες ἐν αὐταῖς ἀντιπρόσωποι τῶν ὀρθοδόξων Πατριαρχείων καὶ τῶν μοναστηρίων ἐπέστρεφον πλουσιώτατοι καὶ πρὸ τοῦ 1790 καὶ μετὰ τὸ 1840 μάλιστα μέχρι τοῦ 1860. Πηγὴ πλουτισμοῦ μετὰ τὸ 1767 διὰ τοὺς

ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς περὶ αὐτοὺς κληρικοὺς καὶ λαϊκοὺς ἦσαν αἱ ἐπαρχίαι αἱ κατοικούμεναι ὑπὸ βουλγάρων, μέγαν ἔχουσαι χριστιανῶν ἀριθμὸν, οὖσαι πλούσιαι, ἀπό τε τῆς σιτοπαραγωγῆς, ἀπό τε τῆς κτηνοτροφίας· ἑκάστη τῶν ἐπισκοπῶν καὶ μητροπόλεων τούτων ἔδιδεν εἰς τὸν ἀρχιερέα τοὐλάχιστον 40000 χρυσῶν φράγκων κατ' ἔτος· ἡ πρώτη δὲ περιοδεία τοῦ ἀρχιερέως ἀνὰ τὰ χωρία πάντα καὶ τὰς κωμοπόλεις τῆς ἐπαρχίας αὐτοῦ ἀπέφερεν εἰς αὐτὸν καὶ 100 καὶ 150000 φράγκων· ἡ μητρόπολις Τορνόβου κατεῖχε τὴν πρώτην θέσιν, ὕστερον αὐτῆς ἐτάττοντο τὸ Κεστεντίλι, ἡ Νυσσάβα (Σιάρκιοϊ), τὸ Σαμακόβι· τῶν ἑλληνικῶν ἐπαρχιῶν ἐπρώτευον ἡ τῆς Ἀδριανοπόλεως, ἡ τῆς Φιλιππουπόλεως, ἡ τῶν Βοδενῶν, ἡ τοῦ Μελενίκου, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ ἐκ τῶν περιοδειῶν εἰσοδήματα· ἐγίνοντο δὲ αἱ περιοδεῖαι αὗται κατὰ τριετίαν, ἢ τετραετίαν· Ἰδὲ ὅσα γράφω ἐν «Μνημείοις πατριαρχικῆς Ἱστορίας» (σ. 76).

Ἀπὸ τῶν ἀθροιζομένων χρημάτων καὶ οἰκογένειαι διετηροῦντο πολλαὶ, καὶ νέοι πολλοὶ ἐσπούδαζον, καὶ εἰς σχολεῖα καὶ ναοὺς καὶ εἰς ἱδρύματα κοινῆς ὠφελείας ἔδιδον οἱ κληρικοὶ καὶ οἱ συγγενεῖς αὐτῶν· οἱ δ' ἐπανερχόμενοι ἐκ Βλαχίας καὶ Μολδαυΐας ἕλληνες ἡγούμενοι ἐγίνοντο χρήσιμοι εἰς τὰς ἰδίας μονὰς πρῶτον, ὕστερον δ' εἰς τοὺς συγγενεῖς. Εἰς ἐξαιρέσεις ἐπιμέμπτους οὐδεμίαν δίδω προσοχήν.

Ἐνθρόνισις πατριάρχου ἡ πρώτη, καθ' ἣν παρευρέθην, ἦτο τῇ 28 ὀκτωβρίου 1863 ἡ τοῦ Σωφρονίου Γ'. Κατ' αὐτὴν προεφώνησεν ἀπ' ἄμβωνος ὁ Εὐστάθιος Κλεόβουλος. Ἐγίνετο δὲ ἡ ἐν-

θρόνισις μετὰ τὴν ἀπὸ τῶν ἀνακτόρων ἐπιστροφήν. Ἀτυχῶς, ἐπὶ τῷ Σωφρονίῳ ἐγένετο καί τι παράτυπον. Ἐξελέγη τῇ 20 σεπτεμβρίου 1863, ἀφίκετο ἐξ Ἀμασείας εἰς Φανάριον τῇ 22 ὀκτωβρίου, κατηυθύνθη δὲ, δυστυχῶς, εἰς τὸν πατριαρχικὸν ναὸν, προσεφωνήθη ἀπ' ἄμβωνος, ἀπήντησεν εὐχαριστῶν, ὑπισχνούμενος πολλὰ πράγματα, καὶ τότε εἶδον τὴν παλαιὰν τάξιν τῶν «κανονικῶν ψήφων» ἐκλογῆς δὴ συνεχιζομένην. Τὸ πρακτικὸν τῆς ἐκλογῆς τοῦ Σωφρονίου, γραφὲν τῇ ἡμέρᾳ τῆς 20 σεπτεμβρίου μηνὸς, ὑπεγράφη τῇ 22 ὀκτωβρίου ὑπὸ τῶν ἐκλεξαμένων αὐτὸν μητροπολιτῶν, ὄχι ἐν τῷ σολέᾳ τοῦ ναοῦ, ἐπὶ παρατυχόντος ξυλίνου, ἢ καὶ σκωληκοβρώτου, τραπεζίου, ἀλλ' ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ βήματος, ἐπὶ τῆς ἁγίας τραπέζης.

Ἐκλογὴν πατριάρχου εἶδον κατὰ πρῶτον τὴν δευτέραν τοῦ Γρηγορίου ΣΤ', τῇ 10 φεβρουαρίου 1867, ἐντύπωσιν δ' ἀφῆκεν εἰς τὴν μνήμην μου ἡ τῶν τότε ὀρθοδόξων εὐσέβεια, ἐν ἀντιβολῇ πρὸς τὴν ἐν τῇ πίστει χλιαρότητα τῶν μετὰ τριάκοντα ἔτη ἐκλογέων (ὀρθοδόξων καὶ αὐτῶν). Κατὰ τὴν εἰς τὸν ναὸν εἴσοδον πάντες σχεδὸν οἱ ἐκλογεῖς «ἐσταυροκοπήθησαν». Κατὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ 1884 δύο μόνον τοιοῦτοι ἔπραξαν οὕτω· Γεωργάκης Χατζῆ Θεολόγου καὶ Ἰωάννης Ἀριστοκλῆς. Εἰς παλαιοτέρους χρόνους καὶ οἱ εἰσερχόμενοι τὰς πύλας τοῦ πατριαρχικοῦ οἴκου ἐσταυροκοποῦντο· οἱ δὲ στρατιωτικοὶ, ἰατροὶ, ἀπεζωννύοντο τὰ στρατιωτικὰ σπαθιὰ, ἅτινα ἔφερον· οὕτω δ' ἔπραττον καὶ οἱ τοῦρκοι στρατιωτικοί. Τὸ σταυροκόπημα ἐγίνετο ἐνίοτε καὶ πρὸ τῆς πύλης ἀφ' ἧς ἐκρέμασαν τὸν Γρηγόριον Ε'. Ἐνταῦθα προσθετέον ὅτι μειράκια ὄντες, καὶ μέχρι τοῦ 1872 ἢ 71 ἐβλέπομεν ἐπὶ τῆς θύρας ἔτι σωζόμενον τὸ «τσεγκέλι», τὴν ἁρπάγην, ἀφ' ἧς ἐξήρτησαν τὸ ἀλησμόνητον «σχοινὶ τοῦ πατριάρχη .

Τὸν πατριάρχην ἔπαυον ὀλίγοι τινὲς ἀρχιερεῖς καὶ πρόκριτοι, λογάδες, συντάττοντες ἀναφορὰς, ἀπαριθμούσας παρανομίας τινὰς, ἀδικίας καὶ καταπιέσεις αὐτοῦ, ἢ τῶν ἀμφ' αὐτὸν, δι' οὓς ἦν ὑπεύθυνος αὐτὸς, ὃ τούτους ἀνεχόμενος· ἐνεχείριζον τὴν ἀναφορὰν εἰς τὸν βεζίρην, ἢ ὑπέβαλλον τῷ σουλτάνῳ, καὶ τὸ διάταγμα τῆς παύσεως ἐξεδίδετο· προϋλάμβανον ὅμως οἱ ἀντιπατριαρχικοὶ ἵνα προσεταιρισθῶσι τὰς συντεχνίας· διότι, ἐν ἀνάγκῃ, ἀναφορὰ ὑποβαλλομένη τῷ σουλτάνῳ φέρουσα δὲ τὰς σφραγίδας 60 ἢ 70 συντεχνιῶν, ἦν ἀποδεκτή.

Ἐπειδὴ δὲ πρὸ διακοσίων ἐτῶν περίπου εἰσήχθη ἡ συνήθεια ἵνα συμβουλεύωσιν, ἢ καταπείθωσι τοὺς πατριάρχας, ὅπως, σώζοντες τὴν ἀξιοπρέπειαν αὐτῶν καὶ περιέποντες τὸ γόητρον τοῦ πατριαρχικοῦ ἀξιώματος, ὑποβάλλωσι παραίτησιν, ἀπαντῶμεν **παραιτήσεις πατριαρχῶν, ἐπιβεβλημένας, εἴτ' οὖν παύσεις**. Πρὶν τῆς ΙΙΙ' ἑκατονταετηρίδος ἦσαν ἐν χρήσει καθαιρέσεις, σημαίνουσαι πράγματι παῦσιν, οἷα ἦν καὶ ἡ τῶν ἀρχιερέων, δῆλά γε δὴ παῦσις. Συνεπῶς καὶ λαϊκοὶ ἠδύναντο ἵνα λάβωσι καὶ ἔλαβον μέρος εἰς καθαίρεσιν πατριάρχου, εἴτ' οὖν παῦσιν. Ἀρχιερεῖς δὲ καθῃρημένοι, συνεχωροῦντο καὶ ἀμέσως ἀποκαθίσταντο εἰς τὴν ἐνεργὸν ἱερωσύνην ἀσπαζόμενοι μόνον τοῦ πατριάρχου τὴν χεῖρα, καί ποτε καθ' ὁδόν.

Ἐκλογαὶ παράδοξοι καὶ χειροτονίαι παράδοξοι διεξήχθησαν ἐπισκόπων ἔν τε τῷ πατριαρχικῷ ναῷ, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ. Εἴδομεν ἡμεῖς τῷ 1899 χειροτονίαν, ἐπισκοπικήν, τελεσθεῖσαν ὑπὸ τῶν μητροπολιτῶν Κωνσταντίνου Βερρόιας, Κωνσταντίου Σηλυβρίας, καὶ Κωνσταντίου Σερβίων καὶ Κοζάνης, ἐκ διαταγῆς Κωνσταντίου Ε΄ τοῦ πατριάρχου, τῇ 1 σεπτεμβρίου μηνὸς, ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ ὑπὸ νυκτερινὸν φῶς, σκότος δῆλα δὴ, κρύφα καὶ διὰ νυκτὸς, εἰς τὸ ἀριστερὸν κλῖτος, τὸ λεγόμενον τῆς Παμμακαρίστου. Κληρικὸς ἐχειροτονεῖτο ξένος, ἀνήκων εἰς τὴν Ἐκκλησίαν Ἀλεξανδρείας, ὁ παπὰ Θεοφάνης Μοσχονάς. Διετέλει ἀρχιδιάκονος τοῦ πατριάρχου Σωφρονίου Ἀλεξανδρείας ὁ Κωνσταντῖνος Παγώνης, μὴ δυνάμενος δὲ ἵν' ἀναλάβῃ τὸ ἔργον τοποτηρητοῦ, καθὸ διάκονος, ὡς ἐλέγετο τότε, ἴσως δὲ καὶ διότι ἐφρόνουν, ὅτι, ἐν ᾗ περιπτώσει ἀνελάμβανε τὴν ποθητὴν τοῦ τοποτηρητοῦ ἐξουσίαν Γερμανὸς ὁ μητροπολίτης Θηβαΐδος, ἀρχιδιάκονοι καὶ πρωτοσύγκελλοι πιθανῶς ἔξω τοῦ θιάσου τῶν διοικούντων ἤθελον μείνει, εἰργάσθη πρὸς χειροτονίαν τοῦ Θεοφάνους, φίλου αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δ' ὁ Θεοφάνης ἐκτήσατο φήμην ἀγραμμάτου, σκέψις ἐγένετο ἵνα σταλῇ ὁ ἄνθρωπος εἰς ΚΠολιν πρὸς χειροτονίαν, διότι πατριάρχης ἦν ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄ ὁ Βαλλιάδης, ὁ ἀπὸ ἐφηβικῆς ἡλικίας ἔχων τὴν εὔνοιαν τοῦ Σωφρονίου, οὗ ἦτο καὶ γραμματεὺς καὶ σύμβουλος. Συνετάχθη ἡ πρὸς τὸν Βαλλιάδην ἐπιστολὴ, ἀλλ' ἄγνωστον ἂν ᾖ τοῦ Σωφρονίου ἡ ὑπ' αὐτὴν ὑπογραφή. Ὁ δυστυχὴς Σωφρόνιος διήνυε τὰς τελευταίας τῆς ζωῆς ἡμέρας. Εἴχομεν ἐξ Ἀλεξανδρείας

ἐπιστολὰς—ἐλέγετο ὅτι τοιαύτην εἶχε καὶ ὁ πατριάρχης Κωνσταντῖνος Ε΄ ἀναγγελλούσας ὅτι οἱ παίζοντες ἐν οὐ παικτοῖς ἐκράτησαν τὴν τρέμουσαν καὶ παρειμένην χεῖρα τοῦ Σωφρονίου καὶ κατεσκεύασαν τὴν ὑπογραφὴν αὐτοῦ. Ἐρχόμενος εἰς ΚΠολιν, ὑπέστη δεκαήμερον ὁ Θεοφάνης κάθαρσιν ἐν (Ἐμ)Βρυούλλοις, ἀλλὰ διήμερον μετὰ τὴν ἐκεῖσε ἄφιξιν αὐτοῦ, ὁ Σωφρόνιος ἀπέθανεν, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἐξελέγη τοποτηρητὴς ὁ πρωτοσύγκελλος Μελέτιος Ἀποστολόπουλος, ὁ μεταφράστης τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου τοῦ Μιλὰς, καὶ τοῦ Δικαίου τοῦ γάμου τοῦ Ζίσμανν. Θανόντος τοῦ Σωφρονίου, ἡ πρὸς χειροτονίαν ἐπιστολὴ καὶ ὑπογραφὴ, ἑτερόπους ἢ ἑτερόχειρ οὖσα, οὐδὲν ἴσχυεν, ἀρκετοὶ δὲ τῶν ἐν Φαναρίῳ κληρικῶν καὶ λαϊκῶν ἐφρόνουν τὴν χειροτονίαν παράτυπον καὶ ἀντικανονικὴν, καὶ διὰ τοῦτο ἐγένετο αὕτη πολὺ, πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, σεπτεμβρίου, ὅπως χορηγήσωσιν ἡμῖν εἰκόνα τῶν χειροτονιῶν τοῦ κακοδόξου πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Τιμοθέου τοῦ Αἰλούρου, καί τινων ὁμοίων. Ὁ χειροτονηθεὶς καλὸς ἄνθρωπος διένειμε τὸ σύνηθες ἀντίδωρον εἰς τοὺς ψάλτας καὶ τρεῖς ὑπηρέτας τοῦ Πατριαρχείου.

Μετὰ τρία ἀκριβῶς ἔτη, ἠκούσαμεν χειροτονίαν ἀρχιερέως ἐν ἡμέρᾳ μὲν τελεσθεῖσαν, ἀλλ' εἰς ἔρημον μέρος, μακρὰν τῆς Πόλεως, καὶ πάσης πόλεως καὶ χώρας, ἐν τῇ μονῇ Σκαλωτῆς, τῆς ἐπαρχίας Αἴνου, ὑπὸ τῶν μητροπολιτῶν Χίου Κωνσταντίνου, καὶ δύο ἄλλων. Ἀλλ' ὁ χειροτονηθεὶς, Σκοπίων μητροπολίτης Φιρμιλιανὸς, διένειμε τὸ ἀντίδωρον ἐν ἡμερινῷ φωτὶ, εἰς 8—10 ὀρθοδόξους, διότι προσῆλθον ἐκ ΚΠόλεως διερμηνεῖς τινὲς καὶ γραμμα-

τεῖς τῆς σερβικῆς πρεσβείας. Φαίνεται δ' ὅτι καὶ ἄλλοτ' ἐτολμήθησαν κρύφιαι χειροτονίαι, οὗ ἕνεκεν ἐτόλμησε τῷ 1873 'να ἐμφανισθῇ, πολεμῶν δῆθεν καὶ αὐτὸς τὴν τοῦ 1870 ἐν Ρώμῃ σύνοδον, ὁ Δομίνικος Πανέλλης, ὡς ἀρχιεπίσκοπος Λύδδης, καὶ ἐπίσκοπος τῆς «ἐθνικῆς καθολικῆς ἰταλικῆς ὀρθοδόξου 'Εκκλησίας». Διετείνετο δ' ὁ ἀγύρτης ὅτι ἐχειροτονήθη νύκτωρ εἰς τὸν Ἅγιον 'Αθανάσιον τοῦ Φαναρίου, τὸν ὁποῖον ἤδη συνηντήσαμεν, ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων Δεκαπόλεως καὶ Μελιτηνῆς· καίτοι δ' ἐλέγομεν αὐτῷ ὅτι καὶ τρίτος ἀπῃτεῖτο ἐπίσκοπος, ἔλεγεν αὐτὸς ὅτι ἦσαν ἀρκετοί, ἴσως διότι τὸν Δεκαπόλεως ἀποτελοῦσι δύο Πενταπόλεως. Εὐτυχῶς ὁ μὲν 'Ιωακεὶμ Β' ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς Ἅγιον Ὄρος ὡς διάκονον Κυριακὸν, τῷ 1876, ὁ δὲ 'Ιωακεὶμ Γ' ἔλαβεν ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτοῦ, διαμένοντα εἰς τὸ Πατριαρχεῖον καὶ σιτιζόμενον ὑπὸ τοῦ πατριάρχου (1878—84), λαμβάνοντα δὲ καὶ 55 σχεδὸν χρυσᾶ φράγκα ἀπὸ τοῦ ἐθνικοῦ ταμείου ὡς διάκος Κυριακός. Διότι εἶχε χειροτονηθῇ διάκονος, καθολικὸς ὢν καὶ προελθὼν εἰς τὴν ἡμετέραν 'Εκκλησίαν, ὁμοῦ μεθ' ἑτέρου καθολικοῦ ἀγύρτου, Γρηγορίου Βενόστα. Καὶ τοὺς δύο ἐχειροτόνησαν ὁ πατριάρχης 'Αντιοχείας Ἱερόθεος τὸν μὲν, Κύριλλος δ' ὁ Ἱεροσολύμων τὸν ἕτερον.

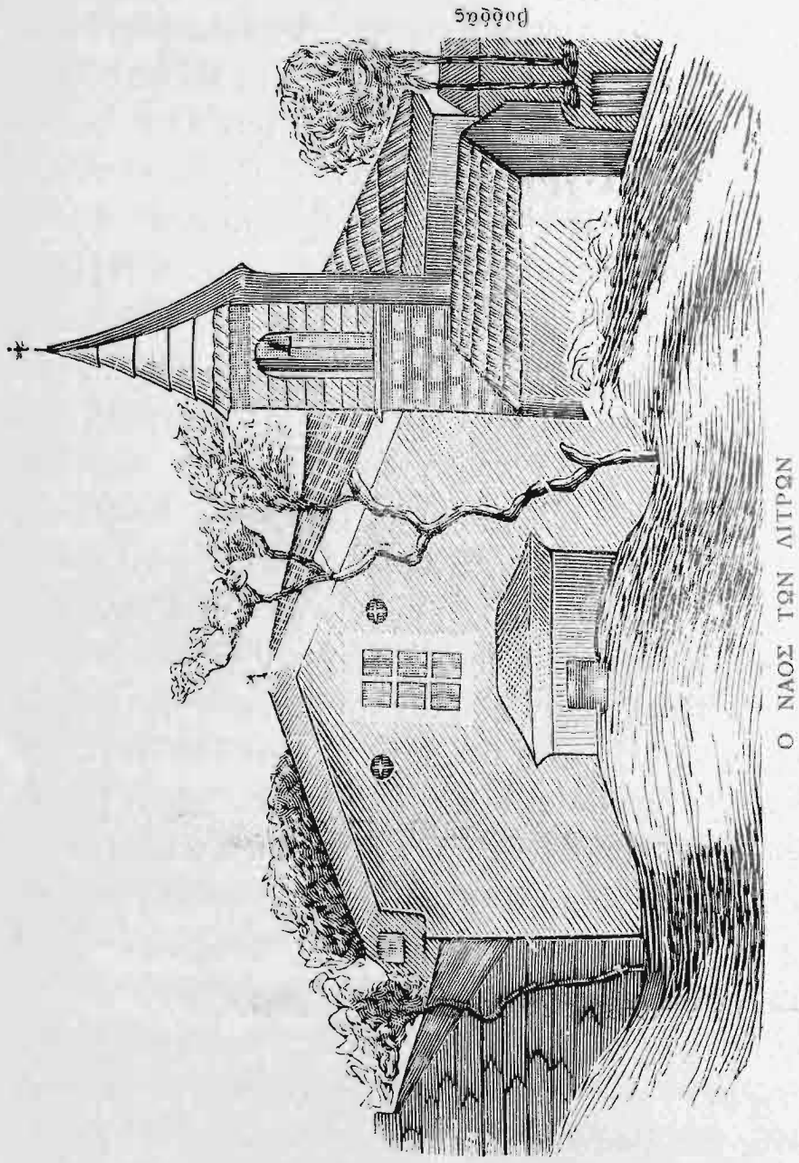
Χειροτονίαν οὐκ ἀθεεὶ γενομένην εἴδομεν πρὸ τεσσαράκοντα καὶ ἓξ ἐτῶν, τὴν τοῦ ἀειμνήστου **Πολυκάρπου, τοῦ Γάνου καὶ Χώρας**, τελειοφοίτου τῆς Χάλκης ἀπὸ τοῦ 1860. Ὁ πατριάρχης 'Ιωακεὶμ ὁ Δ' ηὐνόει τὸν ἐπίσκοπον Τρωάδος Μεθόδιον, βοηθὸν αὐτοῦ πρότερον, ὅτε διετέλει μητροπολίτης Δέρκων, καὶ ἐζήτει 'να προ-

αγάγῃ αὐτὸν εἰς ἥσυχόν τινα μητρόπολιν. 'Αποθανόντος, ἐν ἀρχαῖς τοῦ 1886, τοῦ Πισσιδείας Παρθενίου, ὁ 'Ιωακεὶμ Δ' ἀπεφάσισε 'να μεταθέσῃ εἰς Πισσίδειαν τὸν Γάνου καὶ Χώρας Βενέδικτον, εἰς τοῦτο δ' εὗρε συμφώνους τοὺς συνοδικούς, ὕστερον δὲ 'να προβιβάσῃ εἰς τὰ Γανόχωρα τὸν Τρωάδος. Εὐμενείᾳ θείᾳ, τὴν τοιαύτην αὐτοῦ σκέψιν ἀνεκοίνωσε μόνον εἰς τοὺς συνοδικοὺς μητροπολίτας Κυζίκου Νικόδημον, Χαλκηδόνος Καλλίνικον καὶ Σερρῶν Ναθαναήλ. Οἱ συνοδικοὶ ἦσαν ἐννέα· δυσαρεστηθέντες οἱ ἕξ, διότι μόνον εἰς τοὺς τρεῖς τούτους ἀνεκοίνου τὰς σκέψεις αὐτοῦ, οὐδὲν εἶπον, ὡσεὶ τάχα προσέμενον ὁδηγίας ἀπὸ τῶν τριῶν. Οἱ περὶ τὸν πατριάρχην ἐτηλεγράφησαν εἰς Θεραπείαν πρὸς τὸν Μεθόδιον ὅτι ὡμιλήθησαν οἱ ἀρχιερεῖς· εἰς δὲ τὴν σύνοδον ἐγένετο δεκτὸς ὑποψήφιος ὁ πτωχὸς Τρωάδος. Δεύτερον τηλεγράφημα ἀνήγγειλεν εἰς τὸν Μεθόδιον καὶ τοῦτο· ἤδη δὲ βέβαιος ὢν ὅτι καὶ ὁ πατριάρχης ἤθελεν αὐτὸν, καὶ οἱ συνοδικοὶ, θέσαντες ὡς ὑποψήφιον, ἤρξατο δεχόμενος συγχαρητικὰς προσρήσεις καὶ προσφέρων ἐλιξήρια καὶ γλυκίσματα. Εἰς τὴν σύνοδον ὅμως, οἱ ἓξ ἐζήτησαν—ἐγκρίνοντος τοῦ πατριάρχου—'να περιληφθῇ εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑποψηφίων ὁ ἀρχιμανδρίτης Πολύκαρπος, ὁ ἐν Γαλατᾷ προϊστάμενος τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου 'Ιωάννου, γανοχωρηνὸς καὶ αὐτὸς, εἰς ὃν ὡς τιμὴ παρείχετο δῆθεν ἡ συναρίθμησις ἐν τοῖς ὑποψηφίοις. Εἰς τὸν ναὸν κατῆλθον οἱ συνοδικοί· καὶ οἱ μὲν τρεῖς ἔγραψαν Μεθόδιον, οἱ δὲ ἓξ Πολύκαρπον. 'Ανήγγειλαν εἰς τὸν πατριάρχην τὴν ἐκλογὴν, ἐκεῖνος δ' ἀπήντησεν ἐν ὀργῇ «νὰ σᾶς ζήσῃ». Ἦσαν δὲ κατασκευασταὶ τῶν ἀν-

τιτυραννικῶν προχωμάτων ὁ Σάμου Γαβριὴλ Κατσαρὸς, ὁ Νικηφόρος Μεθύμνης ὁ Γλυκὰς καὶ ὁ πάντολμος Δεβρῶν Ἄνθιμος Ἀπολλώνιος· οἱ δὲ συμφρονοῦντες αὐτοῖς ἦσαν ὁ Μελενίκου Προκόπιος, ὁ Αἴνου Ἄνθιμος Τσάτσος (ὁ μετὰ ταῦτα (1895—97) πατριάρχης), καὶ ὁ Λιτίτζης Ἰγνάτιος, ὁ ὕστερον Προικοννήσου. Ἡ ἐκλογὴ τοῦ Πολυκάρπου ἐγένετο «οὐκ ἀθεεὶ» καὶ ὁ σεβαστός μου καὶ ἀλησμόνητος φίλος εὐσεβῶς, πατρικῶς, μετ' ἀγαθότητος ἐκυβέρνησε τὰς ἐκκλησιαστικὰς παροικίας τῶν Γανοχώρων (1886—1891) καὶ κατόπι τῆς Βάρνης μέχρι τέλους τῆς ζωῆς αὐτοῦ, 1906. Καθῆκον ἔχω ἵνα προσθέσω ὅτι καὶ Μεθόδιος ὁ Τρωάδος ἦν καλὸς ἄνθρωπος, αὐτὸς διοικῶν τὴν ἐπαρχίαν Δέρκων, ἐπί τε τοῦ Ἰωακεὶμ καὶ τοῦ μετ' αὐτὸν Καλλινίκου, μὴ γινωσκόντων οὐδὲ μαθόντων ἵνα κυβερνῶσι λογικὰ ποίμνια· καὶ ἐν τούτοις ὁ Μεθόδιος ἔμεινε Τρφάδος.

Ἤνθισαν καὶ ἀπήνθισαν καὶ τὰ κονάκια τῶν «γερόντων» καὶ τὰ Μετόχια, καὶ τὰ «καπετανάτα» τῶν κεφαλληνίων, καὶ τὰ «μνημονεῖα» τῶν ἐν ΚΠόλει χιωτάδων, καὶ τὰ καλὰ συνεντευκτήρια τῶν δωδεκαννησίων μετὰ τοῦ «καφενὲ» τοῦ Μιχαὴλ Πισσάρη, καὶ τῶν ἐκ Φερτεκίου καπήλων, καὶ τὰ παρόμοια ἐπαρχιακὰ κέντρα. Ἀλλὰ, δυστυχῶς, μετὰ τὸ 1870, ἐπῆλθεν ἡ **ἀποσύνθεσις τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων** τῶν πέριξ τῆς ΚΠόλεως. Εἶχε συντελεσθῇ τὸ τμῆμα τῶν τῆς Ῥούμελης σιδηροδρόμων τὸ ὑπηρετοῦν τὰς συγκοινωνίας μέχρις Ἁγίου Στεφάνου (1871), καὶ πολλοὶ τῶν κατοίκων, ποθοῦντες τὴν ἐν προαστείοις διαμονὴν καὶ εὐκολυνόμενοι διὰ τοῦ σιδηροδρόμου, μετῴκησαν ἀπὸ Μουχλίου καὶ Τζιβαλίου, καὶ μετὰ τὸ 1880 ἀπὸ Ψαμμαθίᾳ εἰς Ἅγιον Στέφανον, καὶ **Μακρίκιοϊ**, τὴν βυζαντινὴν **Ἀφάμειαν.** Ἠρίθμει δ' αὕτη σχεδὸν 150 οἰκογενείας ἑλληνικὰς μέχρι τοῦ 1870. Κατὰ τὸ 1885, ἐκ τῶν 110 οἰκιῶν τοῦ χωρίου **Λιτρῶν** ἐκάησαν αἱ 55, ὧν οἱ κάτοικοι εἰσῆλθον εἰς τὴν ΚΠολιν, ἢ ἀλλαχοῦ. Ἀγνοῶ τίνες αἰτίαι ἄλλαι συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐν ΚΠόλει διαῤῥοὴν τῶν κατοίκων τῶν μικρῶν θρακικῶν χωρίων. Τὰ πτωχὰ αὐτὰ καὶ μετὰ τὸ 1830 συνετήρουν εὐάριθμόν τινα κατοίκων πληθυσμόν· ἀλλ' ὅτε ἐκ τοῦ σύνεγγυς ἐγνώρισα ταῦτα ἀπὸ τοῦ 1870—1887, τὰ χωρίδια **Λίτραι, Νύμφαι, Γρύπες, Ἀβάσο, Σαφρὰς** (Ζεφύριον;) **Καλφὰς,** ὁ Κορφὰς τῶν βυζαντινῶν, τὰ **Γαλατάρια**, καὶ τὸ ταλαίπωρον **Ῥήγιον** (Κιουτζοὺκ—Τσεκμετζὲς), εἶχον ἤδη τὸν πληθυσμὸν ἠλαττωμένον πολύ. Ἤκουσα ὅτι, πρὸ ἑκατὸν ἐτῶν τὸ Ῥήγιον εἶχε διακοσίας οἰκίας δῆθεν, ἀλλ' εὗρον εἴκοσι μόνας πρὸ τριάκοντα ἐτῶν. Εἰς τὸ **Χαλκαλὶ** τῷ 1892 εὗρον τὸ μέγα κτίριον τῆς Γεωργικῆς σχολῆς καί τινα «καφφενὲ» μικρὸν, τουρκικὸν ἀντὶ τῶν 80 δῆθεν οἰκιῶν, ὅσας ἠρίθμει, κατὰ παράδοσιν, πρὸ ἑκατὸν ἐτῶν. Ἀλλὰ, πρὸ τοῦ 1850, ὅτε ἡ μετὰ τῶν νήσων καὶ τοῦ Βοσπόρου συγκοινωνία διεξήγετο δι' ἀκατίων δεκακώπων καὶ δωδεκακώπων, τὰ βυζαντινὰ «μεταστάσιμα» τῶν κωνσταντινοπολιτῶν ἐγίνοντο κατὰ τὸ θέρος εἰς τὰ χωρίδια ταῦτα, διότι ἦσαν εὐάερα, εἶχον δὲ καὶ νερὸν πολὺ, ἐκτὸς τῶν Λιτρῶν· ἤκουσα δ' ὅτι 400 ὁ ναὸς αὐτῶν λίρας εἰσέπραττε κατ' ἔτος ἀπὸ τοῦ μεγάλου καπηλείου, κτήματος τοῦ ναοῦ, ἐξ ὧν ἐμι-

σθοδότουν διδάσκαλον, τὸν καὶ ψάλτην, ἱερέα, καὶ κανδηλάπτην· ἐξοδεύοντο δηλ. 115—120 κατ'

Ο ΝΑΟΣ ΤΩΝ ΛΙΤΡΩΝ

νότος

ἔτος, αἱ δὲ λοιπαὶ ἠφανίζοντο. Τῷ 1887 ἔμαθον ὅτι ἀπὸ τῶν κτημάτων τῶν ναῶν αὐτῶν τὰ χωρία Καλφὰς καὶ Σαφρὰς εἰσέπραττον κατ' ἔτος τὸ ποσὸν 200 λιρῶν τουρκικῶν (ἐννοεῖται χρυσῶν)· ἐμισθοδοτοῦντο οἱ ἱερεῖς, οἱ κανδηλάπται, καὶ ὁ διδάσκαλος τοῦ Καλφᾶ· ὁ Σαφρὰς ἐστερεῖτο σχολείου. Τὰ λοιπὰ τῶν χρημάτων ἐχρησιμοποιοῦντο ὑπό τινων χωριτῶν. Ἐξ αὐτῶν ὅμως, ὡς καὶ ἐκ τῶν ἱερέων καὶ τῶν διδασκάλων οὐδεὶς ἐδίδαξεν εἰς τοὺς κατοίκους τῶν πτωχῶν χωριδίων τὴν πρὸς αὐτὰ ἀγάπην, ἐνῷ οἱ προπάτορες ἡμῶν ἐπετέλουν τὸ τοιοῦτο καθῆκον, καὶ τὸ πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐθνικότητα. Πῶς ἐξεχριστιάνισαν τοὺς ἀθιγγάνους τοῦ χωρίου Λιτρῶν, ἐξελληνίσαντες αὐτούς; Πῶς μετέβαλον τὸν Ἰουδαϊκὸν Πύργον (Τσιφοὺτ—Μπουργὰζ) εἰς Γρύπες; τὴν πάλαι Λρυπείαν!!

Ἓν **μνημόσυνον**, κατὰ καθῆκον. Τῷ 1892 συνήντησα εἰς τὸ Ῥήγιον τὸν ἔνθερμον πατριώτην παπὰ Δημήτριον, ἀγαπῶντα καὶ τὸ χωρίον, καὶ τὴν Θράκην, ἀλλὰ καὶ τὸ σύνολον ἑλληνικόν. Ὁ συνοδεύων μοι τότε μακαρίτης διδάσκαλος Δημήτριος Μοστράτος (ὁ ἐκ Φολεγάνδρου), θαμβωθεὶς ἐκ τῆς συνομιλίας καὶ τῶν εὐγενῶν ἀκραιφνῶν ἑλληνικῶν αἰσθημάτων τοῦ παπᾶ καὶ διδασκάλου τοῦ Ῥηγίου, μὲ παρεκάλεσε ’να ἐπισκεφθῶμεν αὐτὸν καὶ πάλιν. Μετέβημεν· καὶ ὁ Μοστράτος ἀνέλαβε ’να πείσῃ αὐτὸν ’να καταλίπῃ τὴν ἱερατικὴν ἐκείνην ὑπηρεσίαν καὶ ’να ἐγκατασταθῇ εἴς τινα ναὸν ἐν ΚΠόλει. Ὁ ἡδύφωνος παπὰς καὶ μουσικὸς συνεφώνησε μετ' ἐμοῦ ὅτι καὶ αὐτὸς καὶ οἱοσδήποτε ἱερεὺς ὅμοιος αὐτῷ πρέπει ’ν' ἀφήσωσι τὰς ἐν ΚΠόλει θέσεις, καὶ ’να τοποθετηθῶσιν εἰς τὰ χωρία, ἐν αὐτοῖς ὄντες χρήσιμοι. **Ὁ Παπὰ Δημήτριος** ἐγεννήθη τῷ 1846, ἐγένετο δὲ ψάλτης καὶ γραμματοδιδάσκαλος ἀπὸ τῆς ἡλικίας ἐτῶν εἴκοσιν. Ἀπεβίωσε τῇ 4 Ἰανουαρίου 1908, μετὰ λύπης δὲ τὸν θάνατον αὐτοῦ μαθὼν, ἔδωκα εἰς τοὺς

υἱοὺς αὐτοῦ, ζητήσαντας, τὸ ἑξῆς ἐπιτύμβιον, χαραχθὲν ἐπὶ τοῦ τάφου

Ἱεροψάλτης ζηλωτὴς γενόμενος ἐν πρώτοις
Δημήτριος πρεσβύτερος ὁ Σαραντικκλησιώτης,
κι' ὡς ἱερεὺς εἴκοσιν ἓξ ὑπηρετήσας ἔτη
εἰς Ἀμπαρλὶ καὶ Ῥήγιον, διέπρεψ' ἐν μελέτῃ
τῶν θείων λόγων. Χρόνους δὲ ἑξήκοντα καὶ δύο
διαβιώσας εὐσεβῶς, κοιμᾶται ἐν Κυρίῳ.

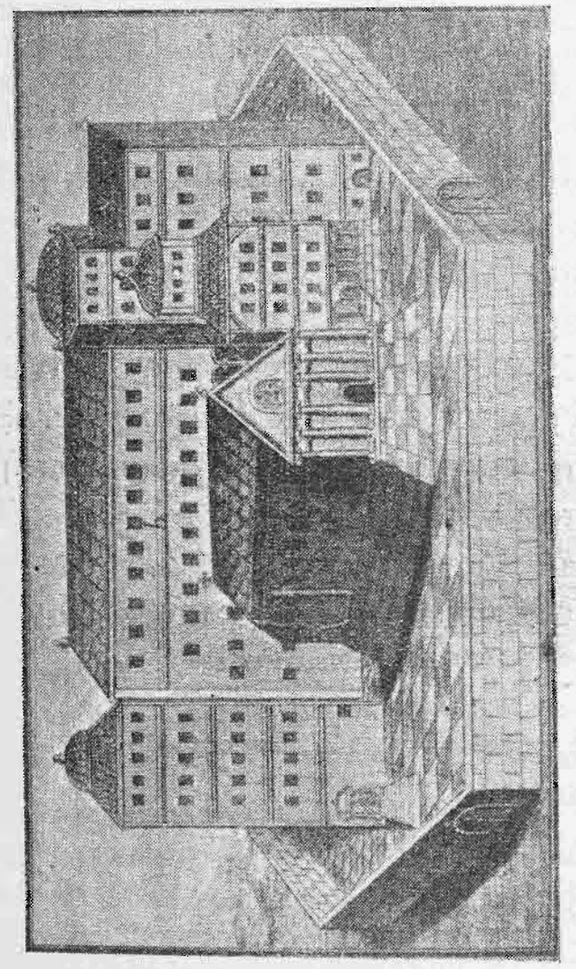
§

Τάττω πρὸς τὸ τέλος τοῦ ἐδαφίου τούτου τὸν Γρηγόριον ΣΤ΄, ἀφοῦ αὐτὸν ἀρχὴν ἔθηκα τοῦ λόγου. Εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐβλέπομεν ἀντιπρόσωπον ἀκραιφνῆ τῆς εὐσεβείας, τῆς φιλοπατρίας, τοῦ φανατισμοῦ, ἂν θέλητε, τῶν ἐπὶ βυζαντινῶν καὶ μετὰ τὴν ἅλωσιν ὀρθοδόξων ἑλλήνων ἱεραρχῶν. Οἱ πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας Ἱερόθεος καὶ Ἀντιοχείας Μεθόδιος ἀπεκάλεσαν τὸν Γρηγόριον «ἄλλον ἀπόστολον» ἀναδειχθέντα ὑπὸ Θεοῦ. Ἡμεῖς οἱ νεαροὶ μετ' εὐλαβείας ἐβλέπομεν αὐτὸν ὅτε ἐλειτούργει. Ἔπασχε συντριβὴν καρδίας. Ἐπίστευεν ὅτι συνωμίλει μετὰ τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ καὶ ὁ λαὸς ἐθεώρει αὐτὸν ἅγιον ἄνθρωπον. Κατὰ τὸ 1868 καὶ 69 πολλάκις ἀνῆλθε καὶ κατῆλθε τὰς τοῦ τότε σαθροῦ πατριαρχικοῦ οἴκου κλίμακας ὁ Κυριακὸς Φιλοξένης, ζητῶν ἵνα χειροτονηθῇ ἱερεύς· ἀλλ' ἡ Κεντρικὴ Ἐκκλησιαστικὴ Ἐπιτροπὴ κατ' ἀρχὰς ἀνέβαλλε, ὕστερον δ' ἠρνεῖτο ἵνα δώσῃ τὴν πρὸς χειροτονίαν ἄδειαν, διότι ὁ ζητῶν ἔπασχε φοβερὰν τῶν ποδῶν πάρεσιν, βαδίζων τῇ βοηθείᾳ «δεκανικίων». Τέλος ὁ Φιλοξένης προσέδραμε πρὸς τὸν Γρηγόριον, βεβαιῶν ὅτι, ἐὰν ὁ Γρηγόριος δώσῃ τὴν ἄδειαν, ἀλλὰ συνάμα καὶ τὴν εὐχὴν αὐτοῦ, ὁ

τὴν πάρεσιν πάσχων θὰ θεραπευθῇ. Τὴν πίστιν τοῦ Φιλοξένους ἐκτιμῶν ὁ Γρηγόριος, ἐκάλεσε τὸν πρωτοσύγκελλον αὐτοῦ, τὸν Κλεόβουλον, καὶ διέταξε ἵνα τελεσθῇ ἡ χειροτονία, εἰπὼν εἰς τὸν Φιλοξένην «ἡ θεία χάρις ἔσται μετὰ σοῦ, διὰ τὴν θερμήν σου πίστιν». «Θέλω καὶ τὴν εὐχήν σας, δεσπότη μου, καὶ αὐτὴ καὶ ἡ θεία χάρις θὰ μὲ κάμῃ καλά». Παρῆλθον ἔτη ἕξ. Ἡμέραν τινά με συνήντησεν ὑψηλὸς, εὐπρεπὴς, εὐπάρυφος ἱερεύς· μετὰ τὰς προσαγορεύσεις τὰς εἰς ἐμὲ ὡς παλαιὸν φίλον, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν βεβαίωσίν μου ὅτι μορφὴν φίλου τοιούτου οὐδαμοῦ ἐνθυμοῦμαι, ὁ ἄγνωστος ἱερεὺς εἶπέ μοι «Εἶμαι ὁ παπὰ Κυριακὸς Φιλοξένης». «Ἀδύνατον» ἀπήντησα. «Πῶς παρῆλθεν ἡ πάρεσις τῶν ποδῶν!!» Τί μοι ἀπεκρίθη; «Ἐπίστευον ὅτι ὅταν ὁ Γρηγόριος διατάξῃ ἵνα χειροτονηθῶ, ἀλλὰ μοὺ δώσῃ καὶ τὴν εὐχήν του, θὰ γίνω καλά. Καὶ ἔγινα. Διότι ὁ πατριάρχης ὁ κὺρ Γρηγόριος εἶναι ἅγιος ἄνθρωπος».

Εἴτε διὰ τὸν ἀμείλικτον καὶ δίκαιον αὐτοῦ πόλεμον κατὰ προπαγανδῶν παπικῶν, καὶ προτεσταντικῶν, καὶ τῶν ἀγγλικανῶν, εἴτε διὰ τὸν κατὰ «θεοσεβισμοῦ» ἀγῶνα, εἴτε διὰ τὴν περιφρούρησιν καὶ διάσωσιν τῆς πατρίου παιδεύσεως, ἀπήλαυε τοῦ σεβασμοῦ πάντων τῶν ὀρθοδόξων καὶ κατὰ τὴν πρώτην καὶ κατὰ τὴν δευτέραν ἱερατείαν αὐτοῦ. Ὅτε, τῷ 1867, μετὰ τὸν πανηγυρισμὸν τῆς ἐπισκοπικῆς αὐτοῦ πεντηκονταετηρίδος, μετέστη πρὸς Κύριον ὁ μέγας καὶ πολὺς Φιλάρετος μητροπολίτης Μόσχας (19 νοεμβρίου), ὁ τότε πρεσβευτὴς τῆς Ρωσσίας στρατηγὸς Ἰγνάτιεφ εἶπε πρὸς τὸν Μ. πρωτοσύγκελλον, διαβιβάσαντα τὰς συλλυπητικὰς

τῆς Μ. Ἐκκλησίας προρρήσεις, ὅτι ἡ ἑλληνορωσσικὴ Ἐκκλησία δύο ἀναγνωρίζει προμάχους ἐπιφανεῖς τῆς ὀρθοδοξίας, στερηθεῖσα δὲ τοῦ ἑνὸς, τοῦ

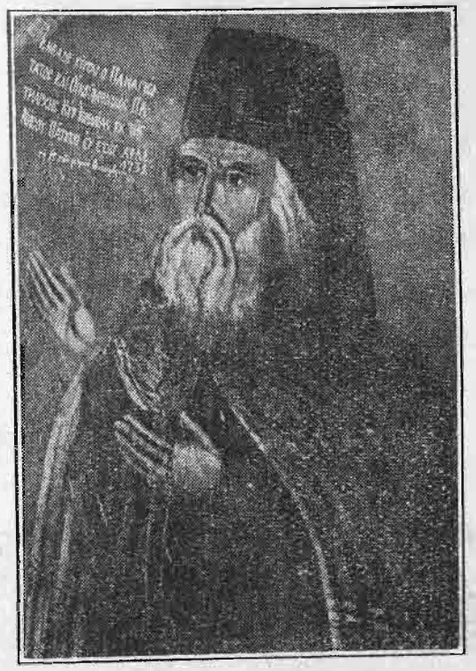

Ο ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ 1720

Φιλαρέτου, καυχᾶται ἐπὶ τῷ πατριάρχῃ Γρηγορίῳ, ἰσοστασίῳ κατὰ τὴν ἀρετὴν τῷ ἀποθανόντι

Ὁ λαὸς ὁ ὀρθόδοξος ἠγάπα τὸν Γρηγόριον καὶ ὡς ἀνακαινιστὴν καὶ κτίτορα τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ, ἠδύνατο δὲ ’να λεχθῇ καὶ δι’ αὐτὸν ὅπερ ἐλέχθη καὶ διὰ τὸν Κωνστάντιον Α΄ «Ἐν ἡμέραις αὐτοῦ ἐστερέωσε τὸν ναὸν» (Σοφίας Σιρὰχ Ν΄, 1).

Ἵνα καταδειχθῇ δὲ τί ἔπραξεν ὁ Γρηγόριος διὰ τὸν ναὸν, παρατίθεται ἔναντι τὸ ὁμοίωμα τοῦ πα-

Ο ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΙΕΡΕΜΙΑΣ Γ΄

λαιοῦ ναοῦ, οἷον ἔκτισεν αὐτὸν ὁ πατριάρχης Ἱερεμίας Γ΄, παραληφθὲν ἀπὸ τοῦ Elsner.

§

Ὁ τὸν πατριαρχικὸν ναὸν ἐπισκεπτόμενος παρακαλεῖται ’να λάβῃ ὑπ’ ὄψιν ὅτι εἰς ὕψος σχεδὸν δύο μέτρων ἀπὸ τῆς βάσεως τοῦ ἄμβωνος (ὅπου ὁ διάκονος ἵσταται) ἔφθανεν ἡ παλαιὰ ξυλίνη στέγη τοῦ ναοῦ, ἓν ἔχοντος ἕως τότε γυναικεῖον· ὁ Γρηγόριος, τηρήσας τὸ παλαιὸν μῆκος καὶ πλᾶτος τοῦ ναοῦ, τοῦ Ἱερεμίου, ὕψωσε τοὺς τοίχους, προσέθηκε τὸν ἔξω νάρθηκα, καὶ κατεσκεύασεν ἐπ’ αὐτοῦ τὸν εὐρυχωρότατον ἄνω γυναικωνίτην, δαπανήσας εἰς συμπλήρωσιν τοῦ ναοῦ περὶ τὰς 400000

τουρκικῶν ἀργυρῶν γροσίων, ὑπὲρ τὰς 200000 χρ. φράγκων, ἀθροισθέντων ἐξ ἐράνων. Ταῦτα τῷ 1837, ἐπιστατοῦντος τοῦ σουλτανικοῦ ἀρχιτέκτονος Χατζῆ Νικολάου Νικηταΐδου, παρ' ᾧ βοηθὸς ἦν ὁ πατήρ μου, εἰκοσιπενταετὴς τότε.

Πρὸς μνήμην τοῦ Ἱερεμίου Γ΄, καὶ ἐπειδὴ ἡ ἐπὶ πεντηκονταετίαν ἀνηρτημένη εἰκὼν ἐν τῷ Πατριαρχείῳ παρίστα τὸν ἡγούμενον τῆς Σίμωνος Πέτρας Ἀμβρόσιον, οὐχὶ δὲ τὸν πατριάρχην Ἱερεμίαν Γ΄, παρατίθεται ᾧδε προσωπογραφία τοῦ ἀειμνήστου πατριάρχου.

§

Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος ἕνδεκα πατριάρχαι, προηγήθησαν τῆς πρώτης ἱερατείας τοῦ Γρηγορίου ΣΤ΄ καὶ ἐννέα μετ' αὐτήν, μέχρι τῆς ῥαδιουργηθείσης (1884) παραιτήσεως Ἰωακεὶμ τοῦ Γ΄. Ἐξαιρουμένων Ἱερεμίου Δ΄, γέροντος ἡσύχου, καλοῦ μὲν ὡς ἡγουμένου μονῆς, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ὡς πατριάρχου, τοῦ βιαίου τὸν χαρακτῆρα καὶ πρὸς τὴν κοινὴν γνώμην ἀδιαφόρως ἔχοντες Χρυσάνθου, τοῦ Κωνσταντίου Β΄, τοῦ ἐπικληθέντος Ἀσόφου, οὔτε ὡς ἡγουμένου μονῆς ἱκανοῦ, τοῦ Ἀνθίμου Ε΄, ἀναξίου λόγου, πάντες οἱ λοιποὶ ἐφιλοτιμοῦντο 'ν' ἀφήσωσιν ἴχνη τῆς διὰ τοῦ κόσμου τούτου διαβάσεως, τινὲς τούτων δείξαντος θάῤῥος ἀπέναντι κυβερνήσεως, ἢ σύρφακος ὄχλου κακούργων. Διηγοῦντο περὶ **Εὐγενίου Β΄** τοῦ ἀπὸ Πισσιδείας ὅτι, τὴν 23 ἀπριλίου 1821, δέκα ἡμέρας μετὰ τὸ ἀπαγχονισμὸν τοῦ Γρηγορίου Ε΄, στῖφος ἀγρίων ὀθωμανῶν ἐπέδραμε τὸν πατριαρχικὸν ναὸν μανιωδῶς, καὶ ἤρξατο τῆς πολιορκίας

αὐτοῦ, θέλον διὰ πελέκεων 'να θραύσῃ μίαν τῶν μεγάλων θυρῶν τοῦ ναοῦ, πρὸς διαρπαγήν. Ὁ ταλαίπωρος Εὐγένιος, ἀκούσας τὸν θόρυβον, κατέβη, φορῶν παντοῦφλες (εὐμαρίδας) συρτὰς, ἀτημέλητος, ἄνευ καμηλαυκίου ταχέως δὲ ἐξελθὼν διὰ τῆς θύρας τῆς ἀνθρακαποθήκης καὶ τοῦ πλυντηρίου (ὅπου νῦν τὸ οἰκοδόμημα, πρωτοκόλλου, ταμείου, λογιστηρίου, κλπ.), ἔτρεξε πρὸς τὸ οἴκημα, ὅπου, διέμενεν ἡ φρουρὰ τοῦ Φαναρίου καὶ τοῦ Πατριαρχείου, παρὰ τὴν ἔξω πύλην τοῦ Φαναρίου, ἐκ γιανιτζάρων ἀποτελουμένη, καὶ ἤρξατο κραυγάζων κατὰ τῆς ἐπιδρομῆς· «Ἐὰν ἦναί τινες ἔνοχοι, ἐγγυητὴς ἐγὼ εἶμαι τῆς πρὸς τὸν αὐθέντην ἡμῶν πίστεως. Κρεμάσατε τὸν ἐγγυητὴν, καθὼς ἐκρεμάσατε τὸν Γρηγόριον. Τί θέλουν ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν καὶ παραβιάζουν τὰς θύρας; Ἀκόμη προχθὲς ὁ πολυχρονεμένος αὐθέντης μὲ διέταξε 'να ζῶ ἥσυχος, διότι οὐδεὶς θὰ μὲ βλάψῃ. Ἐὰν αὐτὸς διέταξε τὴν ἐπιδρομὴν, κρεμάσατέ με». Ὁ ἀρχιγενίτζαρος τῆς φρουρᾶς καθησύχασε τὸν πατριάρχην καὶ ἔστειλε τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἄνδρας, οἵτινες διὰ ξύλων καὶ ῥοπάλων ἐπιτεθέντες ἀπέπεμψαν τοὺς ἐπιδρομεῖς. Καὶ λέγουσιν ὅτι, κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ βεζήρη ἐπιστροφὴν ὁ Εὐγένιος, τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα (10)22 ἀπριλίου), προκύψας ἀπό τινος παραθύρου τῆς πατριαρχικῆς οἰκίας, καὶ ἰδὼν κρεμάμενον τὸν Γρηγόριον, κατελήφθη ὑπὸ σπασμῶν, βασανιζόντων αὐτὸν ἐνίοτε, μέχρι καὶ τοῦ θανάτου. Τὰ παρὰ Μαθᾷ, ἐν Καταλόγῳ πατριαρχῶν (α΄ ἐκδόσεως σ. 287) εἰσὶ ψευδολογίαι.

Γρηγόριος ὁ ΣΤ΄ ἀντετάχθη κρύφα καὶ φανερῶς ἐναντίον τῆς ἐν ταῖς Ἰονίοις νήσοις ἀγγλι-

κῆς κυβερνήσεως καὶ κατὰ τῶν ἀγγλικανικῶν ἱεραποστόλων, καύσας καὶ τὰς εἰς τὸ χυδαῖον διαλεκτικὸν ἰδίωμα μεταφράσεις, δῆλα δὴ βεβηλώσεις, τῶν Ἁγίων Γραφῶν· ἀλλ' ἀντετάττετο κατὰ παντὸς πολεμίου τῶν ὀρθῶν δογμάτων, μικρὸς τὸ δέμας πραγματικῶς, ἀλλὰ μαχητὴς, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἄτολμον, ἀλλ' ἐκπρεπὲς ἔχοντα τὸ παράστημα **Χρύσανθον.** Διηγοῦντο περὶ τούτου, ὅτι, ἀναπλέοντά ποτε τὸν Βόσπορον δι' ἀκατίου, κατὰ τὸ θέρος, ἰδὼν ὁ σουλτάνος Μαχμοὺτ, ἔχοντα μάλιστα πλουσίαν τὴν κόμην, εἶπεν εἰς τὸν κατὰ τύχην παριστάμενον ῥεὴξ-ἐφέντην, ὑπουργὸν τῶν ἐξωτερικῶν· Ἰδὲ τὸν ῥωμαῖον πατριάρχην· «ἀρσλὰν γκιμπὶ μπενζέγιορ» δηλ. ὁμοιάζει ὡς λεοντάρι. Ὁ ὑπουργὸς, μειδιάσας, ἀνοχῇ τοῦ Μαχμοὺτ, παρετήρησε, παριστῶν τὸ ἄτολμον τοῦ Χρυσάνθου· «Μάλιστα, μεγαλειότατε· ἀλλὰ λεοντάρι καραβιοῦ» (γκεμὴ-ἀρσλὰν)· γνωστὸν δ' ὅτι τὰ πολεμικὰ καὶ τὰ ἐμπορικὰ πλοῖα τὰ ἐν Τουρκίᾳ (ἀγνοῶ τὰ εὐρωπαϊκὰ) εἶχον εἰς τὴν πρώραν ὁμοίωμα μέγα ζώου, μαστοφόρου, ἢ πτηνοῦ, κατεσκευασμένον ἐκ ξύλου.

Τὸν Ἄνθιμον Γ΄ διέκρινεν ἡ εὐλαβὴς τήρησις τῶν ἱερῶν καθεστώτων· καθὼς δ' ὁ Εὐγένιος ἀντέστη εἰς τὴν ἐπιθυμίαν καὶ τὴν τάσιν τῶν νεοδμήτων «λογάδων τοῦ εὐσεβοῦς ἡμῶν Γένους» καί τινων ἀρχιερέων πρὸς τὴν κατάλυσιν τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς Ἐκκλησίας Κύπρου καὶ συγχώνευσιν μετὰ τοῦ ἡμετέρου Πατριαρχείου, οὕτως ἀντετάχθη καὶ ὁ Ἄνθιμος Γ΄ κατὰ ἄλλης προτάσεως τῶν λογάδων καὶ ἀρχιερέων, περὶ τῆς μετὰ τοῦ Πατριαρχείου συνενώσεως τῶν μητροπόλεων Οὐγγροβλαχίας καὶ Μολδοβλαχίας καὶ τῶν ἐπισκόπων Βλαχίας καὶ Μολδαυΐας, ὅπως ψηφίζωνται καὶ χειροτονῶνται ὑπὸ τοῦ πατριάρχου, καὶ παρακάθηνται καὶ ἐν τῇ ἱερᾷ συνόδῳ ὡς σύνεδροι.

Τὸν **Ἀγαθάγγελον,** ἄνθρωπον πεπαιδευμένον, οἷος ἦτο καὶ ὁ Κύριλλος ΣΤ΄, διέκρινεν ὁ τρόπος τῆς μετὰ τῶν τούρκων διεξαγωγῆς τῶν κοινῶν ἡμῶν ὑποθέσεων, καὶ ἡ ἐμπειρία τοῦ «χρῆσθαι τοῖς καιροῖς καὶ τοῖς προσώποις» καὶ μάλιστα ὅτε καὶ πάλιν ἐξηγριώθησαν οἱ ὀθωμανοὶ κατὰ τῶν ἑλλήνων, μετὰ τὴν ναυμαχίαν τοῦ Ναυαρίνου.

Κωνστάντιον τὸν Α΄ διέκρινεν ἡ πολυμάθεια, ἡ γνῶσις ξένων γλωσσῶν, καὶ ὁ ὑπὲρ ἐλαφρύνσεως τῶν χρεῶν τῆς ἁγιοταφιτικῆς ἀδελφότητος ζῆλος· ἀπελάμβανε δὲ τόν τε σεβασμὸν καὶ τὴν εὐλάβειαν τῶν ὀρθοδόξων διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ μεγάλου ναοῦ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, καὶ διὰ τὴν εἰς τὰ ἱερὰ καθεστῶτα ἐμμονὴν, ἀποδειχθεῖσαν κατὰ τὸ ὑπὸ τῶν ἐν ΚΠόλει χίων ζητηθὲν μνημόσυνον ὑπὲρ τοῦ Κοραῆ· καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐφάνη διστάζων ὁ Κωνστάντιος, ἀλλ' ἐπὶ ταῖς ἐνστάσεσι τοῦ Νικολάου Λογάδου καὶ τοῦ Στεφάνου Καραθεοδωρῆ, καὶ τοῦ «αὐθέντου» Στεφάνου Βογορίδου, μάλιστα δὲ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ἀθανασίου, ἀπηγόρευσε τὸ ἐπὶ τῷ Κοραῇ μνημόσυνον, ἕνεκα τῶν ἀκρίτως ὑπ' αὐτοῦ γραφέντων ἐν «Ἱερατικῷ Συνεκδήμῳ»· συνέβαινε τοῦτο κατὰ ἰούλιον τοῦ 1833, μῆνας τρεῖς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κοραῆ.

Ἄνθιμον Δ΄ τὸν Βαμβάκην, ἄνδρα πεπαιδευμένον καὶ πρὸ τοῦ 1815 διδάσκαλον, διέκρινεν ἐν τῇ πρώτῃ καὶ τῇ δευτέρᾳ ἱερατείᾳ αὐτοῦ

ζῆλος πολὺς ὑπὲρ τῶν ἱερῶν καθεστώτων· ἐξέδωκε τὴν γνωστὴν περὶ ὅρκου κανονικὴν διάταξιν, καὶ καθίδρυσε τὴν ἐν τῷ βασιλείῳ τῆς Ἑλλάδος αὐτοκέφαλον Ἐκκλησίαν, ἣν εἰς διάστασιν πρὸς τὴν Μ. Ἐκκλησίαν ἐκράτει ἐπὶ εἴκοσιν ἔτη ἡ δολερὰ ἀγχίνοια τοῦ Θεοκλήτου Φαρμακίδου, καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ συνεργαζομένων ἀλλοδόξων.

Μελέτιον Γ΄ τὸν Πάγκαλον οἱ γέροντες φαναριῶται μοὶ παρίστων ὡς κληρικὸν βίου σώφρονος, ἐλεήμονα, μεγαλοπρεπῆ· ἀπ' αὐτοῦ πολλὰς ἀγαθὰς ἀπεξεδέχοντο πράξεις, ἀλλ' ὁ ταλαίπωρος, ἀνελθὼν ἐκ τοῦ ναοῦ, μετὰ τὴν λειτουργίαν τῆς 28 νοεμβρίου 1845, τετράδος καὶ πιὼν καφὲν, ᾐσθάνθη φοβεροὺς πόνους τοῦ στομάχου, καὶ εὐθὺς ἀπεβίωσε. Τὰ κατὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ πρὸς τὸ παρὸν ἀποσιωπῶνται.

Παραδόξως οἱ τὸν Μελέτιον ψηφίσαντες δεκαεξ μητροπολῖται, δέκα ἐν ἐνεργείᾳ καὶ ἓξ ἰδιωτεύοντες, ἔγραψαν εἰς τὸ τῆς ἐκλογῆς ὑπόμνημα ὅτι ἐκλέγουσιν αὐτὸν «οὐ μόνον ἐπὶ στηριγμῷ τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν πίστεως...ἀλλὰ καὶ πρὸς εὐαρέστησιν τοῦ βασιλείου κράτους, διὰ τῆς ἐνδομύχου εἰλικρινοῦς ἀφοσιώσεως πρὸς τὰ ὑψηλὰ νεύματα». Καὶ ὅμως ὁ πρὸ τοῦ Μελετίου Γερμανὸς Δ΄, εὐσεβέστατος καὶ φιλομουσότατος κληρικὸς, οὔτε τὴν ὀρθόδοξον πίστιν ἔβλαψεν, οὔτε τὰ «ὑψηλὰ νεύματα». Καὶ ἐν τούτοις ἀνεξήγητόν μοι φαίνεται τὸ ὅτι, μετὰ τὴν παῦσιν (δῆθεν παραίτησιν) τοῦ Γερμανοῦ, τὸν τοποτηρητὴν, τὸν μητροπολίτην Ἰωαννίνων Ἰωακεὶμ (τὸν εἶτα, 1860—63, πατριάρχην) διώρισεν ἡ Υ. Πύλη, συγχρόνως ἀποκλείσασα τ ς ὑποψηφιότητος τούς τε πρώην πατριάρχας, καί

τινας τῶν τῆς ἱερᾶς συνόδου μητροπολιτῶν. Ἀλλὰ τῆς ἐκλεξαμένης τὸν Ἄνθιμον ΣΤ΄ γενικῆς συνελεύσεως κληρικῶν καὶ λαϊκῶν «λογάδων» (4 δεκεμβρίου 1845) προήδρευσεν ὁ πρῶτος διερμηνεὺς τῆς Ὑψ. Πύλης Φουὰτ ἐφέντης, ὁ κατόπι πολυμήχανος πρωθυπουργός. Ἀνεξήγητον δὲ μένει τέως εἰσ ἐμὲ τοὐλάχιστον, μέχρι τῆς στιγμῆς, ὅτι ἡ Υ. Πύλη διέταξε ἵνα μὴ συνοδεύσωσι τῇ κηδείᾳ τοῦ Μελετίου οἱ ἀρχιερεῖς τῆς συνόδου.

Εἰς τὰς Πατριαρχικὰς Ἐφημερίδας θὰ ἐκτεθῇ ἡ ἱστορία τῆς θλιβερᾶς ταύτης ὑποθέσεως, ἧς τὸ συμπέρασμα τὸ ὀδυνηρὸν εἰσὶν οἱ τὸ γόητρον τοῦ Πατριαρχείου καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ ὑπονομεύσαντες «Ἐθνικοὶ Κανονισμοὶ», ἢ Γενικοὶ, ἢ ἐθνοσωτήριοι.

Τὸν Γερμανὸν Δ΄ ἐθαύμασαν, ἐτίμησαν, ἐσεβάσθησαν οἱ ἀπ' αὐτοῦ μέχρι τοῦδε κληρικοὶ καὶ λαϊκοὶ διὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς ἐν Χάλκῃ Θεολογικῆς σχολῆς (1844), καὶ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ Ἐθνικοῦ Ὀρφανοτροφείου (1853) ἔξω τῆς πύλης Ῥηγίου (Μπελγκρὰτ-καπού).

Ἄνθιμος ὁ Κουταλιανὸς καὶ **Ἰωακεὶμ Β΄ ὁ Κοκκώδης** ἐτιμῶντο διὰ τὸ ὀξύνουν αὐτῶν, τὴν πολιτικὴν ἐμπειρίαν καὶ τέχνην πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῶν μηχανορράφιῶν τῶν τούρκων ὑπουργῶν, ἀλλ' ἦσαν φιλοχρήματοι, ἦσαν «ἥσσονες χρημάτων». Ὁ πρῶτος ἀπεδοκίμασε τὴν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ εἰσβολὴν τῆς τετραφώνου μουσικῆς· ὁ Ἰωακεὶμ ἀνασυνέδησε κατὰ τὴν δευτέραν ἱερατείαν τὰς σχέσεις μετὰ τῶν σλαυϊκῶν Ἐκκλησιῶν, ἃς ἐψύχρανε διὰ παλιμπαιδικῆς πολιτείας, ἄλλοθεν ἐμπνεόμενος, ὁ Κουταλιανός.

Σωφρόνιος ὁ Γ΄ ἀφῆκε μνήμην ἀγαθοῦ κληρικοῦ, φιλομούσου, καὶ πρώτου κατανοήσαντος τὸ ἐπιζήμιον τῶν «Γενικῶν» Κανονισμῶν, οὓς ἐν τούτοις καὶ αὐτὸς ὑπεστήριξε θερμῶς, παρασυρόμενος ὑπὸ τῆς ἐπιμηθείας καὶ τῆς ἀνοησίας δύο, τριῶν λαϊκῶν.

Ἐκ τῶν μετὰ τὸν Γρηγόριον πατριαρχῶν, ὁ **Ἰωακεὶμ Γ΄** ἔπραξε πολλά, ἐφελκύσας ἐφ' ἑαυτὸν τόν τε θαυμασμὸν καὶ τὴν ὑπόληψιν, κατὰ τὴν δευτέραν ἱερατείαν ἰδίᾳ, τῶν κυβερνήσεων καὶ τῶν λαῶν Ῥωσσίας, Αὐστρίας, Ἑλλάδος, Σερβίας, Μαυροβουνίου. Τὰ περὶ αὐτοῦ εἰς τοὺς «Πατριαρχικοὺς Πίνακάς» μου θὰ ἐκτεθῶσι.

Τὸν Διονύσιον Ε΄ ἀνέγραψα ἄνω. Ἐκ τῶν μετ' αὐτὸν θὰ μιμνησκόμεθα τοῦ **Κωνσταντίνου Ε΄ τοῦ Βαλλιάδου** διὰ τὴν παιδείανα ὑτοῦ,

Ο ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ε΄

ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν εὐπιστίαν ὅτι ἦν δυνατὸν ἵνα ἑνωθῶσιν οἱ ἀγγλικανοὶ καὶ οἱ παλαιοκαθολικοὶ μεθ' ἡμῶν. Εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἐγὼ ἐκράτησα μακρὰν ὀλίγον τὸν Ἰωακεὶμ Γ΄, ἕως οὗ προέφθασεν εἰς βοήθειάν μου ὁ ἐν Βερολίνῳ παπὰ Μάλτζεφ, γράψας πρὸς τὸν Ἰωακείμ.

Ἐκ πάντων τούτων τῶν πατριαρχῶν, Ἄνθιμος ὁ Γ΄, Γρηγόριος ὁ ΣΤ΄, καὶ Ἰωακεὶμ ὁ Γ΄, ἀπήλαυον τῆς ἀγάπης καὶ τῆς πρὸς αὐτοὺς ἀφοσιώσεως τοῦ λαοῦ. Περὶ τοῦ Ἰωακεὶμ ἐπανελάμβανόν τινες ὅπερ εἶπεν ὁ Ζώσιμος περὶ τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου· «Ἦν γὰρ ὁ ἄνθρωπος ἄλογον ὄχλον ὑπαγαγέσθαι δεινός».

Ἀπήλαυον δὲ τοῦ σεβασμοῦ καὶ τῆς εὐλαβείας πάντων οἱ πατριάρχαι πάντες, μάλιστα δ' ὁ τῆς Κωνσταντινοπόλεως, διατρανουμένης εἰς πάσας τὰς ἐμφανίσεις τοῦ κοινωνικοῦ ἡμῶν βίου. Τίς ἠδύνατο ἵνα καθεσθῇ ὄχι πρεσβύτερος, ἢ διάκονος, ἀλλὰ λαϊκὸς ἐπιφανὴς παρὰ τὸν πατριάρχην μὴ καλούμενος πρὸς τοῦτο; Τίς ἠδύνατο ἵνα κρατῇ κομβολόγιον παρακαθήμενος αὐτῷ, ἢ καπνίζων; Τὴν κακοήθη τοῦ καπνίζειν τὸ σιγάρον αὐτῶν ἀνευλάβειαν ἐνεκαίνισαν οἱ πρῶτοι, καὶ δεύτεροι διερμηνεῖς τῆς Ἑλληνικῆς πρεσβείας, οἰόμενος ἕκαστος μέγα τι ζῶον εἶναι, κατὰ τὸν μῦθον τοῦ Αἰσώπου. Καλούμενοι ὑπὸ τοῦ πατριάρχου δι' ὑπόθεσιν οἱανδήποτε, ὅτε ἠγείρετο πρὸς περίπατον ἐν τῇ πατριαρχικῇ αἰθούσῃ, ἢ ἐν τῷ κήπῳ, συμπεριεπατοῦμεν, δῆθεν, μένοντες πάντοτε δύο, τρία βήματα ὀπίσω αὐτοῦ, μὴ ἀκούοντες ἐνίοτε ὅ,τι ἔλεγεν. Ὅτε δ' ἔγραφόν ποτε πρὸς αὐτὸν οἱ ὀφφικιάλοι τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς,

ἐσημειοῦντο οὐχί, καθὼς σήμερον, ἀνευλαβῶς, μέγας καὶ παραμέγας, ἀλλὰ ἁπλῶς ὁ ρεφερενδάριος, ὁ ῥήτωρ, ὁ χαρτοφύλαξ, ὁ πρωτοσύγκελλος, ὁ ἀρχιδιάκονος ὑμῶν. Οἱ δὲ ἀρχιερεῖς, καὶ αὐτοὶ οἱ «γέροντες» ὑπεγράφοντο θεράπων, ἢ δοῦλος, ἤ τι τοιοῦτον, ἐνῷ σήμερον καὶ αὐτὸς ὁ Ἱεραπόλεως καὶ οἱοσδήτις «πόλεως» ὑπογράφουσιν ἑαυτοὺς «ἀγαπητοὺς ἐν Χριστῷ ἀδελφούς». Αὐτὸς ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Σωφρόνιος ἔγραφε τῷ πατριάρχῃ Σώφρονίῳ, τῷ 1866, «διατελῶ...θεράπων καὶ εἰς τοὺς ὁρισμοὺς σὑτῆς προθυμότατος». Αὐτὸς ὁ μέγας καὶ πολὺς Οὐγγροβλαχίας ὁ Νήφων, τῷ 1864 «ταπεινότατος δοῦλος». Εἰς τὸν Γρηγόριον ὁ Νήφων «ταπεινὸς καὶ ὑποκλινέστατος δοῦλος» τῷ 1869, ὁ δὲ γεραρὸς Μιχαὴλ ὁ Βελιγραδίου «ταπεινὸς δοῦλος», διαρκῶς ὑπογράφων οὕτως, ὡς καὶ ὁ Νήφων· ἕτεροι δὲ «τέκνον πειθήνιον». Τὴν εὐλάβειαν ταύτην μέχρι τέλους τοῦ βίου αὐτῶν ἐτήρησαν, ἐφ' ἡμῶν, ὁ Νεοκαισαρείας, εἶτα Βερροίας, Κωνστάντιος Ἰσαακίδης, καὶ ὁ Κρήτης Εὐμένιος Ξερουδάκης·* ἀλλὰ καὶ γράφοντες ἐπιστολὰς οὗτοι πάντες ἔθετον ὑπογραφὴν οὐχὶ ὅπου ἔληγεν ἡ ἐπιστολὴ, ἀλλ' εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς σελίδος καὶ τῆς ᾠας. Ἐπίσης ἐπὶ τῶν φακέλλων ἡ πρὸς τὸν πατριάρχην ἐπιγραφὴ ἐγράφετο κάτω κάτω. Οἱ δ' ἐν τῷ Πατριαρχείῳ ἐργαζόμενοι οὐδ' ἐπιγραφὴν ἔγραφον τῶν φακέλλων,ἀλλὰ μόνον τρεῖς σταυροὺς, ἐν εἴδει τριγώνου, καὶ κάτω τὴν λέξιν «προσκυνητῶς», ἢ «δουλικῶς», ἢ τι τοιοῦτον. Κατὰ δὲ παραμονὴν λειτουργίας πατριάρχου καὶ μητροπολιτῶν,

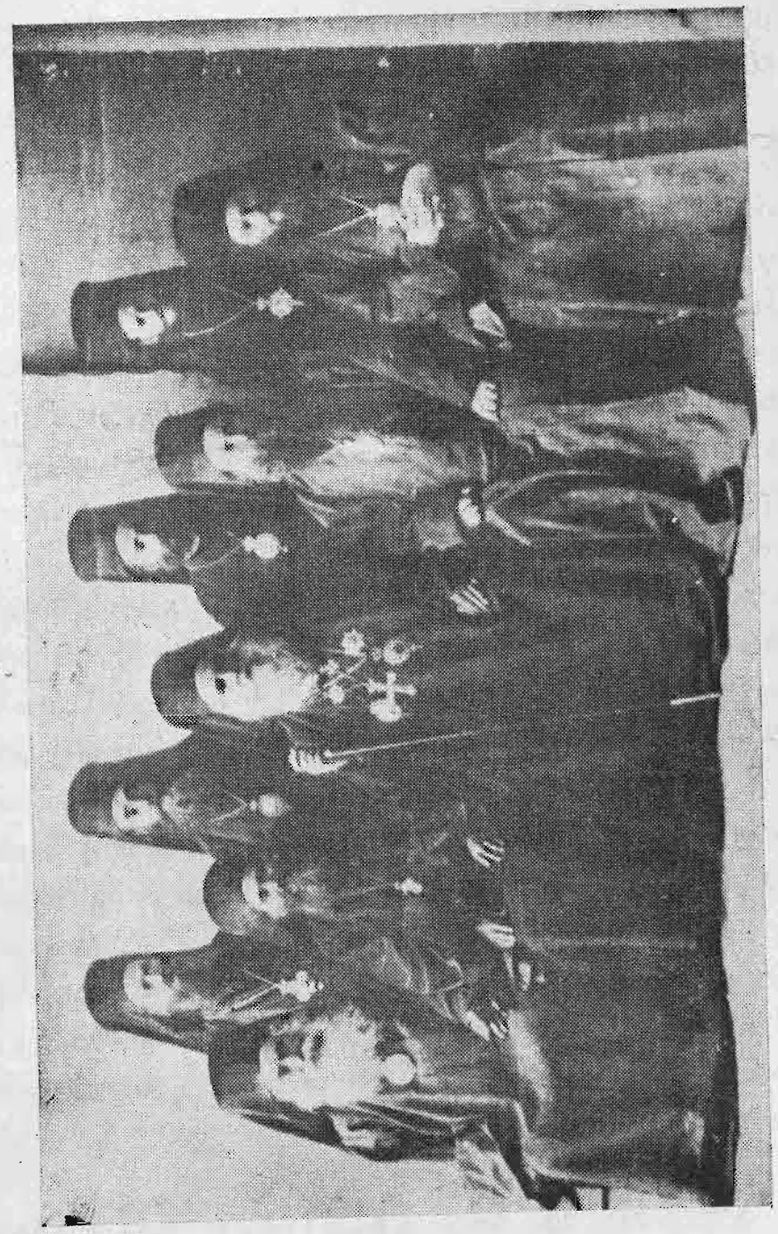
* δῆλα δὴ «τέκνον ἐν Κυρίῳ πειθήνιον καὶ δοῦλος», ἢ «υἱὸς ἐν Χριστῷ ταπεινὸς» κτλ

οἱ ἀρχιερεῖς ἐξήταζον ἀφ' ἑσπέρας τὸν ἀρχιδιάκονον τίνα στολὴν θὰ περιβληθῇ ὁ πατριάρχης, ὥστε ἵνα ἐνδυθῶσιν αὐτοὶ κατωτέρας ὑλικῆς ἀξίας στολήν. Ἐλπίζω ἵνα κρατῶσί τινες εἰς τὴν μνήμην αὐτῶν τοιαύτας συνηθείας, αἵτινες οὐδεμίαν ζημίαν θὰ προξενήσωσι διατηρούμεναι καὶ σήμερον. Διατί, λόγου χάριν, παρεδόθη εἰς τὴν λήθην τὸ μεγαλοπρεπὲς ἱεροκοσμικὸν ἔθος τῆς ὑποδοχῆς τοῦ πατριάρχου κατὰ τὰς πρὸς ἀρχιερεῖς καὶ πρὸς ἐπιφανεῖς κοσμικοὺς ἐπισκέψεις; (εἰς ἑορτὰς ὀνοματικὰς, ἢ κατὰ τὴν δευτέραν, καὶ τὴν τρίτην ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων καὶ τοῦ Πάσχα). Τὸν πατριάρχην, εἰσερχόμενον τὴν ἔξω θύραν τῆς οἰκίας, ἐθυμίων ἕως τῆς ἀνόδου οἱ διάκονοι καὶ οἱ ἀνεψιοὶ τοῦ ἀρχιερέως, ἢ τὰ τέκνα τοῦ λαϊκοῦ λογάδος, ἐνῷ ἡ σύζυγος ἢ θυγάτηρ τις αὐτοῦ ἔραινε διὰ ῥοδοστάγματος τὴν αἴθουσαν, ἢ τὸ δωμάτιον, ὅπου ἔπρεπε ἵνα εἰσαχθῇ ὁ πατριάρχης. Ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ δῶρα τοῦ πατριάρχου συνετηροῦντο μετ' εὐλαβείας, ἐπὶ παραδείγματι τὸ «κόκκινο αὐγὸ» τοῦ Πάσχα, τὸ διανεμόμενον εἰς τοὺς πιστοὺς τὴν τρίτην τῆς διακαινησίμου. Ἐλάμβανον αὐτὸ,καὶ, κλείοντες ἐντὸς μικρᾶς θήκης ἐκ λευκοσιδήρου (τενεκὲ), τυλίσσοντες διὰ βάμβακος, ἔστελλον εἰς τὰς πατρίδας αὐτῶν, μάλιστα οἱ ἐκ Μικρασίας, διαφυλαττόμενον μετὰ τῶν ἁγίων εἰκόνων· ὅτε δὲ συνεπέραινον ὅτι ἀδύνατος ἡ διατήρησις αὐτοῦ ἔκαιον· καὶ τὴν κόνιν ἔρριπτον εἰς τὸ πηγάδι (φρέαρ) τὸ ὑπὸ τὴν ἁγίαν τράπεζαν, ὅπου ἐχύνετο καὶ τὸ ὕδωρ τῆς κολυμβήθρας μετὰ τὸ βάπτισμα· ἢ ἐπικειμένης τυχὸν κατασκευῆς ἁγίου Μύρου. ἀπέστελλον εἰς ΚΠολιν καὶ

ἕκαιον ὑπὸ ἕνα τῶν λεβήτων, εἰς οὓς ἐψήνετο τὸ ἔλαιον τοῦ ἁγίου Μύρου.

§

Ταῦτα, κατὰ τὰς ἀθροισθείσας εἰδήσεις· ἀλλ' ὑπῆρχον καὶ ἀρχιερεῖς, ἐκπληρώσαντες τὸ καθῆκον, ἐλεύθεροι πάσης ἐπηρείας φαναριωτῶν λαϊκῶν, αἵτινες συνετέλουν εἰς ζημίαν ὑλικὴν καὶ ἠθικὴν ἀρχιερέων ἐπὶ πείρᾳ διακρινομένων. Εἰς τὸν Νεόφυτον Θεσσαλονίκης πρότερον Τορνόβου σκόλωψ τῇ σαρκὶ αὐτοῦ προσεκολλήθη λαϊκὸς κωνσταντινοπολίτης, ἐπηρεάζων καὶ αὐτὰς τὰς ἐπισκοπὰς τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, ἐνῷ οἱ τῆς Κρήτης ὀκτὼ ἐπίσκοποι δι' ἑαυτῶν αὐτοὶ ἐπήρκουν εἰς θεραπείαν τῶν θρησκευτικῶν ἀναγκῶν τῶν κρητῶν, οὐδεμίαν φαναριώτου λαϊκοῦ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀκούοντες συμβουλήν. Ἐζήτησα εἰκόνας καὶ εἰδήσεις ἀναφερομένας εἰς ἐπισκόπους Θεσσαλονίκης, καὶ Λαρίσσης, καὶ Κρήτης, ἐστάλη μοι δὲ μία παριστῶσα σύμπλεγμα συνέδρων τῆς **ἱερᾶς συνόδου Κρήτης**, τοῦ 1895, ἡ παρατιθεμένη. Ἐν αὐτῷ παρίστανται Τιμόθεος Καστρινογιαννάκης ὁ μητροπολίτης Κρήτης, (1882—97), πρότερον ἐπίσκοπος Χερρονήσου (Κρήτης), καθήμενος ἐν μέσῳ· ἐκ δεξιῶν ὁ Ἀρκαδίας Νικόδημος Κοτσαράκης, καὶ παρ' αὐτὸν ὁ Ῥεθύμνης Ἱερόθεος ὁ Πραουδάκης· ἐξ ἀριστερῶν ὁ Χερρονήσου Διονύσιος, ἀδελφὸς τοῦ Τιμοθέου, παρ' αὐτὸν ὁ Κυδωνίας Νικηφόρος Ζαχαριάδης. Οἱ λοιποὶ τέσσαρες ἐπίσκοποι οἱ ὄρθιοι εἰσὶν (ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ) ὁ Ἱερᾶς καὶ Σιτείας Ἀμβρόσιος Σφακιανάκης, ὁ Λάμπης Εὐμένιος Ξηρουδάκης, ὁ μετὰ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΙ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΡΗΤΗΣ (1895)

ταῦτα (1897—1917) Κρήτης, ὁ Πέτρας Τίτος Ζωγραφίδης, καὶ ὁ Κισάμου καὶ Σελίνου Ἰωρόθεος Κλωναράκης. Τῶν ἐννέα τούτων ἐγένοντο τελειοδίδακτοι τῆς ἐν Χάλκῃ Θεολογικῆς σχολῆς ὁ Τιμόθεος (1864), ὁ Ζαχαριάδης (1869), ὁ Εὐμένιος (1875), ὁ Κλωναράκης (1881), καὶ ὁ Τῖτος (1887),

λαβόντες τὸν βαθμὸν ἄριστα, πλὴν τοῦ Κλωναράκη (λίαν καλῶς).

Αἱ σύνοδοι τ›ν ἐπαρχιακῶν ἐπισκόπων διηυθέτουν τὰς ἰδιωτικὰς καὶ κοινὰς ὑποθέσεις τῶν κοινοτήτων καὶ τῶν ἐπισκόπων, ἔπαυον αὐτοὺς καὶ ἐψήφιζον νέους, ἀναγγέλλουσαι τὴν ψῆφον εἰς τὸ Πατριαρχεῖον, ὅπερ ἦν ὁ ἄρειος πάγος ἐν ἀποφάσεσι δικαστικαῖς. Εἰς αὐτὸ ἀνεφέροντο ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων αἱ συστάσεις σχολείων καὶ μονῶν, διότι τὸ Πατριαρχεῖον ἐξέδιδε τὰ ἐμπεδοῦντα σύστασιν καὶ συντήρησιν ἐκείνων καὶ τούτων πατριαρχικὰ καὶ συνοδικὰ σιγίλλια. Τῷ 1870 ἀπεστάλη πατριαρχικὸς ἔξαρχος εἰς Κρήτην ὁ ἀρχιμανδρίτης Γρηγόριος Φωτεινὸς, ὁ κατόπιν ἐπίσκοπος Μυριοφύτου, πρὸς τὴν ἀπὸ κοινοῦ σύνταξιν «Διοργανισμοῦ τῶν ἐν Κρήτῃ ἱερῶν μονῶν» εἰς 177 ἄρθρα, ὧν τινὰ ἐπιμήκη· ὑπέγραψε δὲ δεχόμενος «ὅσα μόνα ἀφορῶσι τὰ ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον ἱερὰ τῆς Κρήτης σκηνώματα». Συνυπέγραψαν δὲ ἡγούμενοι σταυροπηγιακῶν μονῶν δεκατριῶν, καὶ ἐνοριακῶν ἕξ, ἐπίσκοποι δὲ ὀκτώ, καὶ ὁ μητροπολίτης Μελέτιος ὁ ἐκ Καλύμνου, πρότερον δὲ Διδυμοτείχου, μετὰ σεβασμοῦ πάντες περιέποντες τὸ γόητρον τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινοπόλεως.

§

Ἐσεβόμεθα πᾶν ἔθος ἱερὸν καὶ καθεστὼς πάτριον, καὶ ἐσώζομεν πατρίδα καὶ πίστιν. Ἐπῆλθεν ὁ Κριμαϊκὸς πόλεμος, καὶ μετ' αὐτὸν ἡ συνθήκη τῶν Παρισίων καὶ ἡ μακιαβελικῶς ὑπ' αὐτῆς διαταχθεῖσα σύνταξις κανονισμῶν ἐπὶ βελτιώσει τῆς ἐν γένει καταστάσεως τῶν κοινῶν πραγμάτων ἑκάστου τῶν ἐν Τουρκίᾳ ἐθνῶν.

Ἐπῆλθεν ἡ κατὰ μεττερνίχειον καὶ ναπολεόντειον μαγγανείαν λαθρόβιος ὑπονόμευσις τῆς ἰσχύος τοῦ Πατριαρχείου ἡμῶν. Ἡ ἀνθελληνικὴ τῶν βουλγάρων πολιτεία, κορυφωθεῖσα ἀπὸ τοῦ 1861, ὑποθαλπομένη ὑπὸ τῶν ἀπὸ Δύσεως θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν, εἶτα τῶν ἀπὸ βορρᾶ, προπαγανδῶν, ἐκράτησεν ἐν ταραχῇ ἐπὶ πολλὰ ἔτη τὴν ὀρθόδοξον ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν, καὶ τὴν πίστιν τὴν ὀρθόδοξον, σχεδὸν ἐμπαιζομένην καὶ ὑπὸ τῶν ἐν τῇ τουρκικῇ αὐτοκρατορίᾳ ἀνοσίων προξένων τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, ὧν τὴν δυσσέβειαν κατεδίκαζε τῷ 1873 δημοσίᾳ ἡ ἱερὰ σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ἐπέπνευσεν ἀπὸ τοῦ 1872 ὁ δεληγιοργικὸς εὐρυκλείδων ὁ κατὰ σλαύων, ἀπητεῖτο κρυφίως ἡ ἀποκήρυξις τῆς Ῥωσσικῆς Ἐκκλησίας ὡς σχισματικῆς, διότι τοῦτο ἐπόθουν οἱ ἡμιπαράφρονες πολιτικοὶ, καὶ αἱ κατάκριτοι αὗται θεωρίαι ἤρξαντο ἐπωάζουσαι, πρὸς ζημίαν ἡμῶν, ἐν μὲν Ἁγίῳ Ὄρει τὴν ὑπόθεσιν τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος, εἰς τὴν Ἐκκλησίαν Ἀντιοχείας τὰς ἀξιώσεις τῶν ἀράβων ὀρθοδόξων περὶ τῆς εἰς αὐτοὺς παραδόσεως τῶν ἡνιῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτῶν διοικήσεως, εἰς δὲ τὴν Ἐκκλησίαν Ἱεροσολύμων ζημίαν γενικωτέραν διὰ τῆς παύσεως τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου, καθὸ φίλου τῶν ῥώσσων. Τότε καὶ διετύπωσεν αὐθαδῶς ὁ ἐπάρατος συνεργὸς τῆς ἀειφυγίας τοῦ Σιναϊτικοῦ Κώδηκος Ἰωάσαφ ἀρχιεπίσκοπος Φιλαδελφείας, κακῇ τύχῃ συναΐτης τὸ πρότερον, τὴν ἀνθελληνικὴν ἀξίωσιν «ὁ πατριάρχης Προκόπιος εἶναι πατριάρχης τῶν γραικῶν». Ὑλακῶν δὲ κατὰ πρόσωπον τῶν ἀγανακτούντων ἀράβων, καὶ βρωμόμενος, ἐπιδοκιμάζων

ἴσως τὴν ἀσχημονεστάτην ἐπίθεσιν τοῦ κακοηθεστάτου Νεοφύτου Λύδδης ἐπὶ τῆς προσωπογραφίας τοῦ Κυρίλλου, κατεδίωκε συγχρόνως δύο τῶν νοημόνων ἐν Παλαιστίνῃ μητροπολιτῶν Ἀγάπιον τὸν Βηθλεὲμ (ἐκ Βόλου νομίζω) καὶ Νήφωνα τὸν Ναζαρὲτ, τὸν ἐκ Κρήτης, οἵτινες πᾶσαν κατεδίκαζον βιαίαν τῶν καθεστώτων ἀνατροπήν. Εἴδομεν

ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ ΚΟΚΚΙΝΑΚΗΣ
(εἰκὼν πρὸ τοῦ 1860)

τἀποτελέσματα· διασκορπισμὸν, χρημάτων, ὀργὴν τῆς ῥωσσικῆς αὐτοκρατορίας, πτωχείαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Γῆς, διάλυσιν τοῦ στοιχειώδους ἐκθετοτροφείου τοῦ παρὰ τὸ Μετόχιον τοῦ Παναγίου Τάφου ἐν ΚΠόλει, μείωσιν προσωρινὴν τῶν ἐργασιῶν τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις τυπογραφείου καὶ τῆς αὐτόθι θαυμασίας Θεολογικῆς σχολῆς, σχεδὸν ἀποσύνθεσιν τοῦ ἐν Φαναρίῳ ΚΠόλεως Ἁγιοταφιτικοῦ παρθεναγωγείου, οὗ διδάσκαλος τελευταῖος, ἰδὼν καὶ τὴν ἀκμὴν καὶ τὴν παρακμὴν τοῦ ἀνωτέρου τούτου γυναικείου ἐκπαιδευτηρίου ἦτο Χριστόδουλος ὁ Κοκκινάκης περὶ οὗ εἶπον (σ. 79).

§

Εἶδον οἱ πατέρες ἡμῶν, εἴδομεν καὶ ἡμεῖς «δύστυχα χρόνια», ἐπηρεασμούς, ζημίας. Ἀλλ' ἐθαυμάσαμεν τὴν ἀντοχὴν τοῦ ἔθνους ἡμῶν. Καταδιωκόμενον φανερῶς, ἢ λαθροβίως, ἐπηρεαζόμενον, διαφεῦγον κινδύνους ἐξ ἀλλοφύλων, κινδύνους ἐξ ἐθνῶν, κινδύνους ἐκ γένους, ἐργαζόμενον καὶ «ζητιανεῦον» ἔσωζε τὸν ἐθνισμὸν καὶ τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν, καὶ εἰς τὴν ἐσχάτην ἐν Ἀνατολῇ γωνίαν ἠγωνίζετο τὸν ἀγῶνα τῆς ἀνασώσεως καὶ διαδόσεως τῶν τοῦ ἀληθοῦς πολιτισμοῦ στοιχείων, ἕως οὗ εἴδομεν καὶ τὴν φοβερὰν λαίλαπα, τὴν ἀναστάσασαν ἀπὸ τῶν αἰωνίων αὐτοῦ κατοικιῶν τὸ δυστυχὲς ἑλληνικὸν, κατασκευάσαν Ἐκκλησίας, αὐτὸ τοῦτο διασπορᾶς. Καὶ θρηνοῦσι πολλοὶ βεβαίως τὴν ἐν οἷς τόποις ἔζων νέκρωσιν. Ἀλλ' αὐτοὶ θὰ πιστεύσωσιν ὅπερ εἶπεν ὁ μέγας τῶν ἐθνῶν ἀπόστολος περὶ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν, παρακαλῶ δὲ ἵνα ἐπιλέγωσι (Κορινθ. Α', ιε', 43) τὰ αὐτὰ περὶ τῆς ἀναστάσεως ἔθνους πιστοῦ, νομιζομένου νεκροῦ· «σπείρεται ἐν φθορᾷ, ἐγείρεται ἐν ἀφθαρσίᾳ· σπείρεται ἐν ἀτιμίᾳ, ἐγείρεται ἐν δόξῃ. σπείρεται ἐν ἀσθενείᾳ, ἐγείρεται ἐν δυνάμει».

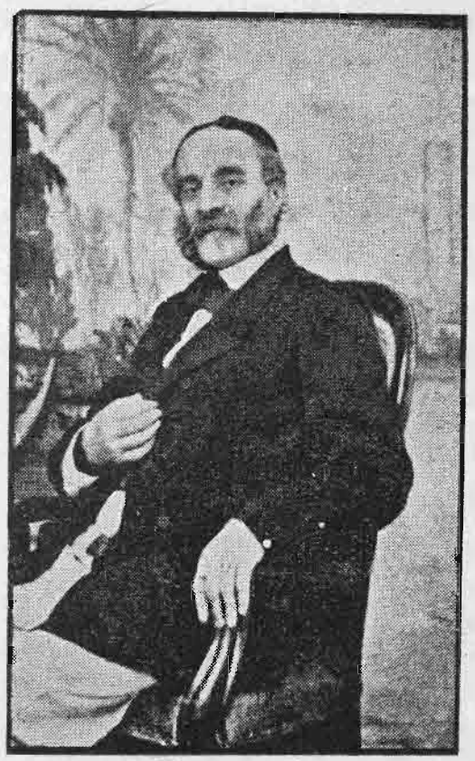
Δ'

Οἱ πρὶν ἐμοῦ τὴν πάτριον παίδευσιν καὶ τὴν πίστιν ἐξιστορήσαντες θὰ καταλάβωσι κατὰ καθῆκον ὀλίγας σελίδας τοῦ βιβλίου τούτου, κυρίως ὅσοι μετ' ἐμοῦ ἐγνωρίσθησαν ἢ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΑΚΚΕΛΙΩΝ

διὰ γραμμάτων, ἢ προσωπικῶς, τούτων δὲ τάττεται πρῶτος **Ἰωάννης ὁ Σακκελίων**, ὃν ἐγνώρισα κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1869, ἀλλὰ συγχρόνως σχεδὸν, πρῶτος καὶ αὐτὸς, **Σοφοκλῆς Οἰκονόμος**, υἱὸς τοῦ ἐξ Οἰκονόμων οἰκονόμου

ΣΟΦΟΚΛΗΣ Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ

καὶ πρεσβυτέρου Κωνσταντίνου, Κυριακὸς ὀνομασθεὶς ἐν τῷ βαπτίσματι. Εἰς τὴν ἔρευναν τῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας ἡμῶν προηγήθη τοῦ Σακκελίωνος ὁ Σοφοκλῆς διὰ τῆς περὶ Μάρκου τοῦ Κυπρίου διατριβῆς (1843, ἐν Ἀθήναις), καὶ τῶν προλεγομένων εἰς τὰ Ἀμφιλόχια (1858) τοῦ Φωτίου, ὧν ἤρξατο, τῆς συγγραφῆς ὁ πατὴρ, συνεπλήρωσε δ' ὁ υἱὸς, διάδοχος καὶ κληρονόμος τῆς τοῦ πατρὸς πολυμαθείας τε καὶ βιβλιοθήκης. Ἐγεννήθη ὁ Σοφοκλῆς ἐν Τσαριτζάνῃ τῷ 1808, ἀπεβίωσε δ' ἐν τῇ σιδηροδρομικῇ ἁμάξῃ τῇ 19 αὐγούστου 1877, καταβαίνων ἐξ Ἑσπερίας εἰς Ἀθήνας. Τὸν ἐπικήδειον εἰς αὐτὸν, τῇ 3 σεπτεμβρίου, ἀπήγγειλα ἐγὼ, ὁ δὲ Τιμολέων Φιλήμων ἐν τῷ νεκροταφείῳ.

Νεώτερος τοῦ Οἰκονόμου κατὰ ἕξ ἔτη ἦν ὁ Σακκελίων, γεννηθεὶς ἐν Νάξῳ, υἱοθετηθεὶς ὑπό τινος παπᾶ φέροντος τὸ ὀφφίκιον τοῦ σακκελλίου. Ἠκροάσατο τῶν μαθημάτων τῆς φιλολογίας ἐν τῷ ἐθνικῷ πανεπιστημίῳ (1837—39), διατελῶν καὶ γραφεὺς εἰς τὴν Γραμματείαν (Ὑπουργεῖον) τῆς παιδείας, ὑπὸ τὸν Ἰάκωβον Ῥίζον Νερουλὸν, ἐν Ναυπλίῳ, ἀπὸ τοῦ 1834, ὕστερον ἐν Ἀθήναις. Ὑπηρέτησε κατόπιν, μετὰ τὸ 1841 ὡς γραμματεὺς τῆς ἑλλην. ὀρθοδόξου κοινότητος τῆς Κῶ, εἶτα τῆς Πάτμου, καὶ διδάσκαλος πρῶτον, εἶτα δὲ διευθυντὴς (1865—1883) τῆς αὐτόθι σχολῆς· ἀπὸ τοῦ 1883 διηύθυνε τὸ τμῆμα τῶν χειρογράφων τῆς ἐθνικῆς βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν μέχρι θανάτου (20 ἰουλίου 1891). Ἐγένετο γνωστὸς εἰς ἐμὲ ὁ Σακκελίων διὰ τῆς «Ἐπιστολῆς Συνοδικῆς τῶν ἁγιωτάτων πατριαρχῶν τῆς Ἑώας λήξεωσ.....πρὸς Θεόφιλον αὐτοκράτορα περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων» (Ἀθῆναι, 1864), ἀπό τινων ἐκδόσεων βυζαντινῶν γραμμάτων ἐπισήμων ἐν τῷ «Εὐαγγελικῷ Κήρυκι» καὶ ἀπὸ τῶν ἐν τῇ «Πανδώρᾳ» Σημειώσεων παρεκβολικῶν εἰς τὸν χρυσόβουλλον λόγον Ἀλεξίου Α΄ τοῦ Κομνηνοῦ. Λαμπρὸν ἔργον τοῦ Σακκελίωνος, συνεργασθέντος καὶ τοῦ πατμίου ἱερομονάχου Ἱεροθέου Φλωρίδου ὁμολογεῖται ἡ Πατμιακὴ Βιβλιοθήκη, κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς αὐτοκρατορικῆς καὶ πατριαρχικῆς μονῆς Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου.

Κατὰ μάρτιον τοῦ 1878 ἐπεσκεψάμην ἐν Πάτμῳ τὸν Σακκελίωνα ὅτε μοὶ ἀφηγήθη τὰ κατ' αὐτὸν. τότε δ' ἐγνώρισα τὸν **Ἱερόθεον Φλωρίδην,** ἄξιον μνείας, διότι αὐτὸς ἐγένετο ὁ χειραγωγὸς τοῦ

Σακκελίωνος εἰς τὴν παλαιογραφίαν· ἐχρημάτισε γραμματεὺς καὶ βιβλιοφύλαξ τῆς μονῆς, ἀπεβίωσε δ' εἰς ἡλικίαν ἑβδομήκοντα τεσσάρων ἐτῶν κατὰ μάϊον τοῦ 1894. Τῇ 24 τοῦ μηνὸς ἔγραψα μνημόσυνον ἄρθρον ἐν τῷ «Νεολόγῳ» ΚΠόλεως. Ἡ παρατιθεμένη εἰκὼν παριστᾶ τὸν Φλωρίδην ἐν ἀνδρικῇ ἡλικίᾳ. Τοῦ Φλωρίδου ἐξεδόθη τῷ 1870 «Ἀναγραφὴ τῶν ἐν τῇ μονῇ τῆς Πάτμου σωζομένων ἐπισήμων ἐγγράφων» ἐν τῇ «Πανδώρᾳ».

ΙΕΡΟΘΕΟΣ ΦΛΩΡΙΔΗΣ

Λύο ἑτέρων κληρικῶν ἐγινώσκομεν πρὸ τοῦ 1870 τὰ ἔργα· ὁ μὲν ἦτο **Δωρόθεος ὁ Εὐελπίδης,** ὅστις ἐγνώσθη ἀπὸ τοῦ 1867 διὰ τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τῶν τοῦ Χρυσοστόμου λόγων περὶ ἱερωσύνης, καὶ διὰ λαμπρᾶς τοῦ ἱεροῦ πατρὸς βιογραφίας. Ἐγεννήθη ἐν Ῥυσίῳ (Βιθυνίας) περὶ τὰ 1825, ἔλαβε τὸ πτυχίον τελειοδιδάκτου τῆς ἐν Χάλκῃ Θεολογικῆς τῷ 1849, ἐμόνασεν ἐν τῇ μονῇ Βατοπεδίου, ἀποσταλεὶς εἰς Κισνόβιον Βασσαραβίας ἡγούμενος τῶν ἐκεῖ βατοπεδηνῶν κτημάτων,

ΔΩΡΟΘΕΟΣ ΕΥΕΛΠΙΔΗΣ
(φωτογραφία πρὸ τοῦ 1865 ἐν Κισνοβίῳ)

ἐπιστρέψας εἰς Ἀθήνας τῷ 1866, νομίζω. Πρωτοσύγκελλος τοῦ Πατριαρχείου, μετὰ τὸν Κλεόβουλον, ἐχειροτονήθη τῇ 23 ἀπριλίου 1874 μητροπολίτης Σελασφόρου καὶ Κορητσᾶς, καὶ τῇ 8 μαΐου 1875, διαβαίνων τῶν ποταμὸν Ἀῶον, ἐπνίγη.

Ὁ δεύτερος ἦν ὁ **Νικόλαος Κατραμὴς**, ζακύνθιος, τῷ 1820 γεννηθεὶς, σπουδάσας ἐν τῇ Ἰονίῳ ἀκαδημίᾳ, χρηματίσας ἐφημέριος τῆς ἑλληνικῆς ἐν Νεαπόλει τῆς Ἰταλίας κοινότητος, ἧς τὸν ναὸν ἀπήλλαξεν ἀπὸ χειρῶν ἁρπακτικῶν, ἐκδοὺς καὶ τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ, ἐχειροτονήθη τῷ 1868, μετὰ τὸν θάνατον τῆς παπαδιᾶς αὐτοῦ, ἀρχιεπίσκοπος Ζακύνθου· μετὰ δεκαὲξ ἔτη ἀπηλλάγη τῶν ἀρχιερατικῶν καθηκόντων ὑπὸ τῆς ἱερᾶς συνόδου, καὶ ἀπεβίωσε τῷ 1896. Μικρόθεν ἤκουον περὶ αὐτοῦ ὡς συντάξαντος καὶ ἐκδόντος «Ἱστορικὰς δια-

σαφήσεισ περὶ τῆς πατρίδος Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως» (Ζακύνθῳ, 1853), ἐσχετίσθην μετ' αὐτοῦ δι' ἀλληλογραφίας ἀπὸ τοῦ 1876, καὶ προσωπικῶς ἐν Ἀθήναις (1877—78), ὅτε διετέλει μέλος τῆς ἱερᾶς συνόδου. Ἔργον αὐτοῦ σπουδῆς ἄξιον, ἐκτυπωθὲν κακομόρφως (ἐν Ζακύνθῳ, 1881), εἰσὶ τὰ «Φιλολογικὰ ἀνάλεκτα Ζακύνθου».

Τῷ 1870 ἐγνώρισα ἐν ΚΠόλει, συγχρόνως σχε-

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΤΡΑΜΗΣ

ΕΠΑΜ ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ

δὸν ἐλθόντας, τὸν Ἐπαμεινώνδα Σταματιάδην, καὶ τὸν **Κωνσταντῖνον Ν. Σάθαν.** Μετ' αὐτοῦ ἀντήλλαξα δύο, τρεῖς ἐπιστολάς, ἀλλ' εἴχομεν γνῶσιν τῶν βιβλίων αὐτοῦ, ὧν τὰ χρησιμώτερα ἦσαν— καὶ σήμερον—ἡ «Νεοελληνικὴ Φιλολογία»—ἡ «Ἱστορία τοῦ ζητήματος τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης»—τὸ «Βιογραφικὸν σχεδίασμα περὶ τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου Β'», ἐκτυπωθέντα κατὰ τὰ ἔτη 1868—70.

Ἐπίσης εἴχομεν ἀσφαλῆ γνῶσιν καὶ τῶν ἔργων τοῦ **Ἐπαμεινώνδα Σταματιάδου,** τῶν ἀξίων ἀναγνώσεως· ἦσαν δὲ αἱ «Βιογραφίαι τῶν ἑλλήνων μεγάλων διερμηνέων» (1865), ἡ «Ἱστορία τῆς ἁλώσεως τοῦ Βυζαντίου ὑπὸ τῶν φράγκων καὶ τῆς αὐτόθι ἐξουσίας αὐτῶν» (1865) καὶ «Οἱ καταλάνοι ἐν τῇ Ἀνατολῇ (1869), ἐν Ἀθήναις ἐκδοθέντα πάντα, ὡς ἐξεδόθησαν αὐτόθι καὶ τὰ τοῦ Σάθα. Γεννηθεὶς ὁ Ἐπαμ. Σταματιάδης ἐν Σάμῳ τῇ 17 δεκεμβρίου 1835, ἀπεβίωσεν ἐν Σμύρνῃ 18 φεβρουαρίου 1901. Διετέλεσεν ἐν Σάμῳ ἀπὸ τοῦ 1870 διευθυντὴς τοῦ ἡγεμονικοῦ γραφείου, συντάκτης τῆς ἐφημερίδος «Σάμου», καὶ ἀπὸ τοῦ 1875 ἐξέδιδε τὴν ἀξιοσπούδαστον «Ἐπετηρίδα τῆς Ἡγεμονίας Σάμου» μέχρι τοῦ 1896. Ἦτο στιχουργὸς εὐφυέστατος. Ἄξια πολλοῦ λόγου λέγονται τὰ εἰς 5 τόμους ἐκτεινόμενα Σαμιακά, ἀλλὰ μετ' εὐχαριστήσεως ἀναγινώσκεται καὶ τὸ ποίημα «Πανικιὰς» (ἐν Σάμῳ, 1897).

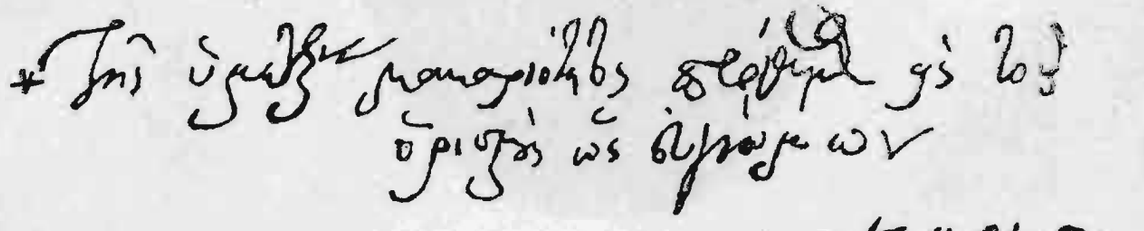
Τῷ 1872 ἐγνωρίσθημεν δι' ἐπιστολῶν μετὰ τοῦ **Ἰωάννου Βελούδου.** Ἐδίδαξεν ὁ Βελούδης ἐν τῷ Φλαγγινιανῷ φροντιστηρίῳ (Βενετίας 1834—37), καὶ κατόπιν εἰσήχθη βιβλιοφύλαξ εἰς τὴν Μαρκιανὴν βιβλιοθήκην τῷ 1842, γενόμενος διευθυντὴς αὐτῆς τῷ 1879, μετὰ τὸν ἰταλὸν Βαλεντινέλλην. Ἐγινώσκομεν τοῦ Βελούδου τὸ γραφὲν ἰταλιστὶ πολύτιμον ἔργον περὶ τῆς ἐν Βενετίᾳ ἑλληνικῆς ἀποικίας, ἐκδοθὲν καὶ ἑλληνιστὶ τῷ 1872, οὗ παράρτημα τὰ «Χρυσόβουλλα καὶ γράμματα τῶν πατριαρχῶν» κλπ. τῷ 1873, ἐκδοθέντα τὸ δεύτερον καὶ τὰ δύο, ὧν τὸ πρῶτον μετὰ συμπληρώσεων, τῷ 1893. Μετ' αὐτὰ ἐξέδωκε τὸ Χρονικὸν

τοῦ ἐν Κυθήροις μοναστηρίου τῶν ἁγίων Θεοδώρων (1874), πρὶν αὐτοῦ δὲ τὸ περὶ τῆς σπάθης τοῦ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΒΕΛΛΟΥΔΗΣ

Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, ἰταλιστί· Ἀλλ' ἐπεμελήθη καὶ τῶν ἐκδόσεων τοῦ Εἱρμολογίου (1853), κατὰ τὴν ἐπισκευὴν τοῦ Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανοῦ, μετὰ ταῦτα τοῦ Μεγάλου Ὡρολογίου, καὶ, τῷ 1857, ἂν μὴ ἀπατῶμαι, τοῦ Προσκυνηταρίου τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἰωάννου Κομνηνοῦ, τοῦ κατόπιν Ἱεροθέου μητροπολίτου Λρύστρας, οὗ παρατίθεται πανομοιότυπον γραφῆς καὶ ὑπογραφῆς, μὴ εὐρεθείσης προσωπογραφίας. Τὰ εἰς τὰς τρεῖς ταύτας ἐκδόσεις προλεγόμενα τοῦ Βελούδου ἀναγινώσκονται εὐαρέστως, ὡς ὠφέλιμα.

SISMANOGLIO MEGARO

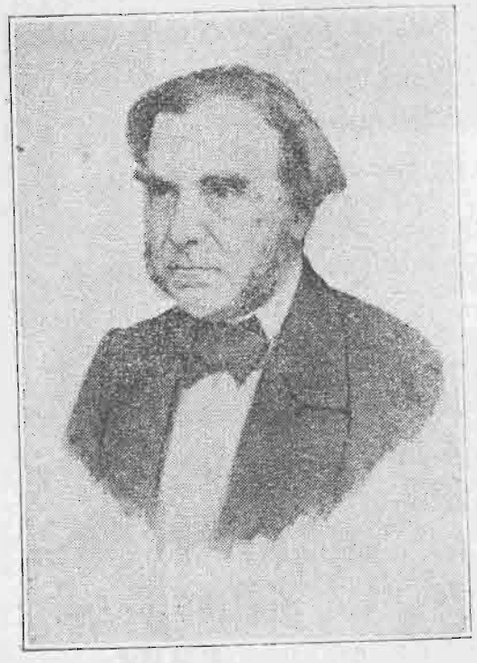
Εἴχομεν γνῶσιν ἐπίσης τῶν ἐμπόνων ἐργασιῶν ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν Ἰταλίᾳ τοῦ Παναγιώτου Χιώτη, περὶ οὗ ὡμίλησα ἤδη (σ. 181), ὃν εὗρον ἀληθῆ φίλον ἀπὸ τοῦ 1875, ὅτε ἔγραψε τὴν πρώτην εὐνοϊκὴν κρίσιν ἐπὶ δύο δῆθεν ἱστορικῶν διατριβῶν μου, ὑπὸ τίτλον «Μεσαιωνικὰ ἀνάλεκτα» ἐκδοθεισῶν τῷ 1874. Τὴν κρίσιν ἐξέδωκεν ἐν τῷ περιοδικῷ «Κορίννῃ» τῆς Ζακύνθου.

Εὐμνήμων τῆς πρὸς ἐμὲ τοιαύτης ὑποστηρίξεως, τῆς δημοσίᾳ γινομένης κρίσεως, καὶ τῆς ἀποστολῆς τῶν ἔργων αὐτῶν παραθέτω ἐνταῦθα τὰς προσωπογραφίασ τριῶν ἑλληνιστῶν καὶ συγγραφέων, ὧν παλαιότερος ὁ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Βουδαπέστης **Ἰωάννης Βαπτιστὴς Τέλφυς**, ἑλληνιστὴς δόκιμος καὶ φιλέλλην, γεννηθεὶς τῷ 1812, ἀποθανὼν τῷ 1888. Τὰς εἰς τὴν «Πανδώραν» Ἀθηνῶν καὶ τὴν «Κλειὼ» Τεργέστης κλπ. διατρι-

ΤΕΛΦΥ

βὰς ἐξέδωκεν εἰς ἴδιον κομψὸν φυλλάδιον, εἰς σχῆμα 4ον, ἐν Βουδαπέστῃ, τῷ 1880, ἐκ σελίδων 116, διχρώμων (μελανοερυθρῶν), ἐκεῖθεν δ' ἔμαθον ὅτι τῷ 1878 ἔγραψε κρίσιν τοῦ φυλλαδίου μου «Μνημεῖα μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως», μετὰ τετραετίαν δὲ ἔγραψε κρίσιν ἐπὶ τῆς διωρθωμένης ὑπ' ἐμοῦ ἐκδόσεως τοῦ ποιήματος Εἰρήνης Σεβαστοκρατορίσσης (Ἀθήναις, 1879), περὶ ἧς ὁ Μίλλερ ἔγραφέ μοι ὅτι ἔθηκα εἰς τάξιν τὴν παρὰ Βοασονὰδ ἄτακτον ἔκδοσιν. Βλ. τὸ ἐκ 58 σελίδων τεῦχος Ujgörög Irodalmi Termékek, ἐν Βουδαπέστῃ, 1883. Ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ἀρχαίας, μεσαιωνικῆς, καὶ νεωτέρας ἔγραψεν ὁ Τέλφυ πολλά, ὧν ἀρχαιότερον «Ἡ Ἑλληνικὴ ποίησις ἐν ταῖς Ἰονίοις νήσοις» (1861, Szépirodalmi Figgelo (Γραμματολογικὸς Παρατηρητὴς) ἀριθμὸς 29—33). **Ἐμμανουὴλ Μίλλερ**, γεννηθεὶς τῷ 1812, ἀποθανὼν

ΜΙΛΛΕΡ

ΓΕΛΖΕΡ

τῷ 1886, βιβλιοφύλαξ τῶν νομοθετικῶν σωμάτων (Γαλλίας), ἐγνωρίσθη πρὸς ἐμὲ δι' ἀλληλογραφίας τῷ 1879, ὅτε ἀπέστειλέ μοι καί τινας ἐκδόσεις αὐτοῦ, ὧν ὑπερέχει ἡ δίτομος ἔκδοσις τῶν ποιημάτων τοῦ βυζαντινοῦ ποιητοῦ Μανουὴλ Φιλῆ, ἡ μονότομος ἔκδοσις τῶν Ἑλασσόνων ἑλλήνων γεωγράφων, ὁ Κατάλογος τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων τῆς (ἐν Ἱσπανίᾳ) βιβλιοθήκης τοῦ Ἐσκουριὰλ, τὰ Ἐπιγραφικὰ καὶ φιλολογικὰ Ἀνάλεκτα κλπ. Ἀνήγγειλέ μοι τῷ 1880 ὅτι ἔμελλε ἵνα γράψῃ κριτικὴν ἐπὶ τοῦ ποιήματος Εἰρήνης σεβαστοκρατορίσσης εἰς τὴν Journal des savants.

Ἐρρῖκος Γκέλζερ, ὁ ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας ἀποθανὼν τῷ 1906, καθηγητὴς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Ἰένης, ἐτίμα πολὺ τὰ ὑπ' ἐμοῦ γραφέντα, μάλιστα δὲ τοὺς «Πατριαρχικοὺς Πίνακας», ὧν εὐμενῆ κρίσιν ἔγραψεν εἰς τὸν Β΄ τόμον τοῦ «Βυζαντινοῦ Δελτίου» τοῦ Κρουμβάχερ. Γνωστὴ ἡ τοῦ Γκέλτζερ ἔκδοσις Ἰουλίου τοῦ Ἀφρικανοῦ, ὁ ὑπὸ Λεοντίου Νεαπόλεως βίος Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος, καὶ ἡ ἀνασκοπὴ τῆς ἱστορίας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ἐν ἐπιμέτρῳ τῆς τοῦ Κρούμβαχερ Λογοτεχνίας τῶν βυζαντινῶν.

Ἐξ ὁμογενεῖς μου καὶ ῥῶσσος εἷς, ἐβοήθησάν μοι εἰς προμήθειαν βυζαντινῶν ἢ μετὰ τὴν ἅλωσιν ἑλληνικῶν ἱστορικῶν μνημείων· τρεῖς μὲν ἐξ αὐτῶν, κατὰ παράκλησιν ἐμὴν, ὁ λαυριώτης προηγούμενος Χρυσόστομος, ὁ βατοπεδηνὸς διάκονος Ἄνθιμος, καὶ ὁ μοναχὸς Ματθαῖος ἐκ τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει ῥωσσικῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος· προσθετέος δ' εἰς αὐτοὺς ὁ γάλλος πρεσβύτερος τῆς ἐν Ῥοτομάγῳ (Rouen) Ἐκκλησίας **Ἐμμα-**

νουὴλ Ὤβραί· μεταγράψας ἐκ παρισινῶν χειρογράφων ἀπέστειλέ μοι τὰς βιογραφίας Ἰσαακίου, Δαλμάτου καὶ Φαύστου, καὶ τῆς ὁσίας Ὀλυμπιάδος καὶ τῶν μετ' αὐτῆς, χρησιμοποιηθείσας εἰς τὸ «Βυζαντινὸν Ἑορτολόγιόν» μου (ἐν ΚΠόλει, 1899). Ἐβραβεύθη ὑπὸ τοῦ ἐν Παρισίοις Συλλόγου πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἑλλην. γραμμάτων ἡ κριτικὴ ὑπὸ Ὤβραί ἔκδοσις τῶν Κατηχήσεων τοῦ Στουδίτου. Ἐξέδωκε φυλλάδιον περὶ τῆς καταστάσεως τῆς ἑλλην. Ἐκκλησίας (1895) γαλλιστὶ, προσφωνηθὲν εἰς ἐμὲ, πρότερον εἰς αὐτὸν προσφωνήσαντα τὴν διατριβήν μου (1893) «Παιδεία καὶ

ΩΒΡΑΙ

πτοχεία παρ' ἡμῖν». Γνώστης τῆς ἑλληνικῆς θαυμάσιος ἔγραψεν «Ὠδάρια», ἐκδοθέντα ἐν Rouen εἰς σχῆμα 16ον.

Χρυσόστομος ὁ Λαυριώτης, ἐν Μαδύτῳ τῆς Θρᾳκικῆς Χερσοννήσου γεννηθείς, ἐσπούδασεν ἐν τῇ Θεολογικῇ τῆς Χάλκης σχολῇ, λαβὼν τὸ πτυχίον τῷ 1885. Συνέγραψε θαυμασιώτατον κατάλογον τῶν χειρογράφων τῆς ἐν τῇ Λαύρᾳ βιβλιοθήκης, καὶ ἕτερον τῆς τοῦ Πρωτάτου (Ἁγίου Ὄρους Ἄθῳ) βιβλιοθήκης τῶν χειρογράφων. Ἐγίνωσκεν ἄριστα τὴν ἑλληνικήν. Ἦτο παλαιογράφος δόκιμος. Ἐφονεύθη κατὰ δεκέμβριον τοῦ 1907, μόλις πεντηκοντούτης, ὑπὸ κακούργων καλογήρων.

Ἄνθιμος ὁ Βατοπεδηνὸς ἐγεννήθη ἐν Ἀφουσίᾳ τῆς Προποντίδος, ἐσπούδασεν ἐν Χάλκῃ, λαβὼν τὸ πτυχίον τῷ 1886, καὶ ἀπέθανεν ἐν Ἀ-

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ

ΑΝΘΙΜΟΣ

φουσίᾳ, κοτὰ τὴν διάρκειαν τοῦ παγκοσμίου πολέμου, φθάσας τὸ πεντηκοστὸν πέμπτον τῆς ἡλικίας. Ἐγίνωσκε καὶ αὐτὸς ἄριστα τὴν ἑλληνικὴν, ἀνεγίνωσκε δ' εὐσυνειδήτως καὶ καλῶς τὰ μεσαιωνικὰ χειρόγραφα.

Ματθαῖος ὁ ῥῶσσος ἐγένετο μαθητὴς, ὡς

ΜΑΤΘΑΙΟΣ

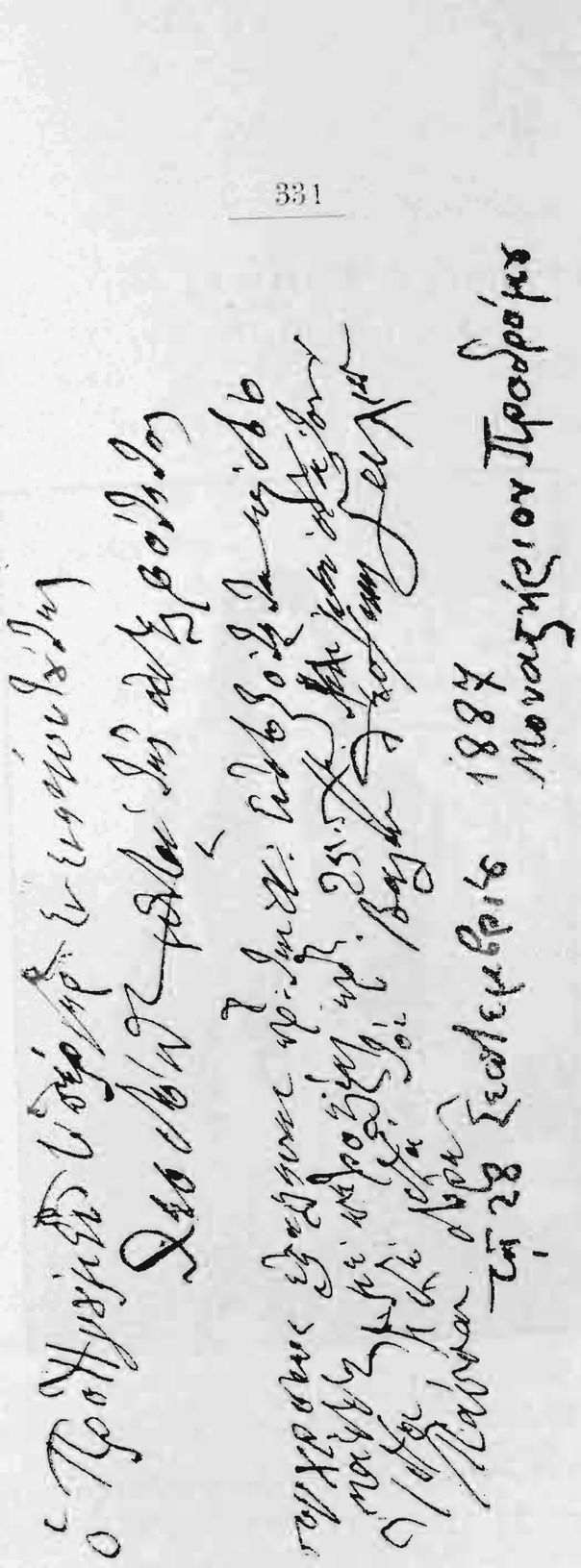
μοι εἶπε, τῆς Μ. τοῦ Γένους Σχολῆς ἐπὶ βραχὺν χρόνον, πρὸ τοῦ 1862, διατελῶν καὶ ψάλτης τοῦ ναΐσκου τῆς Ῥωσσικῆς ἐν ΚΠόλει πρεσβείας· προσῆλθεν εἰς τὴν μονὴν τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος, ἐγένετο μοναχὸς τῷ 1865, διακονῶν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ, ἧς ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν μετὰ τὸν Ἀζαρίαν, ἀποθανόντα κατὰ ἰανουάριον 1878. Ἦτο καὶ ὁ Ἀζαρίας ἑλληνιστὴς ἐξέδωκε δὲ, καθὰ μοὶ ἔλεγε, φυλλάδιον, πρὸ τοῦ 1860, κατὰ τοῦ πλαστογράφου Σιμωνίδου. Ἐδιδάχθη ὁ Ματθαῖος ἐν

ΚΠόλει τὴν γαλλικὴν καὶ τὴν τουρκικήν. Εἰργάσθη πρὸς ταξινόμησιν καὶ πλουτισμὸν τῆς ἐν τῇ μονῇ βιβλιοθήκης, ἀπέθανε δὲ κατὰ σεπτέμβριον τοῦ 1911, προσεγγίσας τὸ τῆς ἡλικίας ὀγδοηκοστόν.

Τρεῖς δὲ φίλοι μου ἀλησμόνητοι προθύμως καὶ ἄνευ αἰτήσεως ἐμῆς ἐβοήθησαν εἰς ἔκδοσιν κειμένων μεσαιωνικῶν· ἀλησμόνητοι, διότι οὐδέποτ᾽ ἔγραψα πρὸς αὐτοὺς ζητῶν ἀντίγραφα.

Θεοδόσιος ὁ ἡγούμενος τῆς παρὰ τὰς Σέρρας μονῆς τοῦ Προδρόμου ἀπὸ τοῦ 1860—66 καὶ ἀπὸ 1870—1885, ἀπεβίωσε κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1888, ἐν ἡλικίᾳ ἐτῶν ὀγδοήκοντα καὶ ὀκτώ. Γεννηθεὶς ἔν τινι βουλγαρογλώσσῳ χωρίῳ τῆς ἐπαρχίας τοῦ Νευροκόπου, κατηγορεῖτο ἐπὶ βουλγαρισμῷ, ἴσως διὰ τὸν πεπαιδευμένον ἀνεψιὸν αὐτοῦ Θεοδόσιον, προσκολληθέντα τῇ τῶν βουλγάρων Ἐκκλησίᾳ καὶ ὑπ᾽ αὐτῆς χειροτονηθέντα Σκοπίων μητροπολίτην τῷ 1887, ἢ 1888. Ὅτε ὅμως καὶ ὅλη ἡ μονὴ ἐσυκοφαντήθη πρὸς τὸ Πατριαρχεῖον ὡς φιλοβούλγαρος, ἠναγκάσθη τῷ 1872 ᾽να γράψῃ (κατὰ δεκέμβριον) διαψεύδουσα μετ᾽ ἀγανακτήσεως τοὺς ὑπερελληνίζοντας συκοφάντας· τότε δ᾽ ἐγνώριζεν ἡμῖν καὶ τὸν μοναχὸν αὐτῆς ἱεροκήρυκα Διονύσιον Ψαλλίδαν (Ἔγγραφα πατριαρχικὰ καὶ συνοδικὰ περὶ τοῦ βουλγαρικοῦ ζητήματος· ἐν ΚΠόλει, 1908, σ. 485—88, καὶ 507—509). Τοῦ ἀειμνήστου Θεοδοσίου μὴ δυνηθεὶς προσωπογραφίαν ᾽να εὕρω, ἐκδίδω πανομοιότυπον ὑπογραφῆς αὐτοῦ καὶ γραφῆς*.

* ἡ γραφὴ λέγει· «Ὁ προηγούμενος ὑπέργηρος ἐννενηκοντούτης Θεοδόσιος, μετὰ τῆς ἀδελφότητος. Συγχρόνως ἐστάλησαν πρὸς τὴν Α. Ἐνδοξότητα καὶ δύο κάδδοι μὲ πετροελαίας πρὸς

25 [ὀκάδες] εἷς μὲν διὰ τὸν ἴδιον, εἷς δὲ διὰ τὸν βαλὴν Θεσσαλονίκης Γαλὶπ πασὰν δῶρα». Ἡ λέξις ἴδιος σημαίνει τὸν ἐν Σέρραις πρόκριτον Μιχαὴλ Χ. Μιχαὴλ βέην, ἐν Θεσσαλονίκῃ μένοντα.

Γρηγόριος ὁ Φωτεινὸς. εὐχέτης παντοτεινὸς, ὡς ὑπέγραφεν ἐνίοτε τὰς πρὸς ἐμὲ ἐπιστολὰς, ἐγεννήθη καὶ ἐδιδάχθη ἐν Χίῳ*, ὅπου τῆς ἐκεῖ περιφήμου βασιλικῆς καὶ πατριαρχικῆς Νέας Μο-

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΦΩΤΕΙΝΟΣ
ἐπίσκοπος Μυριοφύτου

νῆς ἐγένετο μοναχός· ἐχειροτονήθη διάκονος τῷ 1830, μετέβη κατόπιν εἰς Ἄνδρον πρὸς τὸν Καή-

* τὰς περὶ Φωτεινοῦ εἰδήσεις, ἐνεχούσας καί τινας ἀνακριβείας, ἐπέστειλέ μοι, διὰ τοῦ μακαρίτου μητροπολίτου Χίου Ἱερωνύμου, ὁ πρὸ ἐτῶν ἐκεῖ μένων καὶ ἄλλοτε πρωτοσύγκελλος τοῦ μητροπολίτου Κωνσταντίνου Κύριλλος Τρεχάκης τῇ 18 ὀκτωβρίου 1924.

ρην, καὶ ἐπανελθὼν ἔμενεν ἐν Χίῳ. ἀποσταλεὶς ὕστερον εἰς Μασσαλίαν ὡς ἐφημέριος τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος καὶ βοηθὸς τοῦ προϊσταμένου παπᾶ Θεμιστοκλέους Παντελίδου, χίου καὶ αὐτοῦ, ἐκδόντος φυλλάδιον μικρὸν περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς. Ἐπανελθὼν εἰς Χίον (ἄγνωστον ἐν τίνι χρόνῳ) εἰσῆλθεν εἰς τὴν Νέαν Μονὴν, ἐξελέγη ἡγούμενος αὐτῆς, ἔγραψε τὰ «Νεαμονήσια» (ἐν Χίῳ, 1865) ἀποστελλόμενος ὑπὸ τοῦ Πατριαρχείου εἰς ἐξέτασιν ἐπαρχιακῶν ὑποθέσεων. Ἐγένετο διευθυντὴς (1871—72) τῆς ἐν Χάλκῃ Θεολ. σχολῆς, ἐπέστρεψε πάλιν εἰς τὴν μονὴν αὐτοῦ, διωρίσθη ἐπίσκοπος Μυριοφύτου καὶ Περιστάσεως τῇ 11 ἰανουαρίου 1882, ἀποσυρθεὶς ἐν τέλει τοῦ 1890 καὶ μεταβὰς εἰς Χίον, ὅπου ἀπέθανε κατὰ μάρτιον τοῦ 1900, ἐννενηκοντούτης. Αὐθορμήτως μεταγράφων ἐπιγραφὰς καὶ γράμματα ἐπίσημα ἔπεμπέ μοι πρὸς ἔκδοσιν ὁ ἀείμνηστος.

Αὐθόρμητος προσήρχετό μοι βοηθὸς ὁ **Περικλῆς Ζερλέντης**, ὃν ἐγνώρισα τὸ φθινόπωρον τοῦ 1877 ἐν Ἀθήναις, ἐπανελθόντα ἐκ Λονδίνου. Εἶπέ μοι τότε ὅτι ἐγεννήθη τῷ 1851 κατὰ αὔγουστον, νεώτερος ὢν ἐμοῦ κατὰ ἕνα μῆνα. καὶ ἀπέθανε πρὸ ἐννέα ἐτῶν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ Σύρῳ. Ἔγραψε πολλὰς διατριβὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν θρησκευτικὴν, πολιτικὴν, καὶ ἐκπαιδευτικὴν, οὕτως εἰπεῖν, ἱστορίαν τοῦ ἔθνους ἡμῶν, φιλοπονίαν ἀξιέπαινον ἐπιδειξάμενος, ἀλλὰ καὶ γνῶσιν ἀβαθῆ τῆς ἑλληνικῆς· εἰς τὰς τελευταίας δὲ διατριβὰς αὐτοῦ ἐφάνη ἄλις ἔχων τοῦ βίου, κατὰ τὴν παλαιὰν φρᾶσιν. Χρησιμώταται διὰ τοὺς ἐρευνῶντας τὴν ἱστορίαν τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας εἰσὶν αἱ διατριβαὶ

τοῦ Ζερλέντη καὶ ἐκδόσεις «Ἐφημερίδες Ἰωάννου Καρυοφύλλη» (Ἀθήναις, 1891), καὶ «Ἱστορικαὶ

ΠΕΡΙΚΛΗΣ ΖΕΡΛΕΝΤΗΣ

ἔρευναι περὶ τῆς ἱστορίας τῶν νήσων» (ἐν Ἑρμουπόλει, 1913 καὶ 1922 εἰς σελίδας 310).

Τὰ μεταγραφέντα ὑπὸ Ἀνθίμου Βατοπεδηνοῦ, Θεοδοσίου Προδρομίτου, Ματθαίου Ῥώσσου, Χρυσοστόμου Λαυριώτου, καὶ Περικλέους Ζερλέντη ἐξέδωκα ἐν «Ἀρχείῳ ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας» (ΚΠόλει, 1911)· τὰ ὑπὸ τοῦ Ἐμμανουὴλ Ὥβραὶ ἐν «Βυζαντινῷ Ἑορτολογίῳ» (ΚΠ, 1899)· καὶ τὰ ὑπὸ Γρηγορίου Φωτεινοῦ ἐν «Χρονικοῖς πατριαρχικῆς ἀκαδημίας (ΚΠ, 1883) καὶ ἐν «Μνήμῃ Γανοχώρων» (ΚΠ, 1913). Τῶν δὲ συνεχῶς ἐν εὐγενείᾳ κρινάντων τὰ ἔργα μου Φιλίππου Μάϋερ καὶ τοῦ καθηγητοῦ τῆς ἐκκλησιαστ. ἱστορίας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Ἰένας Nippold εὐμνημόνως ἔχων.

SISMANOGLIO MERCATO

αὐτῶν, λυποῦμαι ὅτι τὰς προσωπογραφίας, μὴ προφθάσας τώρα ἵνα ἔχω, θὰ ἐκδώσω ἐν ἑτέρῳ βιβλίῳ μου, ἐὰν εὕρω αὐτάς. Παραλείπω μνείας φίλων γραφάντων ἅπαξ ἢ δὶς περὶ ἐμοῦ.

Ἐὰν ἐκ καθήκοντος ἀναφέρω τὰς πρὸς τὰς ἱστορικὰς σπουδὰς ὑπηρεσίας τῶν ἀναγραφέντων ἄνω φίλων μου, διότι ἡ προθυμία αὐτῶν προθυμότερον καθίστα καὶ ἐμὲ, μνείας ἰσοβίου κρίνω ἀξίους τοὺς ἀρχαιότερον ἐμοῦ προηγηθέντας εἰς τὸ καλλιστέφανον τοῦτο στάδιον τῆς διαφωτίσεως σελίδων ἀγνοουμένων ἢ ἡμιφωτίστων τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἱστορίας. Ἐκ παιδικῆς ἡλικίας ἤκουον, ἀλλὰ καὶ ἀνεγίνωσκον ὅσα ἠδυνάμην, ἔργα τῶν πρὸ ἐμοῦ, μάλιστα τὸν «Ἑλληνομνήμονα» τοῦ Ἀνδρέου Μουστοξύδου καὶ τὸ περὶ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως

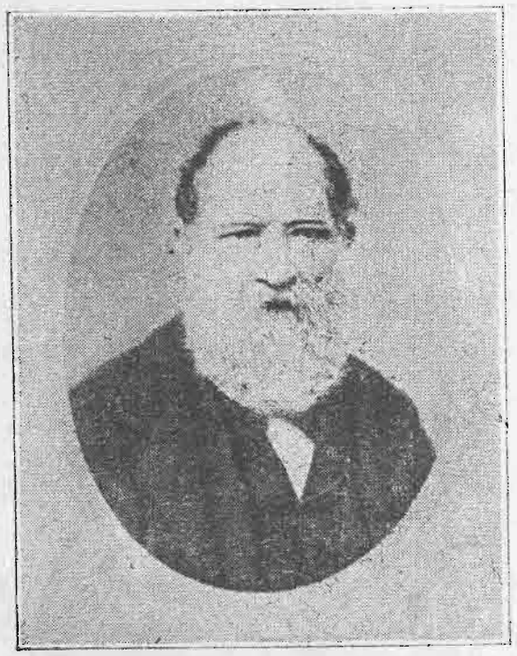

ΑΝΔΡΕΑΣ ΜΟΥΣΤΟΞΥΔΗΣ

τῆς Ἑπτανήσου ἐπὶ ἐνετῶν τοῦ Ἑρμάννου Λούντζη. Ὁ πρῶτος ἐγεννήθη ἐν Κερκύρᾳ τῷ 1785.

ἐκεῖ δ' ἀπέθανε τῷ 1860. Καίτοι ἔγραψεν ὁ Μουστοξύδης ὄχι πολλά, ἀλλ' ἦτο βαθὺς τοῦ παρελθόντος τοῦ ἔθνους ἡμῶν γνώστης, μελετῶν καὶ κατασκευάζων ἔργα ἐμβριθῆ.

Ἕρμαννος ὁ Λούντζης. ἐν Ζακύνθῳ γεννηθεὶς ἀπεβίωσε κατὰ τὸ τέλος ἀπριλίου 1868. Τὸ δίπλωμα τοῦ νομοδιδάκτορος ἔλαβεν ἐν Πίζᾳ συ-

ΕΡΜΑΝΟΣ ΛΟΥΝΤΖΗΣ

νέγραψεν ἰταλιστὶ συγγράμματά τινα, ἀλλὰ τὸ καὶ παρ' ἡμῶν εὐαρέστως ἀναγινωσκόμενον ἦτο τὸ σημειωθὲν ἀνωτέρω, ἐκδοθὲν τῷ 1856. Ἐν αὐτῷ εὕρισκον καί τινας εἰδήσεις περὶ τῆς ἐν Ἑπτανήσῳ ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, καίτοι εἰς τοῦτο τὸ κεφάλαιον ἱκανοποιεῖ με ἡ τοῦ ἀειμνηστοτάτου **Παναγιώτου Χιώτου** προσθήκη εἰς τὴν κατὰ Κομητὰν ἐπιτομὴν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ Μελετίου Ἀθηνῶν. Προσθετέον ὅτι ἡ τῶν

Λούντζηδων* οἰκογένεια, ὀρθοδόξων ὄντων, ἔλαβε τίτλον κόμητος τῷ 1789. Ἐγεννήθη ὁ Ἕρμανος τῇ 16 σεπτεμβρίου 1806.

Ἐγκαίρως καὶ κατέχων καὶ ἀναγνοὺς τὰ βιβλία Ἀνδρέου Παπαδοπούλου Βρετοῦ «Νεοελληνικὴν Φιλολογίαν καὶ Ἀνδρονίκου Δημητρακοπούλου «Ἱστορίαν τοῦ σχίσματος» ἐμελέτων αὐτά, ἀλλ' ἐγκαίρως ἀνέγνωσα καὶ τοὺς τρεῖς «Καταλόγους σπανίων βιβλίων τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας, πωλουμένων ἐν Ἀθήναις παρὰ Παύλῳ Λάμπρῳ».

Εἰς τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας τῆς παιδείας καὶ τῆς θρησκείας ἡμῶν παρώρμησαν ἐργασίαι νεώτεραι συγχρόνων ἡμῶν λογίων τὸ «Σχεδίασμα» τοῦ ἐξ Ἠπείρου Ματθαίου Παρανίκα περὶ τῶν μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινοπόλεως σχολείων παρὰ τῷ ἑλληνικῷ ἔθνει, ἐκδοθὲν τῷ 1867, καὶ ὁ γραφεὶς ὑπὸ Ἡλιοὺ Τανταλίδου «Βίος Στεφάνου Καραθεοδωρῆ» τῷ 1868, ἐκτυπωθέντα καὶ τὰ δύο ἐν ΚΠόλει. Ὅσα δ' ἐξ αὐτῶν ἐμάθομεν ἐλλιπῶς συνεπληρώσαμεν τῷ 1868, διὰ τῆς τοῦ Σάθα «Νεοελλ. Φιλολογίας», χαριεντιζόμενοι δ' ἐλέγομεν ὅτι διὰ τὸν ποθοῦντα ἵνα μελετήσῃ τὴν μετὰ τὴν ἅλωσιν ἱστορίαν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων τὰ βιβλία τοῦ Παρανίκα καὶ τοῦ Σάθα ἐπέχουσι τὸν τόπον τῶν τότε χρησίμων Ἀναγνωσματαρίου καὶ Ἀλφαβητα-ρίου. Διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας εἶχον αἱ τότε γενεαί, αἱ πρὸ τοῦ 1869, τὸν Μελέτιον Ἀθηνῶν καὶ τὴν ἐπιτομὴν αὐτοῦ κατὰ Στέφανον Κομη-

* τὰς περὶ Λούντζη καὶ Χιώτου λεπτομερεῖς εἰδήσεις ὀφείλω εἰς τὴν φιλίστορα προθυμίαν τοῦ φιλτάτου Λεων.δου Χ. Ζώη, τοῦ ἐν Ζακύνθῳ φιλοπονωτάτου μεσαιωνολόγου, τοῦ πέμψαντος καὶ τὰς προσωπογραφίας αὐτῶν.

τὰν, ἧς ἐκδόσεις εἶδον τὴν ἐν Πέστῃ τῷ 1827, τὴν ἐν ΚΠόλει, τῷ 1847, τὴν ἐν Ζακύνθῳ τῷ 1861, μετὰ τῆς ὑπὸ Χιώτη προσθήκης, τὴν ἐν Σμύρνῃ τῷ 1862. Ἐν αὐταῖς ἐμάνθανεν ὁ λαὸς τὴν ἱστορίαν τῆς θρησκείας, ἣν ἐπρέσβευεν, ὡς ἐμάνθανε τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπὸ τοῦ Χρονογράφου τοῦ Λαοῦθέου Μονεμβασίας καὶ τῆς δωδεκατόμου Ἱστορίας τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων τοῦ **Κούμα**. Τῶν δύο τούτων πανελληνίων, οὕτως εἰπεῖν, ἀναγνωσμάτων τὸ ἀντίτιμον ἦτο φράγκα χρυσᾶ 40 τοῦ πρώτου, 160 τοῦ δευτέρου, μέχρις ὅτου συνεπληρώθη ἡ «Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους» ὑπὸ Κ. Παπαῤῥηγοπούλου, καὶ τῶν δύο ἐκείνων ταντίτιμον ἔκτοτε κατῆλθεν εἰς τὸ ἓν τέταρτον τῆς παλαιᾶς ἀξίας αὐτῶν. Διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Κωνσταντινοπόλεως ἐβοήθουν ἡμῖν ἡ «Κωνσταντινούπολις» τοῦ Σκαρλάτου Δ. Βυζαντίου (1797—1878) καὶ αἱ «Βυζαντιναὶ Μελέται» τοῦ ἰατροῦ Ἀλεξάνδρου Γ. Πασπάτη (1814-1895). Καὶ αὗται μὲν ἐξεδόθησαν ἐν ΚΠόλει τῷ 1877, ἀλλὰ μέρη τινὰ τοῦ βιβλίου ἀνεγνώσθησαν ἐν τῷ Ἑλλην. Φιλολ. Συλλόγῳ ΚΠόλεως, ὅπου ἐγράφη καὶ τὸ «Ὑπόμνημα περὶ τοῦ γραικικοῦ νοσοκομείου τῶν 7 Πύργων» ἐν Ἀθήναις ἐκδοθὲν τῷ 1862. Τὸ βιβλίον τοῦτο γίνεται λαμπρὰ συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ κλίματος τῆς Κωνσταντινοπόλεως, ἣν κατέλιπεν ὁ Πασπάτης, μεταβὰς εἰς Ἀθήνας τῷ 1882, ὄχι δὲ τῷ 1879, ὡς ψευδολογεῖ ὁ γράψας τὸ σχετικὸν ἄρθρον ἐν Ἐγκυκλοπαιδικῷ Λεξικῷ Κ. Ἐλευθερουδάκη.

Κλείω τὸν λόγον ἐνταῦθα περὶ τῶν μέχρι τοῦ 1869 γνωσθέντων μεσαιωνολόγων, οἵτινες ὑπῆρξαν οἱ χειραγωγοὶ—οἱ περισσότεροι—τῶν ἔκτοτε ἀναλαβόντων τὴν ἔρευναν τῆς ἱστορίας τοῦ μεσήλικος βίου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Πόθεν ἠρύσθην τὴν ὕλην τὴν ἐγκατεσπαρμένην εἰς τὰς ἀπὸ τοῦ 1870 ἐκδόσεις μου θὰ γράψω εἰς τὸ βιβλίον μου **«Μνεία τῶν πρὸ ἐμοῦ».** Ἐν αὐτῷ θὰ ἐκδοθῇ, Θεοῦ εὐδοκοῦντος, καὶ ἀναγραφὴ τῶν ἐκδοθεισῶν διατριβῶν μου (1870—1933), καὶ χρήσιμός τις ἀπαρίθμησις χαρτοφυλάκων τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας Κωνσταντινοπόλεως.

ΤΕΛΟΣ ΚΑΙ ΤΩ ΘΕΩ ΔΟΞΑ ἔγραφον εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου αὐτῶν οἱ πρὸ τοῦ 1820 συγγραφεῖς καὶ ἐκδόται, ἀναγκάζεται δὲ ἕνα γράψῃ καὶ τοῦ παρόντος ὁ συγγραφεύς. Ἐπικαλεσθεὶς τὴν ὑλικὴν ὑποστήριξιν φίλων αὐτοῦ κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, δύο μὲν εὗρε λαϊκούς, προθυμοτάτους, ὧν **εἰς τὸν ἕνα προσφωνεῖται τὸ βιβλίον,** ὡς εἶδον ἐν ἀρχῇ αὐτοῦ οἱ ἀναγνῶσται. Συνετέλεσαν εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου ἐπίσης καὶ τρεῖς κληρικοί· **Βασίλειος ὁ μητροπολίτης Φιλίππων καὶ Δράμας, Εἰρηναῖος ὁ μητροπολίτης Σάμου καὶ Ἰκαρίας, καὶ Ἀλέξανδρος ὁ μητροπολίτης Ζιχνῶν,** ὁ καὶ ὡς διδάσκαλος καὶ ὡς διευθυντὴς τοῦ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ Σάμῳ ἱεροδιδασκαλείου, καὶ ὡς μητροπολίτης Ἀνέων (1917—24) διακριθείς· εἰς τὴν μνήμην μου ἀνακαλεῖ τοὺς πρὸ πέντε καὶ ἓξ αἰώνων χρόνους καὶ ἀρχιερεῖς ἡ πρόθυμος ἐργασία τοῦ πανιερ. κ. Ἀλεξάνδρου πρὸς ἀνάστασιν καὶ κρινωφελῆ λειτουργίαν τοῦ παλαιοῦ ἐρημητηρίου

τῆς Ἁγίας Τριάδος (Τούμπας) ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἐπαρχίᾳ Ζιχνῶν.

Τοῦ πανιερ. μητροπολίτου Σάμου καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἐμμανουὴλ ΠαπαΜιχαὴλ ἡ πρὸς ἡμᾶς τιμιωτάτη φιλία καταντᾶ ὑπεράδελφος. Τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦτον θὰ καταστρέψωσιν ἐὰν λέξεις προστεθῶσι πλείονες.

Ὁ πανιερ. Φιλίππων καὶ Δράμας ὑπενθυμίζει μοι ἕνα τῆς ἐπισκοπικῆς αὐτοῦ καθέδρας ἀείμνηστον προκάτοχον, Ἰωσὴφ τὸν Δράμας καὶ Ζιχνῶν (σελ. τοῦ παρόντος 167). Τὴν φιλομάθειαν καὶ φιλοπατρίαν τοῦ πανιερ. κ. Βασιλείου τοῦ κατὰ κόσμον Κομβοπούλου, ἐγνώρισα ἀπὸ τοῦ 1900, ὅτε ἔλαβε τὸ δίπλωμα τελειοδιδάκτου τῆς πατριαρχικῆς Μ. τοῦ Γένους Σχολῆς. Τελειόφοιτος καὶ ἐγώ, λαβὼν τὸ δίπλωμα τῷ 1869, τιμῶν ἀναφέρω πάντας τοὺς τελειοδιδάκτους τῆς σχολῆς ταύτης ἀρχιερεῖς, τοὺς μετ' ἐμέ· τοιοῦτοι δὲ ἐγένοντο μέχρι τοῦ 1900 Ἀλέξανδρος Εὐθυβούλης, ὁ μετὰ καιρὸν μητροπολίτης Ἐφέσου Ἰωακεὶμ, τελειόφοιτος τοῦ 1874, Μελισσηνὸς Χριστοδούλου (1877) ὁ μετὰ 37 ἔτη μητροπολίτης Μαρωνείας, καὶ Σταῦρος Σταυρίδης (1880) ὁ κατόπιν Ἀμβρόσιος Σταυρινὸς, ὁ τῷ 1903 Νεοκαισαρείας ἀναδειχθεὶς μητροπολίτης καὶ καλῶς ἐργασθείς. Παρηκολουθήσαμεν τὸν Βασίλειον Κομβόπουλον εἰς Ἀθήνας, σπουδαστὴν τῆς θεολογίας, καὶ ἀπὸ τοῦ 1905 ἀρχιδιάκονον καὶ πρωτοσύγκελλον τῆς μητροπόλεως Μιτυλήνης, ἀπὸ τοῦ 1914 ἐπίσκοπον Χριστουπόλεως, καὶ μετὰ θάνατον τοῦ μητροπολίτου Μεθύμνης Στεφάνου διάδοχον αὐτοῦ. Θῦμα τῆς ἀπὸ τοῦ 1917 μέχρι τοῦ 1923 λαίλαπος, ἀπῆλθεν εἰς Ἀμε-

ρικὴν, ἐκεῖ δὲ παροικίας τινὰς ἑλληνικὰς ἐποπτεύων, κηρύττων δὲ καὶ τὸν θεῖον λόγον, συνεκράτει ἕως τοῦ νοεμβρίου 1930 τοὺς πιστοὺς ἐν τῇ τηρήσει τῶν ἱερῶν καθεστώτων ἐν γένει. Ἔκτοτε ποιμαίνει τοὺς πιστοὺς τῆς ἐπαρχίας Δράμας, ἀκραιφνὴς τηρητὴς τοῦ καθήκοντος. Οἱ ἐν τῷ Πατριαρχείῳ ἐγινώσκομεν ἀκριβῶς ὅτι ἡ τῆς Μυτιλή-

Ο ΔΡΑΜΑΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ

νης ἀπελευθέρωσις (8 νοεμβρίου 1912) ἔσωσε τὸν τότε τριακονταετῆ Βασίλειον ἀπὸ καταδίκης εἰς ἐξορίαν ἢ θάνατον, διὰ τὴν πατριωτικὴν ἐν τοῖς ἱεροῖς κηρύγμασιν ἐλευθεροστομίαν αὐτοῦ. Δεῖγμα δὲ δικαιόφρονος ἐλευθεριότητος μοὶ ἔδωκε πρὸ ἐτῶν, ἀποδοὺς τὸ ἀντίτιμον ἀντιτύπων 200 τοῦ φυλλαδίου μου «Πατριαρχικῆς Ἱστορίας Μνημείων» διπλοῦν καὶ τριπλοῦν, καθὸ μὴ προφθάσας τῷ 1923 ἵνα καταβάλῃ αὐτό· διὸ, χαριεντιζό-

μενος, εἶπέ μοι ὅτι τὰ χρήματα ἐκεῖνα «ἔχουν καὶ τόκον».

Ἐκ καθήκοντος παρέθηκα τὴν προσωπογραφίαν αὐτοῦ ἐνταῦθα, καθὸ ὑποστηρίξαντος τὴν ἔκδοσιν τοῦ μετὰ χεῖρας συγγράμματος· καὶ οἱ τρεῖς ὅμως ἰσάδελφοι φίλοι μου μητροπολῖται Βασίλειος, Εἰρηναῖος καὶ Ἀλέξανδρος ἐν εὐγενεῖ προθυμίᾳ προκατέβαλον τὸ ἀντίτιμον πλειόνων τοῦ ἑνὸς καὶ τῶν πέντε καὶ τῶν δέκα ἀντιτύπων· **καὶ ἐζήτησε ἕκαστος δι' ἑαυτὸν ἕν μόνον βιβλίον,** ἕνεκα φιλίας εἰλικρινοῦς καὶ πολυετοῦς. Τῶν φιλοτίμως ἐν τοῖς συνδρομηταῖς ἐγγραφέντων γίνεται μνεία εἰς σχετικὴν ἀναγραφήν· ἀλλ' ὀφείλω 'ν' ἀναγράψω ὅτι, ἐκεῖνοι τῶν ἀρχιερέων προθύμως ἐγγράφουσιν ἑαυτοὺς ἐν ταῖς συνδρομηταῖς τῶν βιβλίων μου, ὅσοι ἢ ἐδιδάχθησαν ἐν τῇ θεολογ. σχολῇ τῆς Χάλκης, ἢ ἀνετράφησαν ἐν πόλεσιν ὑποκειμένοις τῷ πατριαρχικῷ θρόνῳ Κωνσταντινοπόλεως· τινὲς δὲ τούτων ἔγραψαν ἐπιστολὰς τόσον εὐγενεῖς, ὥστε 'να κρίνω ἐμαυτὸν ὑποχρεωμένον 'να ἐκδόσω ταύτας ἐν τῷ προσεχεῖ μου συγγράμματι· εἰσὶ δὲ οἱ πανιερώτατοι Θεσσαλονίκης, Λαρίσσης, Μονεμβασίας καὶ Σπάρτης, Μιτυλήνης, Ἀλεξανδροπόλεως, Σιναίου, καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ρεθύμνης κ. Τιμόθεος· προστίθεται τούτοις ἡ ἐν Ἁγίῳ Ὄρει πτωχὴ μονὴ Φιλοθέου. Κρίσεις καὶ εὐχὰς πεπαιδευμένων, ἢ φιλιστόρων κληρικῶν ὑπὲρ ἐξακολουθήσεως τοῦ συγγραφικοῦ μου ἔργου· λογίζομαι τὴν αὐτὴν ἀξίαν σχεδὸν ἐχούσας, ἦν καὶ μία συνδρομὴ χρηματική. Ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ εὐχαριστῶ ταῖς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει βασιλικαῖς καὶ πατριαρχικαῖς μοναῖς Ἰβήρων, Ἁγίου

Παύλου, Ξενοφῶντος, καὶ Κωνσταμονίτου, πρὸ ἓξ ἐτῶν προκαταβαλούσαις τὰς συνδρομάς αὐτῶν, καὶ ταῖς τέσσαρα μετ' αὐτὰς ἔτη φιλοτίμως συνδραμούσαις Βατοπεδίου, Φιλοθέου, καὶ Γρηγορίου.

Καθῆκον ἔχω 'να εὐχαριστήσω καὶ τοὺς ἀγαπητοὺς φίλους Κυπριανὸν Συνιόσογλουν ἰατρὸν, καὶ Χρυσ. Μυρίδην, ὡς καὶ τὸν φιλίστορα κ. Συμεὼν Ἀλ. Συνιόσογλουν, οὗ τὸ κύριον ὄνομα ἀναμνήσει ἡμῖν τὸν πάππον αὐτοῦ, τον εὐσεβέστατον καὶ φιλογενῆ βλαστὸν καὶ εὐεργέτην τῆς Καισαρείας.

Εἶδος συνδρομῆς σπουδαίας θεωρῶ τὴν προμήθειαν προσωπογραφιῶν, δι' ἣν εὐχαριστῶ τοῖς ἀποστείλασιν, ἰδίᾳ δὲ τῷ πρωτοσυγκέλλῳ τῆς Κερκύρας πανοσιολ. κ. Πολίτῃ, τῷ πρωτοψάλτῃ τῆς κοιμωμένης ἁγίας Ἐκκλησίας τῆς Ἀμασείας καὶ ἐθνοπρεπῶς ἐργασθέντι ἐν Καυκάσῳ κ. Στεφάνῳ Κου σογιαννοπούλῳ, καὶ τῇ λογίμῳ δεσποινίδι Αἰμιλίᾳ Παχείδου· προὐμήθευσέ μοι ὁ πρῶτος τὴν ἐπὶ πεντήκοντα ἔτη ζητουμένην φωτογραφίαν τοῦ Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανοῦ· ὁ δεύτερος τὴν ἀπὸ ἐτῶν ποθουμένην φωτογραφίαν τοῦ Γεωργίου Ῥαιδεστηνοῦ· ἡ τρίτη τὴν τοῦ πάππου αὐτῆς διδασκάλου τοῦ Γένους Χριστοδούλου Κοκκινάκη, ταύτην δὲ αὐτὴ ἐκόμισεν εἰς τὴν οἰκίαν μου, μαθοῦσα τυχαίως ὅτι ζητῶ αὐτήν. Τὴν τοῦ Νικάνορος Ἀλεξανδρείας ἀπέστειλέ μοι τὸ ἐκεῖ Πατριαρχεῖον· τὴν τοῦ Σιναίου Κυρίλλου ὁ νῦν ἀρχιεπίσκοπος Σινᾶ καὶ Ῥαιθῶ κ. Πορφύριος· τὴν τῶν ἐπισκόπων Σερβίων καὶ Κοζάνης ὁ ἐκεῖ μητροπολίτης· τὴν τῶν ἐκ Πάτμου κληρικῶν ὁ ἐπὶ πολυετίαν ἐκεῖ διδάξας παλαιὸς φίλος μου κ. Μι-

χαὴλ Μαλανδράκης· τὰς τῶν ἐξ Ἀστυπαλαίας καὶ Σύμης κληρικῶν αἱ δημογεροντίαι τῶν δύο τούτων νήσων· τὴν τοῦ Τέλφυ ὁ κοσμήτωρ τῆς ἐν Βουδαπέστῃ φιλοσοφικῆς (τοῦ πανεπιστημίου) σχολῆς· τὴν τοῦ Ἀντ. Χαριλάου ὁ Μ. ἐκκλησιάρχης τῆς Μ. Ἐκκλησίας ἀρχιμανδρίτης Ἄνθιμος Γοργόλης μὴ θελήσας μάλιστα ἵνα λάβῃ τὰ δοθέντα ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ τούτῳ χρήματα· τὴν τοῦ Διονυσίου Θερειανοῦ ὁ ἐνταῦθα ἔμπορος (ἐν ὁδῷ Ντέκα, ἀριθ. 10) κ. Π. Οἰκονόμου. Πᾶσιν εὐχαριστῶ.

Οἱ κόποι οἱ καταβληθέντες ἀπὸ πολλοῦ πρὸς ἀνίχνευσιν εἰκόνων διακοσίων περίπου τοῦ βιβλίου τούτου καὶ δύο μελλόντων, καὶ αἱ δαπάναι διὰ τὴν ἀπὸ τοιχογραφιῶν, ἢ βιβλίων, φωτογράφησιν, καὶ διὰ ξιγγογράφησιν, ὑπερέβαινον καὶ τὰς ὑλικὰς καὶ τὰς ψυχικάς μου δυνάμεις, ἀλλὰ τὰς ὑλικὰς δαπάνας ἐλάφρυνεν ἡ πρόθυμος—**ἄνευ αἰτήσεώς μου**—συναντίληψις τοῦ ἀγαπητοῦ ἐξαδέλφου κ. Νικολάου Κανέλλου Κανελλοπούλου.

Συμπληρώματα τοῦ παρόντος

ΜΝΕΙΑ ΤΩΝ ΙΠΡΟ ΕΜΟΥ (σελίδες 350)

ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΑΙ ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ (1486—1886). Γεγονότων ἀναγραφὴ χρονικὴ—Γράμματα πατριαρχικὰ αἰώνων ΙΓ΄, ΙΑ΄, ΙΕ΄, ΙΣΤ΄, ΙΖ΄, ΙΗ΄. **Οὐδὲν μετεγράφη ἀπὸ πατριαρχικῶν κωδήκων**—Ἀνασκοπὴ τοῦ μετὰ τὴν ἅλωσιν βίου τοῦ ἔθνους (σελίδες 600).

ΕΣΦΑΛΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΡΑΛΕΙΨΕΩΝ ΕΠΑΝΟΡΘΩΣΙΣ

Σελ. 50, ἐν 15 στίχῳ τὸ 1840 διορθωθήτω 1841. Τῆς ἐφημερίδος «Ὀθωμανικοῦ Μηνύτορος» ὁ ἀριθμὸς 37 τῆς 8 ἰουλίου 1841 ἀναγράφει ἔτος Β΄. Ἤρξατο λοιπὸν ἡ ἔκδοσις τῷ 1840, ἐξεδίδετο δὲ, ὡς φαίνεται, κατὰ δεκαπενθημερίαν. Ἀλλὰ, πῶς ὁ Ματθαῖος Παρανίκας εἰς τὸ «Σχεδίασμα» αὐτοῦ, ἐν τῇ 212 σελίδι γράφει ἔτος ἱδρύσεως τοῦ «Μηνύτορος» τὸ 1835. Πᾶσαν εἴδησιν τοιαύτην ἐχορήγει εἰς αὐτὸν ὁ μέγας λογοθέτης Σταῦρος Ἀριστάρχης, ὁ κατέχων τὴν πλουσίαν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ βιβλιοθήκην! Ἦτο λοιπὸν ἄλλος Μηνύτωρ, ἤ τις ἐφημερὶς ὁμοία; Γράφων ἐγὼ ἐπείσθην εἰς τὸν Παρανίκαν.

σελ. 83 στίχῳ 14 οἱ ἰσραηλῖται ἐγράφησαν κατ' ἀντιγραφὴν τῶν κατὰ τὴν κηδείαν τοῦ μεγάλου Βασιλείου γενομένων, οὐχὶ δὲ διότι ὑπῆρχον ἰσραηλῖται τῷ 1876 ἐν Καισαρείᾳ.

σελ. 105 καὶ 331 τὰς περὶ Χριστοφόρου Προδρομίτου καὶ τοῦ πρὶν αὐτοῦ ἡγουμένου Θεοδοσίου βιογραφικὰς εἰδήσεις ἐπέστειλέ μοι ὁ ἐν τῇ μονῇ τοῦ Προδρόμου τῇ παρὰ τὰς Σέρρας μονάζων ὁσιολογ. φίλος κ. Γαβριὴλ Κουντιάδης.

σελ. 120. Εἰς ἴδιον βιβλίον πρέπει ἵνα γραφῶσι τὰ δέοντα καὶ περὶ τῶν ἐν ἑλληνικαῖς ἀνὰ τὴν Εὐρώπην ἀποικίαις διδαξάντων, ἢ καὶ τῶν ἱερατικῶς προϊσταμένων, διότι πάντες ἐπετέλεσαν τὸ πρὸς τὴν πίστιν καὶ πρὸς τὸ ἔθνος καθῆκον, τινὲς δὲ καὶ συγγραφὰς ἐξέδωκαν. Τοιοῦτόν τινα συνέστησεν ἡμῖν διὰ τῆς «Κλειοῦς» τῆς Τεργέστης (25 μαΐου, 6 ἰουνίου, 1868) ὁ ἑλληνιστὴς Τέλφυς τὸν

τῇ 16)28 μαΐου ἀποθανόντα Ἰωάσαφ Μαυρομμάτην τὸν ἐξ Αἴνου τῆς Θράκης. Ἐδίδαξεν ἀπὸ τοῦ 1808 εἰς Μισκόλτζ τῆς Οὐγγαρίας, ἀπὸ τοῦ 1830 ἦτο τῆς ἑλληνικῆς ἐν Βουδαπέστῃ κοινότητος ἐφημέριος, διατελέσας ἐπὶ πολλὰ ἔτη· σημειῶ αὐτὸν διότι, κατὰ τὸν Τέλφυ, τῷ 1832 ἐξέδωκεν ἐν Πέστῃ Διατριβὴν, ἣ καθρέπτην τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἐν ᾗ βλέπει πᾶς τις πόσον ἀναγκαία ἐστὶν ἡ σπουδὴ αὐτῆς πρὸς τὴν τελείαν παιδείαν .

σελ. 167, στίχῳ 6 προσθετέον ὅτι, τὴν Ἑρμηνείαν τῶν ἑπτὰ Καθολικῶν Ἐπιστολῶν ἐξέδωκε δαπάναις ἰδίαις ὁ Ἰωαννίνων Ἱερόθεος.

σελ. 205. στιχ. 5-6 ἐπανορθωτέον τὸ τυπογραφικὸν ἁβλέπτημα οὕτω· κληρικοὺς ἀναφερόμενον.

σελ. 217, στ. 29 διόρθου· πανσλαυϊστικαί.

Τὸ ἐν 218 καὶ 219 προσκεκολλημένον ὁμοιότυπον γραφῆς τοῦ πατριάρχου Ἰωακεὶμ Γ' ἀνάγνωθι οὕτω· Τὰ μεγαλήτερα ὅμως τραύματα, τὰ τὴν καταστροφὴν, τὴν πανωλεθρίαν τῶν ἡμετέρων ἐπενεγκόντα, κατηνέχθησαν ὑπὸ τῶν τριῶν τελευταίων, τῆς τοῦ κυροῦ Γρηγορίου, τοῦ κυροῦ Ἀνθίμου, καὶ τοῦ κυροῦ Ἰωακείμ. Ὁ Γρηγόριος πρῶτος ἔδωκε τῇ Πύλῃ **ἀνεπίσημον σχέδιον** περὶ συστάσεως ἐξαρχίας **βουλγαρικῆς ἐντὸς ὁρίων !** τὸ σύνθημα τοῦ χωρισμοῦ τῶν βουλγάρων ! ἀρχὴν, τὴν ὁποίαν ἀσμενέστατα ἀπεδέχθησαν ῥῶσσοι καὶ βούλγαροι καὶ τοῦρκοι, καὶ εὐγνωμονέστατα ἕκαστος σὺν τῇ ἀποδοχῇ τῆς ἀρχῆς ἐδήλωσε τὰς ἐπιφυλάξεις αὐτοῦ εἰς τὰς λεπτομερείας. Ἐπὶ τῇ βάσει δ' αὐτοῦ ἐξεδόθη ὑπὸ ἐπιτροπῆς μικτῆς ἐξ ἑλλήνων καὶ βουλγάρων, προεδρευομένης

ὑπὸ τοῦ Ἀαλῆ πασᾶ, τὸ γνωστὸν καὶ πολυλάλητον φερμάνιον.

Ὅταν, μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ φερμανίου, πρὸς ὑπερπήδησιν τοῦ μεγάλου τούτου σκοπέλου, ἐζητήθη ἡ ἄδεια τῆς συγκροτήσεως οἰκουμενικῆς Συνόδου, ὁ πανίσχυρος Ἀαλῆ πασὰς εἶπε τῷ Γρηγορίῳ ἐν συνδιαλέξει μετ' αὐτοῦ. Ἰδοὺ ἐγὼ ἔσχισα τὸ φερμάνι τῆς Ἐξαρχίας. Παραιτήσου τῆς αἰτήσεως πρὸς συγκάλεσιν οἰκουμενικῆς Συνόδου· ἀνακάλεσον τὴν παραίτησίν σου· **καὶ οἱ δυό μας νὰ λύσωμεν τὸ ζήτημα.** Ἀτυχῶς ὅμως ὁ Γρηγόριος ἐκώφευσεν εἰς ὅλας τὰς παρακλήσεις τοῦ Ἀαλῆ, τοῦ Ἀνδρίκου διερμηνεύοντος. Ἐρωτηθεὶς δὲ μετὰ παρέλευσιν ἐτῶν περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ πράγματος, ἐβεβαίωσεν αὐτὸ, καὶ ἐδικαιολογήθη ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν Ἀαλῆν ! Ἐκείνη ἡ στιγμὴ ἐδύνατο νὰ σώσῃ τὴν Ἐκκλησίαν, ἣν ἐφ' ὅσον διευθύνουσι λογιώτατοι θὰ βαίνει εἰς τὸν κρημνόν».

Ὁ ἀναφερόμενος Ἀνδρίκος ἦτο διευθυντὴς τῆς τουρκιστὶ διεξαγομένης ἀλληλογραφίας τοῦ Πατριαρχείου. Τὸ πρωτότυπον τῆς σημειώσεως ταύτης τοῦ Ἰωακεὶμ παρεχώρησα δωρεὰν εἰς τὸν φίλον κ. Σπ. Λοβέρδον.

σελ. 272 στ. 2 διορθωθήτω· τοὺς ζημιωθέντας ἐκ τῆς ἀδίκου.

σελ. 288 στ. 5 ἀναγνωσθήτω· Κωνσταντίου Βερρόια.· καὶ ἐν 7 στίχῳ Κωνσταντίνου Ε'.

σελ. 330, στ. 23-24 διορθωθήτω τὸ ὄνομα Λαμασκηνὸς Ψαλλίδας, ἀντὶ τοῦ Διονυσίου.

Τὴν ἐν σελίδι 310 φωτογραφίαν τῶν ἐπισκόπων Κρήτης ἀπέστειλέ μοι ὁ πανιερ. ἐπίσκοπος Ῥεθύμνης κ. Τιμόθεος.

ΑΝΑΓΡΑΦΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΩΝ

(προκαταβαλόντων ταντίτιμον)

Ἐνταῦθα Ἱερὰ μονὴ ὁσίου Μελετίου. Ὁ μητροπολίτης Τραπεζοῦντος κ. Χρύσανθος 2. Θεόδ. Ἀρζόγλου, γερουσιαστής. Εὐστάθιος Μανίδης. Χρυσόστ. Μυρίδης.

Κυπριανὸς Σινιόσογλους, ἰατρός Σ Α. Σινιόσογλους 10. Γεώργιος Μ. Σινιόσογλους. Σταῦρος Ἀντωνιάδης. Π. Σπυρόπουλος. Ἰωάννης Σεχιώτης, φαρμακοποιός. Ὁμ. Ὠνάσης.

Μ. ἀρχιδιάκονος Χρυσόστομος Ἀρχιμανδρίτης Εὐγένιος. Ἀρχιμ. Κωνσταντῖνος Κανάκης. Ἀρχιμ. Προκόπιος Τζαβάρας. Ἀρχιμ. Λεόντιος Δημητράκης.

Ἀθαν. Παρίσης, ἀρχιμ. καθηγητὴς 2. Μεθόδιος Κοντοστάνος, ἀρχιμ καθηγητής. Ἰάκωβος Χαριδήμου Δραγάτσης Χρ. Λέφας, τμηματάρχης ἐν τῷ Ὑπουργείῳ παιδείας. Ἀνωστ. Κ. Μ. Σταμούλης. Ἐλπινίκη Μ. Σαραντῆ (Σταμούλη). Μιλτ. Ἀν. Σταμούλης, γερουσιαστής. Φίλ. Μανουηλίδης. Δ Π. Πετροκόκκινος 2. Δ. Κ. Καλβοκορέσης. Ν. Οἰκονομόπουλος, ἰατρός. Ἀδ. Διαμαντόπουλος, καθηγητής. Μιχ. Δ. Βολονάκης, καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου. Ἀντ Βίγκος, ὑποστράτηγος. Δ. Δ. Δεσμίνης. Κ. Μπεκιάρης, καθηγητής. Εὐάγγ. Ι. Σαβράμης δ. φ.

Ἁγίου Ὄρους. Αἱ ἱεραὶ βασιλικαὶ καὶ πατριαρχικαὶ μοναί· Βατοπεδίου 20 Ἰβήρων 18. Ἁγίου Παύλου 12. Κωνσταμονίτου 6 Φιλοθέου 3. Ξενοφῶντος 3. Γρηγορίου 3. Παντοκράτορος 1. Ἀθανάσιος Παντοκρατορηνὸς ἀρχιμ.— Ἀρχιμ. Θεοδόσιος Φιλοθεΐτης Γέρων Βησσαρίων, γέρων Εὐστράτιος, προηγούμενος Κοσμᾶς φιλοθεΐται. Γέρων Βαρλαὰμ Γρηγοριάτης.

Ἀλεξανδροπόλεως (Δεδὲ-ἀγάτς) Ὁ μητροπολίτης κ. Γερβάσιος Σαρασίτης.

Ἄρτης. Ὁ μητροπολίτης κ. Σπυρίδων. Εὐθύμιος Πατσαλιάς, ἀρχιμανδρίτης, ἡγούμενος τῆς ἱερᾶς μονῆς Κάτω Παναγιᾶς

Βόλου. Ὁ μητροπολίτης Δημητριάδος καὶ Ζαγορᾶς κ. Γερμανὸς 2. Φίλιππος Νικολάου, σακελλάριος. Κωνστ. Γαρουφαλιᾶς, ἱεροψάλτης.

Δελβινάκι. Ὁ μητροπολίτης Δρυϊνοπόλεως καὶ Πωγωνιανῆς κ. Βασίλειος. Ἱερὰ μονὴ Σώσινου. Ἱερὰ μονὴ Μακραλέξη.

Δημητζάνης. Ὁ μητροπολίτης Γόρτυνος καὶ Μεγαλοπόλεως κ. Πολύκαρπος (ὁ Δημητζάνης καὶ Ἀργυροκάστρου).

Ἐλευθεροπόλεως. Ὁ μητροπολίτης κ Σωφρόνιος Σταμούλης.

Ζακύνθου. Ὁ μητροπολίτης κ. Διονύσιος Πλαίσας. Διονύσιος Μαυρίας, ἀρχιμανδρίτης.

Ἡρακλείου (Κρήτης). Εὐμένιος Φανουράκης. Μαρία Εὐαγγελίδου. Μηνὰς Ζαριφάκης. Ἰωάννης Ἀγγελιδάκης. Πλάτων Χρ. Μισαηλίδης (εἴδη κάτοικος Ἀθηνῶν)

Θεσσαλονίκη. Ὁ μητροπολίτης κ. Γεννάδιος. Ἱερατ. Σύνδεσμος Θεσσαλονίκης. Ἀλέξανδρος Στρατίδης, διάκονος. Ἀρσένιος Τσαρουχὰς διάκονος.

Ἰθάκης. Καλλίνικος ἀρχιμ. ἡγούμενος Ἱ. μονῆς Καθαρῶν

Ἰωαννίνων. Εὐστάθιος Σκάρπας, πρωτοσύγκελλος. Αἱ δύο ἱεραὶ μοναὶ τῆς πόλεως (δὲν ἐστάλη ἓν ὄνομα ἔτι).

Καβάλλας. Ὁ μητροπολίτης κ. Χρυσόστομος (ὁ Χριστουπόλεως καὶ Πολυστύλου)

Καρδίτσης Ὁ μητροπολίτης Φαναριοφερσάλων κ. Ἰεζεκιὴλ 2. Ναὸς μητροπολιτικὸς Καρδίτσης. Πρωτοσύγκελλος Κύριλλος Καρμπαλιώτης. Ἀρχιμανδρίτης Ἡσαΐας Βεργόπουλος (Δερμελῆ).

Κιλκίς. Ὁ μητροπολίτης Πολιανῆς κ. Κύριλλος

Λαμίας. Ὁ μητροπολίτης Φθιώτιδος κ Ἀμβρόσιος (ὁ Νέων Πατρῶν) δι' αὐτοῦ αἱ ἱεραὶ μοναὶ Προυσοῦ καὶ Τατάρνης αἱ πρότερον ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἐπαρχίᾳ Ναυπακτίας καὶ Εὐρυτανίας

Λαρίσσης. Ὁ μητροπολίτης κ. Ἀρσένιος Ἀφετούλης. Πρωτοσύγκελλος Ἀρσένιος.

Λευκάδος. Ὁ μητροπολίτης Λευκάδος καὶ Ἰθάκης κ. Δημήτριος.

Μεθύμνης. Ὁ μητροπολίτης Διονύσιος. Ἱ μονὴ Λειμῶνος.

Μιτυλήνης. Ὁ μητροπολίτης κ. Ἰάκωβος μεθ' ἑτέρων πέντε φιλιστόρων.=6.

Μονάχου. Πέτρος Ἰωάννου πρεσβύτερος καθολικὸς ἔλλην, δι' ἑαυτὸν καὶ τοὺς φίλους αὐτοῦ 5.

Ναυπλίου. Ἱ. μονὴ Καρακαλᾶ.

Πάρου. Ἐμμανουὴλ Σαγκριώτης, πρώην γυμνασιάρχης.

Πάτμος Ἡ ἱερὰ αὐτοκρατορικὴ καὶ πατριαρχικὴ μονὴ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου 2.

Πτολεμαΐδος (Μακεδονίας). Ὁ μητροπολίτης κ. Ἰωακείμ.

Πύργου Ὁ μητροπολίτης Ἠλείας κ. Ἀντώνιος.

Ῥεθύμνης (Κρήτης) Ὁ πανιερ. ἐπίσκοπος κ. Τιμόθεος Βενέρης Ἱ. μονὴ Ἀρκάδι. Ἱ. μονὴ Ἀρσάνι. Ἱ. μονὴ προφήτου Ἠλιοὺ Ῥούστικα. Ἱ, μονὴ Χαλέπας (Μυλοποτάμου). Ἱ. ναὸς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (Ἀνώγεια Μυλοποτάμου) Ἱ ναὸς ἁγίου Ἰωάννου (αὐτόθι) Ἱ. ναὸς ἁγ. Γεωργίου (αὐτόθι). Τιμόθεος Δακανάλης, ἡγούμενος ἱερᾶς μονῆς Χαλέπας Ἀρχιμ. Ἀθανάσιος Ἀποστολάκης.

Σερρῶν. Οἱ ἐν τῇ ἱερᾷ βασιλικῇ καὶ πατριαρχικῇ μονῇ τιμίου Προδρόμου Δανιὴλ ἀρχιμανδρίτης. Γαβριὴλ ἱερομν. Ἰγνάτιος ἱερομόναχος.

Σινᾶ. Ἡ ἱερὰ αὐτοκρατορικὴ καὶ πατριαρχικὴ μονὴ τοῦ Σιναίου ὄρους 5.

Σουφλί. Ὁ μητροπολίτης κ Ἰωακείμ.

Σπάρτης Ὁ μητροπολίτης κ. Γερμανός. Ἱ. μονὴ ἁγίων 40 Μαρτύρων (Σπάρτης). Ἱ. μονὴ Ζερμπίτσης (Ξηροκάπιον Φάριδος) Μελέτιος Εὐαγγ. Γαλανόπουλος, ἀρχιμ. ἱεροκήρυξ. Ἀθανάσιος Δεβετζάκης οἰκονόμος.

Σύμη. Κοινότης Σύμης. Ἱερὰ μονὴ Πανορμίτου.

Τρίκκης. Ὁ μητροπολίτης κ. Πολύκαρπος.

Χαλκίδος Ὁ μητροπολίτης κ. Γρηγόριος. Ἀρχιμ. Βασίλειος Κωνσταντίνου, πρωτοσύγκελλος. Δημήμριος Μακρῆς, διάκονος. Ἱερὰ μονὴ Γαλατάκη Ἱ. μονὴ Μακρυμάλλης. Ἱ. μονὴ Ἠλιᾶ.

Χίου. Ὁ μητροπολίτης κ. Πολύκαρπος.

SISMANOGLIO
MEGARO

ΤΙΜΑΤΑΙ

φράγκων 10 χρυσῶν

διὰ τοὺς ἐγγραφέντας ἐν ταῖς Ἀγγελίαις, καὶ μὴ πέμψαντας αὐτὰς μέχρι τῆς 1 ὀκτωβρίου 1932, τιμᾶται 200 δραχμῶν

ΑΠΕΥΘΥΝΤΕΟΝ ΕΙΣ ΤΑ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΑ

Ἀλεξάνδρου Κολολοῦ
(Πανεπιστημίου 22)

καὶ

Γεωργίου Λαδᾶ
(Ἀκαδημίας 33)